

EZREDFORDULÓ

STRATÉGIAI KUTATÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAÁN

GLATZ FERENC:
MAGYARORSZÁG AZ EZREDFORDULÓN

GÖNCZ ÁRPÁD:
A HÁBORÚKTÓL A DEMOKRÁCIÁIG

SÁRKÖZY TAMÁS:
A PRIVATIZÁCIÓ MODELLEI KÖZÉP-KELET-EURÓPÁBAN

LÁNG ISTVÁN-CSETE LÁSZLÓ:
A MINŐSÉG DIMENZIÓI A MAGYAR AGRÁRGAZDASÁGBAN

KRÓNIKA

1. SZÁM

Beköszöntő

Kényszerpályán mozgunk, vagy van beleszólásunk saját jövőnk formálásába? Polgárt, állampolgári közösséget, nemzetet foglalkoztató kérdés. Legalábbis: szeretnénk, ha az lenne. A tudományos értelmiség egy része, nyitott szemmel járva a világot, figyelve a kutatásainak eredményeit használó társadalmakat, mindenesetre felteszi e kérdést.

Mérjük fel, melyek megmaradásunk, emelkedésünk feltételei! A szovjet zóna összeomlása után a globalizáció szabaddá válása, az újabb tudományos-technikai forradalom, az informatika idején. És melyek a mi érdekeink? Egyéneknek, közösségeknek, állampolgári-nemzeti közösségeknek? Miként juttathatjuk ezeket érvényre?

Célunk: felszínre hozni a közösségeink előtt nyíló lehetőségeket, gazdálkodásban, életminőség-javításban, természeti, épített és emberi környezetünkkel való együttélésünkben. Ezért kezdünk a politikai rendszer továbbfejlesztésének, a piacgazdaság lehetőségeinek és társadalmi deficitjeinek felmérésébe. Az agrárium (termelés- és környezetgazdálkodás), a közlekedés, technológiafejlesztés, a vízgazdálkodás — kiemelten a Duna —, a területfejlesztés — kiemelten az Alföld —, a környezetvédelem és a magyar kultúra helyzetének, kilátásainak célirányzott kutatásához. A meglévő tudományos erőik célirányú összpontosításához. És ezért firtatjuk a közép-európai etnikai-vallási kisebbségek jelenének és identitás-jövőjének lehetőségeit. Mind a határok túlsó oldalán és a világban szétszórtan élő magyarság, mind az államunkon belül élő roma, német, szlovák, szerb, horvát és a többi kisebbség vagy éppen a magyarországi zsidóság kulturális fennmaradásának szükséges feltételeit. Hogy javaslatok születhessenek. Hogy a döntéshozók szakmailag megalapozottan foglalhassanak majd állást...

Célunk: segíteni mind a törvényhozó, mind a végrehajtó határolomban, mind a szakadminisztrációban dolgozó politikai elitet. Hogy gondolkodásuk, napi tevékenységük középpontjában ne a „csip-csup sározások”, hanem az állam és a nemzet előtt lévő, hosszú távon nyíló reális alternatívák álljanak. Ne 1998-ig, de évtizedekre előre gondolkodjanak. Ne csak a kormány- vagy ellenzéki párti háttérintézményeket kiszolgáló — nagyon is fontos — értelmiségi, programgyártó apparátusra figyeljenek, hanem a választási periódusoktól, pártoktól független „szürkeállomány” megfontolásaira.

Célunk: a magunk megpróbálása. Vajon képesek vagyunk eme vállalkozásra? Abban már biztosak vagyunk, hogy korparancs az új korszak hajnalán a jövő lehetőségeit firtatni. Abban is, hogy a tudományos-gazdasági-igazgatási elitnek ebben részt kell vennie. Abban csak reménykedünk, hogy erre képesek vagyunk. Ha nem sikerül, egyetlen mentségünk lehet: segíteni akartunk. Egyéneknek, közösségeknek. Mert nem nyugodhatunk bele abba a jóslásba, hogy kényszerpályán mozgunk. S még kevésbé abba, hogy az esetleges kitérés pontokról mi ne nyilatkozzunk.

Glatz Ferenc

TARTALOM

• TANULMÁNYOK •

GLATZ FERENC: MAGYARORSZÁG AZ EZREDFORDULÓN	3
I. Az ezredforduló kihívásai Az új világrendszerben • Informatika, globalizáció Úragondolás és előretételek	
II. Kérdések a jövőnkéről (Javaslatok a tematikai tervekhez) Állam, nemzet, területszervezés • Piacgazdaság, technikai fejlesztés, társadalom • Ökológia, Duna, Alföld, technológia-infrastruktúra • Szakértelem, felkészültség	
III. Stratégiai kutatás — stratégiai gondolkodás Politikai és értelmiségi elit új kiegyezése • Új közélet	
IV. A tudomány új szerepvállalása (Javaslatok a szervezeti keretekre) A stratégiai kutatás: megrendelés • Demokrácia és értelmiségi magatartás • Tudományos gondolkodásunk értékrendjei	
V. Vállalkozásunk lehetséges használata Publikációk a politikai elit részére • A stratégiai gondolkodás általában • A közgondolkodás	
GÖNCZ ÁRPÁD: A HÁBORÚKTÓL A DEMOKRÁCIÁIG	15
Álom és valóság • Csatánk a múlttal — a múltak csatája • Elvesztett próféta • A gazdaság átmenetisége • Politika, közigazgatás és egyén • Közös felelősségünk	
SÁRKÖZY TAMÁS: A PRIVATIZÁCIÓ MODELLJEI KÖZÉP-KELET-EURÓPÁBAN	18
I. A privatizáció fogalmáról	
II. A közép-kelet-európai privatizáció sajátosságai A nyugati: rendszerimmanens • A keleti: rendszerváltoztató • Az állami vállalatok csődje • Hiányzó intézményrendszer • A kereslet-kínálat egyensúlyának hiánya • Az államapparátus ellenállása	
III. A belföldi erő bevonása Reprivatizáció • Kisprivatizáció • Decentralizált (spontán) privatizáció • Ingyenes kuponprivatizáció	
IV. A közép-kelet-európai privatizáció alapvető irányai A teljes privatizáció • Kváziprivatizáció • Vegyes privatizáció	
V. Következtetés	
LÁNG ISTVÁN-CSETE LÁSZLÓ: A MINŐSÉG DIMENZIÓI A MAGYAR AGRÁRGAZDASÁGBAN	25
Iránytű: a tudományos jövőkép • Versenyképesség és minőség • Példa a fejlesztésre: erdészet • Minőségbiztosítás és környezetvédelem	

• KRÓNIKA •

„MAGYARORSZÁG AZ EZREDFORDULÓN”	29
Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián	
A stratégiai kutatások indulása • Kutatási programok	

• DOKUMENTUMOK •

Határozatok	36
--------------------	-----------

Következő számaink tartalmából (megjelenés: október, ill. december)

Enyedi György:	A területfejlesztési politika dilemmái
Andorka Rudolf:	A magyar társadalom változásai (1989–1996)
Kovács Ferenc:	Az agrárgazdálkodás tudományos alapozásának lehetőségei
Horn Péter:	Állattenyésztés Magyarországon
Csikós-Nagy Béla:	A magyar gazdaságpolitika történelmi választásai
Michelberger Pál:	Műszaki fejlődés, mérnökképzés, európaiság
Kulcsár Kálmán:	A politikai intézményrendszer továbbfejlesztéséről
Somlyódi László:	A vízgazdálkodás intézményei, a kutatás feladatai
Vizi E. Szilveszter:	Az életminőség és egészségügy

GLATZ FERENC

MAGYARORSZÁG AZ EZREDFORDULÓN

Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián

A Magyar Tudományos Akadémia 1996 májusában megválasztott új vezetése az első pillanattól nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy a magyar tudományosság fellegrát és általában a tudósokat, kutatókat mozgósítsa az állam és a nemzet előtt álló lehetőségek felkutatására, az alternatívák körvonalazására.

Az elnök erre vonatkozó elképzeléseit az Akadémia Vezetői Kollégiuma és a Miniszterelnök elé tárta.

A Kormány 2184/1996. (VII. 16.) számú határozatában megbízta az Akadémiát egy javaslat részletes kidolgozásával. Az Elnökség az 1996. szeptember 11-i rendkívüli ülésén foglalt állást a lehetségesnek tartott kutatási tematikákról. A jelen írás az ezt megelőző hetekben készült: tisztázó irat a magunk számára. Évek óta külföldi és itthoni fórumokon többször kifejtett, kiformalódó érvanyag bizonyos összefoglalása is a magyar viszonyokra alkalmazva: miért van szükség az európai többpártrendszeri demokráciákban az autonómiákba (elefántcsonttornyaikba) visszahúzódtó elitértelmiség (szürkeállomány) aktivizálására. És miért kényszerít az „új közélet” megteremtésére az ezredforduló elsősorban bennünket, közép-kelet-európai értelmiségieket.

I. Az ezredforduló kihívásai

A magyar nemzet és a magyar állam nagy kihívásoknak néz elébe. A mostanihoz hasonló méretű kihívásokat 150 esztendővel ezelőtt az első ipari forradalom támasztott utoljára velünk és a közép-európai térség más népeivel szemben. Ipari forradalom, a termelészervezés, a munkaerő-koncentráció, az általa igényelt szabad munkaerőmozgás és követelménye: a településszerkezet átalakítása, a közösségi élet normáinak gyökeres átalakulása, a mindezen változásokat megfogalmazó szellemi forradalmak: felvilágosodás, liberalizmus, romantika stb. Ezekkel a vázlatzavakkal körvonalazható a másfél évszázaddal ezelőtti nagy életformaváltás Nyugat-Európában. Amely azután a 19. század első két harmadában az Okcidenst keleti peremterületeit is elérte. Térségünk társadalmainak vezető államférfiai felismerték az új koráramot és képesek voltak a helyi reformprogramok megfogalmazására. Új (polgári) munkaszervezet, a területigazgatási rendszerek (állam), az érintkezési kultúra (anyanyelv) modernizálása, a tömegkultúrális forradalom (általános oktatás) — ezen újítások jelzik a térség nagy átalakulását 1830 és 1870 között.

Az új világrendszerben

Hasonló kihívásokkal néz szembe a ma nemzedéke is.*

Az ipari-technikai forradalom új hulláma előbb maga alá gyűrte a vaskorszak utolsó nagy államépítkezését, a szovjet rendszert, majd a helyi társadalmak belső életét is gyökeres át-

alakulásra ösztönzi. A Szovjetunió, illetve a megszállási zóna összeomlásával megszűnt a világ két érdekszférára tagoltsága. Ismét szembe kell néznünk az Okcidenst és keleti peremterületek kerekén ezerestendős kérdésfeltevésével: vajon lehetséges-e a gazdaság, a politika, a köznapi élet igazgatási normáinak integrációja? Az Európai Unió magját képező valamikori Frank, illetve Német-római Birodalom az elmúlt évszázadokban már magához vonzotta az északi és déli peremterületeket. A Földközi-tenger és Skandinávia világát. De mi lesz az újra és újra külön utakra tért keleti területek sorsa? A tatár, a török, majd a szovjet terjeszkedése e területeken nem egyszerűen had- és politikatörténelmi akciók voltak, hanem az évezredek keleti sztyeppeit és a nyugati (latin) kultúrák találkozási területeit is. És e találkozási terület — ahol mi élünk — népeiben, történelmében benne él már „helyi sajátosság”-ként e találkozás öröksége. Az Okcidenst keleti peremterülete ezen ezeréves máskéntfejlődésének egyik korszaka volt csak 1945 utáni fejlődésünk. Amikor katonai-stratégiai, politikai, gazdasági és — ha akarjuk, ha nem — kulturális-szellemi téren is négy évtizedre az európai modell keleti hajtásának, a szovjet zónának lettünk részei. Amelyik — sajátos módon — fő ellenségének egyik szülő-

* A szovjet zóna összeomlásából és az informatikai forradalomból, valamint a globalizáció újabb elöretöréséből származó kihívásokkal részletesebben foglalkozott az 1996. december 12-i közgyűlési napon tartott előnöki beszéd. (Megjelent: Tudományos-technikai forradalom — tudománypolitika — Akadémia, Magyar Tudomány, 1997. 5. szám 513-564. pp.)

jét, a nyugat-európai-atlanti kultúrát tartotta. És igyekezett bennünket is ezen „szülőellenes ideológia” nevében vezérelni.

Most, a Szovjetunió összeomlása, az elválasztó katonai-politikai és gazdasági zónahatárok összeomlása után hirtelen szembe kerülünk a világrendszerbe való visszailleszkedés ezer éve megmegújuló gondjaival. A Szovjetunió összeomlása után nem lehet egyszerűen visszatérni a térségben az 1947 előtti modellhez. (Ez bizonyosodott be az 1990–94 közötti években.) De nem lehet kritikátlanul átvenni az elmúlt évtizedek amerikai vagy nyugat-európai közösség-szervezési modelljeit sem. Részben azért nem, mert itt erősek a sajátosságok, részben azért, mert azok ott szintén gyökeres átalakulásban élnek. Ők is szembesülnek az új világrendszer kihívásaival. De nem folytatható a „szerves fejlődés” nevében az 1949–89 vagy az 1968–89 közötti társadalmi-politikai rendszer sem. (Ez most, az utóbbi két esztendőben — 1994–95 — válik világossá. Magyarországon és északkeleti szomszédainknál is.)

Rendszerváltás: hogy honnan, azt még csak tudjuk, ha történészeink gonddal és gyorsan dolgoznak az elmúlt évszázad történelmén. De hová, s főként hogyan? Ezt már nehezebb körvonalazni.

Informatika, globalizáció

A szovjet zóna összeomlásának másnapján rászakad egész Közép-Kelet-Európára az *ipari-technikai forradalom újabb hulláma*, az *informatika* kihívása is. És az informatika közreműködésével kiteljesedik a *globalizáció*. Kihívás állami-politikai intézményeinknek éppúgy, mint az egyének, a közösségek számára. Minden falu, minden kisparaszti, ipari, gazdasági egység, minden iroda, dolgozószoba megmérettetik a világversenyben. A globális versenyben. Szellemet pezsdítő, akaratot edző kihívások ezek. Egyúttal kegyetlen kihívások is. Az évezredes múltra visszatekintő *európai integráció*

mellett most szembe kell nézni egy új típusú, *világméretű integrációval* is.

A *globalizáció* első eszközei, az *interkontinentális termelési-stratégiai-hadi rendszerek* még a századelőn alakultak ki. Mára kiteljesedtek. Az elmúlt évtizedektől kibontakozó informatikai forradalom ezen termelési és politikai, kulturális, szervező elveket világalomra segíti. A globalizáció ezen újabb eszköze forradalmat hoz a közösség belső szerveződésében is. Fordulatot az egyén és közösség viszonyában. A *közlési-érintkezési kultúra forradalma új fejezetet nyitott az emberi viszonylatok történelmében*. Nemcsak a közösség politikai szervezetében, de új fejezetet nyitott az individuum és a helyi közösség, valamint a világ különböző kultúrái közötti viszony történelmében is. És új fejezetet nyitott a közösség-szervezés lokális igazgatási egysége (az állam) több ezer éves történelmében is. Újra kell gondolni egyén és közösség viszonyát — mondjuk 1992 óta vissza-visszatérően.

Az új ellentét a világban immár nem katonai-politikai jellegű, mint 1945 és 1992 között volt. Az új ellentét a *lokális társadalmak lokális érdekei és a termelési rendszerek nemzetközi érdekei* közötti konfliktusként jelentkezik. Mi a saját érdekünk? A lokális (a lengyel, cseh, szlovák, magyar, román, horvát, szerb stb.) közösségek érdeke? A rendszerimportáló társadalmi igyekezet nem bizonyult eredményesnek. Az atyáké sem, akik a keleti, a fiúké sem, akik az atlanti formák változatlan bevezetését kínálták. Az *európai integráció* már kialakult szervezete mennyire hozható összhangba a *globális* méretű integrációval? Egyáltalán, az integrációk 3-4 vagy 7-8 nagy állam érdekeit fogják követni? És a kis népek? Azon régiók érdekeit, amelyek nem mutathatnak fel nagy katonai, politikai teljesítményű államalakulatot, ki fogalmazza meg? (Mint amilyen pl. a mi régióink, Közép-Kelet-Európa.) Akiknek képviselői nem ülnek ott a különböző „csúcserővezetéseken”. Mert a cél — mi így gondoljuk —, hogy az integráció és a globalizáció *kölcsönviszony* legyen. Ahogy ezt másfél száz évvel ezelőtt a kor vezérlő férfiai is látták. Nem egy-egy hatalmi központ kultúrájának ráerőltetése a „közbülsők”-re. Vagy akár egymásra.

Új világrend: hogy honnan, azt még csak látjuk. Ha őszintén nézünk vissza. Egyéni, közösségi életutakra. De hová? A polgár ezen kérdésére már nehezebb választ adni.

Újragondolás és előrettekintés

Az újragondolás a múlt és a jelen elemzését kívánja. És előrettekintést: kérdéseket tenni fel a jövő lehetőségeiről. Egyén, kisközösség, állam, nemzet, kontinensek jövőjéről. *Kérdések állítása* a jövőről, a lehetséges *alternatívák felmutatása* és a *válaszjavaslatok* megfogalmazása, keresése — ez az ezredforduló nemzedékének nagy feladata. Kutatni a világban zajló változásokat, keresni azokban a mi érdekeink lehetőségét.

Nem egy-két esztendőre, de évtizedre szóló feladat. Nem egyszeri nekirugaszkodás, „feladatjegyzék”, ötletjegyzék készítése. Sokéves szívós kutatás, gondolkodás dolga. Elméleti-

gyakorlati szakemberek együttműködésének dolga. (Ahogy ezt egy-egy előrelátó államvezetés a másik féltekén már felismerte.)

Évek óta igyekeztünk ösztönözni: a hosszú távon társadalmunkat érintő kihívásokkal, a térségünket érintő stratégiai kérdésekkel komoly, tudományosan megalapozott módon kell foglalkozni. Most lehetőség adódik, hogy ne csak irodalmi termékek maradjanak ösztönzéseink. Lehetőség adódik, hogy kialakítsuk e stratégiai gondolkodás *tartalmi kereteit*, vagyis javaslatokat tegyünk: milyen témákra irányuljon kutatásunk. És megkíséreljük kialakítani a többéves munka *szervezeti kereteit*, megkíséreljük vázolni: milyen *haszna lehet a társadalomnak* e munkákból. És próbára tegyük önmagunkat, a hazai értelmiséget (mind a politikusi, mind az értelmiségi elitet): *képesek vagyunk-e és miként lehetünk képesek e feladatvállalásra?*

II. Kérdések a jövőnkőről [Javaslatok a tematikai tervekhez]

A stratégiai kutatások tematikai kerete *hipotézis*, mint minden kutatási célkitűzés. És e tematikai keret változik is: ahogy halad előre a feldolgozás, úgy tárulnak fel újabb és újabb dimenziók. Újabb „témák”. Elképzelésünk szerint a stratégiai kutatások témakörei változnak majd az évek során. Részben a *mi ismereteink gyarapodásától*, részben a *körülöttünk alakuló világ mozgásától* függően.

Most csak néhány, az elmúlt években vázlatosan kialakított témaállítást sorolunk fel. Azon témaköröket, amelyekkel — úgy gondoljuk — az új világjelenségek közepette foglalkoznunk kell. Amelyeket azután követhetnek újak, vagy amelyek közül egyik-másik háttérbe szorulhat.

Állam, nemzet, területszervezés

A közép-kelet-európai társadalmakban újra kell gondolni az *állam feladatait*. Mire terjedjen ki az állam szerepe: csupán a helyi termelés, a forgalom feltételeinek biztosítására, szabályozására, a területszervezet hagyományos igazgatási, szak- és köz-igazgatási feladatainak ellátására, vagy egyéb állami intervenciókra. Netán tulajdonosként vállalkozásra is? Milyen eszközökkel segítheti a közösség sikeres szereplését a *jövő termelési és kulturális világversenyében*? Egyik kiemelt kérdése kétségtelenül ez lehet a stratégiai kutatásoknak. És mi legyen az állam feladata a saját kultúra megőrzésében? Jövendő világunk sokszínűségének, emberi sokszínűségének megőrzését célozza e kérdésünk. Mert a globalizáció nemcsak a termelésnek, de a kultúráknak is kegyetlenül teszi fel a kérdést: vajon a *kisnyelvi nemzeti kultúrák* képesek-e megfelelni a világverseny kihívásainak? Amelyek éppen az érintkezési és a termelési rendszerek kiszélesedése nyomán a világméreteken használható kapcsolati eszközöket, az ún. világnyelveket teszik megkerülhetlenné, ismeretüket kötelezővé. E világméreteken használt

nyelvek mögé óriási tőkék sorakoznak fel: üzlet is rejlik ezen nagy nyelvek terjesztésében. Üzleti alapon jönnek létre azok a kulturális-tömegkommunikációs vállalkozások, amelyek kitermelik az e nyelveket és a hozzájuk kötődő hagyományokat hordozó technikákat: tv- és rádióműsorokat, filmipart, nyelvviskolákat, könyv- és folyóirat-kiadást. De mi lesz a kis lélekszámú közösségek hagyományvilágával és közlési, érintkezési kultúrájával, anyanyelvével? A kis nemzetek kultúráját fenntartó technikák üzemeltetése ugyanis *soha nem lesz világversenyképes üzleti vállalkozás*. E kis nemzeteknek dönteniük kell: áldoznak-e többletköltséget adóforintjaikból anyanyelvi kultúrájuk, hagyományaik megmentésére, vagy sem. Vagyis az állam érdemben vállaljon-e ilyen, nem profitorientált feladatot, vagy sem. (Ez szerintünk az „alternatíva”!) Ismételjük: döntés kérdése. Ismételjük: nem egyszerűen a *nemzeti hagyományok megőrzésének kérdése*, hanem *szociális, emberjogi kérdés* is. Az anyanyelv ugyanis a társadalom döntő többségének napi érintkezési, információszerzési (törvények, működést biztosító jogszabályok, munkaszervezet), az alpműveltség elsajátításának eszköze marad. Nemkülönben az emberi-érzelmi élet kifejezési rendszere. Az anyanyelv elszegényedése viszont a társadalom emberi-érzelmi-értelmi elszegényedésével jár együtt. És a kis nemzeti közösségbe született polgár versenyképességének hanyatlásával.

Tarthatóak-e viszont térségünkben az *államszervezet nemzeti alapelvei*? Az ún. nemzetállami alapelvek. Első válaszuk: nem. Évtizedek óta igyekszünk felhívni a figyelmet: térségünkben az igazgatási szervezetek (államok) határai soha nem estek egybe a nemzetek szállásterületeinek határaival. A két világháború kitörésében súlyos ok volt, hogy a kontinens vezető hatalmai nem tudták feloldani ezt az ellentmondást. (Az államhatárokat akarták igazítani a nemzeti szállásterülethez, majd kitelepíteni a kisebbségben élő nemzeteket a többségiek szállásterületének államába.) Megoldást kell találni *állam és nemzet viszonyára* a térségben. (Mi egy közép-európai kisebbségi kódex elfogadását javasoljuk. De érvényesítésének realitását fel

kell mérni.) A régi típusú nemzetállam nem tartható a gazdasági-biztonsági globalizáció miatt sem. A tőke, a befektetés nehezen tűri a sok, különböző nemzetállami vám- és gazdasági szabályozást. A merev nemzetállami rendszer itteni hét évtizede egyaránt kedvezőtlen a román, a szlovák, a magyar stb. nemzeti közösségekben élő polgároknak.

Milyen legyen tehát a térségben az állam? Első válaszuk: építse le gazdasági korlátozó jogosítványait. Ugyanakkor legyen aktívabb a kultúra, a szociális gondoskodás, az integrációsegítésben.

Vagyis képes-e a közép-kelet-európai politikai elit a térség területigazgatási rendszerét hozzáigazítani a globalizáció igényeihez. A nemzetközi biztonság, a szabad pénz-, munkaerő-, valamint a kultúraáramlás igényeihez. Logikus alternatíva: számoljuk fel az 1920 után kialakított kisállamiságot, ne legyen akadály sem a termelési-kereskedelmi rendszereknek, sem az egyén, sem a kultúrák szabad áramlásának. De logikus követelmény az is, hogy ez a közösségmegtartó, a helyi társadalmak működőképességét biztosító igazgatási rendszer ne szűnjön meg, hanem *alakuljon át*. Mint lokális rendfenntartó-igazgatási erő, mint a helyi társadalom szociális egyensúlyának eszköze és mint a nemzeti kultúrák megőrzője. Kérdés persze: vajon elég erősek és felkészültek-e az állami-politikai adminisztrációk — a „döntéshozók” —, hogy ezen alternatívák közül a helyi társadalmak számára a legkedvezőbbet kiválasszák és végrehajtsák? Akár olyat, amelyik sérti a saját, „nemzeti”-nek mondott hivatalkrétégek érdekeit.

Újabb kérdés: a széles hatókörű *nemzetközi katonai-gazdasági szervezetek* (EU, NATO) és a bilaterális egyezmények *mennyire biztosíthatják* a térség háborús (világháborús) *állam-nemzeti tűzfészkeinek felszámolását*? Reális alternatíva-e, amit sokan ajánlanak, hogy maradjunk ki a biztonsági szervezetek integrációjából? Nem az „kerülne többbe”? Képesek-e a helyi adminisztrációk ezen nemzetközi szervezetek nélkül egyedül feloldani az államnemzeti konfliktusokat, amelyek már két világháborút idéztek elő? Azt tapasztalatlán tudjuk, hogy az ilyen jellegű *rendezetlenségek elriasztják a nemzetközi pénzvilágot* a befektetésektől, a termelési egységek idetelepítésétől. Azaz gátolják a térség modernizációját, a helyi társadalmak gazdaságkultúrális erejének kibontakozását. E közép-kelet-európai veszélygócok a helyi szociális nyomorúság (újra)előidézői lehetnek.

A globalizáció nem tűri a térség *államainak* vaskorszakbeli *belső szervezetét*. (Ez is az újragondolás tárgya.) Történelmi fejlemény a térség *végrehajtó hatalom-túlsúlyos* államszervezete. Sok évszázados hagyomány: a kormányzati elit a 11. századtól kezdve újra és újra a végrehajtó hatalom adminisztratív erejével kívánta a nyugati életformákat és intézményeket ide átültetni. Mai fogalommal: modernizálni. Az ipari forradalom, az életelvekre vonatkozó következtetéseit megfogalmazó felvilágosodás keleti kiterjesztése a 18. század második felétől éppúgy ezt az eszköztárat (a végrehajtó hatalmat) használta, mint 1945 után a szovjet rendszer. Modern kori jellemzője: hallatlan

méretekben felnövelt miniszteriális és ún. szakigazgatási apparátus, rendkívül erős központosítás. A globalizáció — és ennek szervezeti eszköze, az integráció — már nemcsak mint terület-szervezési egységet kezdi ki a nemzetállamot térségünkben, hanem kikezdi mint a társadalomra rátelepülő *túlhierarchizált igazgatási szervezetet* is.

Be kell látnunk: el kell távolodunk ezen közösségszervezési hagyományunktól. A községek, az államhatárokhoz már nem igazodó kis térségek, régiók, nemzetközi joint-venture-ök válhatnak a *jövő integrációs rendszereinek természetes igazgatási alapegységeivé*. A kontinentális és interkontinentális kulturális, fejlesztési akciók (projektumok) már *feladatokat* (nem pedig nemzetállami kormánysszerveket), és a feladatmegvalósításban részt vevő csoportokat támogatnak. Községi vagy éppen nemzetközi összetételű vállalkozók, termelők egységeit. Nem a mai (nemzet)állami adminisztrációkat. És nem igazodnak ezen nemzetállamok határrendszereihez. A reális alternatíva: úgy *alakítani át az államszervezetet, hogy abban erősödjének a helyi, regionális igazgatási autonómiák*.

Piacgazdaság, technológiai fejlesztés, társadalom

Az áttérés a piacgazdaságra alapjaiban változtatta meg a magyarországi ipar tulajdonviszonyait. Az állami tulajdon versenyképes üzemait célozták meg természetesen a nagy nemzetközi cégek, a befektetők. Ma már látják, a magyarországi export jelentős részét (az iparon belül 70%-át) azok a vállalatok teszik ki, amelyek nemzetközi tőkeérdekeltségűek. Ismételjük: a modernizáció nem egyszerűen technológiai fejlesztés, nem a csodagépek „behozatalá”-nak kérdése, hanem a szakértelem, a műveltség szintjének emelése. Mégis fel kell tenni a kérdést: mi lesz a szovjet zónában mennyiségileg túlfejlesztett, minőségileg alulfejlett magyarországi műszaki bázissal? Valóban veszély az, hogy mi „bedolgozó” leszünk a világ globális technológiai versenyében? Vajon melyik nemzetállam mondhatja el, hogy az ő területén működő munkaerőbázis nem „bedolgozó” valamilyen értelemben a globálisan terjedő ipari termelés munkamegosztásában? Ugyanakkor ki tagadná, hogy az államnak igenis támogatnia kell egy lokális technológiai stratégia kialakítását. Felmérve a hazai munkaerőbázis színvonalát, a K+F szféra adottságait és a belső, történelmileg kialakult allokáció, földrajzi elhelyezkedés jövő-adottságait. Leírva a nemzetközi tapasztalatokat a technológiai versenyképesség feltételeiről. Hogy ne csak Budapest, Székesfehérvár, Győr–Mosonmagyaróvár, de a borsod-nógrádi (Ózd–Miskolc–Salgótarján) régió társadalmának jövőjéről is tudjunk reálisan beszélni. Az ipari privatizáció igazi, nagy veszteseiről.

Az állami ipar és pénzügyi szektor privatizálása lassan befejeződik. De mit tehetünk annak érdekében, hogy az ipari bázis színvonalas, bár a privatizáción kívül maradt elemi hasznosuljanak? Netán a további nagybefektetőket idevonzzák? Rendelkezünk-e elemzéssel a privatizáció közép-európai és hazai lefolyásáról? Vannak-e reálisan becsült elképzeléseink a következő

évtized tulajdonviszonyairól? Az elképzelt vegyes tulajdon-szerkezet belső arányáról? A tulajdonváltás összefüggéséről a helyi munkaerő- és foglalkoztatási viszonyokkal és a szociális folyamatokkal? Valóban csak a nem világszerte, korábban állami tulajdonú bázisok mennek tönkre?

És az agrárium? Mi lesz a magyar mezőgazdaság és az agrártársadalom, a hazai tájak művelésének, rendben tartásának sorsa az EU-ba illeszkedő Magyarországon? A *lokális társadalom* és a *nemzetközi termelési rendszerek* érdekellentéte nem holmi romantikus antikapitalista rémlátomás. A globalizáció korának — mint említettük — egyik reális, mind erősebb konfliktussorozata. De hogyan oldhatóak ezek fel Közép-Kelet-Európa, Magyarország esetében?

Mi legyen a *piacgazdaságra áttérő társadalom veszteségeivel*? — újabb kérdés. Mindenekelőtt azokkal a generációkkal, amelyek már nem képesek igazodni ehhez a piacorientált termelési és vállalkozói élethez. Milyen lehetőségeket látunk arra, hogy mérsékeljük az életminőség folyamatos romlását a társadalom nagyobb részénél? Mennyire látjuk az ezredvég demográfiai folyamatait, a korosztályok (mindenekelőtt a gyermekek és az öregek), a nemek speciális gondjait, a vidéki-városi társadalom mozgásradiusának változását az új munkahely-allokáció következményeit? A hagyományos és az elmúlt negyven évben újrarögzült családi kapcsolatrendszer gyors bomlását? Nem beszélve most az elmúlt 40 év rejtett munkanélküliségének átcsapásáról a nyílt munkanélküliségbe.

És a *piacgazdaság tömegkulturális kihatásai*? Valóban másolhatjuk a hagyományosan nagy, a kultúra területén aktív magántőkével és izmos polgári középosztállyal rendelkező liberális államok közművelődés-politikáját? Szabad az „átállítás”, „átképzés” költségeit csak az egyénre hárítani? Az oktatáspolitikáról nem is beszélve. Át kell gondolni a költségvetés feladatvállalásait nemcsak a szociális és a kulturális deficit mérséklésében, de egy időben a világszerte sikerre számítható kulturális-termelési erők menedzselésében. Reális alternatívák? Leírásukra, elemzésükre van szükség, hogy a döntés megalapozott legyen.

De tovább a kérdésekkel a rendszerváltás belső társadalmi feszültségeiről. Térségünkben a szovjet rendszer egyik legnagyobb deficitje a *helyi társadalmak munkaerőcsökkentésének végleges szétzillogása*. Az 1718–1945 közötti időszakban az Okcident ipari forradalmi ide is elértek, kialakították a képzett, fegyelmezett munkaerőre épülő polgári munkaszervezet alapegységeit. Először a városokban, majd később, lassabban a mezőgazdasági termelés színterén, a „vidéken” is. A szovjet rendszer 1945 után szétverte a korszerű munkaszervezet már meglévő műhelyeit. A kor radikális polgárpukkasztó antikapitalizmusa sajátosan találkozott a keleti végekről idehozott, kapitalizmus előtti közösségi eszményekkel. Ám e közösségi eszménykeverék hamarosan csődöt mondott. Az utolsó évtizedre kiveszett a munkaszervezetből mind a szocialistának mondott antikapitalista-közösségi, mind az üzleti alapon álló polgári munkaerőcsökkentés. Eltűnt a mérhető teljesítmény becsülete nemcsak a

munkahelyekről, de a köznapi életből is. E tekintetben a szovjet rendszer — paradox módon — folytatta a nemzetiszocializmus polgárellenes hadjáratait: felszámolta a helyi magánvállalkozói — mind a paraszti, mind az ipari, kereskedői, szellemi — társadalmi elemeket, a termelésben, a helyi igazgatásban a szakszerűség igényét képviselő rétegeket. E pusztítás következményei statisztikailag alig megragadhatók. Előlegezett megállapítás: ezt a deficitet, a munkaerőcsökkentés és a szakértelem további szétzillogását, lebecsülését igen nehéz lesz megállítani. Szokásrendszerünkbe ivódott. A racionális tulajdonosi szemlélet, a munkavégzés, az anyagi és a szellemi gyarapodás megbecsülése nehezen állítható helyre. Igényel-e az új *magartartásforma* kiformálása közvetlen állami feladatvállalást? Netán növelt feladatvállalást az oktatási, továbbképzési rendszerben? Alternatíva: a *közép-kelet-európai adófizetői társadalom* — valójában az állam — *vállaljon különleges áldozatot az oktatási-tudományos befektetések emelésével!* Hogy a helyi társadalmak versenyképességét biztosítsa a 21. századra! Másik alternatíva: másolni államépítkezésünkben a nagy nyugati (netán amerikai) modelleket. Amelyeknek nem kell cipelniük e korábbi terheket. Döntés kérdése.

Ökológia, Duna, Alföld, technológia-infrastruktúra

A globalizáció: világra nyitottság. Nemcsak az adott állam, nemzeti szállásterület termelési, kereskedelmi szférájának, kultúrájának nyitottsága, de távlatilag egyben földrajzi tájai és ezeknek a műveléséhez kötődő infrastruktúrák, sőt, települési rendszerük nyitottsága is. Az lenne a kívánatos, hogy minden, a térség integrációját érintő döntés előtt a politika elitjének asztalán már alternatív tervek feküdjenek a *helyi, regionális természeti adottságok okos kihasználásáról és védelméről*. Legyenek írott, olvasható formába öntve! A világ nagy befektetői

vagy éppen az igazgatás integrációs döntéshozói lássák, hogyan illeszkedhetnek a *közép-kelet-európai térség természeti adottságai az európai természeti tájrendszerekhez*. És lássák azt a helyi állami döntéshozók is! Magyarországról szólva: konkrét tervek lennének kívánatosak arról, hogy mi legyen Európa egyik legnagyobb közlekedési folyosójával és természeti kincsével, a Dunával (Széchenyi kora óta nem gondoltuk végig, hogyan hasznosítható a térség legnagyobb folyóvize!); milyen lehetőségei vannak a térség egyik legsokoldalúbb középregionális kultúregységével, az Alfölddel, vagy a nemzetállami szétszaggatottságtól oly sok szociális-gazdasági hátrányt megélt ún. Kárpát-régióval (Magyarország északkeleti, Szlovákia keleti, Lengyelország délkeleti, Ukrajna nyugati, Románia északnyugati csücskével). Kulturális, etnikai-szokásrendi sokszínűség, szabadidő-kultúra kínálata, öntözési-vízgazdálkodási lehetőségek, energiahasznosítási, közlekedési-szállítási lehetőségek egységes, koncepcionális végiggondolása szükséges. A Duna és a Tisza völgyének *tájgazdálkodási* koncepciói, a bioszféra, ökológia — talaj-, növény- és vízgazdálkodási, valamint humánológiai — egységében még hiányoznak. Ugyanígy az ezen alapelvekre épülő vadász-, halász-, horgász- és turisztikai körzetek felrajzolása. De éppúgy hiányoznak a nemzetközi művésztelepek, közép-európai kulturális önszerveződések tervei, mint a két évszázados talaj- és gazdaságföldrajzi probléma: a Duna–Tisza közti hátság vízgazdálkodási alternatívái, megoldási javaslata. Kikötők hiányoznak. (Nem találni komoly kikötőket a nyugati határ és Budapest között, amelyek a teher- és személyszállítás, a kishajóforgalom feltételeinek megfelelnek!) Ha más nem, hát az 1998-ban kezdődő EU-„előtárgyalások” — ez az újabb kategória az európai integrációs bizottságok óvatosan fogalmazó dokumentumaiban — könyörtelenül napirendre tűzik a kérdést. Vajon mi felkészültünk erre? Alternatívák felállításával, és *világosan fogalmazva meg helyi érdekeinket?* Politikai-örsgváltó civódásoknak, erőmű körüli döntések halogatóinak, jó szándékú, műkedvelő mozgalmaknak van kiszolgáltatta sok év óta a Duna és a hazai vízügy valamikor európai hírű, professzionális, most lerombolt intézményrendszere. Mivel a hatalom politikai kérdést formált a „természetátalakításból”, a Dunából pedig sajátos szocialista-technokrata módon erőmű-működtető természeti egységet, így az ellenzéki mozgalmak is politikát formáltak (formáltunk) abból. Ki állítson össze egy, a közép-európai társadalmi-gazdasági-politikai vezetőkkel összehangolt cselekvési programot a Dunára vonatkozóan? Vagy miként őrizhetjük meg a jövő század környezet- és termelési igényeihez oly annyira szükséges *vízkezeléseinket* a Kárpát-medencében? Az élelemtermeléshez, a tájgazdálkodáshoz, ivóvízigényekhez, szabadidő-kultúrához, hulladékfelemésztéshez nélkülözhetetlen természeti kincsünket?

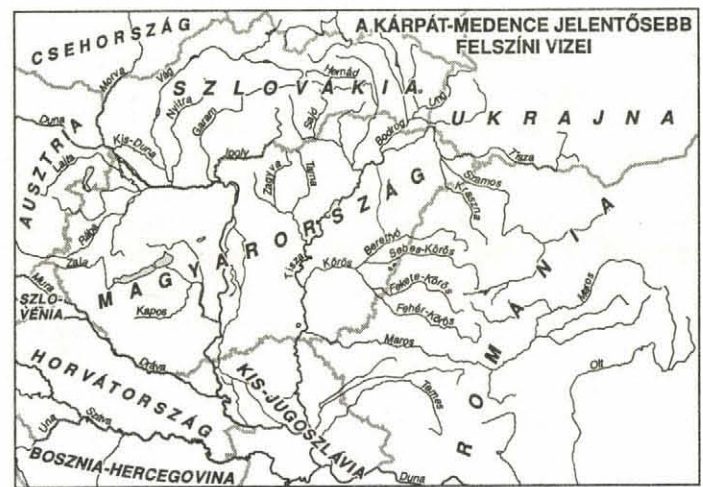
A magyarországi vízügy talpra állítása a közép-európai integráció igénye. A magyar államterület folyóvizeinek vízgyűjtői a szomszédos államokban fekszenek. Úgy is mondhatnánk: ide ömlenek össze a szomszédok tisztítatlan szennyvizei. Vajon

miért hiányoznak a Kárpát-medence, így Magyarország vízgazdálkodási koncepciójához a regionális alternatív tervek? Ez nem lehet csak kormánybiztosi kinevezések, tárcaközi háborúskodások tárgya. Ki fogalmazza meg az előttünk nyíló alternatívákat?

És hol rejlenek — ha vannak — a *közép-európai általános környezetvédelmi koncepciók?* Van egy, a szakemberek által igen jónak mondott törvényünk. De mennyire ágyazzuk ezt bele a közép-európai regionális keretekbe? Hiszen nemcsak a szennyvizek, de a légáramlás, a rovarvonulás sem ismer állami határokat. És itt, a Kárpát-medence síkságán — ez a mi államterületünk — örvénylik, találkozik a régió legtöbb szennyeződése.

Az integráció és a globális piacgazdaság térnyerése egész sor új *szociális és fejlesztési konfliktust* kelt a *kis régiók között*. Az *Alföldnél* maradvá, ismeretes módon, másfél évszázada sikeres kisrégió a Dél-Alföld. De mi lesz a középső és az északkeleti régióval? Hogyan érinti e régiókat az, hogy Magyarországnak az EU-tagság után három- vagy négyféle határa lesz? Az EU-országokkal, a társult, a tárgyalás stádiumában álló, valamint a nem szerződött országokkal. Most jelentkeznek igazán a már említett végrehajtóhatalom-túlsúlyos, szakágazati-miniszteriális hatalmú fejlődésünk tehertételei. Ennek, valamint Trianonnak egyik következménye: a Budapest-túlsúly következtében nincs nemzetközileg ültöképes *helyi elitünk*. Akik a régiók érdekeit megfogalmazhatnák, és kihasználnák legalább az integráció nyújtotta feladat- és régióközpontú finanszírozás lehetőségeit.

Figyeljünk a határokon átlépő regionális közlekedési útvonal-átrendeződésekre! Most rajzolják rá Európa 21. századi térképeire az új Nyugat-Kelet *vasút- és autópályáit*. Ismételtgetjük évek óta, nemzetközi bizottságok tagjaként is: amely vidékek a nagy vasútvonalakhoz, vízi- és autópályákhoz összeköttetést nyernek, azoknak lakossága óriási előnybe kerül. Ezen vidékekre irányulnak majd a nagy európai, euro-atlanti integratív szervezetek beruházásai, mert azok elsősorban a technikai és szellemi infrastruktúrát finanszírozzák. És ide irányulnak majd

a maguk lokális érdekeit. És ezen *lokális érdekeknek érvényt kell szerezni az összeurópai fórumokon.*

Szakértelem, felkészültség

Évek óta mondjuk, nemzetközi tapasztalatból: *a térség sorsa ezekben az esztendőben dől el talán évszázad(ok)ra kihatóan.* Nem egy-egy államé, hanem az egész térségé. Oktalan volt az 1990–95 közötti egyenkénti (nemzeti) versenyfutásunk a nagy nyugati hatalmak áhított külön támogatásáért. Lehetőleg a szomszédok rovására. Csehek, szlovákok, románok, magyarok, szlovének, horvátok egymás ellen acsarkodva igyekeztek 1945 előtti, nyugati lobby-maradványaikat újraéleszteni. Ez pedig nem megy. Együtt kell mennünk!

Évek óta mondjuk: nagy vétek volt az állami adminisztrációkból kiűzni az őrségváltás politikai eszközeivel az Európaszintű gazdasági és igazgatási szakembereket. (Igaz, a privát szféra nyert velük. És alaptalan az új antielitista demagógia, amely szerint aki a szakértelmet emlegeti, sajnálja, az a régi nőmenklatúrát, a régi elitet „sírja vissza”.)

És évek óta mondjuk: azért is kell a helyi elitnek szakértelmét jobban megbecsülni, mert helyettük Nyugaton sem akadnak szakértők. Vegyük tudomásul: sem a nyugat-európai, sem az amerikai integratív szervezetek nincsenek felkészülve a térség katonai-gazdasági-politikai konfliktusainak kezelésére. Brüsszelnek egy évtizedre lesz szüksége, hogy megfelelő, *regionális hozzáértéssel rendelkező* hivatalnokokat, szakértőket toborozzon.

a nagy és kis magántőke beruházásai, a közös vállalkozások, a fogyasztási szféra fejlesztései is. Ezek a vidékek lesznek képesek a helyi teljes termelési kultúrát életben tartani, a helyi ipari és mezőgazdasági termékeket felvenni, azoknak piacot biztosítani, ösztönözni azokat. Munkahelyeket teremtvé ezzel.

A közép-kelet-európai társadalmaknak meg kell fogalmazniuk e nagy kontinentális-interkontinentális átrendezésben

Alternatívák: kialakítjuk a térség jövőjére vonatkozó elképzeléseinket, helyzetünk reális felmérésére, a világtendenciák ismeretére alapozva. Ekkor lesz esélyünk, hogy *magunk is részt vegyünk a kontinens és saját jövőnk* alakításában. (Mert a tizenkettek Európája nem lehet azonos a tizenötök vagy a harmincak Európájával.) Ekkor lehet csak esélyünk arra, hogy az eddig az Okcidentre alapuló európai uniós elképzelések már a *mi érdekeinkkel is számoljanak.* És akkor mi is megtaláljuk érdekeinket az integrációban. De addig fel kell készíteni társadalmunkat az integrációra, a modernizációra, a polgárokat a versenyképességre. A másik lehetőség: tétlen marad a közösség, ráhagy mindent a nemzetközi hatalmak és a tőke mozgás sodrására és véletlenszerűségére, s kiszolgáltatja polgárait azzal, hogy felkészületlenül hagyja őket az új kihívásokkal szemben.

Az is eldöntendő természetesen: a politikai elit a tudományra (kutatóbázisainkra) alapozva, vagy anélkül hozza meg döntéseit. Vajon lehet értelmes alternatívákat felvázolni a hazai technológiai fejlesztés útjairól a fizikus, kémikus tudós-értelmiség nélkül? Lehet elfogadhatóan dokumentált kijelentéseket tenni a társadalom jövőjéről, a szociológia, a történettudomány, az orvostudomány, a tömeglélektan nélkül? Előlegezett válaszuk: aligha.

Csak néhány a kérdések, alternatívák közül. Amelyekben döntésekre lesznek kényszerítve a helyi politikai elit.

III. Stratégiai kutatás – stratégiai gondolkodás

Szükség van stratégiai elképzelésekre. Több évtizedre érvényesnek látszó alternatívák feltárására. Egyáltalán, a fentebb kérdések felállítására. Az utolsó pillanatok ezek, hogy megpróbáljuk magunk alakítani jövőnket. Legalább jövőnk terveit.

Az integrációnak nincs alternatívája! Politikai könnyelműség az integrációt csak politikai jelszóként kezelni és nem beszélni annak várható nehézségeiről, könnyörtelenségéről. Ahogy mondani szoktuk: nagy felelőtlenség a „jelszóintegráció”. De politikai könnyelműség a másik véglet is, amely azt kívánja elhitetni, hogy a globalizáció elkerülhető, s hogy annak csak hátrányai, netán nemzeti sajátosságainkat megsemmisítő kihatásai vannak. És beszélnek új gyarmatosításról. A két rossz politikai program egymást feltételezi: amennyiben az integráció ádáz politikai pártviták, politikai jelszavak vitájának tárgya marad csak, s nem figyelünk a hatékony aprómunkára, a szívós felkészülésre, nem dolgoztatunk ki leleményes megoldási javaslatokat, nem leszünk képesek preferenciákat érvényesíteni, akkor valóban féltő, hogy a helyi társadalom és a táj sorsa a történelmi gyarmatokra fog emlékeztetni. Mert nem lesz jelen az a vezető réteg, amelynek áttekintése van Európáról, a jövő lehetőségeiről. Térségünk egészére nagy veszély: *a stratégiai gondolkodás hiánya*.

A stratégiai kutatások: egy közösség sorsát hosszú távon meghatározó tényezők feltárása, s a közösség sorsának napi intézése közben ezen hosszú távra ható tényezők szem előtt tartása.

A következő kérdés, *ki legyen az* — ha nem is több, de legalább félszáz-száz fő részvételével —, aki ezeknek a *hosszú távú kérdéseknek az aktuális tartalmát észreveszi, megfogalmazza?* És azokat a döntéshozók elé — mind a kis, mind a szélesebb közösség sorsáról döntők elé — tárja. Válaszunk: *térségünk szürkeállományának kell erre vállalkoznia*.

Politikai és értelmiségi elit új kiegyezése

Az elmúlt két esztendőben több cikkben, interjúban fejtettem ki, hogy a szürkeállomány mozgósítására miért van szükség. Csak vázlatzavakban ismétlem most érveimet.

Vajon a pártpolitikai elit tagjai legyenek az alternatívák megfogalmazói? Legalább három érvet sorolhatunk fel, amely magyarázza, miért lehet irreális ezen elvárásunk.

Először: *a politikai elit* a modern demokrácia, *politikai intézményrendszer működtetője*. A többpártrendszer, az országos és az önkormányzati parlamentarizmus, az országos, valamint helyi igazgatási adminisztráció „iparosai”, életben tartói. Foglalkozásuk teljes embert kívánó mesterség. Tőlük csak *fogékonyságot* lehet elvárni a stratégiai jellegű kérdések iránt, de nem (rész)szakértelmet. Azt, hogy igényt tartsanak a stratégiai kérdésállításokra és napi döntéseikben azokra tekintettel legyenek. Kétségtelen, fennáll a veszély, ahogy

Nyugat-Európában is fennáll: az európai típusú politikai demokráciában a közösség dolgainak intézésében a totális egy-párti pártüzem helyett a totális többpárti pártüzem kialakulásához vezethet.

Második, a „nem”-et magyarázó érvünk. A stratégiai, tehát egy közösség életét hosszú távon befolyásoló tényezőkre vonatkozó kérdések *nem igazíthatóak pártprogramok szerint*. Márpedig a jelen valósága: a politikai fórumok a pártküzdelmek fórumaivá lettek. Ami elvárható a pártokba tömörülő politikusoktól: annak felismerése *minden egyes politikai párt érdeke*, hogy ilyen típusú *stratégiai gondolkodás* jelen legyen a társadalomban. Már csak azért is — hajtogatjuk —, mert a demokrácia értelme: minél többféle vélemény és minél alaposabb érveléssel fogalmazódjék meg a polgárok számára.

Harmadik érvünk: ezek a hosszú távon ható tényezők nem igazodnak a *négyévenkénti választási ciklushoz sem*. Évtizedes időhatárok között érvényesülő folyamatokról van szó. Vagyis nem lehet kimenetelükről, eredményeikről nyilatkozni két-három év alatt. Az eredmények siettetése kapkodást szülhet. Márpedig a választások közeledése már a kormányzati periódus harmadik évében megkívánja a „sikerpropagandát”, vagy az ellenzék oldaláról a „negatív propagandát”. Politikailag élénkítő, de a hosszú távú folyamatok értékelését könnyen deformáló sajátossága a többpártrendszernek. Ezt minden becsületes „profi pártpolitikus” elismeri, Nyugaton, Keleten egyaránt.

A pártoktól az várható el, hogy politikai programjaikat mindinkább a közösség egészét érintő alapkérdések mentén fogalmazzák meg.

Egy lehetőség marad tehát, ismételjük: *a tudományos és a gazdasági-műszaki-hivatali elitértelmiség aktivizálása*. És aktivizálni azt a tudományos-kutatói intézményes bázist, amelynek megalapozó kutatásaira, vitáira építve szólhatunk hozzá e témakörökhöz.

Ahhoz, hogy ez az aktivizálódás megtörténjék — ismételjük —, *új típusú kiegyezést, sőt új típusú szövetséget* kell kötnie a szűkebb értelemben vett *politikai és a tudományos-gazdasági elitnek* (együtt: értelmiségi elitnek).

Új közélet

A politikai elit tudomásul veszi, hogy a tudósi-értelmiségi autonómia a hatékonyság dolga is. Akkor hasznos a kutató elme, ha nem kényszerítik közvetlen (politikai) vagy közvetett (gazdaságon belüli) eszközökkel prekoncepciók követésére. A közösség egészének és magának a politikai elitnek is érdeke, hogy az értelmiségi kreativitás hatékonyan legyen jelen. Még akkor is, ha a következtetések, netán nem az egyik vagy másik politikai irányzat elképzelését támasztják alá.

A politikai és az értelmiségi elit tudomásul veszi, hogy vannak korunknak olyan kihívásai, amelyeknek megfelelni a közösség csak akkor tud eredményesen, ha kialakulnak a stratégiai kérdésekkel foglalkozó, a pártpolitikától függetlenül működő *fórumok*. Amely fórumokon a „közjó” egésze testesülhet meg.

Fórum, amelyen szerepet játszhat a pártpolitikus éppúgy, mint az egyetemi tanár, a tisztviselő. Amely fórumon a viták, eszmecserék tárgya a közösség egészét hosszú időtávon érintő-meghatározó kérdések valamelyike. (Amilyenekről fentebb is szoltunk.) A politikai elit — és szimbolikus intézménye: az Országgyűlés — adjon *megrendelést*, költségvetési eszközöket e fórumnak arra, hogy válogassa össze a tudományos műhelyekből azokat az értelmiségieket, akik *hajlandók* szakmai felkészültségüket aktivizálni e közcélok érdekében. Jelöljenek meg *újabb és újabb, sorsukat meghatározó témaköröket*, amelyek csak az ő szakmai tudásuk birtokában látszanak igazi nagyságukban. Állítsanak kérdéseket, szintetizáljanak részeredményeket, s ha kell, indítsanak újabb kutatásokat.

Ezért ajánl az MTA, mint a hazai kutatói társadalom köztestülete, együttműködést a politikai elitnek, illetve a törvényhozók testületének, a legmagasabb politikai fórumnak, az Országgyűlésnek és a mindenkori végrehajtó hatalom birtokosának, a kormánynak. Az Akadémia új típusú fórum is kíván lenni ezzel. És új típusú megegyezést javasol a *politikai és az értelmiségi* elit között. Az Akadémiában tömörült tudósok megneveznek témákat, amelyeket az állam és a társadalom szempontjából fontosnak tartanak, s készek azok feltárására, a tennivalók terén a lehetséges alternatívák kidolgozására. Hangsúlyozzuk: *nem programok*, hanem *alternatívák kidolgozására*. Nem egy-egy párt, netán kormány- vagy ellenzéki párt számára, hanem a *társadalom és az egész politikai elit számára*. A javaslat, úgy látszik, megértésre talált. A kormány az elvi javaslatot elfogadta, a tervezet kidolgozására kért fel bennünket. Remélem, hogy mind a politikai pártok, mind az országgyűlési képviselők körében elfogadásra talál a javaslat. Akkor azután a hazai tudós közösségeken a sor, hogy színt valljanak: akarnak-e, képesek-e ilyen *közéleti szerepre* vállalkozni. Ha igen, szembe kell nézni azzal a kérdéssel is: *hogyan lehetünk képesek megfelelni* ilyen elvárásoknak? Mint kutatók. És szembenézni azzal a kérdéssel is: alkalmas-e jelenlegi, eléggé más célokra képződött tudományszervezetünk, jelen esetben az Akadémia, ilyen közéleti-szervező szerepre?

IV. A tudomány új szerepvállalása (Javaslatok a szervezeti keretekre)

A Magyar Tudományos Akadémiát nem fejedelem, hanem a köz alapította. Nem amolyan udvari tudósok testületként, a „korona” egyik díszeként, hanem társadalmi szerepvállalásra kész tudós társaságként jött létre a magyar nyelvű tudományosság és közműveltség fejlesztésére. Maroknyi értelmiségi-gazdasági elit elszántságának eredménye, amint egy *maroknyi elit* volt a motorja másfél száz évvel ezelőtt a magyarországi polgárosodásnak és — mai szóval — a modernizálódásnak. Sajátos *szövetségben* előbb a *konzervatív, majd a liberális politikai elit*tel. A kontinens első

ipari forradalmának befogadására vált így képessé a korabeli magyar társadalom. Nem előzmény nélküli és nem idegen tehát a mi vállalkozásunk, az MTA ilyen szerepvállalása. (Hadd jegyezzem meg zárójelben: mindig is, a szovjet rendszerben is, vállalkozott állami-társadalmi-nemzeti-kulturális feladatokra Akadémiánk.) Kétségtelen, amennyiben e vállalkozás végleges jóváhagyást nyer a kormánytól és az Országgyűlés részéről is, sok mindent kell újragondolni tudományszervezési alapelveinkben és tudományművelésünk célrendszerében is.

A stratégiai kutatás: megrendelés

Első ilyen irányú megjegyzésem a mi, azaz a kutatásszervezetben vezető tisztségviselők gyakorlatát érinti. Mindenekelőtt a *kutatásszervezésben* kell új elveket követnünk. A stratégiai programokra elnyerendő megbízások üzleti megrendelések is. A politikai elitnek *mi javaslatot teszünk, ők megrendelnek, mi teljesítünk*. Nem *kutatómunkát* rendelnek meg, hanem meghatározott *feladatot* adnak. Amelyet részben a meglévő rész kutatások szintetizálásával oldunk meg, részben új kutatásokkal. (Nem kívánok itt foglalkozni azzal, hogy a tudománypolitikai gondolkodás hiánya és a tudományfinanszírozás — valamint a tudományos értelmiség fizetési viszonyainak — rendezetlensége milyen negatív jelenségeket szült és éltet ma is a kutatásszervezetben. A kutatói létet az önfenntartás minimumán tartva szinte eltűntek a konkrét feladatvállalások, „megrendelések” a tudományszervezetből. Vagy ellustított, mert a fizetést a kutatói létért járó alapösszegnek tekintették. Vagy szükségszerűen szoktatott a sok helyre kapkodáshoz, szétaprózottsághoz, továbbá mellékállások halmozására kényszerített bennünket. Éldegélni a sok kis „háztáji”-ból. Remélem, a jövőre kialakítandó tudománypolitikai alapelvekben, illetve az idej közgyűlésünkön előterjesztett javaslatainkban szólhatok ezekről. Remélem, hogy a meginduló, három évre tervezett kutatóhálózati konszolidáció során sikerül korszerű tervezési és finanszírozási elveket érvényre juttatni: az alap-, a feladat- és projektumfinanszírozás egymásra épülő három szintjét. És arra is csak utalni kívánok: diszciplínától, sőt intézménytípustól függően egyes periódusokban is változó belső arányban kívánjuk megállapítani az alap-, a feladatfinanszírozás részét az intézmény költségvetésében.)

A stratégiai programok új típusú finanszírozási alapelvek követését jelentik: az *eredményfinanszírozás* alapelvét. A Programbizottság elbírálja a megrendelés alapján készített tervet, ütemezését, annak költségkihatását. A kidolgozáshoz előleget ad, s amikor a részletes tanulmány, valamint a szűk terjedelmű összefoglaló elkészült, akkor történik a kifizetés. Itt most *határidőket kell tartani* (amiről leszoktunk), a döntéshozók számára is *érthető módon fogalmazni*. (Csak a magam számára fogalmazott kérdés: lehet, hogy ez a vállalkozásunk segít majd általában is felfigyelni kutatásszervezésünk hatékonyságának fékjeire?)

Demokrácia és értelmiségi magatartás

Második megjegyzésem a *kutatói-értelmiségi magatartásunkra* vonatkozik.

Az elmúlt negyven esztendőben az akadémiai értelmiség erősen kritikus alapállást tanúsított, esetleg közömbös volt a társasági élet — mind a politikai, mind a közélet — iránt. Negációt, tagadást láthattunk. A kritika művekben, akciókban nyilvánult meg. A közömbösség: távol tartásban. Szülője e magatartásnak: *kiábrándulás* az elsősorban az 1950-es években megkívánt kincstári optimizmusból és *távol tartás* a volt rendszer szovjet típusú céljaitól. Finom érzékkel, óvatos azonosulással válogatott ez az értelmiség azon célok között, amelyekről úgy érezte, hogy a társadalom és a nemzet érdekében születtek, s amelyek mellett magát aktivizálja. Kétségtelen: ez az alapjában tartózkodó magatartásforma sokban hozzájárult ahhoz, hogy az értelmiség megőrizte relatív intaktságát. És hozzájárult ahhoz, hogy a politikai hatalom rákényszerült a valós értékeket mindinkább toleráló politikára. Kompromisszumra, amely jellemezte a rendszer utolsó két évtizedét.

Most, a politikai demokrácia korában, amint azt javasoltuk fentebb, *újrafogalmazhatjuk a politikai elit és értelmiség viszonyát*. Új kiegyezést és új típusú szövetséget kötve. De ez azt is jelenti, hogy egyben újrafogalmazhatjuk *magatartásunkat a közügyek iránt*. *Pozitív magatartásra* van szükség. Nem álllekedésre, odaszegődésre és főként nem mozgalmakra. Az értelmiség igazi társadalmi értéke a *kritikai alapállás* megőrzése. De most a kritika mellett szükség van a megoldási javaslatokra összpontosító pozitív magatartásformára is. Vállalkozni a *követhető reális alternatívák* fürkészésére és *megfogalmazására* is. Egyénileg, individuálisan végiggondolt, szabadon vállalt részvételre.

Tudományos gondolkodásunk értékrendjei

Harmadik megjegyzésem *tudományos gondolkodásunk* alapelveit célozza. Az informatika korának és a stratégiai alternatívák kidolgozásának követelményei sajátos módon egybeesnek.

Először: a szintetizáló látásmód igényéről. Az informatika eszköztárának segítségével napjainkban mérhetetlenül több részletes eredményt mozgósíthatunk, mint korábban. Adatbázisunk beláthatatlanul kiszélesedik. Éppen ezért minden eddiginél nagyobb szükség van a kutató *rendszerző képességére* és *áttekintőkészségére*. Az elmúlt évtizedekben a tudományos specializálódások remek, részletkutatásokra képzett kutatói hadsereget hívtak létre. Ellentmondásos helyzet. E kutatói hadsereg azután a diszciplínákon belül is céhes önszerveződések tömegét hívta létre. A céhes magatartás a tudományos nagyüzem fenntartója, a szakszerűség minimumának biztosítója. Fontos tulajdonság. De e cizellált munkamegosztás előidézője is immáron a *szétaprózottságnak* és egyben *korunk kutatói betegségének*, a „csőlátásnak”. Századunk második felében a tudomány egyik fejlődési sajátossága ez. Sajnos nemcsak minő-

sítési rendszereink, de immáron kutatóintézetek tematikái is így építkeznek. Most, az informatika korában *felértékelődnek a szintetizáló elmék*. Szükségszerű, hogy felfigyeljünk tudományfejlődésünk ezen ellentmondásaira. Értékeire, deficitjeire.

És felértékelik e szintetizáló tevékenységet az ezredforduló új kihívásai is. A nagy korkihívások a világegyetem további megismerhetősége mellett a földi élővilág fenntartható fejlődésére irányulnak. Fizika, kémia, biológia, sőt a társadalomtudományok *évszázados céhválasztó vonalai eltűnnek*, fellazulnak.

Új egyensúlyra van szükség a *rész kutatások* és a *szintetizálás*, a *rész tanulmányok* és az *összefoglaló munkák* között. Egyensúlyról beszélünk. Egy példa. Molekuláris biológia, gén, sejt — ezek voltak negyedszázada a biológia megújulásának vezérszavai. A molekuláris biológiai kutatás intézményeinek kiépülése nélkül nem tudnánk ma tervezni a 21. század agrárgazdálkodását, nem lennének realitások a transzgenikus növényi termékek, a mikroorganizmusokra, mikrobális eredetű termékekre épülő biotechnológiák. De ma már, amikor a „korlátlan növekedés” igényét a „fenntartható fejlődés” programja váltja fel, amikor már ökoszisztémáról, bioszféra-szemléletről beszélünk, amikor például a mezőgazdaságban is lépérdők és a monokultúras termőföldek arányának szerepére figyelünk, akkor a szintetizáló megközelítés követel magának helyet a kutatói gondolkodásban. Biológiában, kémiában, fizikában, de település- és gazdaságtervezésben is. A molekuláris biológia mellett már egyenértékűen beszélünk a biodiverzitás kutatásáról. Sőt, a fajtásokféleség megtartása az élővilágban első számú igény. Mert Földünk és nem utolsósorban az emberiség életfeltételeinek megőrzése kívánja ezt.

És vajon nem ezt az *új egyensúlyt* — rész kutatás és szintézis új egyensúlyát — kívánják meg stratégiai programvállalásaink? A Duna, az Alföld, az ökológiai monitorozás ugyanúgy, mint a regionális és településfejlesztések vagy a piacgazdaság deficitjeinek csökkentésére, a technológiai haladás újraértelmezésére teendő javaslatok a minuciózus rész kutatások és a szintetizáló képesség egy időbeni jelenlétét követelik tőlünk. (Mert a társadalomtudományokban is erősen tör előre az embert egészében, történelmisségében, biológiai, szellemi funkciójában, szociális érintkezési rendszerében láttatni kívánó antropológia vagy a szellemiségének megragadását célul tűző pszichológia.)

Másodszor: A diszciplínahatárok átjárhatóságáról. Ismeretbázisunk kiterjedése, a különböző diszciplínák felfedezéseinek egymás mellé sorakozása önmagában is ösztökél az eddig diszciplinárisan elválasztott tudásanyagok szembesítésére. (Közhely, hogy szinte minden szaktudomány újabb felfedezései az ún. diszciplína-határterületekről származnak. Az informatikai társadalom megköveteli a komplex kutatói szemléletet. Feltelezésünk: az informatika kora a hagyományos diszciplínahatárok feloldásának kora lesz. Sőt, az ún. tudományterületi határok — „élő”, „élettelen” természet-, valamint „társadalomtudományok” — lebomlásának kora.) Nyúlunk vissza előb-

bi, a biológia köréből vett példánkhoz. Vajon az ősgyep vagy ártéri erdő és káposztatermesztésre befogott termőföld helyes arányának megtalálása egy régió belül nem kívánja-e a biológia, a kémia, a fizika, a földrajz, sőt, a közgazdaságtan, szociológia, de még a történettudomány *együttes ismeretét*? Együtt a talaj, vízgazdálkodás, meteorológia (kémia, biológia, fizika), a piaci viszonyok (közgazdaság, munkaerő-gazdálkodás stb.) és a helyi termelési-kulturális hagyományok figyelembevételét. Ezek együttlátása és mindegyikben való jártasság nélkül csak „adalékokkal” szolgálhatunk a témához. (De figyeljünk csak az utóbbi két évtized tudományelméleti vitáira a fizika területén: az ún. anyagtudomány fogalmának bevezetése már nyílt kihívás a hagyományos fizika, kémia, biológia diszciplináris szétválasztásával szemben.) Ha a túlspecializálódott tudományos nagyüzemek első deficitje a tematikai „csőlátó” kutató, akkor a másik a diszciplína határain túl nem látó „szakbarbár”.

Az ezredfordulón olyan kutatókra van mindinkább szükségünk, akik rendelkeznek olyan *általános műveltséggel* és olyan *intelligenciahiánnyal*, amely lehetővé teszi más szaktudományok következtetéseinek követését. (Most társadalomtudományi példához nyúlva: a 21. század történése remélhetőleg otthonosan mozog majd a fizikai, kémiai, biológiai alapismeretek között, hiszen ezek nélkül nem is érte a 19–20. század emberének cselekvési és technikai környezetét. És remélhetően egy időben rendelkezik majd közgazdaságtani, lélektani, szociológiai, informatikai alapiskolázottsággal, hogy megértse, sok oldalról értékelhesse hősének, az embernek cselekvési céljait. Mint ahogy a fizikustól, kémikustól is elvárjuk majd: gépeit, csoda-műanyagait úgy szerkessze, hogy szemé előtt az élővilág és mindenekelőtt az emberi társadalom fennmaradásának, óvásának igénye lebegjen. Tehát rendelkeznie kell társadalomtudományi ismeretanyaggal és szempontrendszerekkel.)

Harmadik megjegyzés: a *világos fogalmazás* készségéről. A világos fogalmazás első számú feltétele a világos problémalátás és problémamegjelölés. Képesség a *problémalátásra, szintetizálásra, világos fogalmazásra* — egymást feltételező tulajdonságok. Az tudja világosan, közérthetően kifejezni gondolatait, akinek „rend van a fejében”, azaz megemésztette intellektuálisan a felhalmozott ismereteket, képes azokat rendszerezni. Kétségtelen: ez nem mindenki számára adatott, vagy nem mindenki képes kifejleszthető képesség. A *korkihívások* most megkövetelik, hogy igyekezzünk magunkban szerephez engedni ezen *képességeinket*.

A stratégiai kutatások megrendelésekre készülnek. Ha úgy tetszik, „üzleti” megegyezés *kutatói társadalom* és a *felhasználók* között. Célorientált *kutatásszervezet*, a társadalmi hasznosulás szenvedélye kell, hogy párosuljon a szintetizáló- és világos fogalmazóképességgel. Mi, miért, mire lehet előnyös vagy éppen hátrányos a közösség szempontjából. Ha ezt a felhasználók nem értik, akkor bölcsességeink csak a magunk számára születtek. Értelmüket veszítik.

U. Üllalkozásunk lehetséges haszna

Mit várhat a társadalom, és mit a tudós közösség e stratégiai kutatásoktól? — joggal tehetik fel a kérdést.

Publikációk a politikai elit részére

Előszőr: tanulmányokat. Megfogalmaztuk első tematikai javaslatainkat: Az európai integráció általános termelési-gazdálkodási és intézményi feltételei Magyarországon, felkészültségünk hiányosságai. A rendszerváltás gazdasági, politikai és társadalmi tényezőinek összefüggései és kihívásai, különös tekintettel a szociális-kulturális deficitek mérséklésének lehetőségeire, a tulajdonváltás hatásaira, a politikai intézményrendszer működési nehézségeinek kiküszöbölésére. A modernizáció egyes ágazatainak stratégiái: település- és regionális gazdaságfejlesztés, a műszaki fejlődés, különös tekintettel a közlekedés és a hozzákötődő infrastruktúra-fejlesztés lehetőségeire. Az agrártermelés esélyei és az agrárminőség dimenziói a világ és Magyarország agrárgazdaságában. A környezetgazdálkodás nemzetközi normatíváinak érvényesülése, a Kárpát-medence környezetvédelmének, a helyi értékek óvásának eszközlehetőségei, különös tekintettel egy regionális ökoprogram kialakítására és a vízgazdálkodás megújulására, szakszerűségének helyreállítására. Javasoltuk áttekinteni, mennyire vannak jelen a magyar anyanyelvű kultúra fennmaradásának feltételei az ezredfordulón az informatika korában, megvizsgálni a magyarságról és a magyar államról a világban alkotott képet, tervet dolgozni ki olyan ország- és társadalomleírásra, amely hiteles képet ad rólunk. Kiemelten kívánunk foglalkozni a magyar nyelv jövőjével a globalizáció és az informatika korában, és a határokon túli, valamint a szórványban élő magyarság kultúrája megtartásának, korszerűsítésének lehetőségeivel.

Lesznek olyan témák, amelyek a már meglévő részeredmények összefoglalását kívánják csak. Lesznek olyanok, amelyek újabb rész kutatások indítását. És a témák köre bővíülhet. Téma tanács létrehozását tervezzük, amely állást foglal a kutatások lezárásáról.

* Az itt közreadott, 1996. szeptember elején kelt szöveg javaslatait követően 1996. október és 1997. március között rögzültek az egyes témák — azaz az egyes „Kutatási program”-ok címei. Ezek:

- 1) Rendszerváltás: piacgazdaság, társadalom, politika,
- 2) A magyar agrárium helyzete és jövője,
- 3) Környezetvédelem és integráció,
- 4) A területfejlesztési program tudományos megalapozása,
- 5) Az életminőség tényezői Magyarországon,
- 6) A közlekedés és technikai infrastruktúrája,
- 7) A nemzeti kultúra az informatika korában
(Nyelv, magyarságkép, kisebbségkutatás).

A következő témák kidolgozás alatt állnak:

- 8) A víz és vízgazdálkodás helyzete és jövője Magyarországon, a Kárpát-medencében,
- 9) A Duna és a Duna-völgyi régió fejlesztésének lehetőségei,
- 10) A technológiai fejlesztés lehetőségei az ezredfordulón.

rásáról, bővítéséről, újabb kutatási irány kijelöléséről. A szűkebb Programbizottság pedig az egyes témák kidolgozását követi figyelemmel, állást foglal a költségigények indoklásáról, felügyeli a kis számúra tervezett apparátus működését. Mindez természetesen akkor, ha a kormány és az Országgyűlés elfogadja javaslatunkat.

Célunk a *publikálás*: műhelytanulmányok (könyvsorozat) készítése az ágazati szakértelmiség és politikusi csoportok számára, ugyanakkor rövid-, egy-egy témakört 10-15 gépelt oldalon összefoglaló *tervtanulmányok* közreadása 40-50 ezer példányban. (Az értelmiséghez szóló folyóiratok mellékleteként „Ezredforduló” címmel, havi-kéthavi periodikaként.)

Célunk: *konferenciák* szervezése. Részben műhely-, részben nyilvános ülészekok, amelyekre meghívást kapnak a politikai elit tagjai és a szakmai értelmiség egyaránt. Végül, reméljük, hogy az ezredfordulóig közreadhatjuk a közben folyamatosan megjelenő műhelysorozatokra alapozva, egy kötetben a „Magyarország és a világ 2000-ben” c. munkát.

A stratégiai gondolkodás általában

Másodszor: azt várjuk, hogy a *politikusat, a társadalmi élet* (a még csak csiráiban élő polgári közélet) *szereplőit* kényszerítjük, segítjük a stratégiai, a nemzet és állam sorsát érintő kérdések taglalására.

A rendszerváltás első szakasza lezárult, a folyamat megfordíthatatlanná vált. Az elmúlt öt-hat esztendő, a rendszerváltás kezdetének őrsváltó harcainak taktikai ravaszságokban iskolázódott elmélet kivántak. Most a rendszerváltás újabb szakasza nyílik, amely a konszolidáció kezdete lehetne. Amikor rögzülnek az intézményes életkeretek. Olyan politikusokra és közéleti vezetőkre van szükség e korszakban, akik képesek egységben látni a *helyi társadalom lehetőségeit és a világfejlődés nyújtotta esélyeket*, és képesek elgondolásaik *kivitelezésére* is.

A taktikai helyett (vagy mellett) a stratégiai gondolkodásra való képességet kell fejleszteni a politizáló magyar társadalomban. Célunk, hogy a *parlamenti beszédekben, politikai pártprogramokban, egymással folytatott vitákban* a kiemelt témák a *társadalmunk sorsát hosszú távon befolyásoló kérdéskörök legyenek*. Azaz segítenünk kell. Taszítanunk kell a fejlődést ilyen irányba. Szoruljanak ki a vezető réteghez nem méltó apró beárazási akciók. A valóban kulcskérdések fogalmazódjanak meg. A politikai törésvonalak ezek mentén keletkezzenek. (Ettől várhatjuk idővel a jelenlegi párttagozódás teljes átrendeződését, hiszen a jelenlegit elsősorban még a szovjet rendszeren

belüli ideológiai pólusok, illetve a szovjet rendszer előtti értékrendek iránti nosztalgia, s nem a mai létkérdések tagolták létrejöttének pillanatában, 1989-90-ben.)

A közgondolkodás

Harmadszor: reméljük, hogy visszaállíthatjuk a *hazai közgondolkodásban* a hosszú távú gondolkodás és ezáltal a közéleti aktivitás becsületét. Ezt a becsületet az utóbbi évtizedekben többször tépázta meg a történelem. A proletárdiktatúra felfokozott és mindent átpolitizáló közösségi élete lejáratva a közéletiséget. Nemcsak a hurra-optimizmussal, a kényszeredett távlatossággal, de azzal is, hogy a magán- és a közélet szféráit összekeverte. A konszolidálódó szovjet rendszerben az új generációk civil kezdeményezéseit szorították a tovább már nem feszíthető intézmények korlátai, részben pedig a kényszerű és vállalt kétlelkűség, a két világrendszer közé szorítottság nem sarkallt alternatívákban, hosszú távú programokban való gondolkodásra. Egynapi, „mára nézés” kultuszára ösztönzött. Azután jöttek a politikai rendszerváltás felgyorsulásának évei. És a kezdeti, 1988-tól meg-megújuló közéleti aktivizálódást visszafogta, visszatartotta a totális pártüzem újraépülése. Az, hogy minden civil, gazdasági és szakmai állást a politikai pártok igekeznek a velük szimpatizálók vagy híveik kezébe juttatni. A pártok pedig, a politikai őrsváltások korának pártjai még távol állnak a stratégiai szemlélettől. A jövő nemzedékeinek gazdasági-kulturális esélyei, emberi-nemzeti mivoltuk megélésének jobbítása, a helyi társadalom munkaképességének hatékony kifejtése, az új polgári magatartásformák kifermázása — mind-mind olyan témakörök, amelyek talán *helyi és országos aktivitásra mozdíthatják* a csip-csup politikai harcokba belefáradt *magyar társadalom csoportjait*. Akik még mozdíthatóak...

Am a közgondolkodás, a politikai gondolkodás mozdítását mérni majd nem lehet sem dolgozatokkal, sem új intézmények alapításával. De — amennyiben megnyerjük magunknak a médiát — ezen „észrevétlen hatásunk” lehet a leghasznosabb a közösség számára.

Negyedszer, végezetül: hasznot várhat e vállalástól — az előző, negyedik fejezetben felsorolt megfontolásokat ismételtten kollégáim figyelmébe ajánlom — a hazai tudósok közössége és maga a tudományos gondolkodás is.

*

A stratégiai kutatások vállalása polgári-emberi kötelességből ered. És tudományos hivatásunk átérzéséből. De nem tagadom, mint a tudós köztestület tisztségviselője, remélem azt is, hogy segíti tudományszervezetünket és mindenekelőtt kutatói gondolkodásunkat a kor követelményeihez igazítani. Segíti a szovjet korszak normáihoz még sokban kötődő kutatásszervezetünkben — hiszen az értékek mellett a deficiteket is „sikeresen” átmentettük — a rendszerváltást. Segíti az informatika áldásainak kiterjedését és általános követését a kutatói gondolkodásban.

Budapest, 1996. szeptember 10.

* A rendszerváltás első szakaszának lezárulásáról, az újabb szakasz, a koordinációból adódó következtetésekre vö. „Mozgásban a szürkeálmány”. Előadás 1995. novemberben az MTA-n. A következtetések taglalása: „Agrárium Magyarországon az ezredfordulón.” Előadás az MTA-n, 1996. december 5-én tartott „Agrárgazdaság az ezredforduló Magyarországon” konferencián. Megjelent: „A magyar agrárgazdaság jelene és kilátásai.” [Magyarország az ezredfordulón.] Budapest, 1997. MTA. 9-30. pp.

GÖNCZ ÁRPÁD

A HÁBORÚKTÓL A DEMOKRÁCIÁIG

„Képzeljék a világ térképére — ha nem sérti nagyon magyar öntudatukat — a világ egészéhez mérve, icipici önmagunkat. Mert az: icipici. Mégis: az utóbbi időkben sokszor jártam idegenben, és mindig azzal az érzéssel jöttem haza, hogy Magyarországot — bármilyen kicsik vagyunk is — külföldön képviselni nagyon könnyű. És kellemes. Mert bárhol tárgyalok, bárhol vagyok is, mindig megkapom azt az elismerést, ami Magyarországot méltán megilleti, hiszen két világtörténelmi folyamatot indított útjára az utolsó ötven esztendőben. 1956-ban és 1989-ben.”*

Álom és valóság

Az ország, amelyben élünk, az utolsó száz év során három háborút veszített el. Az első világháború következményeit ismerjük: a magyar történelem és a magyar történelmi tudat legnagyobb katasztrófája és megrázkódtatása volt, amely alapján rendezte át a jövőnkét, s aminek következményeit mentálisan feldolgozni mindmáig nem tudtuk. A másodiknak az eredménye — a döbbenetes anyagi pusztításon kívül — a nemzeti szuverenitás elvesztése és egy negyven évi történelmi cezúra volt, ami kettévágta ezer év bármily ellentmondásos, de szerves fejlődését, folyamatosságát, és ebben a vonatkozásában talán hasznos is, mert lezárt valamit, ami már csak képzelt valóság volt. S megteremtette a lehetőségét, hogy az elveszett múlt helyén ma új alapon lássunk neki a jövő valóságépítésének. A harmadik a hidegháború elvesztése volt. A három háború — a két világháború s a hidegháború — közös jellegzetessége, hogy mindet egy-egy szomszédos nagyhatalom uszályában, annak kényszerű vagy nem kényszerű szövetségeseiként, s nem az *önérdekünk* védelmében „vítuk”. Ha azt mondom, hogy a harmadik vereség — a hidegháború elvesztése — egyúttal politikailag előrelépést jelentő és a szuverenitásunkat visszaadó esemény is, attól még *valódi* háborús veszteség. Hiszen a Szovjetunió összeomlásának egyenes következményeként elvesztettük a piacainkat, amelyekre a magyar gazdaság negyven évi fejlődése épült. Szinte teljes piacváltásra és a piacváltással együtt politikai rendszerünk, társadalmi rendünk, értékrendünk, társadalmunk szerkezetének átalakítására kényszerültünk.

Képzeljék a világ térképére — ha nem sérti nagyon magyar öntudatukat — a világ egészéhez mérve, icipici önmagunkat. Mert az: icipici. Mégis: az utóbbi időkben sokszor jártam ide-

* Elhangzott a „Rendszerváltás: gazdaság, társadalom, politika” c. kutatási program első nyilvános vitáján 1997. május 7-én. A teljes szöveg megjelent a „Globalizáció és nemzeti érdek” c. kötetben, a Magyarország az ezredfordulón könyvsorozat egyik tanulmányaként.

genben, és mindig azzal az érzéssel jöttem haza, hogy Magyarországot — bármilyen kicsik vagyunk is — külföldön képviselni nagyon könnyű. És kellemes. Mert bárhol tárgyalok, bárhol vagyok is, mindig megkapom azt az elismerést, ami Magyarországot méltán megilleti, hiszen két világtörténelmi folyamatot indított útjára az utolsó ötven esztendőben. 1956-ban és 1989-ben. A kettő konvergált, és a végkifejletét jól ismerjük. A legutóbbi időkben meleg öleléseket és gratulációkat kapok Magyarország gazdasági fejlődéséért és azért, hogy az ország milyen mértékben jelent ebben az atavisztikus gyűlöletektől fortyogó térségben *mentálisan* stabilizáló tényezőt. Valamint azért, hogy voltaképpen Magyarország szigeteli nyugat felé a balkáni zavargócot, azt a forrongó térséget, amely bizonyára földrajzi fekvése, történelme következtében, köztes-Európánál — azaz Csehországnál, Lengyelországnál, Szlovéniánál vagy minálunk — is jobban elmaradt a nyugati polgárosodás dolgában. Még ha legújabb kori történelmünk többé-kevésbé hasonló volt is.

Mint ahogyan az a megrázkódtatás is, ami a magyar társadalmat éppoly felkészületlenül érte, mint az övét. Felkészületlenül és álmok között. Azt hittük, hogy megtörténik a csoda: a veszélyhelyzetben létrejött egyesült Európa, az Európai Unió a veszély múltán immár keblére ölel bennünket és a többi, gondokkal küszködő egykori „rab” országot, és valami Marshall-segélyféle formájában talpra is segíti őket. A „talpra segítés” azonban követelményrendszer formájában fogalmazódott meg: azaz kinek-kinek joga és kötelessége önmagát a hajánál fogva kiemelnie az ingoványból, akár Münchenhausen bárónak. Aztán csatlakozhat. Persze érdekes volna összehasonlítani, hogy hány munkahelyet adunk Nyugat-Európának, és hányat kapunk *mi* onnan? Az a benyomásom, ha ezt a mérleget így vonnánk meg, bebizonyosodnék, hogy mi adunk többet.

Ebben a kételyben nincsen sem rosszallás, sem ítélet, egyszerűen csak annak tudata, hogy a világ alakul, változik körülöttünk. S velünk együtt. Mi ennek a változásnak egyetlen kis eleme vagyunk, amelyik a maga kicsiségében is visszahat a világ

változására, és nem lehet tudni, kié lesz az a pilleszárny, amelynek rebbenése megindít egy oksági láncot, egy messzeható folyamatot, mint 1956 és 1989 volt, és a folyamat azután egyre gyorsul, immár önmagától.

Csatánk a múlttal – a múltak csatája

A történelem immár félszáz éve felgyorsult, de ha a társadalmi tudat változásait a harmincas évektől nyomon követem, akkor leszögezhetem, hogy az azóta szocializálódott és frusztrált (csalódott, kiábrándult, sikertelen, hitüket, életük értelmét vesztett) rétegek életérzése mindmáig munkál a magyar társadalom tudatállapotának formálásában. A két háború közötti — már csak zárványként létező — vezető réteg történelmi kudarca ma is befolyásolja a mindennapjainkat, a hazai kurta, de rendkívül durva fasizmus csalódott szereplői és örökösei szintén itt élnek köztünk és hatnak. 1956 szereplőinek mély kiábrándultsága tény és valóság: ők azt várták, hogy történelmi szerepükért legalább utólag erkölcsi elégtételt kapnak, de a patikákat hamarabb adták vissza, mint az '56-osok becsületét. Meg is mutatkozik köztük a veterán-szindróma. S itt a legújabb keletű: a magyar falu frusztrációja, ami nagyon is valóságos és többretegű. Kezdeté annak a parasztságnak a felszámolása volt, mely 1945-ben évszázados késéssel megkapta a jussát, a földet, amit mindig is ő művelt, majd a második földreform — a tézesítés — során erőszakkal megfosztották a tulajdonától, kollektivizálták, a rendszerváltozás után meg, mire a szövetkezet élhetővé és éltetővé vált, kárpótlás címén a falut ismét megfosztották a földtől. Ez egy fél évszázad alatt a harmadik egzisztenciális változás volt a magyar vidék életében. A szövetkezet — mielőtt nekiestek volna — többé-kevésbé már képes volt a falu belső társadalmi ellentéteit feloldani, létrehozott egy olyan, a munkáigényes kisüzem és a tőkeigényes nagyüzem szimbiózisára épült termelési szerkezetet, amit tovább lehetett volna fejleszteni, korszerűvé lehetett volna tenni, viszonylag könnyű mozdulatokkal és finom szabályozással.

Elvesztett prófétaság

S még nem beszéltem az értelmiség frusztrációjáról. Az értelmiségi létből következő próféta-magatartás jogát, ami legalább 250 évre vezethető vissza — lévén magam is értelmiségi —, ki merem mondani: elvesztettük. Az író is a közéleti prófétaságát, amit a kódolt sorok között gyakorolt, összekacsintva a szerkesztővel és összekacsintva az olvasókkal. Korábban írt műve a kód elvesztésével megfejthetlenné válik, és ma minden író torka összeszorul, ha korábban írt művét visszaolvassa, mert fogalma sincs, hogy amit annak idején leírt, az ma remekműnek bizonyul-e, vagy vele együtt elnyeli valami fekete lyuk.

Mindent összevetve: én azt hiszem, ha a magyar társadalom általános értékvesztéséről vagy értéktévesztéséről — általában rossz közérzetről — beszélünk, ami szintén viszonylagos és nehezen definiálható, a társadalom nagy többségének a frusztráltságát kell elsősorban figyelembe vennünk. A frusztráltság-

nak van egy sajátos vonása; az, hogy aki frusztrált, az sohasem önmagát okolja a frusztrációjáért, hanem mindig a társadalmat, vagy a sorsát befolyásoló — jobbára névtelen vagy nevesített és ellenségképpel felruházott — erőket. Az államot, a rendszert, hatalmat. A zsidókat. A kommunistákat. Az „ezeket”. Tehát a frusztráció eleve felmentést ad az élet — az önmegvalósítás — sikertelenségének felelőssége alól. Védekezés.

A gazdaság átmenetisége

De szóljunk egy-két szót a gazdaságunkról is. Teljesen nyilvánvaló, hogy gazdaságunk szintén átmeneti állapotban van, jóval túl a félúton. Külföldön többek közt azért jó magyarnak lenni, mert az ember unos-untalan besöpri a gratulációkat a stabilizációs program végrehajtásában eddig elért eredményeinkért. Igaz, ilyenkor nehéz megmondani, hogy ennek az ára 16%-os életszínvonal-csökkenés volt, ami viszont megint felvet egy stratégiai feladatot. Azt hiszem, teljesen nyilvánvaló, hogy a közvetlenül előttünk álló gazdasági tennivalókat látjuk talán a legvilágosabban. A külföldi adósságok ledolgozását az évezred végéig vagy a következő évezred első évéig, a fenntartható fejlődés feltételeinek a megteremtését, az infláció lefaragásának szükségét, az egyensúly megőrzését úgy, hogy a modernizációs deficitet, ami az iparunk korszerűsítésével mindenféleképpen jelentkezik, valamiképpen kezelhetővé és elviselhetővé tegyük. Ez mind szorosán összefügg a társadalom fejlődésével, csökkenti a tömeges frusztrációt, javítja a társadalom közérzetét, sikerélményt jelent, elősegíti a társadalmi szolidaritást, ami már most is megmutatkozik. Magyarországon, ahol sem a családban, sem a közéletben nincsen hagyománya a kulturált konfliktuskezelésnek, a magatartáskultúra növekedését jelzi egy alig ismert tény: szociális, érdekvédelmi, általában közösségi célú polgári kezdeményezések száma és működésének intenzitása *nagyságrenddel* nagyobb, mint a többi posztkommunista országban.

Politika, közigazgatás és egyén

Harmadik témám a politikai szféra. Azt hiszem, ennek szemügyre vételekor a megkerülhetetlen gazdasági és társadalmi feladatok ellátásának kényszeréből kell kiindulnunk, s így a hagyományos címkéknek nem sok hasznát vesszük. Megkockáztatnám azt, hogy Magyarországon ma egy magát szociáldemokratának definiáló kormánypárt koalíciós partnerével együtt jobbközép társadalmi és gazdasági programot igyekszik végrehajtani az ország európai integrációjának céljából. Nem azért, mert szeretné, sőt valószínűnek tartom, hogy utálja a kapitalizmust, hanem mert ma ez az *egyetlen* út, ami követhető, amin végig lehet és kell menni, az ország érdekében. Ez a valóság-érzékelését dicséri. S ráadásul teszi ezt úgy, hogy nem tudja: ennek az útnak a végén mi várja, sőt azt sem, hogy mostantól számított egy emberöltő múlva nem kacsingat-e vissza valami újabb fajta szocializmus — itt természetesen nem a szovjet kommunizmusról beszélünk. Vele szemben egy olyan ellenzék áll, amely önmagát *nemzetinek* és *konzervatívnak* címkézi, de a retorikája, szóhasználata, stílusa minden, csak nem konzerva-

tív, hanem gazdasági és társadalmi programja jellegét tekintve sokkal inkább radikálisan szocialista, s bizonyos mértékig etatista. Benyomásom az, hogy a magyarországi belpolitika kategorizálására jelen pillanatban az évszázados nyugat-európai fogalmak alkalmatlanok. Lehet, hogy Nyugat-Európára is áll ez, hiszen Tony Blair munkaspártja valószínűleg megörökölte a thatcheri Angliát a gondolkodásmódjával, új keletű hagyományával, s bizonyos mértékben a thatcheri címkékkel együtt, a címkék tehát, amelyekkel egy-egy pártot, politikai mozgalmat ma Európában — vagy Magyarországon — megjelölünk, legalábbis viszonylagosak.

Ennél szerintem sokkal nagyobb baj az, hogy az életünk túlpolitizált. Részint, mert egykamarás parlamentünk — s most a világért sem akarok parlamenti diktatúrát mondani — túlsúlyra öriási, a pártpolitika minden szférában meghatározó, s behatolt még olyan területekre is, ahova nem, vagy legalábbis csak kismértékben volna szabad behatolnia, például az önkormányzatokba is. Az önkormányzatoknak *kisebb* emberi közösségek ellenőrizhetően közös érdekeit kell meghatározniuk és intézniük, hiszen nem hatalmi és ideológiai kérdés, hogy egy falu hogyan oldja meg a szemét lerakását — önmaga-e, vagy a legközelebbi faluval vagy várossal köt ennek érdekében szövetséget. Ezt aligha lehet akár liberális, akár keresztény, akár konzervatív, akár szocialista szemszögből szemlélni, ez gyakorlati kérdés, mert Mári néaninek s nem a „párt”-nak büzlük a szemét az orra alatt. Az életünkbe oda is behatol a politikainak álcázott, de csupán hatalmi érdekharc, ahova nem volna szabad behatolnia. Másrészt az önkormányzatok bizonyos mértékig elszigeteltek, az önkormányzatok hierarchiája tisztázatlan. Hadd tegyem hozzá, hogy én az önkormányzatiságot az elmúlt hét év legnagyobb értékének tartom, és meggyőződésem, hogy az önkormányzatok nélkül Magyarország ma nem tartana ott, ahol tart, és nem hozott volna be hét év alatt hetven évet történelmi elmaradásából.

A politika soha nem tapasztalt cselekvés- és döntéskényszerben van. Olyan törvények tömegét hozzuk, egyiket a másik

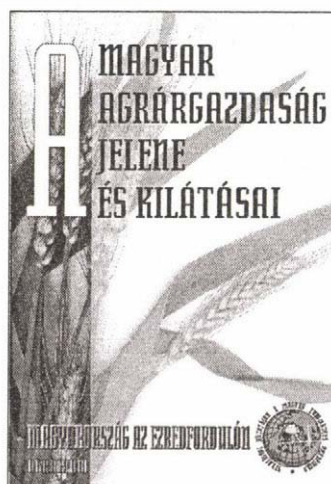
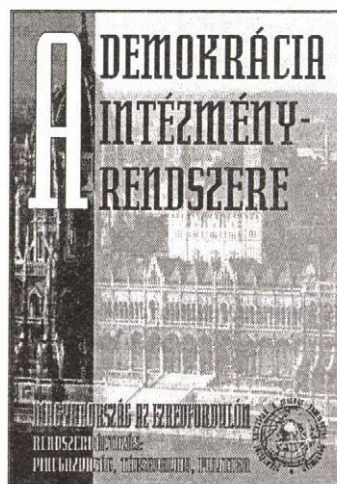
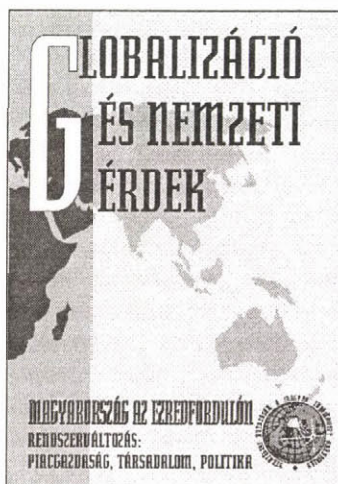
után, amelyekre mindenképpen szükség van, és hozzuk ezeket annak tudatában, hogy kiérlelésükhöz másfél év kéne, s ha két hónap alatt próbáljuk kiérlelni, eleve beleépítjük az utólagos módosítás kényszerét. S hadd mondjam ki: törvényeink gyakran azt az állapotot is tükrözik, hogy az *idő* méhében és egy *ügy* méhében egymás mellett borzasztóan nehezen fér meg az új és a régi. Sokat segítene, ha a törvényhozók a törvény szövege mögött az *embert* is látnák — az átlagost és a kivételt —, és nem csak a pártérdeket, jóllehet a nagy reformok mindenkor érdekharc közepette jöttek létre, és ez teljesen természetes. Jogrendünk, közigazgatásunk megújítása, igazodása a közös Európa gyakorlatához — én erről nem szeretnék hosszan szólni — nyilván hazai és nemzetközi társadalmi áttekintést, gazdasági ismereteket, háttérintézményeket, sok-sok tanulást és iskolázottságot kíván, s mindezeket kívül a társadalom gondolkodásmódjának, magatartásformáinak fokozatos átalakulását. Ahhoz pedig idő kell.

Közös felelősségünk

Ha azt kérdezik, mi lesz a vége ennek az egésznek, akkor azt mondom, hogy csak jó lehet. Eleve optimista vagyok, mert minden levél megírja saját magára a választ akkor is, ha mi nem írjuk meg. Az, hogy itt, ma együtt ülünk és ezekről a kérdésekről beszélgetünk, szintén a meg nem írt válasz egy része, amely itt ma magától íródik. Ma itt szakemberek gondolkodnak, s holnap ugyanezekről a témákról másutt, más szakemberek fognak gondolkodni, és feltehetőleg vívódnak fognak önmagukkal, s vívni másokkal, jóslni fognak abban a biztos tudatban, hogy nem ismerik, mert nem ismerhetik a jövőt, és abban a biztos tudatban, hogy jóslatuk pontosan soha nem fog valóra válni. De ha a valóság egyetlen szikráját el tudják kapni, és az hat a jövőre, már érdemes volt jóslniuk. S ha valaki — testületileg — jóslni jogosult, az a Magyar Tudományos Akadémia, mert nem pártfüggetlen, mert nem hatalmfüggetlen, a *gondolkodás* viszont *hivatalból* a feladata. És felelőssége.

MAGYARORSZÁG AZ EZREDFORDULÓN

STRATÉGIAI KUTATÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAÁN

Az MTA stratégiai kutatásainak összegző eredményeit a szélesebb közönség számára a „Magyarország az ezredfordulón” c., most induló könyvsorozatban adja közre. A kötetek megvásárolhatók a könyvesboltokban, valamint a fővárosi és vidéki egyetemi központokban.

Előkészületben:

Sárközy Tamás: Privatizáció után. A privatizáció kelet-európai modelljei

A településszerkezet fejlesztésének alternatívái és korrólatai

SÁRKÖZY TAMÁS

A PRIVATIZÁCIÓ MODELLJEI KÖZÉP-KELET-EURÓPÁBAN

*A volt szocialista országok termelési rendjét, társadalmi tagozódását, sőt emberi-közösségi kapcsolatrendszerét meghatározta a tulajdonlás állami monopóliuma. Éppen ezért a rendszerváltás egyik leglényesebb részfolyamata a privatizáció (magánosítás) volt minden államban. Lefolyása éppúgy befolyásolja napjaink és a holnap társadalmi viszonyait, ahogy az állami tulajdonlás meghatározta a tegnapiét. Hogy kihatásait felmérhessük, először magának a privatizációnak különböző útjait kell áttekintenünk. Erre vállalkozik — először a nemzetközi szakirodalomban — Sárközy Tamás.**

I. A privatizáció fogalmáról

A nemzetközi szakirodalomban a privatizációt két, alapvetően eltérő értelemben használják:

a) *Privatizáció*, mint a társadalmi-gazdasági életbe való állami beavatkozás csökkentése, a valóban hatékony önkormányozó kormányzás eszköze. Az „államtalanító” privatizáció ilyen értelemben a Reagan-adminisztráció jelszava volt az 1980-as években a liberalizálással és a deregulációval együtt, egyben meg alapozója az ordoliberalis közgazdaságtan általános támadásának a szociális állam intézményeivel szemben.

b) *Privatizáció*, mint tulajdonosváltás, mint az állam tulajdonában álló társasági részesedések elidegenítése ellenérték fejében magántulajdonosok számára. Ez a tulajdoni privatizáció Nyugat-Európában ugyancsak a '80-as években bontakozott ki a Thatcher-kormány politikája jóvoltából, de más olyan nyugat-európai országokban is fokozatosan elterjedt, ahol az állami tulajdon viszonylag nagy mértékű volt (Ausztria, Olaszország, Franciaország). Amíg az 1950–1980 közötti időszakban a nyugat-európai közgazdasági és jogi irodalom inkább az állami szektor sajátos problémáival foglalkozott (állami vállalatok típusai, versenypolitikai megítélés stb.), a figyelem a '80-as évektől kezdve Nyugat-Európában is a privatizációra irányult.

Megjegyezzük, hogy a privatizációt a volt szocialista országokban is használják — az amerikai privatizációs irodalomhoz hasonló — igen tág értelemben: tudniillik a magántulajdon, a magánvállalkozás megteremtésének egész folyamatára. Ebben a munkában azonban a továbbiakban privatizáción csak tulaj-

donost változtató privatizációt értünk, azaz az állami tulajdon magántulajdonba adását.

II. A közép-kelet-európai privatizáció sajátosságai

A nyugati: rendszerimmanens

A nyugat-európai és a közép-kelet-európai (helyesebben a volt szocialista országokban végbemenő) privatizációban azonos, hogy tulajdoni privatizációról van szó. Jellegetesebbek azonban inkább a *különbségek*, amelyeknek lényege, hogy a nyugat-európai *rendszerimmanens*, a magántulajdoni rendet erősítő, a kelet-európai viszont *rendszerváltató* privatizáció.

A nyugat-európai privatizációra jellemző, hogy

a) a nemzetgazdaság viszonylag kis szeletét érinti, hiszen a '80-as évek közepén az állami szektor részesedése a nemzeti vagyonyban Franciaországban 16%, Olaszországban és Ausztriában 14%, Angliában és Németországban 10% volt;

b) a privatizációra a világ gazdaság, illetve az érintett nemzetgazdaságok felfelé ívelő, növekedési szakaszában került sor;

c) a privatizáció erőteljesen részleges privatizáció, amelyet fokozatosan és elhúzottan hajtanak végre. Pl. Angliában 12 év alatt kb. 10%-át privatizálták az állami szektornak;

d) kizárólag azokat az állami vállalatokat privatizálják, amelyek kereskedelmi jogi formában (főleg rt.) működnek (a közjogi formákat — public corporation, francia nemzeti vállalat, német-osztrák közjogi különvagyonok — tehát nem). Ennek következtében a nyugat-európai privatizáció szinte kizárólag *tőzsdeprivatizáció*, az állami részvények tőzsdén való értékesítése, amelynek következtében a Kelet-Európában szokásos vagyoneértékelési problémák fel sem merülnek (bár persze privatizációs korrupciós botrányok Nyugat-Európában is voltak).

* Ez év novemberében jelenik meg a stratégiai kutatások keretében kiadásra kerülő „Magyarország az ezredfordulón” c. monográfiatorozatban Sárközy Tamás könyve a közép-kelet-európai privatizációk alternatíváiról. Jelen tanulmány a részletesen elemző könyv kérdésállításait foglalja össze. (A szerk.)

A keleti: rendszerváltoztató

Ezzel szemben Közép-Kelet-Európában egy általános társadalmi-gazdasági rendszerváltás központi jelensége a privatizáció, hiszen a magántulajdon dominálása nélkül nincs se piacgazdaság, se polgári társadalom. Az állami tulajdon részaránya a nemzeti vagyonban a volt szocialista országok túlnyomó többségében elképesztő mértékű volt: a Szovjetunióban 96%, az NDK-ban 96%, Csehszlovákiában 97%, Romániában és Bulgáriában, valamint Jugoszláviában (ez utóbbiban nem az állami, hanem az alanytalan társadalmi tulajdon) 98%, Albániában 99%. Két kivétel van: Lengyelország 81% és Magyarország 65% — e két országban a többihez képest könnyebb is a privatizáció. Ugyanakkor még Magyarországon is az állami szektor részesedése volt a domináló, nálunk is az állam volt — legalábbis a '90-es évek közepéig — a legalapvetőbb tulajdonos.

Ilyen értelemben tehát a privatizáció a volt szocialista országokban *rendszerelméleti öncélként* is jellemezhető, a társadalmi-gazdasági átalakulás középpontjába kerül. Amíg fennáll az állam közhatalmi és tulajdonosi minőségének egysége, a demokratikus jogállam nem tud megszilárdulni Kelet-Európában, hiszen az államnak mint tulajdonosnak a tulajdonjogából származó szükségképpen önkénye potenciálisan alkalmas arra, hogy lerontsa a közhatalmi állam parlamentáris többpárt-rendszerű demokráciáját. Amíg fennáll az állam tulajdonosi többsége a gazdaságban, addig az állami szektor bürokratikus vonásai deformálják a magánvállalkozásokat, az állam versenyelőnyei torzítják a piacot.

Az állami vállalatok csődje

De a privatizáció mellett — Nyugat-Európával szemben — a volt szocialista országokban nem elsősorban elméleti érvek szólnak. Az állami vállalatok többsége a '90-es évek elejére közvetlen csődvészelybe került, sürgős tőkeinjekcióra szorult. (1989–90-ben Lengyelországban az ún. felszámolási privatizáció keretében az állami vállalatok 20%-át szüntették meg, a csőd-törvény hatására Magyarországon is több mint 400 állami vállalat szűnt meg.) Emellett az érintett országok túlnyomó többségében az erősen eladósodott államháztartásnak sürgős szüksége volt az ideiglenes *privatizációs bevételekre*. A privatizáció felgyorsítását, valamifajta *privatizációs sokkterápiát indokolt az állami vagyon viharos piaci értékvesztése is* — pl. Magyarországon 8 év alatt az értékvesztés mintegy 50%-os volt.

Ehhez a közgazdasági kényszerhelyzethez járul még egy erős nemzetközi külső nyomás: a nemzetközi közvélemény, a nemzetközi pénzintézetek, az USA és a meghatározó nyugat-európai országok kormányai a *kelet-európai rendszerváltozás legalapvetőbb mutatójának a privatizáció előrehaladását* tartják. A közép-kelet-európai országok kormányai előtt világossá tették: többségi állami tulajdonnal (azaz Nyugat-Európától alapvetően eltérő tulajdonszerkezettel) nem lehet az *Európai Unió tagállamává válni*.

A privatizáció felgyorsítása, kb. egy évtized alatt való befejezése tehát Közép-Kelet-Európában reálpolitikai *szükségsze-*

rűség is. No de a Thatcher-kormány eszközeivel — mint Savas professzor, a neves amerikai szakértő írja — a volt szocialista országokban a privatizáció mintegy 200 évig tartana. Ez az oka a sok hátránnyal is járó, ún. privatizációs *sokkterápiának*.

Közép-kelet-európai országokban tehát *hihetetlen mértékű állami vagyon dömpingszerű eladásáról* van szó, mégpedig Nyugat-Európához képest *jóval rosszabb világgazdasági és belső gazdasági helyzetben*. A volt szocialista országok állami vagyonát ugyanis egy mélyreható világgazdasági recessziós folyamat közepén kezdték privatizálni a '90-es évek fordulóján. A privatizálással párhuzamosan a közép-kelet-európai kis országok a KGST összeomlása folytán keleti piacukat jó részt elvesztették. A kelet-európai állami vállalatok többsége akut likvidációs zavarokkal, hatalmas adósságokkal küzd. Nagyon nagy az állami szektor környezetvédelmi teherterele is — az adósságok, az esetleges későbbi környezetvédelmi követelések a befektetések bizonytalanságát, kockázatát nagymértékben megnövelték (közrehatva a privatizációs ár leszorításában).

A mély átalakulási válság folytán a közép-kelet-európai országokban 6-8 év alatt a GDP rendkívül tekintélyes, 20-30%-os csökkenésére került sor, főleg az ipari termelés a hetvenes évek eleji szintre zuhant, és egy erős 10% körüli munkanélküliség is átlagossá vált. A privatizáció ugyanakkor alkalmas arra, hogy az állami szektorban még mindig fennálló belső rejtett munkanélküliséget valós munkanélküliséggé tegye. Ez viszont még jobban a privatizáció ellen hangolja a szocializmusban szociális biztonsághoz szokott lakosságot, politikailag pedig részben a privatizáció ellenfeleivé teszi az e térségben hagyományosan jelentős politikai erő képviselő szakszervezeteket, részben mobilizálja mind a bal-, mind a jobboldali populista mozgalmakat.

A közép-kelet-európai privatizáció tehát egy *mély gazdasági-átalakulási válságban végbemenő privatizáció*. Ebben a válságban a privatizációtól sajnos nem azt várják, amire alkalmas, nevezetesen, hogy megváltoztassa az ország tulajdoni szerkezetét, biztosítsa a piacgazdaság tulajdoni strukturális alapjait, hanem mintegy általános gazdasági csodaszernek tekintik. A privatizáció feladata — l. a magyar 1995. évi privatizációs törvény 2. §-át — e felfogás szerint, hogy megoldja az ezen országokban jó húsz éve húzódó gazdasági szerkezetváltást, a privatizációnak szolgálnia kell a technikai fejlődést, a foglalkoztatást, a környezetvédelmet és még kb. 20-30 gazdaságpolitikai célkitűzést. *Ez pedig lehetetlen*.

Hiányzó intézményrendszer

A volt szocialista országok privatizációja mögül továbbá hiányzott (hiányzik) a megfelelő intézményrendszer és infrastruktúra. Így

a) a legtöbb országban *nem voltak megfelelő törvényi alapok*, privatizálni pedig civiljog nélkül nem lehet. E szempontból nem Magyarország vagy Csehország a tipikus, hanem a Szovjetunió utódállamai vagy Albánia. Pl. az orosz nyelvben a kereskedelmi társaságokra egyszerűen nyelvi megfelelő sincs — a felhasznált tovaricsesztvo vagy obszcsesztvo kategória egész más gondolatvilágot tükröz. De még Magyarországon is a tény-

leges jogalkalmazás jelentősen lemaradt a gazdasági törvényhozás mögött;

b) hiányoznak a piaczgazdasági intézmények, így pl. a megbízható ingatlan-nyilvántartás (telekkönyv), megfelelő kereskedelmi regiszter, gyors cégeljárás, a kellően hatékony jogalkalmazás keltette jogbiztonság (az ítéletek végrehajthatósága stb.);

c) hiányzik a számviteli, könyvviteli, mérlegkészítési rendszer, a nyugati számviteltől gyökeresen eltérő hozrasszcsot rendszer átvezetése az Európai Unióban szokásos számvitelhez jelentős időt igényel(ne);

d) megállapítható a személyi feltételek hiánya, így nem állt (áll) rendelkezésre megfelelő kereskedelmi jogász, gazdasági bírór, könyvvizsgáló, auditor, közjegyző stb. E személyi feltételek egyfelől folyamatos képzéssel, másfelől nyugati tanácsadó cégek bevonásával is csak részben biztosíthatók. A nyugati tanácsadó cégeknek a kelet-európai sajátos körülményekre nézve egyáltalán nem volt tapasztalatuk, sokszor úgy viselkedtek, mint elefánt a porcelánboltban. Így illúzióknak bizonyult, hogy a kelet-európai privatizációt privatizálni lehet a tanácsadókra;

e) a szocialista állami vállalati forma alkalmatlan volt a vállalat értékesítésére, mivel az jogi lényegében közjogi intézetnek minősül. A vállalat mint szervezet így nem elidegeníthető. Ezért a szocialista országok a német átalakulási törvényből másolt egyetemes jogutódlási technikával kénytelenek voltak először átalakítani az állami vállalatot egyszemélyes állami részvénytársasággá (kft.-vé). Ez az ún. formális privatizáció, jogi privatizáció, a jogi forma kommercializálása a tulajdonviszonyok megváltoztatása nélkül — erre az első lépcsőre a nyugat-európai privatizációban egyáltalán nem volt szükség. A formális jogi privatizációt követheti csak a valóságos, közgazdasági-szociológiai értelemben is tényleges privatizáció, nevezetesen az eredetileg egyszemélyes állami részvénytársaság részvényeinek értékesítése magánszemélyek, magántársaságok részére. Így a privatizáció szükségképp legalább kétlépcsősé válik, és ez jelentősen lassítja a folyamatot.

A kereslet-kínálat egyensúlyának hiánya

Lewandowski professzor (mellékesen egy időben lengyel privatizációs miniszter) jellemezte így a kelet-európai privatizációt: hihetetlen mennyiségű, ismeretlen értékű, uratlan vagyontárgy eladása olyan vevőknek, akik nem akarnak vásárolni, és nincs egy fillérjük sem. Itt jutunk el a kelet-európai privatizáció további két kritikus pontjához, a vagyonértékeléshez, illetve a kereslet-kínálat alapellentmondásához. Óriási tömegű állami vagyonkínálattal szemben rendkívül gyenge, tőkeszegény kereslet áll.

Az állami vállalatok vagyonának értékelése a szocialista múlt után zavaros piaci körülmények között szükségképp bizonytalan és a túlkínálat folytán a piaci ár mindenképp mélyen az állami vagyon (közvélemény által egyébként erősen túlértékelt) eszmei értéke alatt van. Szakmailag pedig a befektető külföldiek jelentős mértékben az eladó államapparátus felett állnak (és ezen a külföldi tanácsadó cégek sem nagyon segítenek, hiszen számukra elvileg a befektető potenciális jövőbeli meg-

rendelő). A privatizáció a befektetők számára kőkemény üzlet, nem szociális segély, így bizony a kelet-európai privatizáció valóban magán viseli a végkiárúsítás számos jelét.

A vagyonértékelés bizonytalansága miatt elvileg szinte minden nagyobb, illetve összetettebb privatizációs tranzakcióból botrány lehet (illetve botrányt lehet csinálni), függetlenül a privatizációs szervezet minisztérium, avagy Treuhand (vagyonügynökség), avagy részvénytársasági jellegétől (ld. a német Thyssen- vagy a Tocsik-ügyet). A privatizáció így valamifajta sötét, zavaros dologgá válik, amelyet nemcsak a populista, szélsőségesebbnek is mondható jobb- és baloldali irányzatok támadnak, de adott esetben pl. a kereszténydemokraták és a szocialisták vállalva küzdenek az állami tulajdon fenntartásáért, a privatizáció felfüggesztéséért.

Az államapparátus ellenállása

A kelet-európai privatizáció végül az államapparátus kemény ellenállása mellett folyik, a szocialista államigazgatási állam bizony tulajdonosi állam volt, és a tulajdonosi tudat igen erős az államszervezetben. Minden kelet-európai kormány kétlelkű a privatizáció tekintetében: egyfelől akar privatizálni, mert erre szorítják a nyugati kormányok, a nemzetközi pénzintézetek, szüksége van a privatizációs bevételekre, másfelől nem akar privatizálni, hiszen minden privatizációs akcióval saját hatalmát csökkenti, elvileg bármely nagyobb privatizációs akcióba az erős politikai ellenállás és az érdekelletétek folytán belebukhat. A privatizáció tehát a klasszikus szűz-prostituált helyzetbe hozza a kelet-európai kormányokat.

Az államapparátus persze nem lenne államapparátus, ha a privatizáció kihívására rögtön ne egy hatalmas elkülönített privatizációs szervezetrendszer kialakításával válaszolt volna, amelyen belül a csúcsszervhez egyfelől területi szervek, másfelől alapok, ügynökségek, tanácsadó cégek, háttérintézmények egész sora csatlakozik. A privatizáció persze ideiglenes feladat, de az államapparátus (kárpótlási szervezetét is ideértve) úgy rendezkedik be, mintha örökérvényű állami funkcióról lenne szó. A hatalmas létszámú (a kiürülő gazdasági minisztériumok személyzetét igyekeznek ide áthozni) privatizációs csúcsszervek több típusa alakult ki: minisztérium (pl. Lengyelország, Csehország), Treuhand, illetve Vagyonügynökség, lényegében közjogi intézeti státusban (pl. Németország, Szlovénia, Horvátország, a magyar ÁVÜ), vagy kereskedelmi-jogi-vállalati formáció (magyar ÁPV Rt., észt-lett kormányvállalat). Nyilván a gyorsabb privatizáció inkább a kereskedelmi-jogi, a lassabb, de ellenőrzöttebb privatizáció a költségvetési szerv, illetve közjogi formát involválja, de hát visszaélések bőségesen akadtak a minisztériumi, illetve vagyonügynökségi forma mellett is.

A felduzzadt privatizációs apparátus, a felelősségelhárító és bürokratikus privatizációs eljárást előíró privatizációs törvényhozás (versenyeztetés mindenáron, szinte minden ügyben több szakértő, tanácsadó igénybevétele) persze irreálisan magas privatizációs költségekre vezet, ezek a kiadások egyes esetekben elérik a privatizációs bevételek mintegy 50%-át. Általános tendencia, hogy a privatizációs szervezetet a privatizáció

befejező szakaszában igyekeznek tartós állami vagyongazdálkodó szervezetté átalakítani (ez Németországban nem sikerült, mert a Treuhandot teljesen megszüntették), illetve folyamatos jelenlét a privatizáció felhasználása a politikai hívek támogatására. Ez az utóbbi az ún. *politikai privatizáció*, nevezetesen az ún. politikai vállalkozók javára.

Áttérve az eladói pozícióról a vevői pozícióra, a probléma az, hogy a közép-kelet-európai lakosság túlnyomó többsége *tőkeszegény*, nem tud (de korábbi szocialista tudatánál fogva nem is nagyon akar) részt venni az állami tulajdon megvásárlásában, ugyanakkor nyomást fejt ki e tulajdon ingyenes szétosztása érdekében.

Politikai-szociológiai oldalról számos olyan kívánság merül fel — hasonlóan a már tárgyalt közgazdasági ál-prioritásözhöz — a közép-kelet-európai privatizációval szemben, amelyek teljesítésére a privatizáció, mint pusztán tulajdonstruktúra-átalakító intézmény természetesen alkalmatlan. Ilyenek pl.:

- „igazságosan” (?) privatizálni,
- *középosztályt erősítő privatizációs stratégiákat megvalósítani*,
- a privatizációval a *társadalmi esélyegyenlőséget és a szociális kiegyenlítődést* szolgálni,
- a korábbi nomenklatúra információs és kapcsolati túlsúlyát, különösen pedig a vállalatvezetés helyzeti előnyét kiegyensúlyozni stb.

Ezek a társadalmi célok nyilván önmagukban is ellentmondásosak és a közgazdasági célokkal is ellentétesek. Jogos igény, hogy a privatizáció legyen a nyilvánosság által átlátható, no de, venni az tud, akinek van pénze hozzá. Társadalmilag az is igazságtalan, hogy bélszint is az eszik a Gundelban, aki fizetni tud, és fizetési eszközként változatlanul nem fogadnak el ezért az étteremben kárpótlási jegyet.

Ugyanakkor az is világos, hogy ilyen méretű állami vagyongazdálkodás esetén a lakosságot, a belföldi vállalkozókat — függetlenül tőkehiányuktól — kihagyni nem lehet. Ez nemcsak politikailag szükséges, hanem gazdaságilag is. Tudniillik az egész közép-kelet-európai állami vagyont (főleg, ha ide értjük a volt Szovjetunió teljes állami tulajdonát is) *egyszerűen nem lehet külföldi befektetőknek eladni, még akkor sem*, ha vélelmezzük az érdekelt kormányok ez irányú akaratát. A nemzeti vagyongazdálkodásnak külföldi befektetők részére való eladására irányuló akarat persze a Szovjetunió 40 éves kényszerű kelet-európai jelenléte által szükségképp kiváltott érthető nacionalista politikai tendenciák mellett persze egyetlen érintett államban sem volt tapasztalható — ez a felvetés tehát fikciónak tekinthető.

A volt szocialista országok állami vagyongazdálkodásának jelentős része ugyanis külföldi befektetők számára eleve értéktelen, nincs rá vételi szándék (az eladósodott, elavult technikájú közepes iparvállalatok sora marad az állam nyakán, ezért próbálkozik végül is az állam kétségbeesve, egyszerűsített privatizációs technikákat felhasználva azzal — még Kelet-Németországban is így volt —, hogy ezeket a vállalatvezetésre rásózza). De 1990 óta általában *rendkívül kevés külföldi működő tőke áramlott be térségünkbe* — Magyarország magasan vezet a 16 milliárd dollárjáv-

val, ami persze még nálunk is nagyon kevés (Oroszországban pedig még 1%-ot sem ér el a külföldi befektetés). Az is megfigyelhető, hogy a külföldi működő tőke igyekszik (hasonlóan egyébként a belföldi vállalkozókhoz) ún. *zöldmezős beruházásokat* megvalósítani és nem a hosszadalmas, botránygyanús és túlzott kockázatokkal terhelt állami privatizációban részt venni (általában legalább kétharmad zöldmezős beruházásnak minősül a külföldi befektetésekből).

A külföldi tőke viszonylag csekély érdeklődését magyarázza a sokkal lukratívabb harmadik világbeli befektetések lehetősége (Kína, India, Indonézia, Thaiföld, Brazília, Mexikó), a kelet-európai politikai bizonytalanság (a volt Szovjetunió, illetve Jugoszlávia polgárháborús jelenségei), az e térségben érthetően a második világháború előttről legnagyobb tradíciókkal rendelkező német tőke kelet-németországi kötöttsége. A volt szocialista országok jelentős inflációja, valutáris helyzete, ingatlan-tulajdonjogi tisztázatlanságai szintén visszatartó erejűek a befektetések szempontjából.

Az eredmény: nemcsak hogy egy új Marshall-segély nem támogatja Közép-Kelet-Európában a demokrácia megszilárdulásának és a piacgazdaság kiépítésének együttes folyamatát (miért adnának — ez esetben vállalataik drágábban tudnának venni), hanem a privatizációs üzlet is csekély mértékű. Persze a *multinacionális vállalatok* megjelenése sok pozitív elemmel jár (pl. vezetési kultúra, csúcstechnológia, marketing), de ugyanakkor az úgynevezett külföldi karvalytőke akciói folytán számos gusztustalan vadkapitalista tőkebefektetéssel is találkozunk, ami növeli az ellenszenvet a külföldiek befektetéseivel szemben. Tudniillik a külföldiek jóval kevesebbet vettek a volt szocialista országok privatizációja során, mint amit a közvélemény feltételez, de részben tőkerejük folytán azt vették meg, amit a lakosság is szívesen megvett volna (a „legjobb falatokat” — áruházak, dohánygyárak stb.), részben az ún. stratégiai ágazatokat (villamos energia, kőolajipar, gázszolgáltatás), és ezzel az élén állnak a lakosságot legjobban sújtó áremelési hullámnak. Persze a lakosság szép lassan megszokja a külföldi tulajdont, amely egyébként Magyarországon is jóval kevesebb jelenleg, mint a második világháború előtt volt (még az energiaszektor privatizálása után is). Egyre kevesebb embert lehet a tulajdon túlmisztifikálásával megtéveszteni: ha a dánok az Óbudai-szigeten szállodákat építettek volna, nem tudták volna a szigetet leúsztatni Skandináviáig, szállodáik a magyar nemzeti vagyongazdálkodókat lettek volna, zömmel magyarok lettek volna az anyagszállítók, alvállalkozók, zömmel magyaroknak adtak volna munkát stb. A külföldi tőkebefektetés tehát általában több előnnyel jár, mint hátránnyal, bár persze a hátrányokról sem szabad elfeledkezni.

III. A belföldi erők bevonása

Visszatérve az alapgondolatra, Magyarország és Csehország (kisebb mértékben Lengyelország, a balti államok és Szlovénia) kivételével egyelőre a volt szocialista országokban a külföldi vásárlóerő jelentéktelen, de egyharmadnál többet még Magyarország sem fedez le. Ha tehát az állami tulajdon több-

ségét a magántulajdon javára meg akarjuk szüntetni, elengedhetetlen a belföldiek bevonása a privatizációs folyamatba. Erre nézve lényegében négyfajta kísérlet történt a volt szocialista országokban.

Reprivatizáció

Jogi szempontból a privatizáció ezen módszere lenne a legegyszerűbb. Az államosítási törvények — bár ennek kimondásától a kelet-európai alkotmánybíróságok tartózkodtak — a meghozatalukkor polgári alkotmányok, illetve a jelenlegi polgári alkotmányok szerint egyaránt nyilvánvalóan *alkotmánysértőnek* minősülének. E törvények hatályon kívül helyezése, illetve megsemmisítése esetében az eredeti tulajdonjog automatikusan helyreállna — a tulajdoni igény ugyanis nem évül el. Ugyanakkor Németország kivételével, ahol magába a privatizációs eljárásba elég széleskörűen beépítették a volt tulajdonosok (illetve jogutódok) tulajdonjogi igényeinek figyelembevételét, szinte valamennyi ország reprivatizáció helyett egy meglehetősen korlátozott és bonyolult végrehajtandó (így időben elhúzható) *kártalanítás* mellett döntött. Ennek oka részben az eladósodottság, részben, hogy a reprivatizáció „befektetésellenes” lett volna. Politikailag is azt lehetett tapasztalni, hogy a már szocializmusban felnőtt fiatalabb korosztályok, azaz a lakosság többsége a megelőző nemzedékek jelentősebb „ingyenes” részesítését a nemzeti vagyonból egy általános gazdasági visszaesés körülményei között egyszerűen nem fogadta el. A reprivatizációs igény zömmel az alacsonyabb jövedelmű, illetve rosszabb anyagi helyzetű nyugdíjasok részéről jelentkezett — I. Esterházy Péter híres „földet vissza nem veszek” kitételét. A reprivatizálás elmaradása egyébként egy jelentős szociálpszichológiai hátránnyal is járt azonban: a politikusok, a sajtó, a közvélemény egy része azt hiszi, hogy a privatizációnál a közvagyon elosztogatásáról van szó. Ez tévedés. A közép-kelet-európai államoknak 1948 előtt szinte egyáltalán nem volt vállalkozói vagyona, ez a vagyon alapvetően nem az állampolgári adókból, nem a munkavállalók teljesítményéből keletkezett, hanem mások privátvagyonát kobozta el az állam. Az állam tehát nem a nép vagyonát privatizálja, hanem az Esterházyakét, meg a „Schwartz bácsiét” — hogy az államosított vagyon akkori és mai értéke miként viszonyul egymáshoz, ez persze örökre eldönthetetlen vitatéma lehet.

Kisprivatizáció

Azokban az országokban, ahol a lakosság rendelkezett valamilyen vásárlóerővel, ahol a magánvállalkozás nyíltabb és burkoltabb formái viszonylag elterjedtek — Magyarország, Csehszlovákia, Lengyelország, Szlovénia — mód nyílt a kiskereskedelmi, vendéglátó és szolgáltató egységek (üzletek, vendéglők stb.) értékesítésére a belföldi vállalkozók számára. Ez az ún. kisprivatizáció általában megelőzte az általános privatizációt, így *előprivatizációként* is jellemezhető. Az érintett országokban — bár persze visszaélések, anomáliák e körben is tapasztalhatók voltak — a kisprivatizáció már 1993–94-re eredményesen le-

zárult, és e körben a belső kisvállalkozások jelentősen megerősödtek. Olyan országokban azonban, mint pl. Albánia, a kisprivatizáció gondolata lényegében fel sem merült.

Decentralizált (spontán) privatizáció

Azokban az országokban, ahol a központi államhatalom rovására az 1980-as években lényegében *vállalati öntulajdonlás* alakult ki (főleg Magyarország és Lengyelország, kisebb mértékben a Szovjetunió utódállamai, de ide kell számítani a társadalmi öngazgatás alanytalan társadalmi tulajdona folytán Jugoszlávia utódállamaikat is), logikusnak tűnt a privatizáció a vállalati vezetés, illetve a vállalati dolgozók javára való kedvezményes megoldása. Ez volt az alapja a decentralizált, azaz *vállalati önprivatizálási* javaslatnak, amelyet utólag az állam oldaláról *spontán privatizációnak* neveztek. (Ez utóbbi kifejezés terjedt el a tömegkommunikációban.) Legerősebb ez a decentralizált (és a vállalatvezetés oldaláról egyáltalán nem spontán) privatizáció 1989-90-ben Magyarországon volt, de pl. bérleti privatizáció formájában eléggé elterjedt Ukrajnában és Belorussziában is, magától értetődően erős volt a jugoszláv utódállamokban, valamint Lengyelországban, Szlovéniában és Horvátországban, főleg a privatizációs folyamat elején.

A vállalatvezetés tényleges hatalmának tulajdonosi hatalomra váltásával szemben azonban egyfelől nagy volt a *társadalmi ellen-szenv*, illetve az új politikai elit ellenállása (bennfentes információk felhasználásának vádja, „*tűz körüliek*” privilégiuma, a spontán privatizáció nem más, mint a korábbi nómenklátúra önprivatizációja stb.), másfelől az adósságokat biztosítani kívánó nemzeti központi pénzügyek támogatásával a rendszerváltást a központi államapparátus arra használta fel, hogy mintegy visszaállamosítsa az 1980-as években kialakult tényleges vállalati tulajdont. 1990-91-ben valamennyi volt szocialista országban véget ér a decentralizált privatizáció és szigorúan *centralizált döntésű, állami vezérlésű privatizáció* lép a helyébe. Ebbe az állami vezérlésű privatizációba általában 5–20% erejéig általános jelleggel beépítették a vállalati dolgozók kedvezményes tulajdonszerzési lehetőségét (legnagyobb Lengyelországban: 20%), de a vállalatvezetői kivásárlás hivatalosan kivételes privatizációs technikává szorult vissza (burkoltan persze a vállalatvezetés igen aktív szerepet játszott a privatizációban, és például az MRP-szervezetek Magyarországon sokszor management bye out-ot lepleztek).

Ingyenes kuponprivatizáció

Még az egységes Csehszlovákia találmánya — Németország és Magyarország kivételével — a minden volt szocialista országban alkalmazott *kupon-* (vouchere, privatizációs csekk stb.) *privatizáció* mint a *tömeges privatizáció* alapvető eszköze. A volt Szovjetunió utódállamaiban vagy a balkáni államokban a magánszektor teljes alulfejlettsége folytán nincs is más lehetőség egy általános és viszonylag gyors privatizációra csak úgy, ha állampolgári jogon minden nagykorú lakos sajátos érték-

papírokat kap, amelyeket közvetlenül vagy befektetési alapon keresztül — az időközben rt.-vé átalakított — állami vállalatok részvényeire cserél. A „több százezer kistulajdonos vállalatok” természetesen közgazdaságilag nem hatékony, gátolja a külföldi tőkebefektetéseket, és mivel az állampolgárok jelentős mértékben szabadulni kívánnak az osztalékot nem hozó veszteséges vállalatok részvényeitől, a „visszaállamosodás” állandósult és reális veszély (ld. pl. Csehország vagy Oroszország tapasztalatait).

És itt jutunk az összehasonlítás végére: Nyugat-Európában a privatizáció kis tőzsdéi kínálatot jelent tőkeeros befektetőknek. Kelet-Európában viszont a nemzetgazdaság szinte egészét érinti a privatizáció mégpedig igen kedvezőtlen gazdasági, társadalmi és politikai körülmények között. Ezáltal a volt szocialista országok privatizációja egy *rendkívül ellentmondásos* folyamat, ahol a rövid és hosszú távú érdekek, a különböző gazdaság- és társadalompolitikai célok állandósultan ütköznek egymással.

IV. A közép-kelet-európai privatizáció alapvető irányjai

A volt szocialista országok privatizációját lényegében *három nagy csoportra* lehet osztani:

a) Kelet-Németország, azaz ahogy a gazdag nyugati testvér privatizál (egy már befejezett privatizáció).

b) *Államszocializmusból az államkapitalizmusba vezető, ingyenes kuponprivatizáció elsődlegességén alapuló, több évtizeden át elhúzódó kvázi privatizáció* (a volt Szovjetunió utódállamai egy-két balti állam kivételével, továbbá Románia, Bulgária, Albánia, Szerbia).

c) *Vegyes módszerekkel történő privatizáció* olyan országokban, ahol a nemzetgazdaság 50% feletti része már magántulajdonban van, és reális az esély, hogy az intézményes privatizáció kb. 2000-re befejeződjön. E csoportba öt-nyolc ország tartozik: Magyarország, Észtország (és esetleg Lettország), Csehország (és esetleg Szlovákia), Lengyelország, Szlovénia (és esetleg Horvátország)

A teljes privatizáció

1990 márciusa és 1995 januárja között alapvetően még az NDK utolsó kormánya által hozott törvényi alapokon egy már megszüntetett speciális közjogi szervezet, a Treuhandanstalt 95%-ban privatizálta az NDK teljes állami szektorát. Így 8000 kombinátot 45 000 vállalati egységgel („a” típus). Ez a privatizáció lényegében a gazdag nyugati testvér privatizációja: a nyugatnémet székhelyű nagyvállalatok leányvállalataikká tették a volt keletnémet vállalatokat. Ebben a privatizációban nem volt lényeges pénzügyi probléma: a Treuhand rendezte a régi adósságokat, szanált a privatizáció előtt, hiteleket, illetve garanciákat nyújtott. A német privatizációban alig vett részt külföldi tőke, szó sem volt kuponról, senki sem versenyztetett senkit, tőzsdéi tranzakció, dolgozói vagy vállalatvezetői kivásárlás is

alig fordult elő, és még egy viszonylag széles körű reprivatizációt is megengedhettek maguknak. A privatizációhoz alig kellett új infrastruktúrát kiépíteni: az ún. Mantellgesetz-cel 1990 nyarán átvitték a teljes „nyugatnémet” kereskedelmi és társasági jogot, a hosszadalmas és véres vagyonértékelési vitákkal járó egyedi vállalatátalakítások helyett automatikus vállalatátalakulást alkalmaztak: minden kombinátból rt. lett 100 000 DEM alaptőkével, illetve kombinátvállalatból kft. lett 50 000 DEM tőzstőkével a törvény erejénél fogva.

Bár a volt NDK privatizációja volt eddig a leggyorsabb és legeredményesebb, mégis megjegyzem: itt is kellett rendkívüli intézkedéseket tenni 1993-ban a folyamat felgyorsítására (pl. a cégbejegyzés terén), itt is voltak botrányok, korrupció (sőt lövöldözés és robbantgatás is).

Kvázi privatizáció

A másik véglet az az országcsoport („b” típus), ahol nagyon kevés valódi privatizáció történt eddig. Ugyanakkor végbement már az állami vállalatok kereskedelmi társasággá való átalakítása és a kisprivatizáció helyett részleges *funkcióprivatizálásokra* került sor, pl. vállalatok bérbe vagy koncesszióba adásával. Ezekben az országokban az érdemi privatizációt lényegében a *kuponprivatizáció* jelenti, azaz az állami társasági részesedések lényegében ingyenes szétosztása a lakosság között.

E csoportba tartozik mindenekelőtt Oroszország, Ukrajna, Belorusszia, ahol a magántulajdon részaránya a nemzeti vagyonban még mindig nem éri el a 20%-ot, továbbá Albánia, Szerbia és Macedónia (ez utóbbi kettőnél azonban a polgárháborút figyelembe kell venni), valamint az ázsiai volt szovjet tagköztársaságok vagy Mongólia, ahol az állami tulajdon még mindig 90% felett van. Legjobbak a mutatói e csoportból Bulgáriának és Romániának, az előzőben a magán-szektor részaránya 1996 végén kb. 25%, utóbbiban pedig már kb. 35% volt.

Elégge egyértelmű, hogy ebben az országcsoportban a privatizáció még évtizedes feladat, a külföldi működő tőke beáramlása minimális. Ezekben az országokban a leggyengébbek a jogi, az intézményi, az infrastrukturális és a személyi feltételek, legnagyobb a jogi nihilizmus. A privatizációt ezért általában csak a nem teljes értékű tulajdonlásra vezető ingyenes kuponprivatizációval lehet viszonylagosan felgyorsítani.

Eppen ezért megkockáztatható az a feltevés, hogy az ezen országokban lezajló „félprivatizáció” az államszocializmusból egy kommercializált államkapitalizmusba vezet, *félállami-félpiaci struktúrák* kialakításával. Az egységes Európához viszont — és ez a felismerés főként Romániában érik 1997 óta — ezzel a rendszerrel nem lehet csatlakozni.

Vegyes privatizáció

A középső csoportot („c” típus) öt különböző ország *vegyes privatizációs* rendszere jellemzi. Ezekben az országokban az állami tulajdon már lényegében a nemzeti vagyon felére (vagy annál többre) csökkent, és minden botrány, ellentmondás ellenére ezen

országokban reális remény van arra, hogy az intézményes privatizációt 2000 körül lezárják, és így 2000–2005 között tulajdoni struktúra szempontjából alkalmassá válnak az uniós tagságra.

E csoportot — és ez aligha nemzeti elfogultság — *Magyarország* vezeti, ahol a folyamat már 1998 körül lezárulhat. Magyarország rendelkezett a volt szocialista országok közül a legjobb gazdasági kiindulóponttal (kvázi piacgazdaság és az 1968-as reform eredményeként erős kisvállalkozói szektor, erősebb vállalatvezetés), a legjobb törvényhozási és intézményi háttérrel, itt indult meg legkorábban a privatizáció már 1989-ben. Magyarországon egyáltalán nem volt kuponprivatizáció, lényegében piaci privatizációra került sor, a kedvezményes technikák igénybevétele mindenképp 20% alatt maradt. Magyarország először privatizálta szinte a teljes energia- és bankszektort, a közép- és kisvállalati körben elég széles körű egyszerűsített privatizációra is sor került, és kimagaslóan a legnagyobb a külföldi befektetések aránya.

Ha a privatizáció statisztikai számaival nézzük, *Észtország* megelőzi Magyarországot, ami azért is jelentős eredmény számukra, mert a privatizáció csak 1992–93-ban kezdődött. (Észtország Magyarország mellett a másik ország, ahol a privatizációt nem közigazgatási, hanem vállalati státusú szerv vezeti.) Ugyanakkor a *balti kisállamok privatizációja* (Lettország teljesen az észti úton halad, de jóval lassabban, Litvánia viszont inkább a belorusz–ukrán példát követi) véleményem szerint meglehetősen torzult privatizáció: erős külföldi befektetői privatizáció egészül ki egy igen széles körű ingyenes kuponprivatizációval, amely nem teremt valódi piaci tulajdosokat.

Csehország került — Szlovákia önállósulása után — a volt szocialista országok közül a legkedvezőbb gazdasági helyzetbe. A térségben talán a legképzettebb, technikailag igen ügyes kormányzat valósított meg erősen centralizált privatizációs politikát. A cseh privatizáció volt eddig a *legkomplexebb*: kisprivatizáció és kuponprivatizáció, versenyztetés és direkt tárgyalásos privatizáció egyaránt megjelent, a dolgozók javára való privatizáció viszont minimális volt. A külföldiekkel szemben viszont eléggé egyoldalú, a német tőkét előtérbe helyező befektetési politikát valósítottak meg. Csehország 1997-es gazdasági megrendülése feltehetően a privatizáció felgyorsításához fog vezetni.

Lengyelország Magyarországhoz hasonlóan jó kiindulóponttal rendelkezett az 1970–80-as évek reformjai folytán. A lengyel privatizációban mind a kupon-, mind a dolgozók javára való privatizáció igen jelentős. A lengyel privatizáció sajátossága, hogy Magyarországgal szemben a volt tanácsi vállalatokat szinte teljes mértékben a települési önkormányzatok kapták meg, így igen széles körű az *önkormányzati privatizáció*.

Szlovénia Olaszország és Ausztria kisöccseként szintén jó feltételekkel rendelkezik. Késleltette viszont a privatizációt, hogy a *sajátos jugoszláv társadalmi öngazgatási vállalatokat előbb államosítani kellett*, hogy privatizációra alkalmassá váljanak (1989–91 — ez a volt jugoszláv tagállamok általános prob-

lémája). Az igazi privatizáció 1992-től indul, lényegében a cseh vegyes módszerrel, de a dolgozók javára való privatizáció a jugoszláv tradíció miatt nagyobb szerepet kapott.

A privatizált rész 1997 elején Észtországban kb. 70%-os, Magyarországon kb. 65%-os, Csehországban és Szlovéniában kb. 60%-os, Lengyelországban (dehát ez a legnagyobb ország) kb. 55%-os. Ehhez az öt országhoz közelít — de jóval gyengébb teljesítménnyel a már említett Lettország (észti módszer), Szlovákia (közös törvényhozási-intézményi alapok Csehországgal, de jóval erősebb nacionalizmus, kevesebb külföldi befektetés) és Horvátország (szlovénhez hasonló módszerek, de az államkapitalista vonások jóval erősebbek).

U. Következtetés

A „b” csoportba tartozó országokban a szocialista társadalmi-gazdasági rendszer maradványai még sokáig fognak élni az államkapitalista, félpiacon-féllámi struktúrák következtében. Ezzel szemben az utolsó országcsoportban a privatizáció befejezése módot fog adni teljes értékű modern piaci megoldások következtetés alkalmazására.

Magyarországon is a privatizáció befejezése után gyökeresen meg kell változni az állam magatartásának és a kormányzat felépítésének. Nem lesz már többé tulajdonosi állam, az állam a gazdaságban csak szabályozó-hatósági funkciót tölthet be. Az államnak a gazdaság stabil keretfeltételeit kell biztosítania, szolgáltatnia a gazdaság szereplői számára, pl. közbiztonságot, jogbiztonságot kell teremtenie stb. A magántulajdon dominálása alapján teljes értékű piaci verseny alakulhat ki, az állam következtetésen felléphet a monopolhelyzetekkel szemben. Több lehetőség nyílik a valóban stratégiai, hosszú távú gazdaságpolitikára.

AKADÉMIA

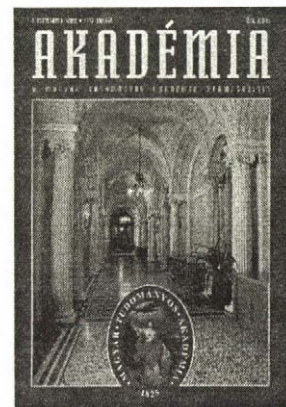
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HÍRMAGAZINJA

A tartalomról:

Az Elnökség napirendjén
Vajúdik az intézeti hálózat
Magyarország
az ezredfordulón

Terjeszti:
Baranyi és tsa.
1062 Bp. Bajza u. 68.

Ára:
250 Ft

LÁNG ISTVÁN – CSETE LÁSZLÓ

A MINŐSÉG DIMENZIÓI A MAGYAR AGRÁRGAZDASÁGBAN

Az agrártudományok képviselői között többen vannak, a fajtanemesítőktől kezdve a közgazdászokig, akik nagyon hasznos hozzájárulást tudnak adni a napi gondok enyhítéséhez. Vannak, akiknek munkássága inkább középtávon hoz érzékelhető eredményt, és vannak, akik hosszabb időhorizontban gondolkodnak, és így jobban látják azokat a nemzetközi új tendenciákat, irányzatokat, amelyek akkor is hatással lesznek ránk, akár elhisszük, akár nem. Mindhárom típusú kutatóra, szakemberre szükség van, mert kiegészítik egymást.

A politikai, gazdasági, társadalmi élet vezetőit és hangadóit elsősorban a napi, a havi, a féléves vagy egyéves túlélés módszerei érdeklik. Ez természetes és szükséges viselkedés, hiszen túlélés nélkül nincsen jövő sem. Ha egy orvos olyan beteggel találkozik, akinek súlyos tüdőgyulladás van, emellett még eltörött a bokája és az orra is vérzik, akkor először az orrvérzést állítja meg, nehogy megfulladjon, majd a bokát rögzíti, hogy kicsoszoghasson a mellékhelyiségbe, és ezután kezdi meg a hosszabb időt igénylő kezelést a tüdőgyulladás ellen. De az orvos azt is tudja, hogy az igazi baj a tüdőgyulladás és nem az orrvérzés.

A magyar agrárgazdaság útkeresésben van. Súlyos napi gondok nyomasztják a gazdálkodókat, a feldolgozó ipart, az értékesítést, a piac szereplőit. A fogyasztó sem mentes ezektől a nehézségektől, hiszen jelentősen csökkent a reálbér az elmúlt években, és a lakosság egynegyede — mások szerint egyharmada — a létminimum szintjén él, sőt nagyon sokan vannak, akik még ezt sem érik el.

Iránytű: a tudományos jövőkép

Az agrárgazdaság útkereséséhez iránytű kell. Az iránytű a tudományosan megalapozott jövőkép lehet.

A tudomány szerepe eleve az, hogy tárgyilagos helyzetkép feltárását követően, a nemzetközi új irányzatokra és a hazai tapasztalatokra támaszkodva, a jövő lehetséges útjait elemezve, előre mutató gondolatokat, célokat fogalmazzon meg, és egyúttal a célhoz vezető utak reális alternatíváit is bemutassa.

A tudomány ne essen szereptévesztésbe és sohase deklarálja, hogy mit kell tenni öt, vagy tíz, vagy tizenöt év múlva. A tudomány ne dolgozzon ki nemzeti agrárprogramot, mert ez nem a tudomány, hanem a politikusok feladata. De ne legyen a tudomány közömbös aziránt, hogy milyen agrárprogramot állítanak össze a döntéshozók, hanem tárja fel a tudományos lehetősége-

ket és ösztönözze a politikusokat a hosszabb távú gondolkodásra.

Akik nem rendelkeznek iránytűvel, azaz jövőképpel, akik nem tudják, hogy hova akarnak eljutni, azoknak teljesen mindegy, hogy melyik utat választják. De ezzel a hozzáállással kockáztatják a jelen feszültségeinek eredményes orvosolását, és növelik az úttévesztések veszélyét. Röviden: napjaink válságtünetei a jövő mellőzésével nem oldhatók meg.

A Magyar Tudományos Akadémia elvállalta, hogy elvégzi néhány, a nemzet sorsát jelentősen befolyásoló probléma stratégiai elemzését, és elkészíti az ezredforduló utáni Magyarország tudományosan megalapozott válaszait a problémák megoldására vagy jelentős enyhítésére.

Az ilyen témák között van a magyar agrárgazdaság jövőképe is, amelynek kidolgozása felett az Akadémia Agrártudományok Osztálya vállalt védnökséget. Ez a munka nagy intenzitással már meg is kezdődött. Ebből a munkából szeretnénk mi most egy szeletet bemutatni — nevezetesen azt, amit az előadás címe is jelez —, vagyis az agrárgazdaság új minőségi fejlesztésének dimenzióit. Történelmileg szükségszerű ennek a témának az előtérbe kerülése, ha az ország versenyképes akar maradni a következő évszázadban. Ez akkor is érvényes, ha Magyarország tagja lesz az Európai Uniónak, és akkor is, ha a felvétel elhúzódik.

A jelenlegi kutatásoknak vannak előzményei. Az egyik ilyen, a jövőkép felvázolására irányuló munka volt az a program, ami AGRO-21 néven vált ismertté, és amelynek eredményeit az AGRO-21 Füzetek 12. számában bocsátottuk nyilvánosságra elsősorban a potenciális felhasználók, döntéshozók, oktatók körében. Most csak a jövőkép kulcsszavait emeljük ki.

A jövő mezőgazdasága csak akkor vehet részt kellő eséllyel a belföldi ellátásban, az exportban és a nemzetközi munkamegosztásban, ha

*versenyképes,
fenntartható és
minőségi.*

Ez a három kulcsszó természetesen egymást feltételezi és erősíti.

Versenyképesség és minőség

A versenyképességnél nagyon lényeges, hogy a mezőgazdasági termelés a költségben, az árban, a támogatottságban, a piaci munkában, a szállítások pontosságában és még sok más mutató vonatkozásában kiállja azt a terhelést, amit a nemzetközi piacok kikényszerítenek.

Fenntartható a mezőgazdaság abban az értelemben, hogy a fejlődés, a gazdasági növekedés folyamatos, a termelési ciklusok megismételhetők úgy, hogy a természeti erőforrások nem sérülnek, illetve regenerálhatók, és a termelési ráfordítások számolnak a környezet terhelhetőségével, asszimilációs képességével.

De mi is a minőség?

A minőség nem más, mint a dolgok, jelenségek, folyamatok lényegét kifejező tulajdonságok összessége.

A minőség szó hallatán általában mindenki valamilyen szépen megjelenített, hasznos tulajdonságokkal rendelkező ter-

mékre gondol. Mi azt ajánljuk, hogy a jövőben tágabban értelmezzük a minőség fogalmát, mert a modern agrárgazdaságban a minőség több dimenzióban jelenik meg. A minőség ugyanis átszövi a gazdaság és a társadalom minden metszetét.

A minőségi végtermékekhez minőségi szakemberek, szakmunkások, minőségi technika-technológia, minőségi vállalati és üzemi szintű irányítás, minőségbiztosítási rendszerek, minőségi környezet, minőséget ellenőrző intézményrendszer szükséges.

Véleményünk szerint a minőség a társadalmi-gazdasági modernizáció lényege, az Európai Unióhoz való csatlakozás al-fája és omegája, a világ globális változásaiból eredő követelményeknek az érvényesítése.

A minőségi gazdasági növekedés megvalósulásának alapkövetelményei ugyan egységesek az egész országban, de a megvalósítás üzemenként, településenként, vidékenként vagy éppen régióként sajátos jegyeket, sorrendet, feltételeket jelenthet.

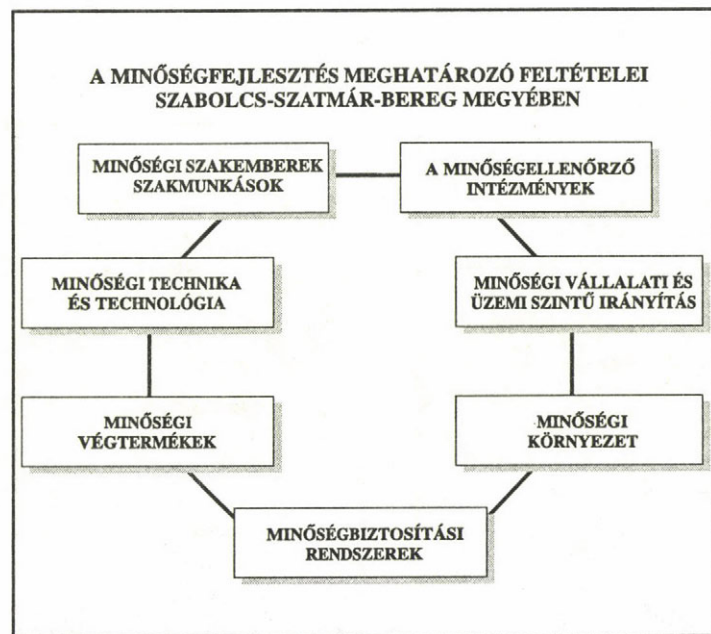
Konkrét helyi programok kidolgozásakor először a „helyzetkép”-et célszerű rögzíteni a valóság objektív feltárásával, számszerűsítésével, elemzésével. Ezt követheti a „jövőkép” felvázolása, ami igen igényes és színvonalas intellektuális feladatot jelent. A jelent és a jövőt a „holnapkép” kidolgozása köti össze. Ez utóbbi nemcsak a konkrét tennivalók és feltételek megjelölését foglalja magába, hanem egyúttal a jövőkép realitásának kontrollját is szolgálja.

A minőségfejlesztési programok időhorizontjukat tekintve különböznek, de többirányúak a megvalósító kör szereplőit illetően. Más ugyanis a feladata az állami irányító-befolyásoló szférának, a megyei és a helyi önkormányzatoknak, a civil szerveződéseknek, illetve a vállalkozói és üzemi szféra szereplőinek.

Az utóbbiak esetében világos megkülönböztetést igényel az önellátó, költséget megtakarító, családi jövedelmeket kiegészítő kistermelők lényegében szociális szférája és a versenyszféra árutermelőinek köre. A kistermelőknél is fontos az egészséges ételkészítés, a korszerű táplálkozás, a környezet óvása. A versenyszférában a megmaradás vagy a bukás alapvető feltétele, hogy a minőségi igényeket ki tudják-e elégíteni az alapanyagok és a frissen fogyasztott termékek beltartalmi értékeinél, továbbá a szín, a zamat, az illat, az eltarthatóság, az állat- és humánegészségügyi követelmények vonatkozásában.

Azt javasoljuk, hogy minden megyében, így Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében is dolgozzanak ki megyei szintű agrárminőség-fejlesztési koncepciót. Egy ilyen munka nem a nulláról indul. Érdemes elővenni a koordinálásunkkal készített és 1989-ben közzétre adott „Szabolcs-Szatmár megye agroökológiai potenciáljának fejlesztése és prognózisa” c. tanulmányt, melynek elkészítésében jeles megyei szakemberek is közreműködtek.

A megyében lévő agrárintézmények, kutatóállomások, a felsőoktatási szakemberek, az agrártermelés és az agrárközigazgatás szakemberei, a megyei Agrárkamara, a megyei Területfejlesztési Tanács az elmúlt években számos előremutató, új gondolatokat, elképzeléseket tartalmazó concep-

ciót, tervet állítottak össze. Ezekből és ezek alapján kell kiindulni a megyei agrárminőség-fejlesztési feladatok meghatározásakor.

A minőségirányú váltás érdekében számszerűsítve kell áttekinteni a tájfajták és a tájtermelés jellemzőit, összehasonlítva más szóba jöhető fajtákkal, technológiákkal, gazdasági eredményekkel. Keresni kell azokat a minőségi mutatókat, amelyek a régió természeti adottságaiban rejlnek és amelyek esetleg kedvező versenypozíciót adhatnak. Az ilyen aprólékos vizsgálódásokat nevezzük *minőségi analíziseknek*.

Érdemes komolyan megvizsgálni a biotermelés megyei lehetőségeit. Ha van piaci igény a biotermékekre — és úgy tűnik, hogy van, a hazai és a nemzetközi piacokon is —, akkor félre kell tenni az előítéleteket, és keresni kell a lehetőségeket a biotermelés kiszélesítésére. A biogazdálkodás nemcsak környezetbarát, hanem egyúttal hozzájárulhat a talajadottságok javításához a fokozott szervesanyag-felhasználás révén, hasznosíthatók a kisebb speciális termőhelyek, előnnyé alakíthatók az éghajlati adottságok. Hangsúlyozzuk azonban, hogy mindenelek előtt piaci feltáró munkára van szükség, hogy hol, milyen termékek, milyen áron értékesíthetők.

Példa a fejlesztésre: erdészet

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében az erdő mindig jelentős szerepet töltött be. Az erdősítés, felújítás és telepítés, valamint a feldolgozás ismételt felkarolása több irányban is minőségi jegyeket hord magán; javítja a környezetet, az életfeltételeket, foglalkoztatási lehetőségeket teremt, egybeesik az Európai Unió nem élelmiszercélú területhasznosítási törekvéseivel, szolgálja egyúttal a vidékfejlesztést is. EU-tagság esetén nagy valószínűséggel állítható, hogy az úgynevezett strukturális alapból az erdősítési programokhoz külön támogatást lehet szerezni.

A tőkeigényesség és a lassú megtérülés azonban reális probléma az erdészetben. Ez utóbbin intenzív fafajokkal, gyorsabb hasznosítási lehetőségek felkarolásával lehet segíteni. A tőkeigény külföldi tőkebevonással, családok megtakarított pénzeinek összeadásával és költségcsökkentő családi kivitelezéssel, mezőgazdasági, területfejlesztési és más állami támogatással elégíthető ki. De mindehhez szükség van egy vagy több olyan gazdasági társaságra, amely vegyes tulajdonú, vertikálisan felépített, vagyis a fejlesztéstől kezdve a feldolgozáson át a végtermék értékesítéséig érdekelt a folyamatban, továbbá, ahol a társaság területi alapon szervezett. Az ilyen típusú társaság egyúttal feloldhatja az erdészek, feldolgozók, kereskedők, vadgazdálkodók, vadászok közötti érdekellentéteket is.

A minőséget szolgálja az is, ha a mezőgazdasági alapanyag-előállításban erősítik a kereskedelmet és a szolgáltatásokat, hiszen ezen a tájon mindig színes volt a termelési-tevékenységi szerkezet, és a családok megélhetése sem korlátozódott csupán a mezőgazdaságra.

Minőségbiztosítás és környezetvédelem

Témakörünket folytatva hangsúlyozzuk, hogy a mezőgazdasági alapanyag-termelésben — mindenelek előtt a nagyobb árutermelők és a speciális minőséget előállítók körében — mielőbb meg kell ismerkedni a minőségbiztosítással és a környezetvédelemre vonatkozó nemzetközi szabványokkal. A minőségbiztosítást az ISO 9000-es szabványcsalád alkalmazása jelenti, a környezetvédelmet az ISO 14000-es szabványcsaláddal határozzák meg. Az ISO 9000-es szabványok már bevonultak a hazai ipari termelésbe, beleértve az élelmiszeripar nagy részét is. Az ISO 14000-es szabványokkal most ismerkedik a hazai ipar. Ha a vállalatok eredményesen alkalmazzák ezeket a szabványokat, akkor igazolást, tanúsítványt kapnak erről. Nyilvánvaló, hogy ilyen igazolás *versenyelőnyt* jelenthet a piacon.

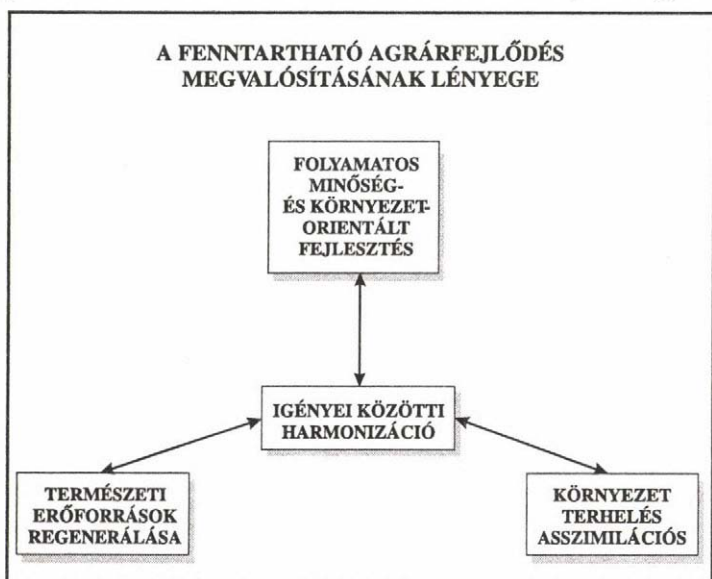
Nem nehéz megjósolni, hogy a minőségbiztosítási rendszerek a következő években bevonulnak a mezőgazdasági technológiákba is. Időben fel kell ismerni ezt a tendenciát, mert ezzel lépéselőnyt lehet szerezni.

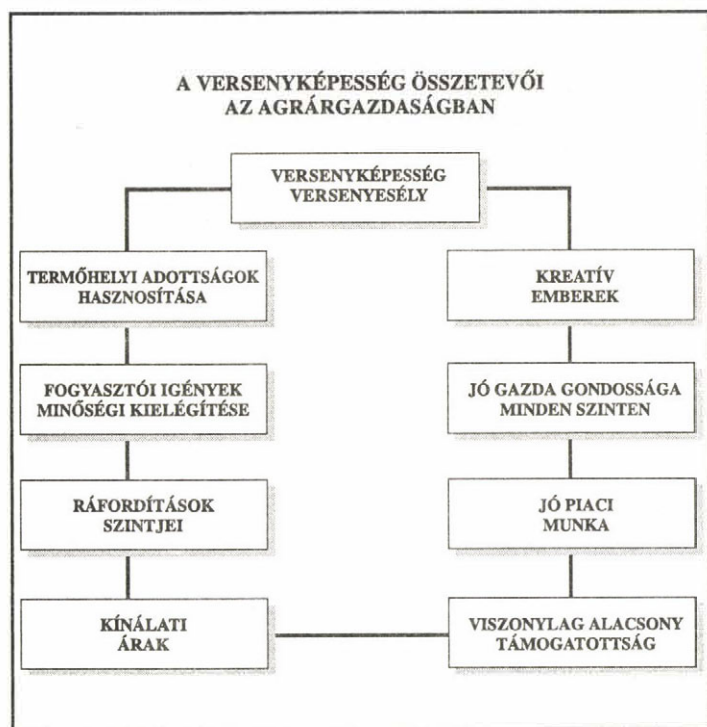
A mezőgazdaság esetében a minőség és a környezetvédelem sok esetben jobban összekapcsolódik, mint az iparban, ahol lehet gyártani jó minőségű végterméket úgy is, hogy közben elszennyezik a környezetet. A mezőgazdaságban sokkal tartósabb a visszacsatolás negatív hatása, ezért a jövőben csak úgy lehet minőségi élelmiszert előállítani, ha egyúttal a természeti környezetet is megóvjuk a lecsúszástól és az elszennyeződéstől.

Vagyis egészen különleges esély van arra, hogy az agrárgazdaságban mindkét nemzetközi szabványcsomag előírásait úgy vezessék be, hogy ezek egyszerre kerüljenek alkalmazásra. A következő évek egyik nagy kihívását az jelenti, hogy felismerjük-e ezt a kivételes lehetőséget, és lesz-e erőnk megvalósítani.

Tehát a minőségjavítás és a környezetvédelem összekapcsolódik és integrálódik az agrárgazdaságban.

A minőség azonban nem korlátozódik csupán az alapanyagok előállítására. Ezért a megyei minőségi programban foglalkozni kell az alapanyagok előállításán túlmenően az alapanya-

gok feldolgozásának és piacra kerülésének minőséget meghatározó ugrópontjaival. Mindenekelőtt a termékpályákat kell elemezni, beleértve a kutatási és fejlesztési feladatokat, az alapanyagok megalapozottságát, a feldolgozást, a raktározást, tárolást, a marketinget, a piaci munkát, a fogyasztói igények kielégítését. Ezen egységek összhangba hozása önmagában véve is minőségi előrelépést jelent.

A megyében működő termelők végtermékeinek, az élelmiszereknek és az élvezeti cikkeknek a minőségi analízisei jelzik a további tennivalókat. Az ilyen analízisekből derülhet ki, hogy milyen termékekkel, milyen versenyességekkel állhatnak elő a megyében működő feldolgozó szervezetek. Fény derülhet arra, hogy a biológiai alapanyagok, illetve kiegészítő és adalékanyagok útja a fogyasztóig mennyire felel meg a korszerű európai követelményeknek és az egészségbiztosítási előírásoknak. Vizsgálni szükséges, hogy mennyiben sikerül megoldani az eredeti minőség megőrzését, javítását, kielégíteni a fogyasztók növekvő egészség- és környezettudatosságát.

Az élelmiszerek és élvezeti cikkek minőségfejlesztése érdekében indokolt foglalkozni a minőségjavítás intézményi feltételeivel, az ellenőrző, minősítő hálózattal, a megfelelő műszerezettséggel, a kiképzett személyzettel, a jelenlegi intézményi adottságok fejlesztésével, a minőségmenedzsmenttel, a minőségi és a környezetvédelmi rendszerekkel és szabványokkal. A kívánatos minőségi állapot elérése, stabilizálása érdekében át kell tekinteni a szükséges állami szabályozás, beavatkozás, ill. befolyásolás helyzetét és indokolt esetben kezdeményezni kell azok javítását, módosítását.

Közel sem lenne teljes körű a minőség dimenzióiról nyújtott áttekintésünk, ha nem utalnánk arra, hogy napjainkban meny-

nyire előtérbe került az *innováció* és az *informatika*. Ezért úgy véljük, hogy a minőségfejlesztés érdekében érdemes megvizsgálni ezek megyei helyzetét, a szükséges tennivalók sorrendjét és feltételeit.

Ajánlható, hogy dolgozzák ki a megyére a minőségcentrikus agrárfejlődés oktatási, kutatási és szaktanácsadási követelményeit és lehetőségeit.

A megyei tennivalók megalapozása érdekében ajánlatos áttekinteni a megyei lakosság táplálkozási helyzetét, élelmiszer-termelői és élelmiszer-fogyasztói szokásait.

A minőségi agrártermelést elsősorban a versenyszféra szereplői valósítják meg, vagyis az egyéni és szövetkezeti termelők, a különböző típusú és méretű üzemek és társaságok. Behatóan kell azt is tanulmányozni, hogy milyen lehetséges szerepet tölthetnek be a minőségfejlesztésben ezek a szereplők.

A finanszírozási háttér megteremtése a legnagyobb probléma. De ha nincs megyei elképzelés új és modern fejlesztési programra, akkor a tőke sem fog érdeklődni a régió iránt. Ha van megyei minőségcentrikus koncepció, akkor már könnyebben lehetne számba venni a tőkebevonás, a kereskedelmi bevételek növelése, az állami források, a megtakarítások, az önszegély és öntevékenység lehetőségeit, a dinamikus fejlődésre potenciálisan alkalmas vállalkozások körét.

Bizonyára feltűnő, hogy napjaink szokásától eltérően meglehetősen kevés alkalommal utaltunk vagy hivatkoztunk az Európai Unióra, pedig valójában mindvégig az Európai Unióhoz való csatlakozást javító lépésekről, illetve a későbbi helyzet-állás esélyeiről volt szó.

Minőségi Európához csak minőségi mező- és erdőgazdasággal és élelmiszer-feldolgozással csatlakozhatunk. Ha a lakosság netán úgy döntene, hogy nem akar csatlakozni, akkor sem lehet más utat választani, mint a minőség előtérbe helyezését.

**NYITOTT AKADÉMIA:
rendszeres működés –
rendszeres tájékoztatás**

PROGRAMFÜZET

Ez év szeptemberétől rendszeresen megjelenik az MTA osztályainak, intézeteinek rendezvényeit előre jelző „Programfüzet”.

Keresse a fővárosi és vidéki
akadémiai és egyetemi
központokban!

Magyar Tudományos Akadémia

PROGRAMFÜZET

SZEPTEMBER

1997

„MAGYARORSZÁG AZ EZREDFORDULÓN”

Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián

A stratégiai kutatások indulása

A Magyar Tudományos Akadémia 1996 májusában megválasztott új vezetése az első pillanattól nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy a magyar tudományosság fellegvárát és általában a tudósokat, kutatókat mozgósítsa az állam és a nemzet előtt álló lehetőségek felkutatására, az alternatívák körvonalazására. Az elnök erre vonatkozó elképzeléseit az Akadémia Vezetői Kollégiuma és a Miniszterelnök elé tárta. A kormány 2184/1996. (VII. 16.) számú határozatában megbízta az Akadémiát egy javaslat részletes kidolgozásával. Az elnök az osztályelnökökkel folytatott konzultáció után, az 1996. szeptember 11-i rendkívüli elnökségi ülésen ismertette a lehetségesnek tartott kutatási tematikákat. Ez az előterjesztés hangsúlyozta: az állam és nemzet előtt álló hosszú távú folyamatokat tárgyaló javaslatok kidolgozása és megvitatása ne legyen kitéve a pártpolitikának és a négyévenkénti választási küzdelmeknek. A meginduló stratégiai kutatások elsődleges célja: segítse az ezredforduló integrációs tendenciáinak az ipari-technikai forradalom újabb szakaszának, az informatika világot átalakító hatásának és a hazai érdekeknek összhangba hozását. Konkrét helyzet-elemzésekből induljanak ki, és lehetséges válasz-alternatívákat fogalmazzanak meg. A programoknak és a stratégiai kutatásoknak általában ösztönözniük kell a stratégiai jellegű gondolkodást mind a politikusok körében, mind a közgondolkodásban. Ugyanakkor a stratégiai kutatások feltárhatják azokat a területeket is, amely területeken a magyar tudománynak a következő években aktívnak kell lennie, és amely területeknek a műveléséhez a kutatásszervezetet is hozzá kell igazítani. Vagyis a stratégiai kutatások segíthetik az ezredforduló új tudománypolitikai alapelveinek és az új kutatásszervezetnek (ezen belül a Magyar Tudományos Akadémia új feladatrendszerének) kialakítását. És egyidejűleg a tudományos gondolkodás számára is kihívásokat fogalmaz meg e feladatvállalás, segíti a tudományt a közéletileg (nem politikailag) aktív *tudósmagatartás* kialakításában, segít lebontani a merev céhes diszciplínahatárokat (hiszen a feladatok nagy része nem tűri meg e diszciplínahatárokat), és egyúttal segíti a szintetizáló gondolkodás becsületének helyreállítását a tudományos nagyüzemben.

A kormány október 11-i ülésén kormányhatározattal megrendelést adott a tematikai kutatásokra. Pontosan rögzítette a vállalkosok időhatárait (1997–1998) és a megrendelő pénzügyi kötelezettségeit. A magyarországi kutatásokról készült akadémiai beszámoló során az Országgyűlésnek mind kormánypárti, mind ellenzéki pártjai egyetértésüket fejezték ki a kormány és az Akadémia között létrejött szerződésről. Az Országgyűlés a magyar kutatás helyzetéről hozott határozatában (1996. december 20.) mondta ki:

„az Országgyűlés egyetért azzal, hogy a magyar tudományosság vállalkozik az állam és a nemzet előtt álló stratégiai kérdések megfogalmazására, a válasz-alternatívák kidolgozására, valamint azzal, hogy a feladatvállalás koordinálását a magyar tudósok köztestülete, a Magyar Tudományos Akadémia végezze”.

Az Országgyűlés az 1997. évi költségvetési törvényben 300 millió Ft-ot hagyott jóvá e megrendelés céljára.

A kutatástervezés

Az Akadémia Elnöksége Programtanácsot és a Programtanácson belül egy Operatív Programbizottságot küldött ki.

A Programtanács októberi, illetve novemberi értekezletein rögzítette azokat a témaköröket, amelyekben a kutatásoknak meg kell indulniuk. (Ezek tematikai pontosítása azután 1997 első felében az Operatív Programbizottság, illetve az egyes témák tématanácsainak javaslata alapján rögzültek.) A témák és a programvezetők a következők:

- 1) *Rendszerváltozás: piacgazdaság, társadalompolitika* (Kulcsár Kálmán, Andorka Rudolf, Hankiss Elemér, Vitányi Iván);
- 2) *A magyar agrárium helyzete és jövője* (Kovács Ferenc, Láng István);
- 3) *Környezetvédelem és integráció* (Kerekes Sándor);
- 4) *A területfejlesztési program tudományos megalapozása* (Enyedi György);
- 5) *Az életminőség tényezői Magyarországon* (Vizi E. Szilveszter);
- 6) *A közlekedés és technikai infrastruktúra* (Michelberger Pál);
- 7) *A nemzeti kultúra az informatika korában* (Glatz Ferenc, Pomogáts Béla, Ritoók Zsigmond).

Ezek a jelenleg, 1997 augusztusában is aktívan művelt kutatási témakörök.

Az év első felében a következő újabb témakörökre készült javaslat az Akadémia vezetése és az egyes tárcák (KTM, KHVM, ill. OMF) előzetes egyeztetése alapján:

- 8) *A víz- és vízgazdálkodás helyzete és jövője Magyarországon, a Kárpát-medencében;*
- 9) *A Duna és a Duna-völgyi régió fejlesztésének lehetőségei;*
- 10) *A technológiai fejlesztés lehetőségei az ezredfordulón.*

A Program

A Programtanács tagjai a programvezetők, valamint Harmathy Attila, Inotai András, Kemenes Ernő, Keviczky László, Náray-Szabó Gábor, Sárközy Tamás. A Programtanács elnöke: Glatz Ferenc.

A Programtanács kebelén belül létrehívott *Operatív Programbizottság* 1996 októbere és 1997 júniusa között öt ülésen tárgyalta

meg az egyes témavezetők előterjesztését, és foglalt állást mind a tudományos, mind a költségvetési javaslatok ügyében. (A Programbizottság tagjai: Glatz Ferenc elnök, Láng István társelnök, Enyedi György, Inotai András, Kemenes Ernő, Keviczky László, Manherz Károly, valamint a Programtanács és a Programbizottság titkára, Deme Péter.) A Programbizottság készítette elő a Programtanács ülésére a tematikai és költségvetési javaslatokat, és a Programtanács állásfoglalása alapján kötötte meg az egyes programok vezetőivel a szerződéseket. A Programbizottság terjesztette elő a Programtanács részére a vitaulések tematikai és időbeli rendjét. (A Programtanács üléseinek időpontjai: 1996. október 21., 1996. november 10., 1997. március 24.) A Programbizottság havi ülései mellett a stratégiai kutatásokat adminisztratív irányító Titkárság hetente tartott és tart üléseket. (Glatz Ferenc elnök, Láng István társelnök, Deme Péter titkár, Kastory Beáta titkársági előadó. A titkársági ülésekre az aktuális feladatoktól függően nyernek meghívást az egyes programok vezetői vagy a publikációs tevékenységet koordináló Balogh Margit, Burucs Kornélia, valamint a sajtó- és PR-tevékenységeket koordináló Szabó B. István.)

A Programtanács március 24-én az elnök előterjesztésére rögzítette a stratégiai kutatások tudományszervezési alapelveit: a teljesítményorientáltságot, az eredményfinanszírozást. Cél: a pontos helyzetfelismerés és a minél szélesebb körű cselekvési lehetőségek megfogalmazása, a döntéshozók helyzetbe hozása.

A Programtanács állást foglalt a kutatási eredmények publikálási rendjéről: az egyes viták napirendjén szereplő kéziratokat mint *műhelytanulmányokat* az egyes programok vezetői publikálják a szűkebb szakértő tisztviselői és értelmiségi közönségnek, az egyes programok részére megajánlott költségvetési keretből. (*„Műhelymonográfiák”* — szerkesztik az egyes programok vezetői.) Az összegző és fontosabb előadásokat és tanulmányokat a szélesebb — az önkormányzati országos politikai közéletben aktív és értelmiségi — közönségnek könyvtárosi forgalomba kerülő könyvsorozatban publikáljuk. (*„Magyarország az ezredfordulón”* címmel — szerkesztő: Glatz Ferenc, olvasószerkesztő: Balogh Margit, kiadói szerkesztő: Burucs Kornélia.) A legszélesebb közönség érdeklődésére számító tanulmányokat rövid, közérthető formában, folyóirat jellegű periodikában adjuk közre *„Ezredforduló”* címmel. A periodikát a Köznevelés, a Természet Világa, a Technika és a História c. folyóirat mellékleteként jelentetjük meg, összesen 60 000 példányban. (Szerkesztő: Glatz Ferenc, munkatársak: Burucs Kornélia, Kovács Éva.)

A *„Magyarország az ezredfordulón”* könyvsorozat első három kötetét, valamint az *Ezredforduló* c. periodika első füzetét szeptember 22-én mutatjuk be az országos sajtónak.

KUTATÁSI PROGRAMOK (Rendezvények, publikációk)

Az alábbiakban összeállítást közlünk az egyes programok célkitűzéseiről, ismertetjük az egyes programok tématanácsainak névsorát, eddig megtartott és az őszre tervezett és még májusban jóváhagyott rendezvénytervet az *Ezredforduló* következő számában fogjuk ismertetni. (*A széles nyilvánosság — így a sajtó, televízió, a rádió — részvételével rendezett konferenciák címeit vastag betűvel szedtük.*)

I. Rendszerváltozás: piacgazdaság, társadalom, politika (A piacgazdaságra való átmenet és társadalmi kihatásai)

Programvezetők: Andorka Rudolf † (Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem a továbbiakban: BKE), Kulcsár Kálmán (MTA Politikatudományi Intézet, a továbbiakban: PTI), Hankiss Elemér, Vitányi Iván (MTA Szociológiai Intézete)

Programtitkárok: Skorán Éva (BKE), Vetier Péterné (MTA Szociológiai Intézete), Guba László (MTA PTI)

Bázisintézmények: MTA Kutatásszervezési Intézete, MTA Szociológiai Intézete, MTA Politikatudományi Intézete

Alprogramok:

I) A társadalmi struktúra a piacgazdaságra való átmenet korában (Témavezető: Andorka Rudolf)

1. „Társadalmi rétegződés” (témafelelős: Tóth István György)
2. „Oktatás” (témafelelős: Gázsó Ferenc)
3. „A gazdasági szereplők szociológiai elemzése” (témafelelős: Lengyel György)
4. „Polgárosodás” (témafelelős: Kovács Imre)
5. „Demográfiai folyamatok” (témafelelős: Vukovich György)

II) Az életmód, az életvitel, a kultúra, a tudat átalakulása (Témavezető: Hankiss Elemér, Vitányi Iván)

1. „Társadalmi szerkezet — érték szerkezet — életmód” (témafelelősök: Hankiss Elemér, Tibori Tímea, Füstös László)
2. „A kultúra állapota, fejlődésének tendenciái” (témafelelősök: Hidy Péter, Illés Katalin)
3. „Etnikai és nemi identitás és szocializáció” (témafelelősök: Kemény István, Neményi Mária)
4. „Életstratégiák” (témafelelősök: Losonczy Ágnes, Szalai Júlia)

III) Társadalmi változások és a politikai rendszer (Témavezető: Kulcsár Kálmán)

1. „A piacgazdaság kialakulásának politikai és társadalmi összefüggései” (témafelelősök: Kovács Imre, Szalai Erzsébet)
2. „Értékváltság és deviancia: a társadalmi integráció alakulása” (témafelelős: Pataki Ferenc)
3. „Az állami szociálpolitika alakulása, paradigmák léte és lehetősége, várható következményei” (témafelelős: Ferge Zsuzsa)
4. „A politikai rendszer alakulása” (témafelelős: Kulcsár Kálmán)
5. „A civil szerveződés és a társadalom” (témafelelős: Stumpf István)
6. „Politikai tudat — politikai magatartás: a magyarországi politikai kultúra változásai” (témafelelősök: Bayer József, Szabó Márton)

A) Rendezvények (1997. szeptember 4-ig)

1997. április 10–11. A kultúra pénze, a pénz kultúrája (Nyilvános vita)

„Az életmód, az életvitel, a kultúra, a tudat átalakulása” alprogramhoz kapcsolódó nyilvános konferencia, tíz előadással. Társrendező: Művelődési és Közoktatási Minisztérium, az MTA Szociológiai Intézete, a Nemzeti Kulturális Alap és a Művészeti Szakszervezetek Szövetsége, 250 résztvevő. Előadók: Glatz Ferenc, Vitányi Iván stb. (Atrium Hyatt Szálló)

május 7–8. Rendszerváltozás és konszolidáció: változó értékek, érdekek és intézmények a századvégi magyar társadalomban (Nyilvános vita)

A „Társadalmi változások és a politikai rendszer” c. alprogramhoz kapcsolódó, az MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya által rendezett közgyűlési tudományos ülésszak, 80 résztvevő. Előadók: Göncz Árpád, Kulcsár Kálmán, Lőrincz Lajos, Huszár Tibor, Simai Mihály, Ágh Attila, Szalai Erzsébet stb. (MTA Székház, Nagyterem)

május 29. A politikai törésvonalaknak, a pártrendszer tagoltságának és strukturájának politológiai elemzés (Műhelyvita) Tanulmányok vitája a „Társadalmi változások és a politikai rendszer” alprogram keretében. (MTA PTI)

június 5. Polgárosodás (Szakértői vita) „A társadalmi struktúra a piacgazdaságra való átmenet korában” alprogram keretében elkészült 5 tanulmány vitája. (MTA PTI)

június 5. Rendszerváltás, gazdasági átalakulás, elitek; Piacgazdaság és gazdasági elit; A civil társadalom és az állam viszonya; Változások a társadalmi szerkezetben (Műhelyviták) A „Társadalmi változások és a politikai rendszer” alprogram keretében. (MTA PTI)

június 10–12. Népesedési helyzet; Gazdasági szereplők és magatartások; A civil érdekegyeztetés típusai és kapcsolatok a politikai rendszer elemeivel; Az oktatási rendszer és a társadalmi szerkezet összefüggései és kölcsönhatásai (Tanulmányok műhelyvitája)

„A társadalmi struktúra a piacgazdaságra való átmenet korában” alprogram keretében. (BKE)

június 19–23. Civil önszerveződések generációs metszetben; A korporatív szerveződések helyzete Magyarországon; Politikai bizalom és rendszerstabilitás (Tanulmányok műhelyvitája)

A „Társadalmi változások és a politikai rendszer” alprogram keretében. (MTA PTI)

B) Rendezvényterv

szeptember 15–17. A társadalmi struktúra a piacgazdaságra való átmenet korában (Rétegződés — Polgárosodás; Oktatás — Demográfia; A gazdasági szereplők szociológiai elemzése)

(Nyilvános vita)

„A társadalmi struktúra a piacgazdaságra való átmenet korában” alprogram témakörében elkészült zárótanulmányok vitája. (BKE)

szeptember 18. Az országgyűlés és a kormány döntési folyamatainak vizsgálata (Nyilvános vita)

„Társadalmi változások és a politikai rendszer” alprogram keretében. (MTA PTI)

szeptember 18. Civil szerveződés és társadalom (Műhelyvita) (MTA PTI)

szeptember 22–23. Társadalom és politika a vidéki Magyarországon és a Kárpát-medencében (Nyilvános vita)

A „Társadalmi változások és a politikai rendszer” alprogram keretében. (MTA Székház, Nagyterem)

szeptember 25. A magyar társadalom és a politikai rendszer összefüggéseinek alakulása (Szakértői vita) A „Társadalmi változások és a politikai rendszer” c. alprogram eddig elkészült tanulmányainak vitája. (MTA PTI)

szeptember 29. Az állami szociálpolitika változásainak trendjei a rendszerváltás óta. Az EU szociálpolitikai normái és ajánlásai (Műhelyvita)

(ELTE Szociológiai Intézete)

szeptember 29. Értékvizsgálatok, deviancia, társadalmi integráció (Műhelyvita) „Társadalmi változások és a politikai rendszer” alprogram keretében. (MTA Pszichológiai Intézete)

október 16–18. Közép-európai változások. Társadalmi, politikai és kulturális folyamatok és stratégiák (Nyilvános vita, az MKM-mel közösen) (Budapest, Kulturinnov)

október 29–31. Rendszerváltás: piacgazdaság, társadalom, politika.

„A piacgazdaságra való áttérés és a társadalmi változások összefüggései” c. program 1997. évi zárókonferenciája.

(MTA Székház, Nagyterem)

C) Kiadványok

Magyarország az ezredfordulón c. sorozatban:

(Megjelenik szeptember 22.):

Globalizáció és nemzeti érdek Budapest, 1997. 197 p.

A demokrácia intézményei Magyarországon. Budapest, 1997. 187 p.

Előkészületben a

Magyarország az ezredfordulón c. sorozatban:

Sárközy Tamás: *Privatizáció után. A privatizáció kelet-európai modelljei* (1997. november)

Rendszerváltás, piacgazdaság, társadalom, politika. Helyzetkép (1998. február)

A magyar társadalom kulturális állapota (1998. március)

Piacgazdaság és a társadalmi szerkezet átalakulása (1998. április)

Műhelymonográfiák

Kulturális stratégiák: kultúrpolitika, közművelődés. (Lehetőségek, alternatívák) (1998. június)

Társadalmi változások és a politikai rendszer (1998. június)

II. A magyar agrárium helyzete és jövője

Programvezetők: Kovács Ferenc, Láng István (MTA)

Programtitkárok: Kovács János (MTA), Csete László („AGRO-21” iroda)

Bázisintézmények: MTA Kutatásszervezési Intézet

Alprogramok:

I) Az agrártermelés tudományos alapozása

(Programvezető: Kovács Ferenc)

1. Az agrártermelés tudományos alapozásának közgazdasági tényezői (témafelelős: Sipos Aladár, Varga Gyula)

2. A termőföld szerepe az agrárgazdaságban (témafelelős: Stefanovits Pál)

3. A termelés tudományos alapjai a növénytermelésben és a növénynevelésben (témafelelősök: Bedő Zoltán, Ruzsányi László)

4. Az állattenyésztés, a takarmánygazdálkodás fejlesztési lehetőségei (témavezető: Horn Péter)

5. Állategészségügy, növényegészségügy (témavezetők: Király Zoltán, Varga János)

6. A kertészet helyzete és a fejlesztés lehetőségei (témavezető: Papp János)

7. Az erdő- és fagazdaság szerepe és fejlesztése (témavezető: Solymos Rezső)

8. Lépéstartás Európával a biotechnológiában (témavezető: Dudits Dénes)

9. Agrártermelés — környezetvédelem — népegészségügy (témavezetők: Kovács Ferenc, Kádár Imre)

II) A minőség dimenziói az agrárgazdaságban („AGRO-21” iroda)

(Programvezető: Láng István)

1. Az alapanyag-előállítás folyamatainak minőségi problémái (horizontális analízisek)

2. Az alapanyag-feldolgozás és a piacra jutás folyamatainak minőségi ugrópontjai (vertikális analízisek)

3. Az agráragazatok minőségi fejlődését alakító speciális vizsgálatok

A) Rendezvények (1997. szeptember 5-ig)

1996. december 5. *Agrárgazdaság az ezredforduló Magyarországon* (Nyilvános vita)

„Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében országos tanácskozás, 350 résztvevővel Előadók: Kovács Ferenc, Glatz Ferenc, Horn Péter, Sipos Aladár, Varga Gyula, Ruzsányi László, Papp János, Solymos Rezső, Biacs Péter.

(MTA Székház, Nagyterem)

1997. január 22. *A mezőgazdasági termelés műszaki-technikai hátterének helyzete és fejlesztése* (Nyilvános vita)

„Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében rendezett szakmai konferencia, 350 résztvevő.

(Gödöllő)

- január 31. Országos Erdő-, Vad- és Fagazdaság-tudományi Fórum** (Nyilvános vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében, 450 fő részvételével. (MTA Székház, Nagyterem)
- március 18. A magyar állattenyésztés fejlesztésének stratégiai kérdései** (Szakértői vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében, a Magyar Állattenyésztők Szövetségével és a Bábolnai Rt-vel közösen rendezett tanácskozás, 100 fő részvételével. (Bábolna)
- április 3. A magyar erdő- és fagazdaság fejlesztése** (Nyilvános vita) Tudományos ülés „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében, 120 fő részvételével. (MTA Székház, Nagyterem)
- április 21. Termőföld és életminőség** (Nyilvános vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében rendezett országos tudományos tanácskozás, 250 résztvevő. Előadók: Kovács Ferenc, Várallyay György, Stefanovits Pál, Marosi Sándor, Borhidi Attila, Mészáros Ernő, Alföldi László, Bakonyi Gábor. (MTA Székház, Nagyterem)
- április 25. A minőség dimenziói a magyar agrárgazdaságban az Európai Unióhoz vezető úton** (Műhelyvita) „A minőség dimenziói az agrárgazdaságban” alprogram keretében. Előadók: Láng István és Csete László. (Nyíregyháza)
- május 15. Nemzetközi kihívások a magyar agrártudomány előtt** (Nyilvános vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása alprogram” és az MTA Agrártudományok Osztálya közgyűlési tudományos tanácskozása, 100 résztvevő. (MTA Székház, Nagyterem)
- május 20. A marketing szerepe a minőségi fejlődés megvalósításában; A minőség és a vele kapcsolatos fogalmak értelmezése az agrárgazdaságban** (Műhelyvita) „A minőség dimenziói az agrárgazdaságban” alprogram keretében rendezett munkamegbeszélés, tanulmányvita. („AGRO-21” iroda)
- május 28. Fehérjegyáldokásunk helyzete és a fejlesztés feladatai** (Nyilvános vita). „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében, a Földművelésügyi Minisztériummal, a Veszprémi Akadémiai Bizottsággal és a Pannon Agrártudományi Egyetemen közösen rendezett országos tanácskozás (Nagy Frigyes miniszter részvételével), 140 résztvevő. (Mosonmagyaróvár)
- május 29. A XXI. század erdő- és fagazdasága** (Nyilvános vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében rendezett országos tanácskozás. Előadók: Magyar János, Solymos Rezső, Mátyás Csaba, Kóhalmy Tamás, Kovács Jenő, 200 résztvevő. (MTA Székház, Nagyterem)
- május 29. Regionális agrárkutatás és vidékfejlesztés** (Szakértői vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” és „A minőség dimenziói az agrárgazdaságban” alprogramok keretében az MTA Agrártudományok Osztálya, Agrárközgazdasági Bizottsága, Miskolci Akadémiai Bizottsága, Mezőgazdasági Szakbizottsága és a GATE Fleischmann Rudolf Mezőgazdasági Kutatóintézete által rendezett konferencia, 150 résztvevő. (Kompolt)
- május 30. A minőség-menedzsment a mezőgazdaságban** (Műhelyvita) „A minőség dimenziói az agrárgazdaságban” alprogram keretében rendezett vita. („AGRO-21” iroda)
- június 2. Biológiai alapok hasznosítása a búzatermesztésben** (Nyilvános vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében rendezett tanácskozás, 250 résztvevő. (Debrecen)
- június 3. A növényvédelem környezetre, tápláléklánra gyakorolt hatása** (Műhelyvita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. (MTA Növényvédelmi Kutató Intézete)
- június 10. Az élelmiszerek minősége** (Műhelyvita) „A minőség dimenziói az agrárgazdaságban” alprogram keretében rendezett munkamegbeszélés, tanulmányvita. („AGRO-21” iroda)
- június 10. A termékbiztonságot és a gazdaságosságot elősegítő növényi biotechnológiai eljárások** (Műhelyvita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. (Szeged)
- június 19. A szántóföldi növénytermesztés minőségi fejlesztésének kérdései** (Műhelyvita) „A minőség dimenziói az agrárgazdaságban” alprogram keretében rendezett vita. (Martonvásár)
- június 20. Biotechnológiai kutatások** (Szakértői vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” program keretében. (MTA)
- június 26. A szarvasmarha-tenyésztés fejlesztésének stratégiai kérdései** (Szakértői vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében a Magyar Állattenyésztők Szövetségével közösen rendezett országos tanácskozás. (Komárom)
- szepember 2. Az erdő- és fagazdaság minőségi fejlesztése** (Műhelyvita) „A minőség dimenziói az agrárgazdaságban” c. alprogram keretében rendezett vita. („Agro-21” iroda)

B) Rendezvényterv

szepember 11. A tápanyag-gazdálkodás optimalizálása és a környezeti terhelés csökkentése (Nyilvános vita)

(MTA Székház, Nagyterem)

szepember 15. A nemzetközi körülményeknek való megfelelés, az exportképesség fenntartása és az EU-csatlakozáshoz szükséges feladatok összehangolása a növényvédelem területén

(Műhelyvita) „A minőség dimenziói az agrárgazdaságban” c. alprogram keretében.

(MTA Növényvédelmi Kutató Intézete)

szepember 18. A zöldségtermesztés fejlesztésének biológiai és ökológiai szempontjai (Szakértői vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. Társrendező: MTA Szegedi Akadémiai Bizottsága, Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem.

(Kecskemét, Zöldségtermesztő Kutató Intézet)

szepember 24. Az agrárgazdaság minőségi fejlesztése I. (A minőségi dimenzió értelmezése) (Nyilvános vita)

(MTA Székház, Nagyterem)

szepember folyamán A sertésenyésztés fejlesztésének kérdései (Szakértői vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében Társrendező: Magyar Állattenyésztők Szövetsége.

(MTA Székház, Nagyterem)

október 15–16. Molekuláris markerezés alkalmazása a növénynevelésben (Szakértői vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. (MTA Székház, Kisterem)

október 16. Az agrárgazdaság minőségi fejlesztése II. (Növényi eredetű alapanyagok és termékpályák) (Nyilvános vita)

(MTA Székház, Nagyterem)

október 16. Vad és erdő (Szakértői vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. Társrendező: Veszprémi Akadémiai Bizottság. (Veszprém)

október 17. A növényegészségügy fejlesztésének stratégiai kérdései (Nyilvános vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. (Mosonmagyaróvár, Pannon Agrártudományi Egyetem)

október folyamán: Földbirtokpolitika: a tulajdon, az üzemi viszonyok és a fejlesztés fő irányai (Nyilvános vita)

„Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében.

(MTA Székház, Nagyterem)

november 10. A szelén szerepe a környezetben és az egészségvédelemben (Szakértői vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. (MTA Székház, Nagyterem)

november 12. Az agrárgazdaság minőségi fejlesztése III. (Állati eredetű alapanyagok és termékpályák) (Nyilvános vita)

(MTA Székház, Nagyterem)

november 19. A szőlőtermesztés és a borászat fejlesztése (Szakértői vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. Társrendező: Pécsi Akadémiai Bizottság. (Pécs)

november 20. Az erdő- és természetvédelem a fejlesztési stratégiában (Nyilvános vita)

„Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében.

(MTA Székház, Nagyterem)

november 26. Az élelmiszeripar és az európai integráció (Szakértői vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. (Központi Élelmiszeripari Kutató Intézet)

november 27. A biotechnológia lehetőségei a mezőgazdasági termelés fejlesztésében (Szakértői vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. (Szeged)

november folyamán Növénytermesztési és növénynevelési stratégiák alternatíváinak kidolgozása (Szakértői vita.) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. Társrendező: MTA Mezőgazdasági Kutató Intézete. (Martonvásár)

C) Kiadványok

Magyarország az ezredfordulón c. sorozatban:

Megjelent:

A magyar agrárgazdaság jelene és kilátásai. Budapest, 1997. 203 p. Előkészületben:

Termőföld és életminőség (1998. február)

A mezőgazdasági termelés műszaki-technikai hátterének helyzete és fejlesztése (1998. június)

Műhelymonográfiák

Megjelent:

Regionális agrárkutatói és vidékfejlesztési munkakonferencia (Kompolt, 1997.)

Előkészületben:

Biológiai alapok hasznosítása a búzatermesztésben (1997. november)

A növényvédelem környezetre, tápláléklánra gyakorolt hatása (1997. december)

Nemzetközi kihívások a magyar agrártudomány előtt (1998. január)

Az erdő- és fagazdaság fejlesztése (1998. árpilis)

A magyar állattenyésztés fejlesztésének stratégiai kérdései (1998. árpilis)

III. Környezetvédelem és integráció

(Alapelvek a csatlakozási tárgyalásokhoz)

Programvezető: Kerekes Sándor (BKE)

Programtitkár: Kiss Károly (BKE)

Bázisintézmény: MTA Kutatásszervezési Intézet

Alprogramok:

- Magyarország környezeti állapota. A nemzetközi környezetvédelmi szerződések által támasztott környezeti követelmények teljesítésének feltételrendszere (témafelelős: Mészáros Ernő)
- A környezetvédelmi szabályozás. A jogharmonizáció, a hatályba léptetés és a betartatás problémái (témafelelősök: Bándi Gyula, Szlávik János)
- Környezeti- és versenypolitika (témafelelősök: Kerekes Sándor, Veress József)
- A környezetvédelmi szabályozás hatása a gazdasági szervezetre és az életszínvonalra (témafelelősök: Biacs Péter, Fekete Jenő György, Sántha Attila, Szlávik János, Lengyel Márton, Zsebik Albin, Kiss Károly)
- A környezeti kihívás hatása a versenyszférára. A vállalatok környezeti felelőssége, a vállalati vezetés és szervezet átalakulása (témafelelősök: Dobák Miklós, Kerekes Sándor)
- Intézményrendszer és társadalmi részvétel a környezetvédelemben. Az EU és a hazai gyakorlat vizsgálata (nyomásgyakorló csoportok, a szubszidiaritás elvének érvényesülése) (témafelelősök: Kindler József, Tamás Pál)
- 7-8. A környezetbarát városiasodás és rurális fejlődés lehetőségeinek változása, természetvédelmi területek (témafelelősök: Ángyán József, Márkus Ferenc, Ónodi Gábor)
- A környezeti tudatosság kérdése: oktatás és média (témafelelősök: Vári Anna, Papp Sándor)

A) Rendezvények (1997. szeptember 4-ig)

május 20. Környezeti kihívás, vállalati irányítás (Műhelyvita) (Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem)

május 29. A hazai ökológiai kutatások fejlesztése (Műhelyvita)

A tanulmányt készítette: Jermy Tibor, Borhidi Attila, Fekete Gábor, Kovács-Láng Edit. (MTA Székház, Elnöki Tanácssterem)

június 9. A környezetbarát fejlődés intézményi feltételei és EU-konformitása (Szakértői vita)

60 résztvevő (MTA Székház, Kisterem)

június 10. Magyarország környezeti állapota. A nemzetközi környezetvédelmi szerződések teljesítésének feltételrendszere (Szakértői vita)

60 résztvevő (MTA Székház, Kisterem)

június 23. Mezőgazdaság, környezetbarát városi és vidéki fejlődés, természetvédelem (Műhelyvita) (Gödöllő)

június 27. Energiagazdálkodás (Műhelyvita) (BME)

július 1. Földhasználat és tájvédelem (Szakértői vita) (BKE)

július 1. Egy kelet-közép-európai ökológiai kutatóhálózat létrehozásának lehetőségei (Műhelyvita) (MTA Székház, Elnöki Tanácssterem)

július 10. Környezetvédelmi szabályozás. Környezetvédelmi ipar (Szakértői vita) (BME)

július 22. Élelmiszeripar és a környezetvédelmi ipar (Műhelyvita) (MTA Központi Élelmiszeripari Kutatóintézet)

B) Rendezvényterv

szeptember 16. Papíripar és környezetvédelem (Szakértői vita) (Dunapack Rt.)

szeptember 17. A mezőgazdálkodás szerepe a természeti értékek megőrzésében: térségfejlesztés (Nyilvános vita)

(GATE Környezet- és Tájgazdálkodási Intézete)

szeptember 19–20. Csatlakozási minták — külföldi tapasztalatok a környezetvédelem terén (Szakértői vita) Nemzetközi konferencia az osztrák, a finn csatlakozás és a cseh-lengyel felkészülés környezetpolitikai tapasztalatairól (MTA Társadalmi Konfliktuskutató Intézete)

október 22. Energiagazdaság. Hogyan csökkenthető a környezet-szennyezés az energiatékonyság növelésével? (Nyilvános vita)

(BME)

október 29. Környezeti stratégiák a versenyszférában: a gazdasági elit felelőssége (Nyilvános vita)

(MTA Székház)

november 12. Integrációs esélyeink a környezeti nevelés és oktatás tükrében (Szakértői vita) (Veszprém)

november 20–21. Csatlakozás az Európai Unióhoz — előnyök, hátrányok, feladatok a környezetvédelem területén (Nyilvános vita)

(MTA Székház, Kisterem)

C) Kiadványok

Megjelent:

Zöld belépő (1997. májustól kéthavonta megjelenő Hírlevél a kutatás helyzetéről)

Előkészületben:

Magyarország az ezredfordulón c. sorozatban:

Környezetvédelem és integráció (1998)

IV. A területfejlesztési program tudományos megalapozása

(Területfejlesztési Nemzeti Program megalapozása: a regionális és településfejlesztés folyamatai Magyarországon)

Programvezető: Enyedi György (MTA)

Programtitkár: Borgos Györgyné (MTA — VITA Alapítvány)

Bázisintézmény: MTA Regionális Kutatások Központja (Pécs)

Alprogramok:

1. A területi fejlettség és fejlődés új indikátorai és információrendszer (témavezető: Nemes Nagy József)
2. Sikeres települések és régiók Magyarországon (témavezetők: Rechnitzer János, Barta Györgyi)
3. A területfejlesztés tércategóriái és a közigazgatás-szervezés (témavezető: Pálné Kovács Ilona)
4. A területfejlesztés új finanszírozási modellje (témavezető: Rechnitzer János)
5. A közép-európai átalakulás hatása a magyar regionális folyamatokra (témavezető: Horváth Gyula)

A) Rendezvények (1997. szeptember 4-ig)**1997. április 3-4. A területi tervezés új kihívása: a területfejlesztési koncepció** (Nyilvános vita)

Az MTA RKK Nyugat-Magyarországi Tudományos Intézettel, a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztériummal, az MTA Regionális Tudományos Bizottságával, a Veszprémi Akadémiai Bizottsággal, a Széchenyi István Főiskolával közösen rendezett konferencia és pódiumbeszélgetés. Előadók: Enyedi György, Ormosy Viktor, Horváth Gyula, Rechnitzer János, Csatári Bálint, Pusztai Gyula, Szörényiné Kukorelli Irén stb.

(Győr)

július 2. Az Alföld-kutatás fejlesztésének terve (Műhelyvita)

A tanulmányt készítette: Csatári Bálint. (MTA Székház, Elnöki Tanács-terem)

augusztus 11. Az Alföld-kutatás elhelyezkedése a magyarországi területfejlesztési regionális kutatási rendszerben és a kutatási bázis kiépítésének lehetőségei (Műhelyvita) (Kecskemét, Regionális Kutatások Központja, Alföld Intézet)**szeptember 4. Sikeres térségek és települések Magyarországon** (Nyilvános vita)

200 fő résztvevő. Előadók: Glatz Ferenc, Enyedi György, Fazekas Károly, Rechnitzer János, Lados Mihály, Csordás László stb. (Székesfehérvár)

B) Rendezvényterv**október 10. A területfejlesztés finanszírozási rendszerének új irányai** (Szakértői vita) (Győr)**október 15. A területfejlesztés új indikátorai és információs rendszere** (Szakértői vita) (ELTE)**november 4. Budapest — nemzetközi város** (Nyilvános vita)

(MTA Székház, Nagyterem)

november 17. A területfejlesztés terei (Nyilvános vita)

(Pécs)

december 10. Az EU-direktívák bevezetésének hatása az ipar szerkezetére (Szakértői vita) (Közös rendezésben az Ipari, Kereskedelmi és Idegenforgalmi Minisztériummal)**C) Kiadványok**

Előkészületben a

Magyarország az ezredfordulón c. sorozatban:

A településszerkezet fejlesztésének alternatívái és korlátai (1998. január)

Műhelymonográfiák

A területi tervezés új kihívása: a területfejlesztési koncepció (Tér és Társadalom különszáma) (1998. április)

V. Az életminőség tényezői Magyarországon**(Az életminőség javítása)**

Programvezető: Vizi E. Szilveszter (MTA Kísérleti Orvostudományi Kutató Intézete)

Programtitkár: Bácsy Ernő (MTA Kísérleti Orvostudományi Kutató Intézete)

Bázisintézmény: MTA Kutatásszervezési Intézet

Alprogramok:

1. Megállítható-e a népegészség romlása az egészségügyi intézményrendszer válsága idején? (témavezető: Losonczy Ágnes)
2. A tudományos és műszaki haladás eredményeinek árfelhajtó hatása: az orvosilag szükséges és a gazdaságilag lehetséges terápiás beavatkozások. (Az orvostudomány „fenntartható fejlődése”) (témavezetők: Vizi E. Szilveszter, Méhes Károly)
3. Az egészséges táplálkozás gazdaságilag is megalapozott elősegítése, a biotechnológia jövője az egészségügyi ellátásban (témavezető: Gyórfy Béla)
4. Gyógyszerellátás és finanszírozás (témavezetők: Vizi E. Szilveszter, Hamvas József, Vincze Péter)
5. Az információs forradalom tükröződése, pozitív és negatív hatásai az egészségügyi ellátásra (adatszolgáltatás, műszerfejlesztés stb.) (témavezető: Gógl Árpád)
6. Az ország veszélyeztetett régióinak környezet-egészségügyi állapotvizsgálata. (Számítások és javaslatok tömeges egészségmegőrzésre és a társadalmi összköltség egyidejű csökkentésére.) (témavezetők: Pintér Alán, Pintér István, Losonczy Ágnes)

A) Rendezvények (1997. szeptember 8-ig)**szeptember 6-7. Mental Health Economics, Health Policy and Health Care Reform in Central and Eastern European Countries**

(Nyilvános vita)

Nemzetközi tudományos konferencia az egészségügyi reform főbb kérdéseiről Közép- és Kelet-Európában, 150 fő részvételével 22 országból.

(MTA Székház, Nagyterem)

B) Rendezvényterv**október 20. Egészséges és gazdaságos táplálkozás lehetősége Magyarországon** (Nyilvános vita)

(MTA Székház)

november folyamán Környezetszennyezés. A környezet hatása a lakosság egészségügyi állapotára és a mortalitás alakulására

(Nyilvános vita)

(MTA Székház)

november folyamán Merre tovább az egészségügyi reformmal?

(Szakértői vita)

C) Kiadványok

Előkészületben a

Magyarország az ezredfordulón c. sorozatban:

Megállítható-e a népegészség romlása? (1998. március)

Információs forradalom és az egészségügy (1998. április)

Az életminőség alakulásának tendenciái Magyarországon az ezredvégen — a morbiditási, mortalitási, környezet-egészségügyi és kórházi statisztika tükrében (1998. szeptember)

Műhelymonográfiák

Egészséges táplálkozás és életminőség. A biotechnológia jövője (1998. február)

Az orvostudomány és a fenntartható fejlődés (1998. június)

VI. A közlekedés és technikai infrastruktúrája**(A közlekedés és a hozzátartozó informatikai stratégia)**

Programvezető: Michelberger Pál (MTA — BME)

Programtitkár: Magyar István (BME)

Bázisintézmény: MTA Kutatásszervezési Intézet

Alprogramok:

1. A közlekedés fejlesztése (témavezető: Kövesné Gilice Éva)
2. A közlekedés fejlesztésének járulékos hatásai (témavezető: Tánczos Katalin)
3. Hírközlés és informatikai fejlesztés (témavezető: Gordos Géza)
4. A közlekedés nemzetközi vonatkozásai (témavezető: Várlaki Péter)
5. A közlekedés, az áru-, a személy- és a pénzforgalom fejlesztéséhez szükséges szakemberképzés elemzése tartalmi és mennyiségi szempontból (témavezető: Michelberger Pál).

A) Rendezvény**1997. március 4. A vasút és Európa** (Nyilvános vita)

Programindító konferencia a KHVM-mel és a KTM-mel közös szervezésben. Előadó: Glatz Ferenc, Baja Ferenc, Lotz Károly stb. 160 fő részvételével.
(MTA Kisterem)

B) Rendezvényterv**1997. szeptember 17. A magyar útiügy. (Történelem és jelen)**

(Nyilvános vita)
A KHVM-mel közös rendezésben. Előadók: Lotz Károly, Glatz Ferenc stb.
(Székesfehérvár)

1997. október 21. A közlekedés fejlesztése (Szakértői vita) (BME)**november 10. A közlekedés fejlesztése**

(Nyilvános vita)
(MTA, Székház, Nagyterem)

november 17. A közlekedés fejlesztésének járulékos hatásai (Szakértői vita) (BME)**november 25. A közlekedés fejlesztésének járulékos hatásai** (Nyilvános vita)

(MTA, Székház, Kisterem)

november 28. A hírközlés informatikai fejlesztése (Szakértői vita) (BME)**december 8. A hírközlés informatikai fejlesztése** (Nyilvános vita)

A KHVM-mel közös rendezésben.
(MTA Székház, Nagyterem)

C) Kiadványok

Előkészületben a

Magyarország az ezredfordulón c. sorozatban:

A közlekedés, hírközlés és az informatika fejlesztése (1998. május)

VII. A nemzeti kultúra az informatika korában

Programvezetők: Glatz Ferenc, Ritoók Zsigmond, Pomogáts Béla

Programtitkár: Szarka László

Bázisintézmény: MTA Történettudományi Intézet

Alprogramok:

- I) A magyar nyelv jelene és jövője (témavezető: Ritoók Zsigmond)
- II) Magyarságkép, a Magyarországról alkotott kép az ezredfordulón (témavezetők: Pók Attila, Frank Tibor)
 1. Az image-alkotás stratégiai Európában
 2. Magyarságkép a világban
- III) A külföldi magyar kultúra és a magyar állam (témavezető: Berényi Dénes, titkárok: Tarnóczy Mariann [MTA Elnöki Titkárság], Szarka László [MTA Történettudományi Intézete])
 1. Az elnöki bizottság működése, rendezvények, kiadványok, kapcsolattartás, külső és magyar tiszteleti tagok
 2. Domus Hungarica Scientiarum et Artium (Ösztöndíj-rendszer, amelynek keretében 1997. áprilisa óta érkeznek rendszeresen professzori és junior korú ösztöndíjasok a világ különböző részeiből,

és vesznek részt a hazai felsőoktatási intézmények, valamint a kutatóintézetek munkájában. 1997. szeptember 1-jéig 42 hónap professzori, 29 hónap junior ösztöndíj. Az 1998. évre tervezve: 110 hónap professzori, 80 hónap junior ösztöndíj.)

A) Rendezvények (1997. szeptember 8-ig)

1997. április 15. A magyar nyelv modernizálása és a nyelvtörvény (Műhelyvita) „A magyar nyelv jelene és jövője” c. alprogram keretében. (MTA, Székház, Elnöki Tanácssterem)

május 6-7. Magyarságkép és történeti változásai (Nyilvános vita)

„Magyarságkép. A Magyarországról alkotott kép az ezredfordulón” c. alprogram keretén belül tartott rendezvény. Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok, Filozófiai és Történettudományok Osztálya tudományos ülésszaka. Előadók: R. Várkonyi Ágnes, Hanák Péter, Hofer Tamás stb., 80 résztvevő.
(MTA Székház, Nagyterem)

június 2-3. A határokon túli magyar tudósok regionális találkozója (Nyilvános vita)

„A külföldi magyar kultúra és a magyar állam” c. alprogram keretében rendezett tanácskozás, 110 fővel, 7 országból. Előadó: Berényi Dénes
(Debrecen, DAB)

június 10. A magyarságkép külföldön és itthon. A tudományos megközelítés lehetőségei (Műhelyvita) (MTA Székház, Koncert-terem)**június 16. A magyar nyelv az informatika korában.** Kutatási terv műhelyvitája. (MTA Székház, Elnöki Tanácssterem)

június 24. Programjavaslat a magyarságkép kül- és belföldi forrásainak feltárására. (Pók Attila, Frank Tibor) *Javaslat az ezredforduló Magyarországnak bemutatására itthon és külföldön.* A „Magyarország 2000-ben” c. könyvsorozat terve. (Glatz Ferenc) Tanulmányok műhelyvitája. (MTA Székház, Koncert-terem)

június 30. A magyar nyelv jelene és jövője (Nyilvános vita)

„A magyar nyelv jelene és jövője” c. altéma programindító konferenciája. Előadók: Glatz Ferenc, Benkő Loránd, Michelberger Pál, Kiefer Ferenc, Marx György, Fábíán Pál, 220 fő részvételével.
(MTA Székház, Kisterem)

augusztus 21-22. Összehasonlító magyar kisebbségtörténeti kutatások (Nyilvános vita)

„A külföldi magyar kultúra és a magyar állam” c. alprogram keretében rendezett nemzetközi tanácskozás (Székelyudvarhely)

B) Rendezvényterv**október 16-19. Linguistic Human Rights** (Nyilvános vita)

Nemzetközi konferencia „A külföldi magyar kultúra és a magyar állam” c. alprogram keretében. Az MTA Nyelvtudományi Intézetével közösen rendezett nemzetközi konferencia.
(MTA Székház, Kisterem)

november 13-14. Magyar tudományosság a környező és az euroatlanti országokban (Nyilvános konferencia)

„A külföldi magyar kultúra és a magyar állam” c. alprogram keretében. Előadók: Benkő Samu, Ribár Béla, Bauer Győző, Glatz Ferenc, Berényi Dénes.
(Debrecen, MTA DAB)

Kidolgozás alatt lévő témák:**VIII. A víz és a vízgazdálkodás helyzete és jövője Magyarországon és a Kárpát-medencében****IX. A Duna és a Duna-völgyi régió fejlesztésének lehetőségei****X. A technológiai fejlesztés lehetőségei**

A kidolgozás alatt álló programokról következő számainkban folyamatosan beszámolunk.

HATÁROZATOK

A kormány 2184/1996. (VII. 16.) számú határozata a Magyar Tudományos Akadémiával való együttműködés kérdéseiről

1. A Kormány

a) támogatja, hogy a társadalmi-gazdasági modernizáció, az európai integráció és a világgpiac globális viszonyaihoz való alkalmazkodás koncepcionális kérdéseinek és megoldási alternatíváinak kidolgozásában, illetve az ezekkel kapcsolatos kormányzati feladatokban a Magyar Tudományos Akadémia mint köztestület aktívan közreműködjön;

b) egyetért azzal, hogy a soron következő országgyűlési választásokig terjedő kormányzati időszakra konkrét projekteket tartalmazó együttműködési megállapodás jöjjön létre a Kormány és a Magyar Tudományos Akadémia között, amely tartalmazza a pénzügyi feltételeket is. Az erre vonatkozó előterjesztést a tárcák javaslatainak figyelembevételével — a Tudománypolitikai Kollégium állásfoglalásának kialakítását követően — a Magyar Tudományos Akadémia elnökével egyetértésben kell benyújtani.

Felelős: Miniszterelnöki Hivatal közigazgatási államtitkára,
pénzügyminiszter

Határidő: 1996. augusztus 31.

2. A kormányzati szervek és a Magyar Tudományos Akadémia szervezésében a Magyarország 2000 programhoz hasonló reprezentatív szakértői konferenciák megrendezésére kerüljön sor, ahol a hazai és nemzetközi tudós társaságok képviselői a Kormány vezető szakértőivel megtárgyalják a konkrét cselekvési programokat, fejlesztési projekteket. A Kormány számára vázolni kell a rendezvényekkel kapcsolatos tartalmi elképzeléseket, illetve azok megfelelő ütemezését.

Felelős: Miniszterelnöki Hivatal közigazgatási államtitkára,
az érintett miniszterek

Határidő: 1996. augusztus 31.

Horn Gyula s. k.
miniszterelnök

A kormány 2269/1996. (X. 11.) számú határozata a Magyar Tudományos Akadémiával való együttműködéssel összefüggő feladatokról

1. A Kormány egyetért a Magyar Tudományos Akadémia által előterjesztett együttműködési javaslat legfontosabb elvi tételeivel, s azt a kötéendő megállapodás alapjául elfogadja. Valamennyi kutatási projekt részletes kidolgozásánál és a költségkihatások pontos megállapításánál tételes egyeztetésre van szükség a Kormány Modernizációs Programjához készült Feladattervvel, illetve a már elfogadott ágazati koncepciókkal és programokkal.

Felelős: a Miniszterelnöki Hivatal közigazgatási államtitkára,
az érintett miniszterek

Határidő: 1996. október 31.

2. A Kormány egyetért azzal, hogy a Magyar Tudományos Akadémia és a kormányzati szervek által közösen szervezett reprezentatív szakértői konferenciákra az alábbi témakörben és ütemezésben kerüljön sor:

a) 1996 novemberében: a Nemzeti Agrárprogram, a mennyiség és a minőség dimenziói a magyarországi agrárgazdaságban;

b) 1997 áprilisában: a modernizáció lehetséges ágazati stratégiái és alternatívái (Területfejlesztési nemzeti program: a terület és a regionális gazdaságfejlesztés lehetőségei; A mennyiség és minőség dimenziói a magyarországi agrárgazdaságban; Az agrárgazdaság fejlesztésének konkrét alternatívái; Az integráció igénye a műszaki fejlesztés és az infrastruktúra területén);

c) 1997 novemberében: a magyarországi gazdasági átalakulás társadalmi hatásai (A piacgazdaságra való áttérés és a társadalmi változások összefüggései; Az életminőség kérdése a piacgazdaságra történő átmenet korában; A piacgazdaság, a társadalom és politikai kultúra összefüggései; A társadalmi mobilitás és a foglalkoztatottság alternatívái; A humántőke társadalmi szerepének és elismertségének növelése);

d) 1998 áprilisában: az európai integráció igénye a műszaki fejlesztés és az infrastruktúra, valamint az információs társadalom kialakítása területén.

Felelős: a Kormány részéről

a Miniszterelnöki Hivatal közigazgatási államtitkára,
az érintett miniszterek

Határidő: folyamatos

3. A Kormány felkéri a Magyar Tudományos Akadémiát, hogy a Művelődési és Közművelődési Minisztériummal együttműködve 1997-től kezdődően működtesse a Magyarok Kollégiumát, amelynek feladata a külföldön élő magyar tudósok, vezető értelmiségiek időleges magyarországi oktatási és kutatási tevékenységének támogatása ösztöndíj és kollégiumi elhelyezés biztosításával.

Felelős: a Kormány felkérésére az MTA elnöke

a művelődési és közoktatási miniszterrel egyetértésben

4. Az oktatási és kutatási munkákra, a reprezentatív szakértői konferenciák céljára, továbbá a „Magyarok Kollégiuma” projekt elindítására az 1997. évi költségvetési törvényjavaslatban a Magyar Tudományos Akadémia fejezetben, fejezeti kezelési kiemelt előirányzatként 300 millió Ft tervezésére kerüljön sor.

Felelős: pénzügyminiszter

Határidő: azonnal

Horn Gyula s. k.
miniszterelnök

Az országgyűlés 113/1996. (XII. 20.) számú határozata a magyar tudomány helyzetéről szóló beszámolóiból adódó következtetésekről és feladatokról

[...] 2. Az Országgyűlés úgy ítéli meg, hogy a tudománynak Magyarországon kiemelt jelentősége van. Különösen fontos a tudomány szerepe a polgárosulás, a modernizáció és az európai integráció korában. Az Országgyűlés fontosnak tartja, hogy a törvényhozás és a kormányzat ennek megfelelően kiemelt módon kezelje a tudományos kutatás feltételeinek biztosítását, ezen belül külön is szükségesnek ítéli a tudományos kutatók és a tudományos utánpótlás fokozott anyagi megbecsülését. [...]

EZREDFORDULÓ

Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián

(Megjelenik évente hat alkalommal,
a História, a Köznevelés, a Technika, és a Természet Világa mellékleteként)

Szerkesztő: Glatz Ferenc

Szerkesztőség: 1051 Budapest, Roosevelt tér 9. Tel./fax: 302-5638

Kiadó: MTA Történettudományi Intézete

1014 Bp. Úri u. 53. Tel.: 1561-539

Olvasószerkesztő: Burucs Kornélia

Kiadói munkatársak:

Demeter Zsuzsa (kép), Kovács Éva (szöveg),

Horváth Imre (tördelés, borító)

Nyomdai munkálatok: Mesterprint Kft. Felelős vezető: Szilágyi Tamás

EZREDFORDULÓ

STRATÉGIAI KUTATÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁN

ENYEDI GYÖRGY:
A TERÜLETFEJLESZTÉSI POLITIKA DILEMMÁI HAZÁNKBAN

ANDORKA RUDOLF:
A MAGYAR TÁRSADALOM VÁLTOZÁSAI, 1989–1996

SOLYMOS REZSŐ: ERDEINK JÖVŐJE

GLATZ FERENC:
ANYANYELVÜNK AZ EZREDFORDULÓN

A BŐS–NAGYMAROSI VÍZIERŐMŰ

2. SZÁM

A szakma szerepe a környezeti problémákkal kapcsolatos döntések meghozatalában, azok „puha” jellege miatt általában sokkal kisebb a kívánatosnál. Ez különösen igaz a Gabcsikóvó-Nagymaros vízierőmű egész történetére. A stratégiai elemző munka hiányában a projekt újragondolására sohasem került sor, és a döntéseket a legtöbb esetben kapkodva hozták meg, majd utólagosan keresték a szakmai érvelést. Sajnálatos módon Akadémiánk megítélése sem jó ebben a tekintetben. Az 1983. évi, egyetlen, átfogó szemléletű akadémiai állásfoglalást leszámítva, a különböző ad hoc bizottságok egymásnak esetenként ellentmondó véleményeket alakítottak ki, anélkül hogy a kívülállók különbséget tudtak volna tenni testületi, bizottsági és egyéni akadémikus vélemények között. Az Akadémia többször vállalt fel olyan operatív következményekkel járó szerepet, amelyet a fentiekben elmondottak alapján nem lett volna szabad. A helyzetet bonyolította, hogy a Vízgazdálkodás-tudományi Bizottság „ökológusokétól” gyökeresen eltérő véleményét sem sikerült megfelelően kezelni, és az a legtöbb esetben válasz nélkül maradt. Azaz, az Akadémia nem szolgált az eltérő vélemények megvitatásához megfelelő fórumként és nem tudott a kívánatos mértékben hozzájárulni — például állandó bizottságai révén — a kívánatos interdiszciplináris megítélés kialakításához. (...)

A GNV-kérdés újragondolása — azaz, hogy a nemzetközi pert látjuk-e egyetlen járható útnak, vagy sem — politikai döntést igényelt 1994 végén. A kormány az előbbi utat választotta, amely eredményeként interdiszciplináris elemzést igénylő alternatívára jelenleg látszólag nincs is szükség. Ugyanakkor a két kormányfő találkozásán szöbe került különmegállapodás szakmai elemzés nélkül nem készíthető elő. Ezen túlmenően, a nemzetközi bíróság döntését követően a két országnak minden bizonnyal együttesen kell kidolgoznia a szakmailag és politikailag elfogadható kompromisszumot, oly módon, hogy az biztosítsa az érintett térség fenntartható jövőjét. Összességében tehát átfogó, korszerű elemzés nélkül a kérdés hosszú távú megoldása nem lehetséges.

Lásd cikkünket a 29. oldalon!

Következő számaink tartalmából

Horn Péter:	Állattenyésztés Magyarországon
Kulcsár Kálmán:	A politikai rendszer problémái a magyar társadalomban
Somlyódi László:	A hazai vízgazdálkodási kutatások fejlesztése
Vizi E. Szilveszter:	Az életminőség és az egészségügy
Prohászka J.-Nyíry L.:	A műszaki-technológiai fejlesztés és integráció
Kerekes Sándor:	Környezetvédelem és integráció
Fazekas Károly:	Munkanélküliség és településszerkezet

EZREDFORDULÓ

Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián

(Megjelenik évente hat alkalommal,
a História, a Köznevelés, a Technika és a Természet Világa mellékleteként)

Szerkesztő: Glatz Ferenc

Szerkesztőség: 1051 Budapest, Roosevelt tér 9. Tel./fax: 302-5638

Kiadó: MTA Történettudományi Intézete
1014 Bp. Uri u. 53. Tel.: 1561-539

Olvasószerkesztő: Burucs Kornélia

Kiadói munkatársak:

Demeter Zsuzsanna (illusztráció), Kovács Éva (szöveg),

Horváth Imre (tördelés, borító)

Nyomdai munkálatok: Mesterprint Kft. Felelős vezető: Szilágyi Tamás

TARTALOM

• TANULMÁNYOK •

ENYEDI GYÖRGY: A TERÜLETFEJLESZTÉSI POLITIKA DILEMMÁI HAZÁNKBAN 3

- I. A társadalom térbeli rendje
- II. Területfejlesztési politika Magyarországon
- III. Dilemmák • Szétszakadás vagy felzárkózás? • Megye, régió, kistérség? • Budapest: korlátozni vagy fejleszteni? • Fejlesztés vagy segélyezés? • Központi célok vagy helyi programok? • Tüneti kezelés vagy folyamatok módosítása? • Gazdasági fejlesztés vagy az életkörülmények javítása?

ANDORKA RUDOLF: A MAGYAR TÁRSADALOM VÁLTOZÁSAI 1989–1996 8

- A modernizáció kilátásai • Kétségek között • A szegényedés • A szegénység típusai • A jövedelmek egyenlőtlensége • Testi és lelki egészség • Politikai magatartások

SOLYMOS REZSŐ: ERDEINK JÖVŐJE 13

- A világ erdei • Európa erdei • Irányelvek és feladatok • Magyarország erdei • Tulajdonviszonyok, erdőkezelés • Erdeink egészségi állapota • A fagazdaság jellemzői • A nagyvadgazdaság • Jogszabályalkotás • Kutatás, oktatás • Az ezredforduló erdő-, vad- és fagazdasági stratégiája • Az erdő és az ember

GLATZ FERENC: ANYANYELVÜNK AZ EZREDFORDULÓN 19

• KÖZLEMÉNYEK •

MICHELBERGER PÁL: MŰSZAKI FEJLŐDÉS, MÉRNÖKKÉPZÉS, EURÓPAISÁG 21

- Európai színvonalon az Európai Unió felé • Az Európai Unió célja • Természeti adottságaink • Elősegíteni a csatlakozást • Mérnökképzésünk jellemzői

• MŰHELY •

CSATÁRI BÁLINT: AZ ALFÖLD-KUTATÁS FEJLESZTÉSÉRŐL 24

- Előzmények • Regionális fejlesztési elvek, stratégiai megfontolások • Tudományos kutatási és tudománysszervezési feladatok

KOVÁCS FERENC: AZ AGRÁRGAZDÁLKODÁS TUDOMÁNYOS MEGALAPOZÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI 27

• FIGYELŐ •

A BŐS–NAGYMAROSI VÍZIERŐMŰ 29

- Bevezetés és célkitűzés • Az 1994. év végére kialakult helyzet elemzése. Áttekintés: 1988–1994 • Költségek és hasznok • Környezeti károk • A hágai per • Megoldatlan kérdések • Újragondolás (1994)? • A jelenlegi helyzet • Tudomány és politika • Következtetések

• KRÓNIKA •

„MAGYARORSZÁG AZ EZREDFORDULÓN” 33 Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián

ENYEDI GYÖRGY

A TERÜLETFEJLESZTÉSI POLITIKA DILEMMÁI HAZÁNKBAN

Megye-régió-kistérség viszonya. A területfejlődési egyenlőtlenségek gazdasági-emberi tényezői. Igaz-e, hogy a fővárosi népesség jelenlegi aránya „egészségtelen” vagy legalábbis „túlsúlyos” Európában? Beavatkozzék-e a kormányzat a regionális folyamatokba? Ha igen, és kialakul a kormányzat „területfejlesztési politiká”-ja, akkor hogyan viszonyuljon az a területi egyenlőtlenségeket kialakító tényezőkhöz: a természeti és a humán erőforrások, ill. a földrajzi fekvés hármass tényezőegyetteséhez? Ezek a kérdések állnak Enyedi György tanulmányának középpontjában. A szöveg a stratégiai kutatások IV. programjának (A területfejlesztési program tudományos megalapozása) nyitóelőadása volt (1997. február).

A regionális tudomány viszonylag új diszciplína, elméleti alapvetése az 1930-as évekre vezethető vissza, intézményesülése, főleg az angolszász országokban, az 1950-es években bontakozott ki. 1960-ban alakult meg nemzetközi szervezete, a Regional Science Association. A hazai kutatók a hatvanas évek közepétől kapcsolódtak be a szervezet munkájába, mely három ízben is hazánkban tartotta európai kongresszusát. Diszciplínánk megismerését és elfogadását nehezíti, hogy eltér a megszokott, hagyományos tudományágaktól. Tárnya a társadalmi-gazdasági fejlődés területi egyenlőtlenségeit létrehozó társadalmi folyamatok elemzése, mérése, modellszerű leírása és prognózisa. Művelése transzdiszciplináris szakértelemet igényel, elméleti problémái részben az alkalmazás folyamatában fogalmazódnak meg.

I. A társadalom térbeli rendje

Területfejlesztési politikának a regionális folyamatokba történő kormányzati beavatkozást nevezzük. A regionális folyamat a társadalmi-gazdasági fejlődés térben egyenlőtlen megjelenését — a településhálózat átalakulását, gazdasági körzetek kiformalódását és széthullását, régiók s városok felemelkedését és süllyedését — jelenti. Az egyenlőtlen térbeli fejlődés maga is gerjeszt társadalmi-gazdasági folyamatokat, pl. a vándorlásokat. A társadalmi-gazdasági fejlődés természetesen egyenlőtlen, az esélyek a különböző társadalmi rétegek vagy gazdálkodó csoportok számára nem azonosak. Különösen jelentős és tartós a területi egyenlőtlenség, hiszen a fejlődés természeti, emberi, települési feltételei a tér minden pontján mások és mások. A társadalomtudományi kutatásokban az egyenlőtlenség gyakran negatív értéket kap; a regionális kutató számára ez vizsgálati tárgyának: a társadalom térbeli rendjének természetes vonása. Az egyenlőtlenség esetenként olyan

mértékű tartós hatással jár, ami a helyi társadalom szerkezetét torzítja, tagjainak életesélyeit diszkriminatív módon rontja. Ez esetben kísérlet történik a hátrányok korrigálására. Ennek hagyományos módja a gazdaság szerkezeti módosítása, új technikák bevezetése vagy a népesség vándorlása. Az elmúlt évszázad során egyre rendszeresebb az állam beavatkozása a területi egyenlőtlenségek korrigálásába. E beavatkozás céljait, eszközeit, intézményeit foglalja össze a területfejlesztési politika. Az állam természetesen politikai célokat követ, s akkor száll szembe a területi egyenlőtlenségekkel, ha ezek politikai feszültségeket generálnak. Az egyes időszakok s az egyes államok területfejlesztési politikája nagyon változatos, de a végcél minden esetben az egyenlőtlenség mérséklése, a kiegyenlítődéseg segítése.

Nem lehetne az egyenlőtlenség mérséklését a társadalom spontán válasza bízni? Nem a második világháborút követő „túlsúlyos állam” köszön vissza a területfejlesztési politikában? A piacgazdaságban a területi egyenlőtlenségek mögött egyes régiók nagyon eltérő versenyhelyzete áll. A gazdaság, maximális hatékonyságát keresve, a legkedvezőbb versenyhelyzetű régiókba tömörül; egyidejűleg a leghátrányosabb adottságúak egyre lejjebb szakadnak. Az ipari kapitalizmus oly mértékig fokozta a területi egyenlőtlenségeket, hogy a társadalom hagyományos korrekciós technikái elégtelenek. Az már több évtizedes — s valószínűleg eldöntethetetlen — vita, hogy a gazdaság mesterséges eltérítése — az egyenlőség érdekében — az optimális telephelytől vajon mekkora hatékonyságromlást eredményez a nemzetgazdaság szintjén? És vajon mekkora veszteséget jelentene a rossz gazdasági feltételű térségek — állami segítség híján bekövetkező — elnéptelenedése, a földterület s a már megépült infrastruktúra használatlanul hagyása?

A fejlett országok területfejlesztési politikája két modellbe sorolható. Az első a jóléti államra jellemző modell. Ezt a fejletlennek minősített régiókra való koncentráció, a gazdasági

növekedés abszolút támogatása, a jövedelmek régiók közötti állami eszközökkel történő átcsoportosítása, a nagyberuházásokon keresztül megvalósuló látványos változtatások jellemzik. A második a neoliberais állam területfejlesztő politikája. A mennyiségi növekedés helyett a minőségi megújulásra, a belső regionális erőforrások mozgósítására, az önerőre támaszkodásra épít. Előtérbe helyezi a sokféle, egyenként kis- vagy középméretű fejlesztést, az iparosítással az innovációt, a szolgáltatásokat és az információgazdaságot állítja szembe. A fejlett tőkés országokban a modellváltás az 1970-es években következett be.

II. Területfejlesztési politika Magyarországon

Hazánkban az államszocialista rendszerben az első modell volt jellemző. Paradox módon 1990–1994 között a centralizált újraelosztás erősödött az 1986–1989 közötti időszakhoz képest. A modellváltás alaposan megkésett, csak az 1996. évi területfejlesztési és területrendezési törvény nyitotta meg az utat az új modell felé.

Az 1990-es évek átalakulásának fontos következménye, hogy megváltoztak a területi folyamatok formálói, a területi fejlődés szereplői. A *főszereplő a gazdaság*. A mikrogazdaság szereplőinek döntésein múlik, hogy indítanak-e új beruházást, bővítik-e a foglalkoztatást. E döntések meghozatalakor mérlegelik a települések tulajdonságait: az infrastrukturális adottságokat, a humán erőforrásokat, a piacra jutás előfeltételeit stb. A gazdasági döntések mellé fontosságban a háztartási döntések sorakoznak fel. A háztartási megtakarítások finanszírozzák a lakásépítések zömét, a nagyvárosokat leszámítva, a települési infrastruktúra-fejlesztést is. A települések jövője attól is függ, hogy a háztartások milyen életstratégiát dolgoznak ki tagjaiknak — s azt az adott településen vagy elvándorolva óhajtják-e megvalósítani?

A *főszereplők döntéseinek azonban nem a területi fejlődés a célja*. Ezért a területi folyamatok főszereplői mellett olyan szereplőket is megkülönböztetnek, melyeket a területi és településfejlődés *fő szervezőinek* tartok: ezek mindenekelőtt a helyi önkormányzatok, a különböző önkormányzati szövetségek, helyenként a civil társadalmi szervezetek. E szereplők döntései helyi érdekeket fejeznek ki, megfelelő információs szinten történnek, a területi-települési folyamatokat valamilyen elfogadott cél felé terelik.

A felsorolásból is kitűnik, hogy a kormány területfejlesztési politikája kisebb jelentőségű, a regionális folyamatokra kisebb hatást gyakorol, mint azt a közvélemény — és a kormányzati támogatást sürgető helyi politika — feltételezi. Ennek két oka van: 1. a területfejlesztési politika pénzeszközei — bár növekvők — nem jelentősek; 2. a területfejlesztési politika a kedvezőtlennek ítélt jelenségeket, pl. a munkanélküliséget kívánja orvosolni. A gazdaság és a társadalom fejlettsége vagy elmaradottsága azonban strukturális jellegű. Az elmaradottság enyhítése csak tartósan érvényesülő strukturális beavatkozással lehetséges, mely lassan hoz eredményt. Az ilyen minőségi korrekciót, mely több kormányzati ciklust is igénybe vehet, első-

sorban a helyi, települési, kistérségi szerveződésektől várhatjuk, melyek tagjai hosszú távon és nem csak politikai szempontból érdekeltek településük, régiójuk előrehaladásában.

A magyar területfejlesztési politika modellt vált. Az 1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és -rendezésről esélyt ad a fejlett európai piacgazdaságokban két évtizede elterjedt, önerőre támaszkodó, alulról építkező, decentralizált területfejlesztési politikának. Ez az eddigi centralizált modelltől teljesen eltérő, s nem könnyen elsajátítható tervezői mentalitást igényel. A decentralizált területirányítás a magyar etatista-központosító hagyományokkal nehezen fér össze, a modellváltás nem lesz egyszerű feladat. A modellváltás érdekében megoldandó hét dilemmára próbálok a továbbiakban választ adni. Ezeket a dilemmákat a következő kérdésekkel kapcsolatban fogalmazom meg:

1. Mely területi egyenlőtlenségek kívánnak politikai beavatkozást?
2. Milyen módon avatkozzon be az állam?
3. Milyen szektorokban avatkozzon be az állam?

III. Dilemmák

Szétszakadás vagy felzárkózás?

A közvélemény az elmúlt években a területi egyenlőtlenségek növekedését érzékelte. Számos publikáció foglalkozott az ország kettő, sőt három részre szakadásával, nem fukarkodva a drámai színekkel. Ezeket az állításokat mérés, vizsgálat nem támasztja alá. A területi egyenlőtlenség általában elterjedt mérceje — az EU is ezt használja —: az egy lakosra jutó évi bruttó nemzeti termék. Ez a gazdaság teljesítőképességét fejezi ki. A KSH 1995. évi adatai szerint, a GDP/fő értéke Budapesten háromszor, a legfejlettebb megyében (Győr-Moson-Sopron) kétszer volt magasabb, mint a legelmaradottabbnak tűnő megyében (Szabolcs-Szatmár-Bereg). Ez nem különösen nagy különbség, még fejlett nyugat-európai országokkal összevetve sem; bár az ilyen méretű különbség már indokoltá tesz területpolitikai beavatkozásokat. A KSH korábban nem számított megyei bontásban GDP-t. Az OT Tervgazdasági Intézetében húsz éve készült egy megyei szintű, egy főre jutó nemzetijövedelem-számítás. A területi egyenlőtlenségek szinte pontosan azonosak voltak az 1995. évivel csak az éllovas megye volt húsz éve más: Komárom megye. Úgy tűnik, hogy a gazdaság teljesítőképességének területi szélső értékei nem növekedtek. Az sem igaz, hogy az ország fejlett Nyugatra s elmaradott Északkeletre oszlik. A fejlettség/elmaradottság térképe — mint erre még később visszatérünk — ennél sokkal bonyolultabb. Azt sem állítom, hogy a területi egyenlőtlenségek feletti aggályok csak a hiszterizált közbeszédnek köszönhetőek. A gazdasági teljesítőképességnek ma nagyobb a hatása a foglalkoztatásra, a jövedelemre, az egyéni életkörülményekre, mint korábban. A költségvetési újraelosztás kevésbé függetleníti az életkörülményeket a gazdasági teljesítménytől, mint az államszocialista rendszerben. Az 1970-es években, a teljes foglalkoztatás és az ellenőrzött bérszínvonal mellett a lakáskomfort (pl. vezetékes

vízellátás) és a közszolgáltatások elérhetősége volt a fő életkörülmény-differenciáló tényező. Napjainkban a munkanélküliség, a szegénységküszöb alatt élők aránya, a jövedelmi különbség szerepel a területi különbségmérő listán. Ezek a mutatók a korábnál valóban nagyobb területi egyenlőtlenséget mutatnak, amellet jobban érzékelhetőek, nagyobb az érzelmi hatásuk, mint a bruttó nemzeti termék különbségeinek.

A területi politika nem beszél szétszakadásról; a területi közelítést, az elmaradt térségek felzárkóztatását ígéri. Ez sem egyszerű lecke. A területi egyenlőtlenségek kialakulását a piacgazdaságban az egyes régiók eltérő versenypozíciója adja. E versenypozíciót hosszú távon három tényező szabja meg, gazdasági áttételeken keresztül: a *természeti erőforrások, a földrajzi fekvés és a humán erőforrások*. A természeti erőforrások és a földrajzi fekvés hosszú távon változatlanok — bár társadalmi értékük persze módosul —, a legmobillabb elem, a humán erőforrás is csak generációs időléptékben alakul át. Mivel e tényezők nagyon lassan változnak, a rajtuk alapuló egyenlőtlenségek is tartósak. Az elmaradott térségek gyors felzárkóztatását ígérő programok megalapozatlanok.

Tehát: sem szétszakadás, sem felzárkózás, hanem egy *természetesen* egyenlőtlen térszerkezet, melynek egyenlőtlenségi folyamatait a regionális politika megkísérelheti korrigálni. Gyors siker nem várható: rövid távon a területi egyenlőtlenség tovább növekedhetnek. Középtávon, azaz 10–15 éves távlatban van esély kiegyenlített — de sohasem *teljesen* kiegyenlített — térszerkezetre.

Megye, régió, kistérség?

Fontos kérdés, hogy a területfejlesztési politika milyen területi rendszerre épüljön? A fejlesztési programoknak olyan területi egységeket kell megneveznie, amelyekre vonatkoznak. A fő kérdés a közigazgatási egységek és a fejlesztendő térségek kapcsolata. Ha eltekintünk a társadalom lehetséges térségi szerveződésének igen gazdag, de csak a szűk szakköröket érdeklő elméleti tipológiájától, akkor is nyilvánvaló, hogy az egyedi falusi településtől a nemzetközi nagyrégióig a térszervezések nagy változatosságával találkozunk. Mind-egyik lehet célterülete a területfejlesztési politikának.

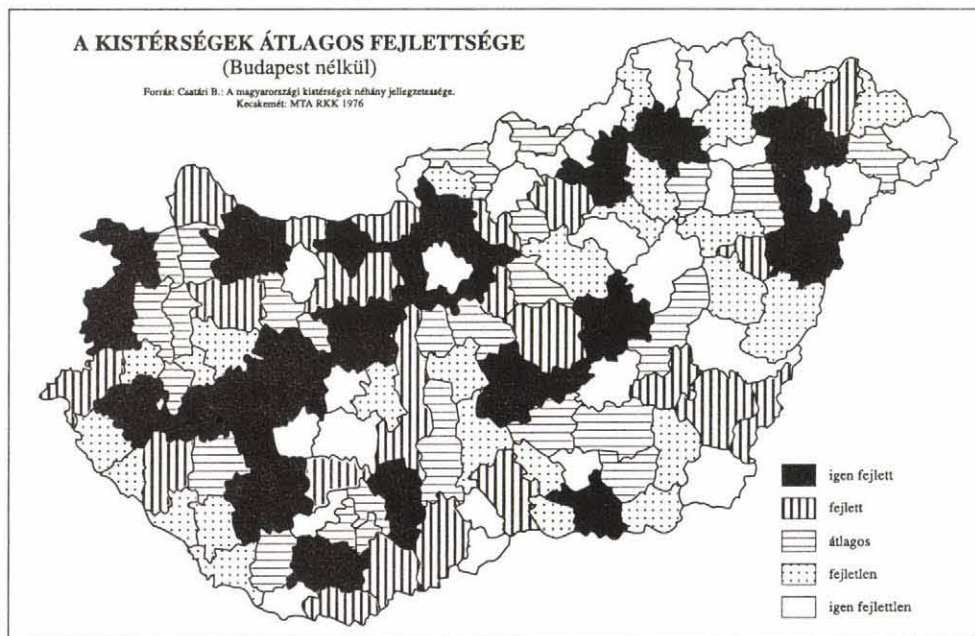
A magyar területfejlesztési törvény 13 területfelelést különböztet meg, talán kicsit sok is a jóból. Ezek egy része közigazgatási egység, más része nem. Költségvetési eszközöket a közigazgatás csatornáin keresztül lehet áramoltatni — ám a gazdaság térszervezetei eléggé függetlenek a közigazgatási szerveződéstől, eleve más célokat követnek. Ez a dilemma évtizedek óta fékezi a balatoni idegen-

forgalmi körzet fejlesztését, amely három megye és nagyszámú helyi önkormányzat között oszlik meg. A fejlett és kevésbé fejlett területek eloszlása az ország viszonylag fejlett gazdasági szintjén és eléggé magas urbanizáltsága mellett, a nemzetközi trendeknek megfelelően: városi agglomerációkban, városkörzetekben és kistérségekben fogalmazható meg. Egyik sem közigazgatási egység! Az alulról építkező, a helyi társadalom részvételére és erőforrásaira támaszkodó területi politikának pedig olyan téregységekben kell megfogalmazódnia, melyeket a helyi társadalom is összetartozónak tart, melyekkel azonosul. Nézetem szerint a *megye a legkevésbé adekvát egysége a területfejlesztésnek*. Az országon belüli egyenlőtlenségek kisebb téregységekben fogalmazódnak meg.

A rendszerváltás óta egyre erősödik a határon átnyúló, közép-európai s az Európai Unió belüli regionális folyamatok hatása a magyar belső területi egyenlőtlenségekre is. Elég felidézni, hogy a 19 magyar megye közül 14 országhatárral is rendelkezik, s a hétféle országhatár hétféle befolyást gyakorol a mögöttes magyar területekre. Nos, a nemzetközi, főleg EU-n belüli területi egyenlőtlenségek a megyéknél nagyobb téregységekben fogalmazódnak meg, tartományokban, „Land”-okban, melyeknek a magyar régiók — Nyugat-Magyarország, Dél-Alföld stb. — lehetnének a megfelelői. De ilyen közigazgatási egységek sem léteznek. A területi egyenlőtlenségek, a területfejlesztési politika téregységeinek és a közigazgatási egységeknek lehetséges harmonizálása nagy fontosságú kutatási feladat.

Budapest: korlátozni vagy fejleszteni?

A magyar területi egyenlőtlenségek örökzöld témája Budapest kiemelkedő szerepe az ország gazdasági és társadalmi életében. Ez annyira közismert, hogy részletezni nem szükséges. Mint minden közismert dolog, számos leegyszerűsítést és tévedést is tartalmaz.

Tévedés, hogy a fővárosi népesség magas aránya az ország összes népességéhez viszonyítva különleges lenne. Ellenkezőleg: ez a szabályos. A sűrűn lakott, fejlett, kis területű országok világszerte két városszerkezeti típusba sorolhatók. Az egyik esetben kialakult egy nagyváros, de — tér és népesség híján — nincs erős középvárosi hálózat. Ez az eset erősen központosított államokban jött létre, amelyekben a modern gazdaság első megjelenése is koncentrált volt. Budapesthez hasonló kiemelkedő szerepet szerzett az igencsak eltérő történelmű osztrák, a dán, a görög, a portugál vagy az ír főváros is. A másik eset decentralizált államokban alakult ki, pl. Svájc, Belgium, Hollandia. Ezekben több, erős középváros fejlődött ki, de — tér és népesség híján — nagy nemzetközi metropolisz nem jöhetett létre. Ugyancsak tévedés a magyar főváros kiemelkedését a magyar városszerkezetből a trianoni békeszerződés következményének tulajdonítani. Budapest népessége 1910-ben az akkori országterületen belül és 1930-ban a harmadára csökkent országterülete belül is tízszerese volt a legnagyobb vidéki város népességének. Most kilencszerese.

Tévedés, hogy a főváros, nagy népességének köszönhetően, különösen nagy előnyöket szerzett magának, az ország más részén előállított jövedelmeket szívott el. Az indokolatlannak tűnő, tehát nem a nagyobb teljesítményből adódó előnyöket a főváros hatalmi túlkonzentrációjának köszönheti, ami nem méretéből, hanem főváros szerepéből következett. Ez különösen erős volt az államszocialista rendszerben: az állami tulajdonú gazdaság stratégiai döntései csaknem mind a fővárosban települt államigazgatási, vállalati, pénzügyi központokban születtek. Ez természetesen a várost is kedvező alkupozícióba helyezte a költségvetési forrásokért folytatott versengésben. A demokratikus átalakulás ezt a hatalmi túlsúlyt lényegesen enyhítette, de nem tüntette el — gondoljunk az államhatalom központosító törekvéseire vagy a költségvetési centralizáció mértékére. Ami a jövedelmek földrajzi pályáit illeti: ezt még becsülni is alig lehet. Mivel azonban az ország lakosságának 18%-a Budapesten az ország bruttó nemzeti termékének 35%-át állítja elő, s az ország összes személyi jövedelemadójának 33%-át fizeti be, a vidék kiszípolozása nem látszik bizonyítotttnak.

Tévedés, hogy a területi egyenlőtlenségek mérséklésének fontos eszköze a főváros fejlődésének korlátozása. Erre sok kísérlet történt az elmúlt évtizedekben. A kísérletek zavarokat okozhattak, alapjában persze a fejlődés ellen — szerencsére — nincs orvosság. A főváros versenyképessége oly kiemelkedő, hogy azon kormányzati erőfeszítések sem nagyon ronthatnak. A főváros-vidék egyenlőtlenség mérséklését — mely csak hosszú távon lehetséges — a vidéki innovációs központok versenyképességének javításával lehet elérni.

A dilemma az, hogy a területfejlesztési politika foglalkozzon-e Budapesttel, vagy sem? Az 1997. évi területfejlesztési forrásokból Budapest nem részesülhet, azt csak a megyék között lehet szétosztani. A fővárosnak nincs is szüksége munkahely-teremtő vagy szociális jellegű támogatásra. A főváros nemzetközi versenyképességének támogatása már igényelhet kormányzati támogatást. Ez ugyanis, szerintem, nemzeti érdek.

A piacgazdaság kiépülése a városokat és régiókat fokozatosan nemzetközi versenyhelyzetbe hozza. Budapest szerepe különleges. Az ország egyetlen nagyvárosa, mely alkalmas lehet regionális közép-európai alközpont-szerepre, az európai nagyvárosi integrációra; mely a globális innovációk egyedülálló befogadója és az országon belüli elterjesztője; a transznacionális nagytőke és a magas szintű üzleti szolgáltatások elsőrendű vonzásközpontja. A transznacionális nagyvállalatok magyarországi megtelepedése aligha történt volna meg a Budapest nyújtotta nagyvárosi miliő, kommunikációs és információs központ és üzleti szolgáltatások nélkül. Budapest nemzeti kincs, előnyéből az egész magyar társadalom profitálhat. Ez sem egyedülálló eset, több európai nagyváros tölt be kitüntetett szerepet országában, még nagy országokban is — gondoljunk Londonra vagy Párizsra. A központi államhatalom és a főváros között gyakran különleges a viszony. Egy évszázaddal ezelőtt a magyar főváros a kormány közreműködésével vált európai nagyvárossá. A Fővárosi Közmunkák Tanácsának a miniszterelnök volt az elnöke. Szükséges lenne egy átfogó stratégia és cselekvési program Budapest nemzetközi nagyvárosi szerepének kibontakoztatására — ez nagyon sok ponton szorul erősítésre a tömegközlekedés fejlesztésétől a központi lakóterületek rehabilitációjáig —, amelyben a központi költségvetés részvétele is indokolt lehet.

Fejlesztés vagy segélyezés?

Budapest fejlesztése átvezet minket ahhoz a dilemmához, hogy a területfejlesztési politika a legszegényebb területeket támogassa-e vagy a különböző tértípusokat? Az elmúlt évig az volt a felfogás, hogy a területfejlesztési forrásokat a legszegényebb vagy válságba jutott térségekben kell felhasználni — ez felelt meg a jóléti állam kiegyenlítő modelljének. 1993-ban országgyűlési határozat szabta meg azoknak a településeknek tehát nem is térségeknek listáját, amelyek a Területfejlesztési Alapból részesülhetnek. Nosza, tovább folyt a már több évtizede folyó „versengés a fejlesztési forrásokért”. Vági Gábor kifejezésével élve a települések egymást licitálták felül elmaradottságukat bizonyítandó. A területfejlesztési és területrendezési törvény ezen változtatott. Megtartva az állam kiegyenlítő törekvéseit, az elmaradott, válságba került területek támogatására, programba vette egyes innovációs központok segítségét is. Azokat a térségeket, nem egyes településeket, támogatja, melyek maguk is erőfeszítést tesznek helyzetük javítására. Ez fontos lépés az önerőre támaszkodás elvének megvalósítása felé. Az én felfogásom szerint a területfejlesztési politika csak ott avatkozhat be sikerrel, ahol a fejlődésnek vannak helyi társadalmi-gazdasági feltételei. A legszegényebb települések egész sorában nincsenek ilyen feltételek. Társadalmi szolidaritás érzésünk ezek segélyezését is megkívánhatja, de a szociális támogatás nem tévesztendő össze a fejlesztési programokkal.

Központi célok vagy helyi programok?

Az új, decentralizált modell nagy kérdése, hogyan egyeztesse össze a központban meghatározott területfejlesztési célokat a

helyi elképzelésekkel. E szempontból a modell még döcögős, a központosítási törekvések erősek. A területfejlesztési politika pénzforrásait a költségvetési törvényben az Országgyűlés hagyja jóvá, és természetesen megszabhatja, hogy a közpénzeiket mire használhatják fel. A központ által megszabott célok — pl. a földgáz bevezetése — ki vannak téve ágazati lobbyk érdekeinek; nem érzékelhetik a helyi szükségletek sokféleségét, ezért felesleges fejlesztéseket is támogathatnak. A decentralizált rendszerben is kormányzati döntés, hogy kíván-e az állam egy helyben megfogalmazott fejlesztési célt támogatni, s a decentralizált területfejlesztés is megfogalmazhat országos jelentőségű célokat, pl. a Balaton-régió fejlesztését, melyek megvalósításába bevonja a helyi erőforrásokat, de a *helyi fejlesztési terveket ott kell elkészíteni, ahol érdek és informáltság található.* A megyei területfejlesztési tanácsok létrehozása fontos decentralizációs lépés volt, javult a döntési szint informáltsága, s megteremtődött a megyén *belüli* különböző jellegű és érdekű gazdasági szereplők érdekegyeztetési, kompromisszumkötési fóruma.

A területfejlesztési célokra szánt költségvetési források különböző csatornákon jutnak el a kiszemelt területekre. Az összehangolatlanság ez esetben is ronthatja a felhasználás hatékonyságát. Az ágazati döntéseknek igen nagy a területi hatásuk, akkor is, ha ez a döntés kialakításánál nem volt szempont. A területfejlesztés tárcagazdáján, a KTM-en kívül, még négy tárcának van kifejezett területfejlesztési politikája, amelyben ágazati érdekeket kívánnak érvényre juttatni. Ezt szakmai szempontok nem indokolják, csupán az, hogy az ágazati tárcák mögött álló nyomásgyakorló csoportok erősek, a területi érdekek — már csak széttagoltsága miatt is — gyenge az érdekérvényesítő ereje.

Tüneti kezelés vagy folyamatok módosítása?

Már fentebb említettem, hogy a területi politikák általános gyengéje, hogy tüneti kezelést alkalmaznak, a kedvezőtlennek ítélt jelenségre reagálnak, s nem a jelenségeket kialakító struktúrákat módosítják. Ennek következtében a kedvezőtlen jelenségek, átmeneti enyhülés után újratermelődnek, az állami beavatkozások újra meg újra megismételhetők. Ezért a fenti dilemma áldilemmának látszik; a válasz természetesen az, hogy nem érdemes tüneti kezeléssel foglalkozni. A helyzet azonban nem ilyen egyszerű, a tüneti kezelés elsődlegessége aligha szorítható vissza. Az okok a következők:

1. A területi egyenlőtlenségi folyamatok mechanizmusa nem mindig ismert, ezt csak tudományos kutatással lehet felderíteni, amelyre a kormányok ritkán áldoznak megfelelő összegeket. Ezzel szemben a kedvezőtlen jelenségek — pl. a munkanélküliek száma és aránya — könnyen regisztrálható.

2. A területi politika tervezői természetesen sikert akarnak felmutatni. A sikert csak a jelenség módosulásával tudják mérni, a közvetett hatások nehezen bizonyíthatóak. A munkanélküliség példájánál maradván, a közvetlen cél a foglalkoztatás bővítése, ezért a politika az új munkahelyek létesítését támogatja. Pedig a vállalkozások, a beruházások vagy a gazdasági

szerkezetváltás támogatása tartósan bővítené a foglalkoztatást, de nehezen számítható ki, hogy mikor és mennyire. A szerkezetmódosítás nélkül létrehozott új munkahelyek néhány év múlva eltűnnek — lehet újra kezdeni.

3. A területfejlesztés a politikai feszültséget eredményező egyenlőtlenségekkel foglalkozik. A választópolgárok is a jelenségeket regisztrálják, nem a versenyképesség gyengéit, a rossz gazdasági szerkezetet. Ott kívánják érezni a javulást, ahol elégedetlenséget éreznek, s minél előbb. Sem a választási ciklusokban gondolkodó politikának, sem a sok gonddal küzdő választópolgárnak nincs türelme kivárni a távoli jövő gyümölcseit. A politikának állandó a demonstrációs kényszere, ezért is előtérbe helyezi a felavatható fejlesztéseket a lassú minőségi javulással szemben.

E helyzet nem megváltoztathatatlan. A tüneti kezelések és a stratégiai célok összeköthetőek — amennyiben van a tartós folyamatok ismeretén alapuló stratégiánk. A decentralizált területfejlesztés is előnyös lehet — mint említettem, a helyi fejlesztések talán jobban hajlanak a tartós megoldásokra. A hosszú távú stratégiai célokban — melyek alapvetően szakmai kérdések — talán még kormányzati és ellenzéki egyetértés is könnyebben elérhető, amennyiben a célmegvalósítás több választási ciklus időtartamára terjed ki.

Gazdasági fejlesztés vagy az életkörülmények javítása?

A közelmúltig működő területfejlesztési modell a helyi gazdaság fejlesztésére koncentrált. Az 1970-es évekig kifejezetten a gazdasági növekedés volt a fő cél — feltételezve, hogy a bővülő gazdaság az életkörülményeket automatikusan megjavítja. Az 1970-es évektől hazánkban is megjelentek a minőségi elemek — az életkörülmények közelítése volt a stratégiai cél —, mivel szembetűnő volt az infrastruktúra és a szolgáltatások területi egyenlőtlenségeinek kedvezőtlen hatása. Az elmúlt évtizedben pedig mintha újféle egyoldalúság uralkodna: a területi politika az infrastruktúra-fejlesztésre koncentrált, a gazdaságfejlesztés háttérbe szorult, azt az állam látszólag a piacra bízta. Az változatlan maradt, hogy a politika mérhető növekedést kíván felmutatni — ha nem a gazdaságban, akkor a telefonsűrűségben vagy a lakások alapterületében. Az életkörülmények több minőségi eleme — a szabadidő eltöltése, a természeti környezet állapota — kimarad a területfejlesztési politika látóköréből. Ez nem feltétlenül baj, ez rábízható a helyi településpolitikára. A területfejlesztési politika eredményességét azonban nem szabad néhány mennyiségi mutató alapján megítélni. Én azt a területfejlesztési politikát nevezem sikeresnek, mely úgy járul hozzá egy adott térség értékkihócsátásának növeléséhez, hogy az értéknövekmény nagyobb része a térségen belül marad, abból a helyi lakosság többsége részesedik, s a térség természeti, épített s kulturális környezete nem romlik.

Az 1996. évi területfejlesztési törvény modellváltást indított el a magyar területfejlesztési politikában. Ennek kiteljesedéséhez a felsorolt — s talán még más — dilemmákra tudományos választ kell adnunk. Ez az MTA nemzeti stratégiai kutatási programja keretében művelt altémánk alapvető feladata.

ANDORKA RUDOLF

A MAGYAR TÁRSADALOM VÁLTOZÁSAI 1989–1996

„Ebben a tanulmányban nem fogok egyértelmű tényeket leszögezni, következtetéseket levonni, inkább az értelmezési problémákra és a lehetséges alternatív változási tendenciákra hívom fel a figyelmet, egyrészt mert az utolsó, 1996. áprilisi felvétel elemzése során nagyobb számú kutatóegyüttesünkben a korábbiaknál is több kérdőjel merült fel, másrészt mert szeretném az olvasókat az együttgondolkodásra ösztönözni.” Ezeket a sorokat írta Andorka Rudolf tanulmánya elé, amelyet az induló „Ezredforduló” számára készített. A szöveg előzetes összefoglalója a „Rendszerváltás, stratégiai kutatások” c. programon belül folytatott társadalmiszerkesztélemzésnek. A szerző röviddel kéziratának leadását követően, hosszú betegség és szenvedés után, elhunyt.

Az elmúlt kétszáz év magyar történelmét úgy értelmezhetjük, mint megismétlődő kísérleteket a magyar gazdaság, társadalom és politikai rendszer modernizálására, az elmaradottság leküzdésére, a nálunk fejlettebb Nyugat-Európa-hoz való közeledésre. Bár mindegyik ilyen nekifutás előbbre vitte az országot a kitűzött cél felé, mégis, mindegyik elakadt, némely esetben katasztrófához vezetett.

A modernizáció kilátásai

A reformkor a szabadságharc vereségével ért véget; a modernizáció szempontjából legsikeresebbnek mondható kiegyezési korszak az első világháborúba és az azt követő békeszerződésbe torkollott; a két világháború közötti nagyon is felemás modernizációs kísérlet a második világháború végének súlyos katasztrófájához vezetett. Modernizációs kísérletnek tekinthetjük a szocialista korszakot is, annál is inkább, mert az évek előrehaladtával mindinkább jelszóvá vált: „gazdaságilag utolérjük a fejlett nyugat-európai országokat”. Legitimációs hivatkozási alap is lett. Ez a kísérlet sem volt sikeres. Bizonyára azért, mert központi tervezés útján nem lehetett egy fejlett gazdaságot hatékonyan irányítani, viszont a termelőeszközök állami tulajdona mellett nem lehetett igazi piacgazdaságot teremteni. A termelőeszközök magántulajdona pedig ellenkezett nemcsak a marxista-leninista ideológiával, hanem a hatalmi elit elemi érdekeivel is. Az uralkodó párt hatalma ugyanis jórészt azon alapult, hogy a termelőeszközök állami tulajdona révén rendelkezett a gazdaság fölött. A korábbi modernizációs kísérletek kifizetéséhez képest ezt a kísérletet szerencsésnek kell tekintenünk. Ezúttal a rendszerváltás békésen, súlyos embervesztések nélkül ment végbe. (Hozzá lehet tenni: a megelőző modernizációs kísérletek összeomlásában lényeges tényező volt a kedvezőtlen világpolitikai helyzet. Most viszont a nemzetközi hely-

zet kedvező. Nincs olyan nagyhatalom, amely Magyarországra tudná vagy akarná kényszeríteni akarátát.) Lényeges különbség, hogy a megelőző modernizációs kísérletek elbukásában fontos szerepet játszottak a magyarországi politikai elit súlyos politikai hibái. Például az, hogy az országot a náci Németország oldalán bevitték a második világháborúba. Most remélni lehet, hogy ezúttal nem fogják a politikai elit hibái a rendszerváltással megindult új modernizációs kísérlet kudarcát okozni. Ez bizonyos értelemben az egész magyar társadalmon múlik, hiszen ma demokratikus rendszerben élünk.

Kétségek között

Jelenleg a magyar társadalom többsége a modernizáció kimenetelét illetően meglehetősen borúlátó. A régióban mind az eddigi változások, mind a jövő várakozásai kérdésében a magyarok elégedetlenebbek és pesszimistábbak, mint a többi volt szocialista ország lakossága. Ezt számos közvélemény-kutatás és szociológiai felmérés mutatja. A rendszerváltás körüli euforikus közhangulatot mély kiábrándulás követte. Ez a hangulati ingadozás a társadalomtudósokat és a közírókat talán még jobban jellemzi, mint a magyar állampolgárok többségét. 1989-ig alig volt olyan magyar társadalomtudós, aki elképzelhetőnek tartotta a rendszerváltást. Utána nagy részük a liberális piacgazdaság és demokrácia végső győzelmét vélte látni, és legfeljebb egy rövid, nehéz átmeneti időszakra számított. Ma viszont ismét a leküzdhetetlen nehézségek hangsúlyozása, sőt némelykor az egész rendszerváltás megkérdőjelezése olvasható a tudományos irodalomban.

A tudóshoz illőbb magatartás: alaposan megvizsgálni, hogy az utolsó évek változásairól rendelkezésünkre álló viszonylag gazdag adatok és szociológiai vizsgálati eredmények alapján mit lehet ezekről a változásokról mondani. És nem egyszerűen

engedni a hangulatok eluralkodásának. Annál is érdekesebb ezt tenni, mert némelykor a valóságtól messze elrugaszkodott állításokat is olvashatunk. Csak két közelmúltbeli példát említek: 1. A Világbank 1996. évi „világjelentésében” az a megállapítás szerepel, hogy öt közép-európai volt szocialista ország közül Magyarországon a legkisebb a jövedelem egyenlőtlensége, a szegények arányát pedig 1993-ban 9 százalékra becsülték. 2. A közelmúltban egy társadalomtudós interjújában az a kitétel szerepelt, hogy a magyar társadalomban szinte senki (persze a tudós kivételével) sem szereti, támogatja a demokratikus politikai rendszert, a nagy többség valamilyen diktatúra híve.

Nézzük tehát mire lehet az adatokból következtetni!

A szegényedés

Közhely, hogy 1989 óta nőtt a szegénység. De egyáltalán nem világos, hogy mennyire nőtt, és hogy mekkora a szegények száma ma Magyarországon. A kérdésre adott válaszok attól függenek, hol húzzuk meg a szegénység határát vagy küszöbét. És hogyan definiáljuk a szegénységet? A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) 1982-ig visszamenően kiszámított egy létminimumot. Eszerint az 1980-as években körülbelül *egymillió ember volt szegény*, vagyis élt a létminimumnál kisebb egy főre jutó jövedelemből. 1992-ben ugyanezen szegénységi küszöb alatti jövedelemből élt már 2,2 millió, majd 1993-ban 2,4 millió, 1994-ben 3,2 millió ember. 1994-től csak becslést adunk. E számítás szerint 1996-ban 3,5–4,0 millió ember lehetett szegény. 1996-ban a KSH már új módszerrel dolgozott: lényegesen alacsonyabb létminimumot számított ki, havi 15 ezer forintot egy személynek egy hónapra. Így 2,5 milliónak mondta az ennél alacsonyabb jövedelemből élők, azaz a szegények számát 1996-ban. (Vagyis erőteljes csökkenést mutatnak a számok, részben a létminimum alacsonyabb meghatározása miatt.) Még kisebb (8–9 százalék) a szegények száma, ha a magyarországi szociálpolitikában gyakran hallgatólagosan szegénységi határnak tekintett nyugdíjminimumot vesszük küszöbnek. A Világbank említett jelentésében, amely 9 százalékra becsülte a szegénységet, havi egy főre számított 120 dollárt (akkori dollárforint vásárlóértéken átszámítva) vettek szegénységi küszöbnek a kelet-közép-európai országok és egyes szovjet utódállamok szegénységének mérésére. Érdemes hozzátenni, hogy a Világbank egy másik, csak Magyarországgal foglalkozó tanulmányában 1993-ban a „mély” szegénységet 450 ezerre, a teljes, vagyis „mély és sekély” szegénységet 2,5 millióra becsülték.

A fejlett országok nemzetközi összehasonlításában gyakran használják a szegénység határaként az átlagjövedelem felét (pontosabban a megfelelő háztartási jövedelem 50 százalékát, ahol a megfelelő [equivalens] azt jelzi, hogy a személyek életkorát és a háztartás taglétszámát is figyelembe vesszük: a fiatalok

* Az alábbiakban elsősorban a Magyar Háztartás Panel adatfelvétel-sorozatára támaszkodom, amelyet 1992 óta a TÁRKI és a BKE Szociológiai Tanszéke végez minden év áprilisában ugyanannak a kétezzer háztartásnak a megkérdezésével.

Decilis	1987	1992	1993	1994	1995	1996
Legalsó	4,5	3,3	3,5	3,0	3,3	3,2
2	6,0	5,5	5,5	5,0	5,0	4,8
3	6,9	6,6	6,6	6,2	6,1	6,1
4	7,7	7,4	7,5	7,3	7,0	7,1
5	8,5	8,2	8,2	8,1	7,9	8,1
6	9,4	9,0	9,0	9,0	8,8	9,1
7	10,5	10,1	10,1	10,2	10,0	10,2
8	11,8	11,6	11,6	11,8	11,7	11,7
9	13,8	14,3	14,1	14,6	14,6	14,6
Legfelső	20,9	23,8	23,9	24,7	25,4	25,1
Legfelső/legalsó	4,6	7,2	6,8	8,2	7,7	7,9
p^{90}/p^{10}	–	–	–	–	3,8	4,1
Gini	–	29,5	27,6	29,5	–	–
Robin Hood	–	19,8	19,7	21,3	21,7	21,6

Az egyenlőtlenség mérésének több módszere, mutatója van. A decilis-eloszlások módszere sorba rendezi az összes megkérdezettet a jövedelem nagysága szerint, azután kiszámítja, hogy a legalacsonyabb egytized rész mennyit kap az összes jövedelemből, és ugyanígy a többi decilis egészen a legfelső, vagyis legjobb módú decilisig.

Legegyszerűbben a legfelső és a legalsó decilis részesedésének hányadosával mérik az egyenlőtlenséget. Annak érdekében, hogy egy-egy szélsőséges (igen alacsony vagy igen magas) jövedelem ne torzíthassa az eredményt, szokták a $p90/p10$ mutatót használni, amely a legfelső decilis alsó határának és a legalsó decilis felső határának a hányadosa. A nemzetközi szakirodalomban általánosan használják a Gini-együtthatót, amelynek értéke teljes egyenlőség esetén zérus, teljes egyenlőtlenség esetén pedig 1,0. Végül feltüntettem a közelmúltban kidolgozott igen szellemes Robin Hood-indexet, amely azt fejezi ki, hogy ha megjelenne egy igazságtevő Robin Hood és teljes egyenlőséget kívánna létrehozni, akkor az összes jövedelemnek mekkora részét kellene elvennie a gazdagoktól és a szegényeknek juttatni. Nos az értelmezési problémát az okozza, hogy ezek a mutatók némelykor ellentétes irányú változásokat jeleznek, és 1992 óta egyik mutató sem változott mindig azonos irányban. Ez érthető, mert például némelyik évben a reálbérek, másokban a nyugdíjak reálértéke csökkent nagyobb mértékben.

és a nagyobb háztartások egy főre jutó szükségleteit kisebbnek számítják). Eszerint Magyarországon 1,4 millió a szegények száma.

Egy tény: a számítások és a szegénység definíciójának különbözősége ellenére vitathatatlan az, hogy a *szegénységben élők száma erősen nőtt*. Ez igen súlyos probléma és kétségkívül a magyar társadalom modernizációjának nagy akadálya.

A jövőre vonatkozó egyik feltételezés szerint a gazdasági növekedés magával fogja hozni a szegénység csökkenését. Derűlátásunkat azonban két fenntartás kell, hogy mérsékelje: 1. A GDP, azaz az egy főre eső nemzeti jövedelem 1993 óta nő, a személyes jövedelmek mégis csökkennek (1995-ben és 1996-ban különösen erősen csökkentek). 2. Még ha meg is indul az átlagjövedelem emelkedése a gazdasági növekedés következtében, ebből korántsem következik szükségszerűen, hogy a legszegényebbek jövedelme is javulni kezd.

A szegénység típusai

A szegények számához hasonlóan érdekes az a kérdés, hogy kik a szegények. Mi négy, szegénységet „teremtő”, nagy tényezőcsoportot különböztetünk meg. Ezek:

1. A „rég” szegénységet okozó tényezők: a szakképzetlen munkás vagy mezőgazdasági foglalkozás, alacsony iskolai végzettség, falusi lakóhely, különösen Északkelet-Magyarországon.

2. Az „új” szegénység-tényezők: munkanélküliség, különösen a háztartásfő tartós munkanélkülisége; a nyugdíjkorhatár előtti nyugdíjba vonulás, amely sok esetben alacsony nyugdíjjal jár, visszavonulás a munkaerőpiacról a háztartásba. Az „új” szegények (ilyen szegények korábban is voltak, de sokkal kisebb számban) tehát azért kerültek veszélyeztetett helyzetbe, mert nem volt lehetőségük a „szabályos” foglalkoztatási karriert végigjárni.

3. Demográfiai szegénységnek nevezhetjük a gyermekek és különösen a három- vagy többgyermekes családok között igen gyakori szegénységet. A gyermekes családoknak az átlaghoz viszonyított jövedelmi helyzete az 1960-as évek eleje óta, vagyis amióta erről egyáltalán adataink vannak, fokozatosan romlott. 1989 után ez a romlás felgyorsult. Megdöbbentő következtetésre jutottunk, amikor összehasonlítottuk a gyermekek szegénységét Magyarországon és más fejlett országokban. Hazánkban a szegény gyermekek aránya az Egyesült Államokhoz hasonló (ahol ezt sok társadalomtudós igen súlyos problémának mondja), és sokkal nagyobb a nyugat-európai országokban előforduló arányoknál. Európában a gyermekes családok sokkal erőteljesebb társadalmi támogatást kapnak, mint Amerikában. A gyermekek szegénysége szerintem a magyar társadalom egészének a jövőjét fenyegeti. A demográfiai szegénység fogalmkörébe sorolhatjuk az igen idős és az egyedül élő, különösen özvegyi nyugdíjas idős embereket is.

4. Végül, de talán elsősorban, az átlagosnál sokkal nagyobb a szegénységben élők aránya a roma etnikumhoz tartozók között.

A felsorolt „szegénység”-típusok sokszor átfedik egymást. Egy időben több tényező is szegényíti a háztartást, mert például kisközségben laknak, ahol alig van munkaalkalom, ugyanakkor a családfenntartó felnőttek iskolai végzettsége alacsony, vannak köztük munkanélküliek és ezzel együtt a roma etnikumhoz tartoznak. Ha el akarjuk kerülni egy tartós és a társadalomtól leszakadó szegényréteg kialakulását, akkor a különböző szegénységi típusokat különféle szociálpolitikai eszközökkel szükséges védeni. (Az alacsony nyugdíj idősöket magasabb nyugdíjjal vagy szociális segéllyel, a gyermekes családokat családi pótlékkal, a roma etnikumot az iskolai végzettségük emelése útján lehetne segíteni.)

A jövedelmek egyenlőtlensége

A szegénység megnövekedésének oka — a GDP és az átlagjövedelmek csökkenése mellett — az egyenlőtlenség fokozódása. Mindennapi nyelvre lefordítva ez azt jelenti, hogy a rendszer-

váltás óta bekövetkezett változásoknak vannak vesztesei és nyertesei.

Jövedelemegyenlőtlenség a szocialista rendszerben is létezett, nem is kevés. A magyarországi jövedelmi egyenlőtlenségek az 1980-as években a skandináviaihoz voltak hasonlóak. (Vagyis a jóléti-szociális állammodellt követő országokéhoz.) Azt lehet mondani, hogy a magántulajdonon alapuló piacgazdaságra való áttérés szükségszerű következménye volt az egyenlőtlenségek megnövekedése, hozzávetőlegesen a nyugat-európai átlagos egyenlőtlenségi szinten. Ez már 1992-re bekövetkezett. A nagy kérdés azonban: azóta tovább nőnek-e az egyenlőtlenségek? Haladunk az amerikai szint vagy azon is túl, a Latin-Amerikában előforduló szint felé. Itt közbevetőleg meg kell jegyezni, hogy az ilyen latin-amerikai nagyságú egyenlőtlenség korántsem szükségszerű a kapitalista piacgazdaság kezdeti szakaszaiban, mert a latin-amerikai országoknál sokkal sikeresebb kelet-ázsiai „kis tigrisek” lényegesen kisebb egyenlőtlenség mellett valósították meg a nagy gazdasági fellendülést.

A jövedelemegyenlőtlenség mérése több komoly módszertani problémát vet fel. Nem beszélek itt részletesebben a jövedelmek bevallásának hiányosságairól.

Az én olvasatom szerint a jövedelmek egyenlőtlensége 1992 óta lassú növekedési tendenciát mutat. A „latinamerikanizálódás” tehát nem zárható ki.

Mit mutat a nemzetközi összehasonlítás? Az 1995. évi magyar jövedelemeloszlás Csehországnál és Szlovákiánál egyenlőtlenebb, Lengyelországhoz és a legtöbb nyugat-európai országhoz viszonyítva azonban kisebb a mi egyenlőtlenségünk. Ugyanakkor még messze elmarad az Egyesült Államoktól. Azt gondolom, hogy a sikeres modernizáció érdekében és különösen európai integrációnk nézőpontjából nem kívánatos, hogy a jövedelmek egyenlőtlenebbek legyenek Magyarországon, mint például Németországban vagy Franciaországban.

Az elmúlt évek jövedelmi „nyertese” egyértelműen a legjobb módú „egymillió” volt, mert egyértelműen nőtt a közötte és a következő rétegek között húzódo szakadék. Valószínű, hogy ha a megkérdozettek száma megengedné az adatok további bontását, akkor a felső 500 ezer meggazdagodása még világosabb lenne. Itt alakult ki az első nagy „szakadás” a magyar társadalomban.

Nem egyértelmű viszont, hogy a középrétegek vagy a szegény rétegek voltak-e nagyobb vesztesek. Valószínűnek látszik, vagy legalább remélni lehet, hogy a meggyorsuló gazdasági növekedés először a középrétegek jövedelmét fogja javítani, tehát hosszú távon a legszegényebbek lesznek a nagy vesztesek. Hosszú távon ez lesz a második nagy „szakadás”.

* Általában az a tapasztalat, hogy az adatfelvétel során bevallott jövedelmek leginkább a legjobb módúak között a leghiányosabbak, ők hajlandók a leginkább jövedelmek egy részét letagadni, másrészt ők (és a legszegényebbek) a leginkább hajlamosak az adatfelvételben való részvételt megtagadni. A tényleges jövedelemegyenlőtlenség ezért valószínűleg nagyobb, mint ami az ilyen adatokból kitűnik.

Ha társadalmi rétegeként nézzük az egy főre jutó háztartási jövedelmeket, akkor kézzelfoghatóbbá válik, hogy a *nyertesek elsősorban a felső- és középvezetők* (állami és államigazgatási vezetők, az állami és magánvállalatok managerei, vezető bankárok stb.), a vesztesek pedig a szakképzetlen munkások és mezőgazdasági foglalkozásúak, valamint a munkanélküliek, háztartásbeliek, továbbá a nyugdíjasok, elsősorban az özvegyi és rokkantsági nyugdíjasok.

Társadalmi réteg	Egy főre jutó jövedelem az országos átlag százalékában ¹			
	1993	1994	1995	1996
Felső- és középvezető	162	184	211	196
Értelmiségi	140	156	163	177
Alsóvezető és művezető	114	138	137	110
Irodai dolgozó	120	118	124	115
Önálló iparos, kereskedő	122	121	131	119
Szakt munkás	100	96	93	96
Szakképzetlen munkás	90	88	83	86
Paraszt, mezőgazdasági munkás	85	83	84	89
Öregségi nyugdíjas	96	101	95	97
Özvegyi nyugdíjas		78	75	80
Rokkantsági nyugdíjas	87	80	78	81
Gyermekgondozási díj és segély	83	70	76	65
Munkanélküli	78	74	68	69
Háztartásbeli	69	68	62	62
Egyéb eltartott		68	60	66
Összes 16 éves és idősebb ²	100	100	100	100

1 A 16 éves és idősebb megkérdezettek átlagos egy főre jutó jövedelmének százalékában.

2 Ebben és az összes következő táblán nem mutattuk ki különleges helyzetük miatt a tanulóakra vonatkozó adatokat, továbbá kis létszámuk miatt a nyugdíj mellett kereső tevékenységet folytatók és a segítő családtagok adatait. Az „összesben” természetesen benne foglaltatnak ők is.

A jelenlegi társadalomszerkezetben egy *szűk, igen magas jövedelmű és nagy hatalmú elit mellett a középrétegek gyengék, fokozatosan lecsúsznak, és nagy tömegű szegénység van a hierarchia alján*. Ez nem hasonlít a nyugat-európai társadalmak szerkezetéhez, ahol az anyagilag erős középrétegek alkotják a többséget, és a szegénység viszonylag kicsi. Nagy kérdés, hogy a jelenlegi szerkezet megszilárdul-e, vagy a következő években változik. És milyen irányban?

Itt csak utalni tudok arra, hogy a jövő társadalomszerkezetének alakulása nagymértékben függ attól, merre fejlődik már ma az *oktatási rendszer*. Folytatódik-e a felsőfokon oktatott hallgatók növekedésének tendenciája, így kiemelkedünk-e az utolsó helyek egyikéről az európai országok között, vagy a költségvetési megtakarítások és a magasabb tandíj visszaveti-e ezt a kedvező tendenciát. Növekedni fog-e az érettségiig eljutó fiatalok aránya, vagy ellenkezőleg, ismét megnő a 6. osztály után lemorzsolódók száma, ami könnyen bekövetkezhet, ha a kisebb települések nyolcosztályos helyett csak hatosztályos általános iskolát képesek fenntartani.

Testi és lelki egészség

A középkorú felnőttek halandósági mutatói az 1960-as évek közepén indultak romlásnak. Az 1980-as évek második felében már a férfiak halandósága tekintetében az európai országok közül csak a Szovjetunió, a nők halandósága tekintetében csak a Szovjetunió és Románia áll nálunk rosszabbul. Azóta a születéskor várható átlagos élettartam romlási tendenciája nem folytatódott, a férfiaké 65 év körül (1995-ben 65,3 év) ingadozott, a nőké pedig lassan 74 fölé emelkedett (1995-ben 74,5 év). Ezek azonban európai összehasonlításban még mindig igen rossz értékek: ma egy magyar férfi 8 évvel rövidebb élettartamra számíthat, mint az osztrák férfiak, a nők pedig 6 évvel rövidebb élettartamra, mint az osztrák nők.

Kopp Máriának és Skrabski Árpádnak az 1980-as évek óta végzett lelkiegészség-vizsgálataiból tudjuk, hogy a magyar társadalom felnőtt tagjai között *igen magas volt és nőtt azoknak az aránya, akik neurotikus és depressziós tüneteket mutattak*. Az 1993. évi kérdések 1996. évi megismételésekor nagy meglepetést okozó eredményt kaptunk: a *lelkiállapot problémáinak minden tünetét valamivel kevesebben említették 1996-ban, mint korábban*.

A lelki gondok tünetei	Év	
	1993	1996
Gyakran kimerült, letört	61,2	51,9
Gyakori erős szívdobogás	34,2	27,0
Állandóan izgatott, ideges	30,5	23,6
Gyakori remegés	21,1	15,7
Úgy érzi, nincs szerencséje	57,3	49,0
Sokat aggódik egészsége miatt	40,8	30,3
Összekavarodik, ha egyszerre több tevékenységet kell végeznie	28,8	23,8
Gyakori erős fejfájás	30,0	25,2
Félelmeitől, szorongásaitól nem tud megszabadulni	19,8	15,0

Vajon úgy értelmezhetjük ezt, hogy a magyar társadalom lelkiállapotának állandóan romló tendenciája megfordult, valamilyen ok miatt kezd a lelkiállapot lassan javulni?

Erre utalna, hogy az *öngyilkosságok gyakoriságának* az 1950-es évek eleje óta emelkedő tendenciája 1988-ban váratlanul megfordult, azóta lassan csökken az öngyilkosságok száma, az 1987-ben még 45 százezreléken álló arányszám 1995-ben 34-re csökkent.

Az a sejtés, hogy a rendszerváltás körül *fordulat következett be a magyar társadalom gondolkodásának mélyrétegeiben*, az 1994. évi adatfelvételünk elemzésekor is felmerült. Míg 1978-tól 1990-ig az anómia (vagyis a törvényi standardoktól való elfordulás) és az elidegenedés nagyfokú terjedésére, súlyosbodására lehet következtetni, 1990-től 1994-ig — várakozásunkkal ellentétben — nem látszott további növekedés, sőt inkább csökkenést sejtett az adatok egy része.

A megkérdezett felnőttek véleményének megoszlása az életük értelméről és az önmagukba vetett hitről							
Kérdés	Év	Soha	Néha	Gyakran	Nagyon gyakran	Állandóan	Összesen
	1990	55	33	6	4	2	100
	1994	47	36	9	5	3	100
Milyen gyakran érzi úgy, semmi-re sem alkalmas, hogy már nem tud hinni önmagában?	1978	71	22	4	2	1	100
	1990	53	38	4	3	1	100
	1994	60	28	6	4	2	100

A megkérdezett felnőttek véleményének megoszlása a távolabbi célokról és az eszményekről, értékekről					
Kijelentés	Év	A megkérdezettek a kijelentéssel			Összesen
		nem értenek egyet	részben egyetértenek	teljesen egyetértenek	
Minden olyan gyorsan változik, hogy az ember azt sem tudja már, miben higgyen	1978	46	33	21	100
	1990	13	28	59	100
	1994	13	38	49	100
Az ember az egyik napról a másikra él, nincs értelme előre terveket szőni	1978	69	17	14	100
	1990	17	35	48	100
	1994	20	34	46	100

1993-ban egy másik, 8 kérdéses csomagot próbáltunk ki az anómia és elidegenedés vizsgálatára, ezeket a kérdéseket 1996-ban megismételtük.

Az anómia és elidegenedés megnyilvánulása, 1993 és 1996 (%)				
Anómia és elidegenedés	1993		1996	
	teljesen igaz	részben igaz	teljesen igaz	részben igaz
Aki vinni akarja valamire, rákényszerül arra, hogy egyes szabályokat áthágjon	38,9	39,0	42,2	37,7
Manapság alig tudok eligazodni az élet dolgaiban	24,7	37,2	17,7	35,1
Sorsom alakulását alig tudom befolyásolni	16,7	40,3	11,3	39,1
Gondjaim többségén alig tudok enyhíteni	15,6	35,5	12,1	32,5
Gyakran fontos dolgokban is tehetetlen vagyok	13,7	33,4	9,9	28,9
Nem tudom problémáimat megoldani	9,7	42,0	6,9	40,4
A munkámban sem lelem örömet	5,7	17,3	5,2	16,9
Gyakran érzem magányosnak magamat	11,8	14,3	11,2	13,6

A szabályok áthágására vonatkozó kérdés kivételével minden más kérdésnél *csökkent az anómiára és elidegenedésre utaló válaszok száma.*

Nem merek végérvényes magyarázatot adni ezekre a meglepő eredményekre. Feltételezhetjük, hogy az elidegenedésnek (és az anómiának) mély oka az, hogy a társadalom tagjai kiszolgáltatva érzik magukat a külső erőknek, hatalmakkal, ezért úgy gondolják, hogy tehetetlenek, és így végső soron idegenül érzik magukat a társadalomban. Feltételezhetjük azt is, hogy a rendszerváltás a szabadság megnövelésével csökkentette a kiszolgáltatottság és tehetetlenség érzését, így hozzájárult az anómia és elidegenedés csökkenéséhez.

Politikai magatartások

1990 körül néhány külföldi társadalomtudós azt jósolta, hogy lehetetlen lesz egyidejűleg megvalósítani a piacgazdaságra és a demokráciára történő átmenetet, mert az egyik akadályozza a másikat. Politikai demokráciában — mondták — nem lehet radikális gazdasági változtatásokat végrehajtani, mert a lakosság tiltakozni fog, viszont a reformok okozta gazdasági nehézségek hitelteleníteni fogják a demokratikus politikai intézményeket. Nem látjuk még az átalakulások végét, de hét év elteltével legalább „útközbeni” megállapításokat tehetünk.

Minden hazai és nemzetközi közvélemény-kutatás azt mutatta: a magyar társadalom tagjai egészen kivételesen — a többi volt szocialista országok állampolgárainál nagyobb mértékben — elégedetlenek a jövedelmükben bekövetkezett változásokkal, az ország gazdasági helyzetével és a demokrácia működésével. A R. Rose és Ch. Haerpfer által vezetett „Új demokráciák barométere” adatfelvétel-sorozat szerint a megkérdezett magyar állampolgárok nemcsak az új gazdasági rendszerrel voltak elégedetlenebbek, mint az 1990 előtti rendszerrel, hanem az új politikai rendszerrel is (1995. évi adatfelvétel). A többi volt szocialista ország többségében legalább az „új” politikai rendszert értékelték többre az 1990 előtti szocialista politikai rendszerénél, sőt némelyikben (ahol a gazdasági fellendülés már megindult) a jelenlegi gazdasági rendszert is többre tartották, mint a „régit”.

Azt jelentené ez, hogy a magyar lakosság többsége visszakíván valamilyen autoritárius rendszert, diktatúrát, központi tervgazdaságot? Az adatfelvételnek más adatai azt sugallják, hogy ez nem így van. Arra a kérdésre ugyanis, hogy mit szólna ahhoz, ha a parlamentet és a választásokat eltörölnék, és egy erős vezető kormányozná az országot, csak 8 százalék fejezte ki erős támogatását és 13 százalék gyenge támogatását. Arra a kérdésre pedig, hogyan értékelné a parlament felfüggesztését és a pártok betiltását, csak 4 százalék válaszolt „határozottan helyeselném”-mel és 22 százalék „némielg helyeselném”-mel. Létezik tehát egy nem jelentéktelen kisebbség, amely hajlik az autoritárius politikai eszmék, megoldások felé. (Érdemes megjegyezni, hogy ennek aránya hasonló a szélsőjobb oldali pártok által 1939-ben és a Kommunista Párt által 1947-ben elért szavazatarányhoz.) *A többség azonban ellene van a diktatúrának.*

Ha azonban a demokráciát igenlő (bár működésével elégedetlen) nagy többség nem vonja meg a támogatását, és ha külső hatalmak nem törlik el a demokráciát (mint 1939 és 1947 után történt), aminek veszélye most alig látszik, akkor a politikai demokrácia fennmaradásának *jó esélye* van. Adatfelvételeink egyes eredményei persze felhívják a figyelmet bizonyos veszélyforrásokra: igen nagy azoknak az aránya, akik a parlamenti választások közötti években egyáltalán nem biztosak abban, hogy részt vesznek-e majd a választásokon, nem tudják kire fognak szavazni, nagyon kevésé kötődnek valamely párthoz, évről évre tömegesen változtatják pártpreferenciájukat. Mindez lényeges instabilitást okoz a politikában, de semmiképpen sem támasztja alá a fent idézett borúlátó jóslatokat. Végső soron az állampolgárok és nem utolsósorban a politikai eliten múlik, hogy mostani nekifutásunk a modernizációnak sikeres lesz-e.

SOLYMOS REZSŐ

ERDEINK JÖVŐJE

„Az erdők fenntartása és fejlesztése az emberiség érdeke, és a Föld valamennyi országának elsőrendű kötelessége. Az élővilág fejlődéstörténete folyamán az ember növekvő mértékben avatkozott be az erdő életébe is, hogy életfeltételeit bővítse és javítsa. Napjainkig ezért területe számottevően változott, módosult a szerkezete, szerepe és hasznosítása. A következő évezredben meghatározó lesz az erdő és a fa jelentősége az emberi élet minőségének és színvonalának alakulásában. Időszerű és indokolt ezért az erdők helyzetének értékelése, az erdő-, a vad- és a fagazdaság jövőbeni szerepének, fejlesztési irányainak kijelölése.” — A tanulmány „A magyar agrárium helyzete és jövője” (stratégiai kutatások II. program) keretében készült.

A legjobb tudásunk szerint kell vizsgálni az ember javát szolgáló vagy beláthatatlan következményekkel járó beavatkozások hatását ebben a magas szinten szerveződött ökológiai rendszerben, az erdei ökoszisztémában. Az itt működő természeti erőknél, az azonos életfeltételeket igénylő növények és állatok társulásának a természet törvényeit követő hasznosítása jelentheti az erdő-, a vad- és a fagazdaság alapjait, a fenntartható fejlődés irányának meghatározását. Amikor erre vállalkozunk, az erdőt nem csak a fák összességének, vagy biológiai „fagyárnak” tekintjük. Korszerű felfogásban az erdő az adott területen élő növények és állatok életközössége, biocönózis, amelyben meghatározó szerepe van a faállománynak. Ennek megfelelően az erdei ökoszisztéma sokirányú természet- és környezetvédelmi, valamint szociális-jóléti szolgáltatásai, továbbá a fa, a vad és egyéb anyagi javak útján olyan széles körű hasznot nyújt a társadalomnak, amelyet az sem a jelenben, sem a jövőben nem nélkülözhet. Magyarország erdő-, vad- és fagazdaságának helyzetét és jövőbeni fejlesztését célszerű a Föld és az európai kontinens természeti, gazdasági, társadalmi környezetként való figyelembevételével tárgyalni. Ezért először a világ, majd Európa erdeiről, a várható fejlődés főbb tendenciáiról adunk rövid áttekintést.

A világ erdei

Földünk egyharmadát különböző sűrűségű és összetételű erdők borítják. A 4,5 milliárd hektár erdőterületből mintegy 2,6 milliárd hektár a zárt erdő. A gazdasági szempontból „nem termelékeny” erdők arányát 40%-ra becsülik. Az élőfamennyiség 350 milliárd m³, amelynek 70%-a fenyő. Évente mintegy 2 milliárd m³ fát termelnek ki, amelynek majdnem fele tűzifa. Az éves fanövedék a kitermelésnek mintegy kétszerese. Hosszabb távon ez kielégítené a növekvő faszükségletet, de megfelelő infrastruktúra hiányában nem lehet az összes kitermelhető fát a felhasználókhöz eljuttatni. Egyes területeken tartalék élőfa-

készlet halmozódik fel, másutt az erdőterület csökkenése tapasztalható. A környezeti ártalmak a Föld erdeit különböző mértékben károsítják. Súlyos károk forrása lehet az emberi beavatkozás szakszerűtlensége is.

Tanúi vagyunk annak, hogy az erdők természet- és környezetvédelmi szerepe az egész Földön növekszik, egyes fejlett országokban ennek nagyobb a jelentősége, mint a fatermelésnek. Ez a folyamat a jövőben várhatóan tovább erősödik. A jelen helyzetet és a jövő fejlődésének irányát — amely a magyar erdőgazdálkodásra is hatással lesz — legátfogóbban a riói nyilatkozat, a strassburgi egyezmény és a helsinki határozat szemlélteti. Ezekon túlmenően figyelembe kell venni az európai tagállamok erdészeti politikáját is.

A riói nyilatkozat az erdőkről a következő főbb szempontokat emelte ki:

- az erdészeti erőforrások hasznosítása (a fa mint újratermelhető nyersanyag);
- a tartamos (fenntartható) erdőgazdálkodás folytatása;
- a társadalmi igények figyelembevétele;
- az erdők védelme a károsítók ellen, a károk mérséklése;
- az erdők környezetvédelmi szerepének értékelése;
- a fejlődő országok erdészetének támogatása;
- az ipari államok kötelezettségei (erdőtelepítés stb.);
- nemzetközi együttműködés;
- az erdők környezeti teherbíró képességének figyelembevétele;
- környezetbarát termelési technológiák;
- tudományos kutatás;
- szabad fakereskedelem, környezetvédelem a faárakban.

A világ erdő-, vad- és fagazdaságát tekintve élesen kitűnik a szoros összefüggés az adott térség társadalmi, gazdasági fejlettségének és igényeinek színvonalával. Az ökológiai, természetvédelmi követelmények teljesítése a felismerésen túl elsősorban az ökonómiai előfeltételektől függ. Amíg például egyes gazdag országok állami támogatásban részesítik azokat az erdőtulajdonosokat, akik a fát az erdőben pusztulni hagyják, hogy a gombák, rovarok, madarak és rágcsálók élőhelye legyen,

addig számos fejlődő országban még ma is irtják az erdőt, hogy helyén élelmiszert termeljenek, olcsó tüzelőhöz jussanak vagy kielégítsék a növekvő faipari igényeket.

A felsorolt tényezők és szempontok természetesen hatással vannak az európai erdő- és fagazdaságra is, amelynek áttekintő ismertetésére a következőkben térünk ki. Ehhez kitűnő alapot nyújtott a FAO 1965–2020-ra vonatkozó tanulmánya és az 1996–97. évekről szóló fapiaci jelentése.

Európa erdei

Európa területének 27%-át borítják erdők, amelyek élőfakészletének 65%-át fenyő alkotja. A 20 milliárd m^3 -es élőfakészlet évente 629 millió m^3 -rel növekszik, amelyből 392 m^3 -t termelnek ki. 1950 és 1990 között a fakitermelés soha nem érte el az évi fanövedék mértékét. Számottevő fakészlet halmozódott fel, ezért Európában fahiánnyal hosszabb távon sem számolnak. A fakészlet várhatóan 27%-kal, a fakitermelés 23%-kal növekszik a következő negyedszázad folyamán. Az erdőterület növekedése mintegy 5 millió hektár lesz, amelyből 3,5 millió hektár az EU-tagállamokra esik. Ez azonban nem közelíti meg az agrárpolitika változása miatt várható mezőgazdasági földterület csökkenését. A felhagyott mezőgazdasági területeken főleg táj- és természetvédelmi, valamint vadászati céllal telepítenek erdőt, és nem fatermelési rendeltetéssel. Úgy tartják, hogy az erdő és a fa, a fanyersanyag a következő évszázad sztárja lesz.

Alapvető követelménynek tekintik, hogy minden erdőben elsőrendű feladat a biológiai változatosság, a tájvédelem és egyéb védelmi funkció megvalósítása, még akkor is, ha ez többletköltségekkel jár. A költségek folyamatosan növekszenek, a költségvetési, helyi keretek korlátozottak maradnak. Nem lesz mód ezért az erdőgazdálkodás üzemi veszteségeinek ezen forrásból való fedezésére. Az ökonómiai tényezők egyre erősebben hatnak.

Irányelvek és feladatok

A jövőt illetően gazdasági és műszaki fejlesztési szempontból egyaránt kiemelkedő feladat Európában a versenyképesség megőrzése a növekvő költségek és társadalmi elvárások mellett. A költségnövekedést a faárak emelése követi, ami kihat a fafelhasználásra. Szorgalmazzák az erdők jóléti hatásainak pénzügyi elismerését, egyelőre kevés eredménnyel. Külön hangsúlyt kap az európai erdőknek a világ szénegyensúlyában betöltött kedvező szerepe. Jelentős a kontinens 20 milliárd m^3 -es favagyonának széntartalma. Az európai erdők a Föld klimatikus rendszerének legnagyobb szénelnyelői közé tartoznak. A hosszabb távú stratégia szerint három variációs lehetőséggel számolnak:

1. Emelik a fakitermelést a fanövedék mértékéig, ezzel javítják a világ szénmérlegét, a megújítható fanyersanyag bekapcsolásával.

2. A fakitermelést a fanövedéknél alacsonyabb szinten tartjuk. Így középtávon folytatódik a karbon felhalmozódása.

3. A fakitermelést és a fanövedéket egyaránt növelik új erdőtelepítésekkel és intenzív faültetéssel. Ezáltal nő az erdők szénelnyelése, miközben hozzájárulnak a társadalmi, gazdasági jóléthez is.

A FAO álláspontja szerint az erdők tartamos fenntartását Európa államainak többségében a jövőben nem fenyegeti nagyobb veszély. Kivételt jelent a Balkán. A légszennyezés, az erdőtüz és a vadkár továbbra is gondot okoz. Hangsúlyozzák azt is, hogy a gyenge termőképességű erdőket nem szükséges intenzíven művelni, ez elősegítheti a biológiai sokféleség növelését. A kis erdőtulajdonosok erdeiben a tartamosság, a gazdaságossági okok miatt, a jövőben kérdésessé válhat.

Az európai erdő- és fagazdaság jövőjét illetően a FAO további megállapításai a következők (1990–2020):

— az erdészeti politika alapvetően nem változik, tovább növekszik az erdők területe (3%), valamint a közjóléti, természet- és környezetvédelmi szerepe (biodiverzitás, CO₂ stb.);

— nagyobb mezőgazdasági földterületek hasznosítása várható erdőtelepítés útján;

— a következő negyedszázadban folyamatosan nő a fatermékek iránti kereslet;

— a fakitermelés 2020-ra a jelenlegi 390 millió m^3 -ról 480 millió m^3 -re növelhető, amely elégséges a faszükséglet fedezésére;

— a fűrészáru-termelés 25–35%-kal, a falemezipari termelés 20%-kal növekszik;

— a fahulladék felhasználása a lehetséges mértékig fokozódik;

— a hengeres fa és a fatermékek árának jelentős növekedése nem várható;

— a kontinens nettó faimportja emelkedik;

— az önellátás javulhat, ha az európai fa és fatermékek az ár és a minőség tekintetében versenyképesek lesznek, ha a közvélemény elfogadja a fakitermelés növelésének a környezetvédelemre gyakorolt kedvezőtlen hatását;

— a kutatási, fejlesztési folyamatok felgyorsulása a fa és a fatermékek minőségi változását hozza, a gépesítés jobban igazodik a faállomány-viszonyokhoz;

— növekszik a fa energia célú felhasználása (1,5%/év);

— a faipar versenyképessége továbbra is hatással lesz a hengeresfa piacára és az erdőgazdálkodásra;

— egyre hangsúlyozottabbá válik a mezőgazdaság és az erdészeti közötti kapcsolat (tájvédelem);

— az intenzív erdőgazdálkodással tovább növelhető az erdők hozzájárulása Európa fenntartható fejlődéséhez;

—várható olyan tanúsítvány bevezetése, amely igazolja, hogy a forgalomba kerülő fa és fatermék a fenntartható fejlődésnek, a környezetvédelmi követelményeknek megfelelő erdőgazdaságból származik;

— a nagyvadgazdálkodásban továbbra is törekszenek az erdő és vad harmóniájára, a honos vadfajoknak a természetvédelem szerinti fenntartására, a kulturált vadászati turizmus fejlesztésére.

A kiemelt és felsorolt szempontok a magyarországi erdő-, vad- és fagazdaságra is érvényesek. Ezeket a jelen helyzet, valamint a jövő alakításakor figyelembe kell venni.

Magyarország erdei

Magyarország ökológiai adottságai kedvezőek az erdő- és vadgazdálkodás számára. Az erdők az erdős puszták és a mérsékelt övi lombos erdők zónájában helyezkednek el. Az emberi beavatkozás miatt az egykori természetszerű pusztai tölgyesekből és nyárasokból mintegy 20% maradt. A lombos erdők zónájának kétharmadát a 10. században még erdő borította. A zárt tölgyesek és bükkösök természetes növénytársulásainak a jelenlegi aránya itt 60–70%-ra becsülhető. A honfoglaláskor az ország 35–40%-át, a 17. században 30%-át, Trianon után 11%-át borították erdők. A II. világháborút követő nagyarányú erdőtelepítések révén az erdősültség 1995-re 18,4%-ra növekedett. Az erdővel borított terület 1,7 millió ha, amelynek 80%-át gazdasági, 20%-át egyéb rendeltetésű erdő borítja. A 10. század óta az erdők területének aránya a mezőgazdaság javára folyamatosan csökkent. Ez a folyamat a II. világháború után megváltozott, amelynek eredményeként az erdő mintegy 600 ezer hektár területtel gyarapodott. Várható, hogy ez a növekedés a következő évszázadban is tartós marad, legalább addig, amíg az ország erdősültsége a 22–25%-ot el nem éri.

Az utóbbi fél évszázad erdőfejlesztési programjának köszönhető, hogy erdeink élőfakészlete 150 millió m³-ről 315 millió m³-re, évi fanövedéke 3 millió m³-ról 11,5 millió m³-re növekedett. A fakitermelési lehetőség megháromszorozódott. A jelen évtizedben a vágásérett öreg erdőkből 8,2 millió m³, a következőben 8,8 millió m³, a fiatalabb erdők gyérítése útján 3 millió m³, összesen mintegy 11–12 millió m³ fát lehetne kitermelni az 1950. évi 3 millió m³-rel szemben. Megállapítható, hogy gazdasági szempontból évszázadunk második felének erdőgazdálkodása erdőtörténetileg a legkiemelkedőbb volt. Mindezt elősegítette erdeink fajösszetételének megváltoztatása, a gyorsan növekvő fajok (akác, nyáras) és a fenyők felkarolása is, ami az őshonos fajok arányának nemkívánatos csökkenésével járt, bár ezek területe alig változott. A létrehozott faültvények magas fanövedéket produkáltak, stabilitásuk viszont elmaradt a természetközeli erdők stabilitásától.

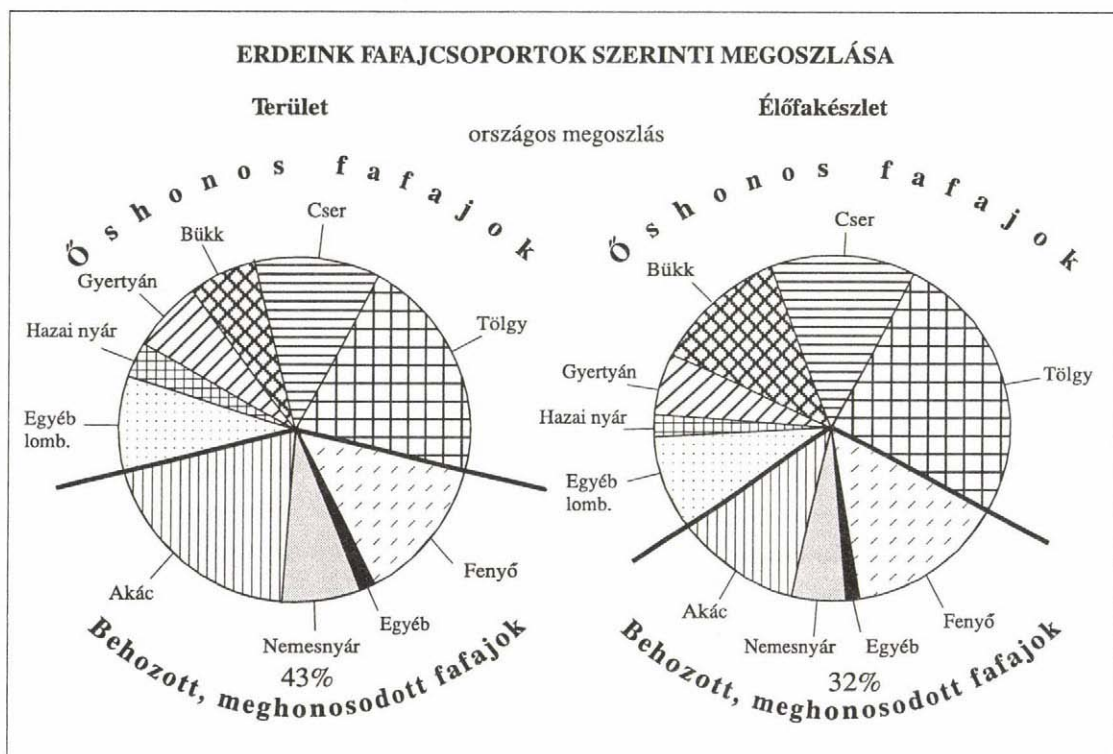
Hazánk jelenlegi területére számítva 1885-ben a tölgyek aránya 30,7% volt, amely az akkori 1,12 millió hektár erdőből 343

ezer hektár tölgyest jelentett. 1995-ben 394 ezer hektár tölgyes állt az 1,727 millió hektár erdőterületen, amely 23%-nak felel meg. A példát a tárgyilagos értékelés miatt ismerttettem. Ebből kitűnik, hogy az őshonos tölgyesek területe növekedett, bár részaránya csökkent. Erdeink jelen állapotát tekintve a területnek mintegy 57%-át a lassan növekvő őshonos fajok, míg 43%-át az akác, a fenyők, a nemesnyárasok és egyéb fajok borítják. Ökológiai és gazdasági szempontból helyesebb, ha erdeink területéből legalább 500 ezer hektárt a fanövedék-termelő ültetvények közé sorolunk, erdőművelési ágban tartva őket. A fajösszetétel alakulását tekintve még így sem kedvező a helyzet, főként az akác indokolatlanul nagy térfoglalása miatt.

A helyzetértékeléshez tartozik az is, hogy 386 ezer hektár az egyéb rendeltetésű erdők területe, amelyhez a természetvédelmi és más védelmet szolgáló, valamint a közjóléti erdők és erdőrezervátumok tartoznak. A gazdálkodók és a természetvédelem érdekei gyakran ütköznek. A gazdasági hátrányokat jelenleg még nem térítik meg, a feszültségek emiatt is állandósultak.

Tulajdonviszonyok, erdőkezelés

A legjelentősebb változás az utóbbi években a tulajdonviszonyokban következett be. Az erdőknek mintegy 55–60%-a maradt állami tulajdonban. A kárpótlás során az erdők faállományát nem értékelték fel. Így fillérekért jutottak milliós értékekhez a kárpótoltak. Ez a változás felkészületlenül érte az erdőgazdálkodást. A magántulajdonba került erdők helyzete és kezelése jórészt rendezetlen, ami további károkhöz vezethet. Az állami tulajdonban maradt 1 millió hektárt meghaladó erdő

nagyobb része az ÁPV Rt., kis hányada a HM kezelésébe került. A létrehozott erdészeti részvénytársaságok kellő gondossággal és megfelelő gazdasági eredménnyel kezelik a rájuk bízott erdőket. Rablógazdálkodást nem folytatnak. Ezen erdők fölött a tulajdonosi jogokat a PM gyakorolja a Kincstári Vagyonkezelőség útján. A kezelés és a tulajdonlás kettéválasztása nem kedvező, bár eddig nagyobb problémát nem okozott. Bonyolult az erdőgazdasági szektor szerveződése. A sok irányító és ellenőrző főhatóság mellett hiányzik az államerdészet központi koordináló szerve.

Erdőinkben az erdőtervek előírása szerinti termelés főleg a tulajdonváltás, a vállalkozásban végzett munka színvonala és szervezetlensége miatt szenvedett sérelmeket. Az állami erdőterületen a korábbiakkal közel azonos szinten folyik a termelés, bár a műszaki fejlesztés üteme megtorpant.

A fatermesztés biológiai alapjai nem bővültek. A magtermelő plantázsok kiöregsznek, a magtermelő állományokból alig gyűjtnek be nagyobb genetikai értékű magot. A csemetetermelés nagyobb részét magánvállalkozók végzik kisüzemi módszerekkel. Az új erdőtelepítések üteme elmarad a tervezett mértéktől, az utóbbi fél évszázadban *jelenleg a legalacsonyabb*. Az erdőfelújítási kötelezettségek a fakitermelési lehetőségek 70% körüli kihasználása miatt csökkentek. 1995-ben az állami erdőkben 90%-át, a magánerdőkben 50%-át végezték el a lehetséges fakitermelésnek. A fatartalékok növekedése sok helyen nemkívánatos mértékű. A kötelezettségek csökkenése ellenére tovább növekedtek a felújítatlan erdőterületek. A természetes felújítás aránya nem kielégítő, a sarjaztatás túlzott mértékű. Ennek is köszönhető az akác aránytalan térfoglalása.

Erdeink egészségi állapota

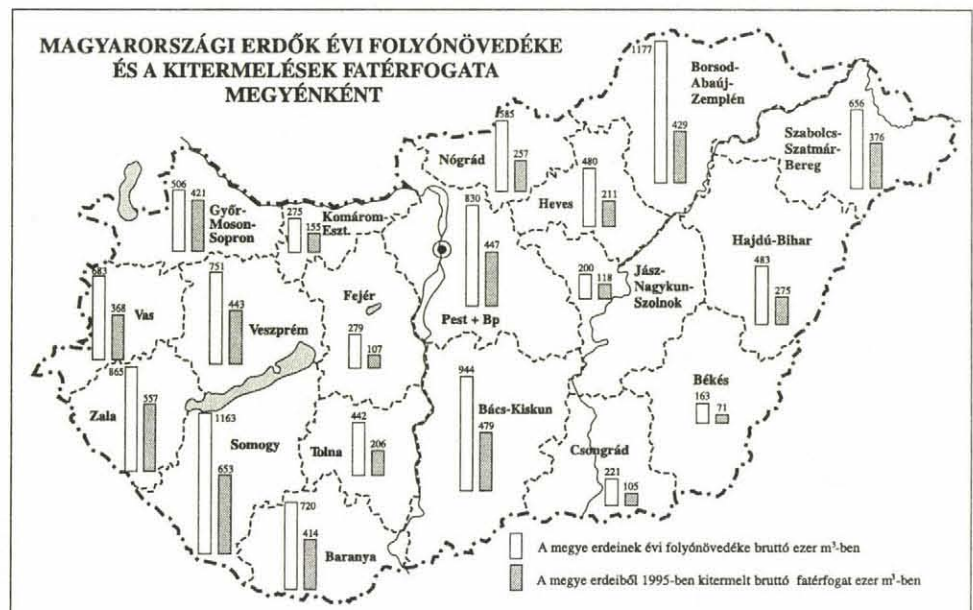
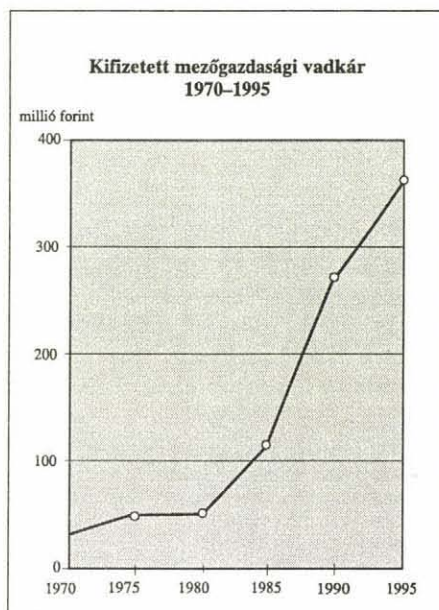
A környezeti ártalmak és egyéb hatások miatt közel két évtizede erőteljesen károsodnak erdeink. A legnagyobb kár az ősho-

nos tölgyeseket érte. Az Európa-szerte tapasztalt erdőpusztulás nyomán követésére Magyarország is bekapcsolódott a nemzetközi monitoring hálózatba. Ennek köszönhetően erdeink egészségi állapotáról elégséges tájékozottsággal rendelkezünk. A károk megelőzése vagy megszüntetése egyaránt hosszabb távú feladatot jelent. 1988–1995 között Európában és nálunk is folyamatosan csökkent az egészséges fák aránya. Az erősen károsodottaké az utolsó hat évben nálunk azonos szinten maradt, míg Európában növekedett. Az Európai Unió 1996. évi jelentése szerint a 15 tagállam területén mintegy 600 ezer fát vizsgáltak, és 26 ezer mintavételt értékelték. Eszerint minden ötödik fán észleltek egyértelműen károsodást, ami az előző évhez viszonyítva 2,6%-os emelkedést jelent. Az erdők egészségi állapotának vizsgálatát az Erdőrendezési Szolgálat irányítja, amelynek fő feladata az erdőtervezés. A terveknek megfelelő erdőgazdálkodást az erdőfelügyelőségek ellenőrzik.

A fagazdaság jellemzői

A kitermelt fa feldolgozása sem mértékében, sem színvonalában nem elégséges. Faipari termékeink jelentős része versenyképtelen Európában. Ezért viszonylag nagy a feldolgozatlanul exportált hengeresfa mennyisége. Csökkent a fűrészáru, a faipari apríték, a parketta és egyéb burkolóanyag, a rétegelt lemez és bútortábla, valamint a bútortábla, a láda és rakodólap gyártása.

A fatermékek belföldi értékesítése folyamatosan csökken. A külkereskedelmi mérleg az erdészeti és faipari termékek tekintetében pozitív. A fatermékek kivitele 1995-ben 4%-kal emelkedett. A korábbi évekkel szemben a fabehozatal is nőtt. Csökkent a fenyő hengeresfa- és fűrészáru-behozatala. A fatermékek külkereskedelmi forgalmának pozitív egyenlege 1994-ben 6,7 milliárd, 1995-ben 11,9 milliárd forint volt. Sem a fatermesztés, sem a fafeldolgozás területén nem állnak rendelkezésre országosan megfelelő adatok, kivéve a külkereskedelmet.

A nagyvadgazdaság

Az erdőterület elsősorban a nagyvad: a szarvas, a dám, az őz, a vaddisznó élőhelye. A nagyvadgazdálkodás és az erdőgazdálkodás kapcsolata ezért meghatározó jelentőségű. Az utóbbi negyedszázad folyamán a nagyvadállomány létszáma nőtt, főleg a vaddisznó és a szarvas szaporodott el az optimálisnál nagyobb mértékben. A vadgazdálkodás pénzügyi mérlege kedvező volt, az évenkénti bevétel 5–6 milliárd, míg a kiadás 3 milliárd Ft körül van. Rendkívüli mértékben nőtt a kifizetett mezőgazdasági vadkár, amelyhez hozzájárult az eddig nem fizetett erdei vadkár. A vadkárok mérséklését is szolgálja a zárttéri vadtartás, amely a '80-as években fellendült, majd számottevően csökkent. Jelenleg ismét növekvőben van.

Jogszályalkotás

Végül a helyzet értékeléséhez tartozik az is, hogy 1996-ban a Parlament három alapvetően fontos törvényt fogadott el, mégpedig: az erdőkről és az erdők védelméről, a vadgazdálkodásról és a vad védelméről, valamint a természetvédelemről. Úgy tűnik, hogy a jelentős előrehaladás ellenére némileg túlszabályozottá vált az erdő- és vadgazdálkodás. Sokat javíthat ezen a törvények végrehajtási utasítása.

Kutatás, oktatás

A kutatás helyzete kedvezőtlen. Közel egy évtizede tart az erdészeti és faipari kutatások állami támogatásának mérséklése, amelyet a kutatási megbízások nem tudnak ellensúlyozni. Az évszázados múltra visszatekintő erdészeti kutatás kapacitása és támogatottsága a negyedére csökkent. A Faipari Kutatóintézet a csőd szélén áll. A hiányzó előfeltételek miatt az Erdészeti és Faipari Egyetemen is visszaesett a kutatás. A felsőoktatásban ilyen visszaesés nem tapasztalható, mert azt a szakma vállalatainak támogatása is segíti. Kedvezőtlenebb a helyzet az alsó- és középfokú szakképzés területén. A szakember-ellátottság jónak mondható.

Az ezredforduló erdő-, vad- és fagazdasági stratégiája

A jövő útját, az erdő-, vad- és fagazdaság szerepét az ezredfordulón és a következő évtizedekben az előbbieken vázolt helyzetértékelésre, továbbá a nemzetközileg várható tendenciákra építve lehet vázlatosan körvonalazni. Tekintettel arra, hogy a következő időszakban ennek részletesebb kimunkálását tervezzük, jelenleg inkább a főbb stratégiai irányok felsorolására vállalkozunk. Ehhez figyelembe vesszük az FM, az ÁPV Rt. és a Fagosz rendelkezésünkre bocsátott anyagait. A következőket emeljük ki:

1. Számolni kell azzal, hogy az erdők, a környezetbarát fa és fatermékek, valamint a vadászat szerepe az ezredforduló időszakában tovább bővül. A környezet- és természetvédelem, a jóléti szolgáltatások: üdülés, turizmus terén növekszenek gyorsan

sabban a társadalomnak az erdőkkel kapcsolatos igényei. Ugyanakkor a fa mint újratermelhető nyersanyag sem veszít jelentőségéből, sőt a 21. század kiemelkedően fontos nyersanyaga lesz. Magas színvonalú, korszerűsített feldolgozása révén növekszik a választéka, az értéke és felhasználási köre. A vadgazdaság jelentősége a sport, a turizmus és a hústermelés révén emelkedik.

2. Az erdők fenntartása és fejlesztése, stabilitásának fokozása csak a természetközeli módszerek alkalmazása, a természetközeli erdőgazdálkodás általános elterjesztése útján oldható meg úgy, hogy megfeleljen a fenntartható, korszerűen értelmezett erdő-, vad- és fagazdaság követelményeinek. Ezt érvényesíteni kell az erdőtervezésben és -felügyeletben egyaránt.

3. Az erdei ökoszisztéma szerinti gondolkodás, az ökológiai és az ökonómiai szempontok ennek megfelelő figyelembevételével határozza meg az erdő élővilágába (nem csupán a faállományba) való minden emberi beavatkozás mikéntjét, számolva a beavatkozás sokféle és sokirányú következményeivel. Az egész erdei biocönózisra kiterjedő termelési eljárások átfogó kidolgozása és bevezetése számos gond forrása lesz, és hosszabb időt igényel. Az erdészeti, vadászati és fagazdasági kutatások, valamint a szakoktatás fejlesztése is ebben az irányban kell, hogy haladjon.

4. A gazdasági célokat leginkább szolgáló fatermelés szerepe főleg a jó minőségű, méretes értékfa előállításában növekszik. Az európai faigény a természetes, masszív lombosfa irányába tolódik el, amelyet nálunk, erdeink területének mintegy 60%-án éppen a természetközeli erdőgazdálkodás hosszabb vágásfordulójú erdeiben eredményesen lehet megtermelni. A termelési célok és az ökológiai adottságok figyelembevételével kell a gépesítést, a műszaki fejlesztést és az erdőfeltárást tervezni.

5. Fel kell készülni a mezőgazdasági termelésből kikerülő földek erdővel való hasznosítására. A becslések szerint 800 ezer hektár körül lesz ezen földek területe, amelynek a következő 25 év folyamán a felét lehet erdősítésre előirányozni, és a szükséges EU-feltételeket ehhez megteremteni.

6. Az állami erdők közcélú feladatainak, a példaértékű erdő-, vad- és fagazdálkodásnak az ellátása, a magánerdő-gazdálkodás jobb szakmai támogatása érdekében tovább kell fejleszteni az államerdészet egységes szervezetét, irányítását és az erdőfenntartás finanszírozási rendszerét.

7. Növelni kell az erdő- és fagazdaság ökonómiai megalapozottságát. Számottevő költségcsökkentést lehet és kell elérni a differenciált erdőművelési eljárások kidolgozása és bevezetése, valamint az erdőművelés finanszírozásának továbbfejlesztése útján. Itt kell megemlíteni a vállalkozók tevékenységének átfogó rendezését, támogatását is. A fafeldolgozó ipar fejlesztése nélkülözhetetlen a jövedelmező erdőgazdálkodás szempontjából is.

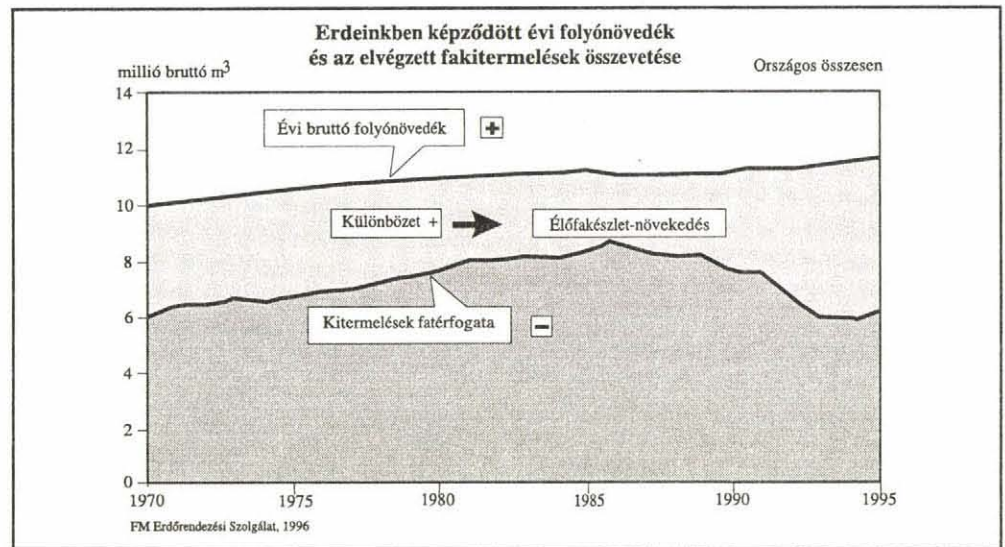
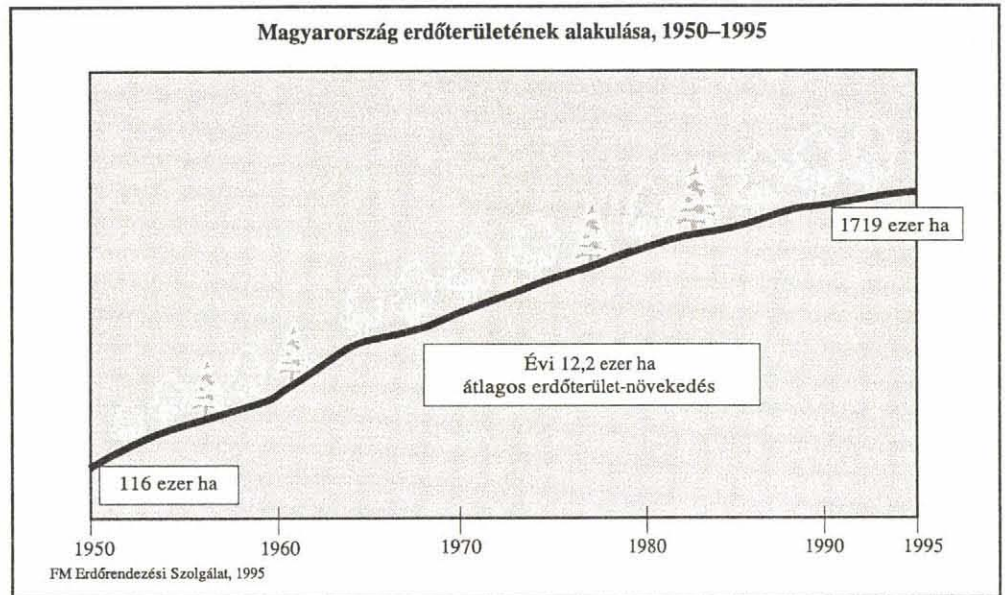
8. A jövőben a nagyvadállomány minőségének emelése, a megfelelő ivararány és korösszetétel kialakítása, a fenntartható vadlétszám szerinti gazdálkodás kell, hogy érvényesüljön. A vadkárok csökkentése és térítése várhatóan elősegíti, hogy a vadállományt a szakmailag kívánatos szinten tartsák.

9. Az ország faellátásának gondjait a hazai erdőkből hosszabb távon meg lehet oldani, mert növelni lehet és kell a fakitermelést, valamint javítani a külkereskedelmet. A fa és fatermékek külkereskedelmi mérlege hosszabb távon kedvezően alakulhat, ha a fakeskedelem és a marketingtevékenység fejlesztése sem marad el.

10. Az Európai Unióhoz való csatlakozás, a jövő céljainak megfogalmazása, és az ezek teljesítéséhez szükséges előfeltételek megteremtése érdekében egyaránt kiemelt jelentőségű egy olyan korszerű erdő-, vad- és fagazdaság-politika, valamint PR-tevékenység kidolgozása, amely figyelembe veszi a megváltozott és változó helyzetet, és hosszabb távra elősegíti a társadalom jólétét tartamosan szolgáló erdő-, vad- és fagazdaság fejlesztését.

Az erdő és az ember

Örvendetes, hogy a társadalom figyelme egyre erőteljesebben irányul az erdő-, vad- és fagazdaság felé. Erdőink állapota kezd valódi közügyggyé válni. Éppen ezért nő a szakemberek, a kutatás és az oktatás felelőssége abból a szempontból is, hogy kellő tájékoztatást és eligazítást adjon: mit várhat a társadalom ettől az ágazattól? Szélsőséges nézetek, indokolatlan elvárások fogalmazódnak meg, amelyekre a mi szakmánknak kell választ adnia. Ugyanakkor nagyobb és egyre növekvő figyelmet kell, hogy fordítsanak a kormányzati szervek az erdőkre, az erdészetre, mert a társadalmi jólét ezúton is elő kell segíteni. Az emberi élet minősége függ az erdőktől, életünket végigkíséri a környezetbarát fa. Az erdő és a fa szerepe a következő évszázadban minden eddiginél nagyobb lesz. Ezért kell időben felkészülni a fejlesztésre, amelynek tudományos alapjait a kutatások támogatásával és hatékonyságának növelésével kell megteremteni.

GLATZ FERENC

ANYANYELVÜNK AZ EZREDFORDULÓN

Tézisek

Az Akadémia új elnöke 1996. augusztus 1-jén a Magyar Tudósok Világtalálkozóján jelentette be, hogy az MTA programot dolgoz ki a magyar nyelv értékeinek őrzése és egyben modernizálása érdekében. „A magyar nyelv az informatika korában” címmel kapott helyet e téma a stratégiai kutatások keretében (VII. program: A nemzeti kultúra az informatika korában). 1996 szeptembere és ez év júniusa között az előkészítő bizottság több alkalommal ülésezett. Az elnök által vezetett üléseken többször foglalkoztak a nyelvtörvénykérdésével is. A miniszterelnök 1997. február 17-én az elnökhöz intézett levelében ugyanis az akadémikusok állásfoglalását kérte ez ügyben. A bizottság válasza: nem nyelvtörvényre, hanem nyelvújítási és nyelvőrzési cselekvési programra van szükség. 1997. június 30-án került sor az Akadémián a program nyitóülésére, amelyen az elnök ismertette az alább közreadott téziseit a magyar nyelvről.

1. A JÖVŐ EURÓPÁJÁBÓL

Mi olyan Európában, olyan 21. században akarunk élni, amelyben mind a nagy, mind a kis nemzeti-nyelvi kultúrák megtalálják helyüket. Szerintünk Európa jövője a nyelvi, szokásrendi sokszínűség és az erre épülő polgári türelmesség.

2. AZ ANYANYELV KETTŐS FUNKCIÓJÁRÓL

Az anyanyelv a társadalmi érintkezés legáltalánosabb eszköze. A társadalmi, technikai-kulturális fejlődés tükré, és mint ilyen, folytonos korszerűsítésre, karbantartásra szorul. Ugyanakkor az anyanyelv a nemzeti-szokásrendi hagyományok őrzője, a nemzeti azonosságtudat letéteményese. Mint ilyen, folytonos ápolásra szorul. Az anyanyelvi érintkezés a jövő Euróájában is általánosan elfogadott lesz. Ez képezi az oktatás, a törvények, a szépirodalom nyelvét és a helyi emberi-társasági érintkezés általános eszközét.

3. AZ INFORMATIKA KORÁNAK KIHÍVÁSAIRÓL

Korunkban felértékelődik az ismeret, a szakértelem. Az ismeretek szabad áramlásának – megszerzésének és továbbadásának – feltétele a közlés és az értés pontossága. Korunk új igényeket támaszt az érintkezési kultúrában.

4. A POLGÁR VERSENYKÉPESSÉGE

Az anyanyelv korszerűsítése és a nyelvi képzettség erősítése a polgár versenyképességének feltétele a jövő világgazdaságában és egyetemes kultúrájában. A kis nyelvi kultúrák tagjai könnyen hátrányba kerülhetnek a nagy nyelvi kultúrákban született egyénnel és közösségekkel szemben. Ezért mindent el kell követni, hogy a kis nyelvi kultúra tagjai minden szakmá-

ban, a köznapi élet minden területén korszerű anyanyelvi érintkezési eszköz birtokában legyenek. Az anyanyelvi hagyományok őrzésének, korszerűsítésének kérdése ezért társadalmi és gazdasági kérdés is.

5. AZ ÁLLAM FELADATAIRÓL

A nagy nyelvi kultúrák többsége felismerte a korszerűsítés kényszerét. Hatalmas magántőkék mozdulnak a nyelvet hordozó technikák világszínvonalra emelése érdekében. A kis nyelvek korszerűsítési programja sohasem történhet üzleti alapon: nem kifizetődő befektetés. Ezért itt az adófizető polgárok forrójaira kell támaszkodni. Az állam feladata, hogy a költségvetés eszközeivel polgárainak nyelvi kultúráját őrizze, színvonalát emelje, mind az állam többségi, mind kisebbségi nyelvi kultúráihoz tartozó közösségei esetében.

6. PROGRAM AZ ANYANYELV KORSZERŰSÍTÉSÉRE

Készüljön átfogó program a magyar anyanyelvi kultúra ápolására, korszerűsítésére. Terjedjen ez ki a technikai-műszaki élet, az igazgatás, a szép irodalom, a tudomány, azaz a beszélt nyelv egészére. E program szenteljen különös figyelmet az anyanyelvi oktatásnak, az általános és szakirányú ismeretközlés fórumainak, a rádióknak, a televízióknak, a napisajtónak. E program kidolgozására vállalkozzék a Magyar Tudományos Akadémia.

7. PROGRAM A NYELVÁPOLÁSRA

A kormány, illetve az Országgyűlés hívjon létre olyan közalapítványt, amely kiemelten támogatja a nemzeti-nyelvi kultúra hagyományait összefogó és azokat életben tartó vagy korszerűsíteni segítő kezikönyvek megalkotását mind a nyomtatott,

mind az elektromos médiában, támogassa a hagyományörző civil kezdeményezéseket.

8. A TUDOMÁNYOS KUTATÁSRÓL

A közpénzeken fenntartott tudományos műhelyek – intézetek, tanszékek – kiemelten foglalkozzanak a magyar nyelv és a magyar államban élő kisebbségi nemzetek nyelvének, hagyományainak tanulmányozásával, korszerűsítésével.

9. AZ IDEGEN NYELVEK TANÍTÁSA

Nagyobb figyelmet az idegen nyelvek tanítására, tanulására! A kis nyelvi kultúrák elemi érdeke, hogy bekapcsolódjanak a világ szellemi, anyagi, kulturális életébe. A jövő században a nagy közvetítő nyelvek (angol, spanyol, orosz, német, francia stb.) ismerete az egyéni képzés–boldogulás, a termelés fejlődésének feltétele lesz. Ezért is az államnak megnövelt költségvetési esz-

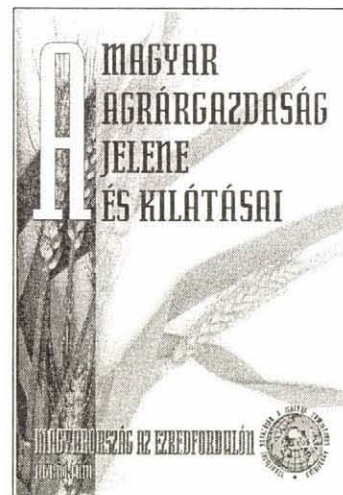
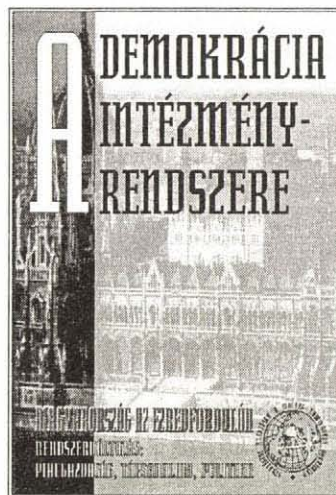
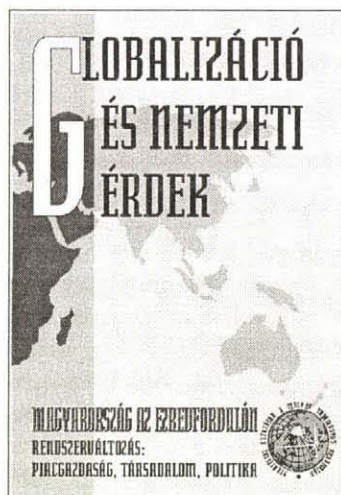
közöket kell fordítania mind az iskolai, mind az iskolán kívüli idegen nyelvi képzésre.

10. A TÖBBSÉGI ÉS A KISEBBSÉGI NYELVI KULTÚRÁKRÓL
Térségünkben az államhatárok és a nemzeti szállásterület határai soha nem estek egybe. A jövőben sem fognak. Ezért az itt élő államoknak be kell látniuk, hogy a területükön élő minden nyelvi kultúra művelése az állampolgárok összességének és a térség egészének érdeke. A színvonalasan képzett polgár versenyképes munkavégző és egyben kulturált, ember- és környezetbarát közösséget képez. Az államok nemzetközi szerződésekben garantálják a nemzeti kisebbségek anyanyelvi művelésének teljességét. Az államok közösen vegyenek részt az anyanyelvi kultúrák fejlesztésében. A térség értelmiségije indítsanak mozgalmakat, hogy államaikban minden anyanyelvi kultúra ápolása és korszerűsítése a kirekesztés mellőzésével erősödjék.

MAGYARORSZÁG AZ EZREDFORDULÓN

STRATÉGIAI KUTATÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁN

Az MTA stratégiai kutatásainak összegző eredményeit a szélesebb közönség számára a „Magyarország az ezredfordulón” c., most induló könyvsorozatban adja közre. A kötetek megvásárolhatók a könyvesboltokban, a fővárosi és vidéki akadémiai és egyetemi központokban, valamint a MTA Történettudományi Intézetében. (Cím: MTA TTI, 1013 Bp., Úri u. 53., Dobos Anikó terjesztő.)

Megjelent kötetek:

Globalizáció és nemzeti érdekek

Ára: 510 Ft

A demokrácia intézményrendszere

Ára: 490 Ft

A magyar agrárgazdaság jelene és kilátásai

Ára: 540 Ft

Előkészületben:

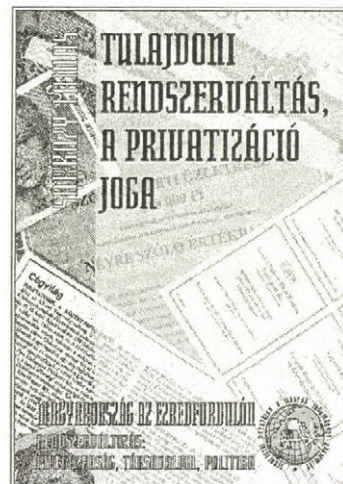
Erdő-, vad- és fagazdaság

Sárközy Tamás: *Tulajdoni rendszerváltás, a privatizáció joga*

Tervezett kötetek:

A településszerkezet fejlesztésének alternatívái és korlátai

Termőföld és életminőség

MICHELBERGER PÁL

MŰSZAKI FEJLŐDÉS, MÉRNÖKKÉPZÉS, EURÓPAISÁG

„Az Európai Unió bővítése nem szimpátia vagy jóindulat kérdése, hanem politikai és főleg gazdasági érdeken alapul. Az EU versenye a kelet-ázsiai és az amerikai gazdasági közösségekkel megköveteli az EU piacának bővítését. Hazánk 10 millió lakosa aligha jelent számottevő piacbővülést bármilyen szintű fogyasztás esetén is. Az igazi piacbővülést Ukrajna, Oroszország és a teljes Balkán bekapcsolása (nem okvetlenül tagként, de kereskedelmi partnerként mindenképp) jelenti. Ebből a gondolatmenetből következik az a rideg tény, hogy hazánk az EU számára főleg geográfiai helyzete miatt értékes, mint a kereskedelmi áruk közvetítését lebonyolító tranzitország. Ha erre a tranzitszerepre nem készül fel, akkor Ukrajnába és Oroszországba Lengyelországon, a Balkánra pedig Horvátországon keresztül fogják az árukat és információkat szállítani.”

Két gondolatkört szeretnék jelen tanulmányomban vázlatosan és szubjektíven elemezni:

1. Hogyan alakulhat a magyar gazdasági élet és a műszaki fejlődés a közeljövőben?

2. Mit jelent számomra az európaiság, és ennek milyen következményei lehetnek a magyar mérnökképzésben?

Európai színvonalon az Európai Unió felé

Tekintsük az első kérdéskört, a magyar gazdasági élet és műszaki fejlődés jelenlegi helyzetét és várható alakulását. A magyar gazdaságban fény és árnyék egyszerre és huzamosan együtt van jelen. Ez volt a rendszerváltás előtti időszakban, és ez mutatkozik meg a rendszerváltás után is. Legfeljebb a korábban fényes eredménynek minősített oldal mára árnyékká vált, és más esetben fordítva: a korábbi árnyékoldal fénybe került.

Néhány, különösen szembevető „fény-árnyék” párt érdemes azonban a jelenlegi gazdasági életből felsorolnunk:

Fény

- Megjelenésünk a nyugati piacokon.
- Új, modern iparágak feltűnése.
- A világgazdasági arányokhoz igazodó ipari struktúrák megjelenése.
- Korszerű termékek, technológiák behozatala.
- Fegyelmet, előírt minőségű áru, határidőre való termelés megvalósítása.

Árnyék

- Piacvesztés Keleten.
- A hagyományos területeken termelésviszsaesés vagy teljes megszűnés, esetenként csődhelyzet kialakulása.
- Egyes iparágak vezető pozíciójának elvesztése.
- Nincs szükség magyar szellemi munkára.

- A nyugati cégekkel való kooperációban csupán részfeladatok megoldását bízzák ránk, ami ún. modern rabszolgasághoz vezet.

Úgy vélem, hogy a jelenkor mérnökei nem tehetségtelenebbek, nem képzetlenebbek a kiegyezés korában dolgozó mérnököknél. Miből adódik akkor a két korszak eredményessége közti kétségtelenül meglévő különbség?

A kiegyezés korának mérnökei az Osztrák-Magyar Monarchia nagy, egyesített piacán értékesíthették tudásukat. Ezen az egyesített közép-európai piacon a vasútépítés, a malomipar és mezőgazdasági gépgyártás feladatainak megoldása nagyrészt a magyar szakemberekre várt. Az egyesített piac területén a szakemberek, tapasztalatok és termékek szabadon áramolhattak. Röviden szólva a kiegyezés — korát megelőzően — kisebb lépésekben megvalósította az Egyesült Európát.

Természetes következtetés (és ezzel az ország túlnyomó többsége, kormányzó pártok és ellenzékiek egyetértenek), hogy a magyar gazdaság föllendítése, a fényoldal előtérbe kerülése csak az Európai Unió (EU) keretében valósítható meg. Külön szervezetek foglalkoznak a csatlakozás jogi, politikai és gazdasági feltételeinek kidolgozásával, és nyilvánvaló, hogy röviden aligha lehet bemutatni ezt a bonyolult, bürokratikus folyamatot. E csatlakozási folyamattal kapcsolatban három alapvető kérdést kell megválaszolnunk:

- a) Mi az Európai Unió célja és érdeke egy esetleges bővítésnél?
- b) Milyen különleges természeti adottságaink vannak, melyeket a csatlakozás során értékesíthetünk?
- c) Mit kell tennünk elsősorban a csatlakozás elősegítésére?

Az Európai Unió célja

Az Európai Unió bővítése nem szimpátia vagy jóindulat kérdése, hanem politikai és főleg gazdasági érdeken alapul. Az EU

versenye a kelet-ázsiai és az amerikai gazdasági közösségekkel megköveteli az EU piacának bővítését. Hazánk 10 millió lakosa aligha jelent számottevő piacbővülést bármilyen szintű fogyasztás esetén is. Az igazi piacbővülést Ukrajna, Oroszország és a teljes Balkán bekapcsolása (nem okvetlenül tagként, de kereskedelmi partnerként mindenképp) jelenti. Ebből a gondolatmenetből következik az a rideg tény, hogy hazánk az EU számára főleg geográfiai helyzete miatt értékes, mint a kereskedelmi áruk közvetítését lebonyolító tranzitország. Ha erre a tranzitszerepre nem készül fel, akkor Ukrajnába és Oroszországba Lengyelországon, a Balkánra pedig Horvátországon keresztül fogják az árukat és információkat szállítani.

A hazai tranzitközlekedés (beleértve a hajózást, vasúti- és közúti közlekedést, valamint a repülést is) fejlesztése, a pályák, járműparkok, javító és karbantartó hálózatok, infrastruktúrák, kiegészítő szolgáltatások, logisztika és informatika kiépítése és világszínvonalra emelése elengedhetetlen az EU-csatlakozás megalapozásához. Erre a programra felfűzhető az ipar fejlesztése, a foglalkoztatáspolitikai, sőt a jogalkotás folyamata is (hasonlóan, mint a múlt század vasútépítése, amely magával húzta az építőipar, gépipar, vaskohászat, hírközlés stb. fejlődését). A közlekedési és informatikai hálózat kiépítettsége alapvetően befolyásolja a gazdasági fejlődést, melynek csattanós bizonyítéka, hogy a nyugati működő tőke addig telepít gyárakat Magyarországon, ameddig autópálya-hálózatunk van (Dunántúl, Duna-Tisza köze Kecskemétig). E tranzitfeladat számos eleme kiépült vagy épülőben van (pl. a záhonyi vasúti átrakó pályaudvar, a kombinált, a vasúti-közúti fuvarozáshoz szükséges fogadóállomás stb.). A magyar gazdaságpolitikának talán legstabilabb eleme a közlekedéspolitika, melyet kormányoktól függetlenül, valóban szakmai szempontok alapján dolgoztak ki és valósítanak meg. Egyetlen kifogásolható eleme a megvalósítás lassú üteme, melyet az európai integráció igényei helyett a magyar pénzügyi lobby szemlélete korlátoz.

Természeti adottságaink

Az ország természeti kincsekben szegény, a tranzitforgalomban értékesíthető földrajzi helyzetünk mellett éghajlati és talajadottságaink használhatók ki a gazdasági életben. Jelenleg ugyan az EU mezőgazdasági túlermelés okozta válságokkal küzd, hosszabb távon azonban az élelmiszer-termelés (és különösképpen a jó minőségű élelmiszer-termelés) jól értékesíthető termékekkel léphet piacra.

Az élelmiszer-termelés azonban nem korlátozódhat a mezőgazdaságra és annak hagyományos termékeire. A termékeket fel is kell dolgozni, tartósítani, csomagolni és elszállítani a fogyasztóhoz. Ez a széles értelmezésű élelmiszer-termelés — hasonlóan a közlekedés tág értelmezéséhez — a hagyományos mezőgazdaságon és élelmiszeriparon kívül feladatokat ad a vegyiparnak, gépiparnak, közlekedésnek is.

Sajnos, agrárpolitikánk azonban korántsem olyan fontos és egyirányú, mint a közlekedéspolitika. Az agrárpolitikánk minden kormányváltásnál (esetenként egy kormányzati cikluson belül többször) megváltozik, és ezzel teljes bizonytalanságban tartjuk a mezőgazdasággal foglalkozókat.

Pedig a múlt század végi agrárpolitika (ha a negatív feudális birtokviszonyoktól eltekintünk) a malomipar és mezőgazdasági gépgyártás területén következetességével a magyar gazdasági fejlődés alapja volt. Új, átgondolt, hosszú távú és széles értelmezésű agrárpolitikát kell kidolgozni politikusainknak, melynek egyes elemei elszórtan megtalálhatók a különböző pártprogramokban, akadémiai tanulmányokban. Átfogó, a jövő évszázad gazdasági fejlődését megalapozó, az EU várható szükségleteiből kiinduló programról azonban nincsen tudomásom.

Elősegíteni a csatlakozást

Mind a közlekedés, mind az élelmiszer-termelés fejlesztésében magunkra vagyunk utalva. Sem a tervezésben, sem a megvalósításban nem számíthatunk külső segítségre, mindkettőhöz a hazai adottságokat jól ismerő szakemberekre lesz szükségünk. Az európai partnerek legfeljebb pénz tagnak kölcsönözni (ha a megtérülés biztos és eléggé gyors).

Ezzel lényegében megválasztuk a harmadik kérdésünket is. Az EU-csatlakozás feltételeinek teljesítéséhez kiművelt emberfőkre van szükségünk. Szakemberek nélkül sem tervezni, sem megvalósítani nem lehet a csatlakozáshoz szükséges politikai, gazdasági, jogi lépéseket. A szakemberek képzése pedig az egyetemeken, főiskolákon, középiskolákon, egyszerűen a jó és eredményes oktatáson múlik. Ennek alapvető feltétele a jelenleg még európai mércével mérve elfogadható színvonalú oktatás kontinuitásának fenntartása. Hangsúlyozom a kontinuitás szükségességét, mert egy új egyetem létrehozásához nem elegendő a pénz, nem elegendők az épületek és műszerek, még a válogatott tudósok sem elegendők (bár feltétlenül szükségesek). Egy új egyetem létrehozásához idő is (két-három évtized) kell.

Az 1995. márciusi Bokros-csomag sajnos több egyetemünkön már megzavarta a kontinuitást, és féltő, hogy a „sikeres” pénzügyi politikának köszönhetően a jövőben egy sereg korábban már létezett és szükséges szakot újonnan kell majd megalapítanunk. A szakok (vagy intézmények) újraelapítása nemcsak átmeneti színvonalcsökkenéssel, hanem végső soron fölösleges többletköltséggel is együtt jár.

A három gondolat (közlekedés, mezőgazdaság, oktatás) nem új. A múlt században Széchenyi fogalmazta meg, én csak őt idéztem. A kiegyezés utáni fellendülés az Osztrák-Magyar Monarchiában Széchenyi reformgondolatainak a megvalósításából következett. Most egy európai méretű fellendülés előtt állunk, és ehhez ismét Széchenyi programját kell elővinnünk, korszerűsíteni, monarchiai méretekről európai méretekre bővíteni és megvalósítani.

A szükséges közlekedési, mezőgazdasági és oktatási koncepciót nem lehet semmiféle gazdasági, pénzügyi stabilizációs programmal helyettesíteni. Jelenleg ugyanis e koncepciók hiánya vezet oda, hogy a megtakarított pénz ellenőrizhetetlen utakra vándorol. A helyzet kísértetiesen hasonlít múlt századi arisztokráciánk külföldi költekezésére. A kiutat csak egy olyan koncepció kidolgozása jelenthet, amely új, értelmes célokat tűz a rejtett tőke elé is.

Egy ilyen céltudatos gazdaságpolitika akumulálhat tőkét a tudomány és kutatás számára, egyúttal meg is fogalmazhatja feladatait.

Ezek után ismét felteszem a kérdést: mit jelent számomra az európaiság és ennek következményei lehetnek a mérnökképzésben? Az európaiság kérdését részben megválaszoltam az előzőekben: provinciális nézőpontok helyett össz-európai szemlélettel kell vizsgálni a gazdaságot, politikát, az egész hazai életet. Nem beszéltem azonban ennek az európai szemléletnek a megkülönböztető sajátosságairól. Miben különbözik Európa pl. Amerikától, Ausztráliától?

A legjelentősebb különbséget az európai sokszínűségben látom. Európa soknyelvű, sokkultúrájú földrész, és ez tükröződik a műszaki fejlődésben is. Az európai iparnak sok, korábban egymástól független kiinduló centruma volt, ezek eltérő iskolákat hoztak létre, és ez a sokszínűség az egységesülő Európában még huzamos ideig megmarad. Ezzel összehasonlítva Amerika egyszínű, egy-egy iparág legtöbbször egycentrumú, de ha több-centrumú is (pl. GM és Ford az autóiparban) egységes iskolát képvisel (szemben a VW és Citroën gyökeresen eltérő filozófiájától).

A sokszínű Európában nekünk a saját színeinkkel, saját kultúránkkal és saját nyelvünkkel kell részt vennünk. Természetesen a mérnökképzésünk is különbözik más európai országok mérnökképzésétől, mint ahogy az angol, a német és a francia mérnökképzés is gyökeresen különbözik egymástól. Tanulmányoznunk kell ezeket a képzési formákat, a saját rendszerünkbe beilleszthető hasznos és hatékony módszereket át kell vennünk, de nem másolhatjuk egyik rendszert sem, mert teljesen eltérőek a peremfeltételeink. (És közismert, hogy egy parciális differenciálegyenletnek a megoldása a peremfeltételektől függ, még inkább vonatkozik ez az ennél sokkal bonyolultabb oktatási folyamatra.)

Mérnökképzésünk jellemzői

A magyar mérnökképzés egyenértékű az európai mérnökképzéssel, de természetesen felfogásában, tartalmában különbözik más országok mérnökképzésétől. Néhány különbséget érdemes felsorolni:

- jobb a természettudományi és matematikai megalapozás a középiskolákban,
- gyengébb a nyelvtanítás a középiskolákban,
- viszonylag erős az egyetemi felvételi szelekció hazánkban,
- erősen matematikai és természettudományi alapképzéssel indul a mérnökképzés,
- a magyar mérnökképzés kevésbé algoritmizált, mint pl. az angolképzés,
- viszonylag több önálló gondolkodást követelünk meg a hallgatótól,
- az oktatók-hallgatók kapcsolata közvetlenebb, mivel eddig egy oktatóra csak 6-8 hallgató jutott (ez utóbbi várhatóan a Pénzügyminisztérium instrukciója alapján hamarosan 10-20-ra fog változni). Ehhez meg kell jegyezni, hogy az igazán elitképzéssel foglalkozó amerikai MIT-en egy oktatóra 2-4 hallgató (ill. doktorandusz jut),

- a magyar mérnökképzésben sajnálatosan igen csekély számban cserélődnek az egyetemi oktatók és az iparban praktizáló mérnökök, ezt azonban ellensúlyozták korábban az ipari megbízásból végzett kutatások és fejlesztések, melyekben a tanszemélyzet 80-90%-a részt vett.

A magyar mérnökképzés mássága mellett is európai színvonalát bizonyítják végzett mérnökeink külföldi cégeknél elért sikerei és a külföldi részképzésben részt vevő 4. és 5. éves hallgatóink külföldön elért tanulmányi eredményei. (A Karlsruhe-ban most már rendszeresen egy-két félévet végzett hallgatóink tanulmányi átlaga — a nyelvi nehézség ellenére — eddig minden évben jobb volt, mint az azonos évfolyamon tanuló német diákoké.)

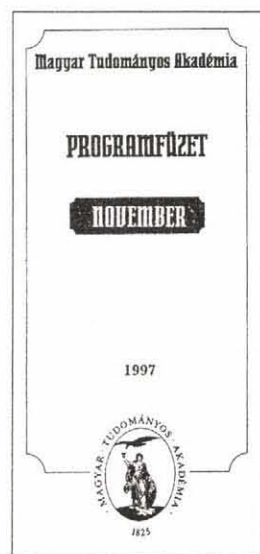
Az európaiság kiteljesítéséhez tulajdonképpen csak a két-, vagy többnyelvűség hiányzik mérnökeink egy — sajnos nagyobbik — részéből. A több évtizedes, kötelező orosznyelvtanulásnak eredményeként mérnökeink jó része se oroszul, se más idegen nyelven nem tud tárgyalni, levelezni. A most kikerülő végzős hallgatók azonban már csak akkor kaphatnak diplomát, ha eredményes középfokú nyelvvizsgát tettek valamely (bármely) idegen nyelvből. E mellett megindítottuk magyar hallgatók részére is az angol, francia, német és orosz nyelvű mérnökképzést is. Úgy vélem, hogy ezzel az egyetem minden tőle telhetőt megtett, hogy mérnökeink igazi *euromérnökké* válhassanak. E tevékenységünkben egyedül csak a Pénzügyminisztérium képes bennünket megakadályozni, ami ha bekövetkezik, semmiképpen nem nevezhető európaiságnak, éppen úgy, mint az elképesztő mértékű szemtelés fővárosunk közterületein, vagy mint az épületfalakon — köztük műemlékeken — megjelenő graffitik, vagy az Aluterv szakmai könyvtárának bezúzása a '90-es években, vagy az Operaház egyedülálló vízzel működő színpademelő berendezésének megsemmisítése a '80-as években, anélkül hogy legalább egy munkahengert megőriztek volna a remélhetőleg végre látogathatóvá váló Műszaki Múzeum számára.

NYITOTT AKADÉMIA:
rendszeres működés —
rendszeres tájékoztatás

PROGRAMFÜZET

Ez év szeptemberétől rendszeresen megjelenik az MTA osztályainak, intézeteinek rendezvényeit előre jelző „Programfüzet”.

Keresse a fővárosi és vidéki akadémiai és egyetemi központokban!

CSATÁRI BÁLINT

AZ ALFÖLD-KUTATÁS FEJLESZTÉSÉRŐL

„A regionális fejlesztés, mint tudományos tevékenység, aránylag új Magyarországon. Nyugat-Európában már elismert és hasznában felismert tevékenység. Különös jelentőséget kapott az elmúlt években, amikor az informatika — mint az érintkezési kultúra forradalma —, valamint a globalizáció — mint a gazdaság, a kultúra, a biztonságpolitika világforradalma — kiterjeszkedett az egész Földgolyóra. A szovjet rendszer összeomlása után a magyarság megmaradásának egyik kulcskérdése, hogy szállásterületének egyes tájegységeit mennyire tudja modernizálni: azaz felszínre hozni az adott térség ember- és kultúraeltartó képességeit, lehetőséget teremteni arra, hogy versenyképesen legyen része az ezredforduló integrációs folyamatának. Az Alföld évezredes másként szerveződése nemcsak tanulmányozást kíván, de a térségben élő, a településfejlesztésbe bekapcsolható szürkeállomány összefogását is egy új, regionális fejlesztési terv kialakítására.” Ezekkel a mondatokkal indokolta az MTA elnöke a Programtanács 1996. november 12-i ülésén az Alföld-kutatás programba iktatását és egyben fejlesztését az akadémiai intézethálózaton belül.

Előzmények

Az MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézetének szervezeti előzményei a századfordulóig nyúlnak vissza. Cholnoky Jenő akadémikus — a híres Balaton-kutatások nyomán — a Magyar Földrajzi Társaság első kecskeméti vándorgyűlésén (1907) vetette fel először e nagy táj szisztematikus kutatását végző intézet felállításának szükségességét. E javaslat a Klebelsberg Kunó által képviselt — korát messze megelőző — kultúr- és tudománypolitika Alföldre vonatkozó részében is tovább élt. A régió több tudományterület által hangoztatott „mássága”, relatív elmaradottsága, sajátos modernizációs igényei és törekvései jeles tudósok nagyívű munkáiban nyertek megfogalmazást. Az „alföldi út”, a „harmadik út”, a különlegesen keveredő „keleties és nyugatias” alföldi fejlődési elemek, modellek (mezővárosok és tanyarendszereik, a paraszt-polgári fejlődés, a tájanként is alapvetően különböző agrárium, a folyószabályozások után fellépő új környezeti konfliktusok stb.) vizsgálata állt 1942–49 között a Szegedi Egyetem mellett működő Alföldi Tudományos Intézet tevékenységének is a középpontjában.

Újabb 25 esztendő elteltével, az MTA Földrajztudományi Kutató Intézete keretei között létrehozott békéscsabai Alföldi Kutatócsoport alapítása óta beszélhetünk ismét szervezett, intézményes keretek között folyó Alföld-kutatásokról. Az 1982-ben alapított kecskeméti Településkutató Csoport tovább növelte ezeket a lehetőségeket. Két év múlva, 1984-ben — lényegesen kibővült, interdiszciplináris szakmai-tudományos profillal és integrált tudományos programokkal — a két alföldi tudományos osztály az MTA Regionális Kutatások Központja részeként újult meg. Ez lényegesen tágabb diszciplináris és elismert tudományos szervezési keretet adott az Alföld komplex szemléletű területi kutatásaihoz. Ennek egyik kiemelkedő csomópontja volt az MTA RKK keretei között az Alföldi Tudományos Intézet újrualapítá-

sa, s a — tudományos téziseit illetően az MTA Elnöksége által is elfogadott és 1994-ben zárult — Alföld-kutatási program. Sajnos a törvényes keretek, a regionális kutatások kooperatív műveléséhez szükséges új területi intézmények és a hozzájuk rendelt források hiánya miatt a fenti fejlesztési program megvalósulása késik.

Regionális fejlesztési elvek, stratégiai megfontolások

Már az MTA Elnökségének fentebb említett határozata is kiemelte, hogy az Alföld régiót, annak tudományos vizsgálatát, a lehetséges új fejlesztési irányait megalapozó komplex, integrált, multidiszciplináris kutatásait nem lehet (Kelet-Közép-) Európa, a Kárpát-medence, valamint az ország más makrotérségeitől elszakítva, „pusztán önmagához viszonyítva” elemezni és problémáit megoldani. Az Alföld sokat hangoztatott viszonylagos elmaradottsága, történetileg is igazolt mássága, bizonyos települési-társadalmi különlegessége, természeti környezeti homogenitása és veszélyeztetettsége, tradicionális agráriumának megújulása csak akkor válhat az elkerülhetetlenül szükséges távlati modernizáció alapjává, ha az Alföld fejlesztésének szükségességét a központi és a lokális (ön)kormányzati szereplők és a tudományos szféra is közös stratégiai célnak tekinti. Nagy kihívás minden említett szereplő és az egész régió társadalma számára, hogy:

— A valóban súlyos válságjelenségek feloldása érdekében milyen módon tud összefogni?

— Mennyire tudja a valóban értéknek tekinthető adottságait a modern regionális fejlődés európai modelljeihez igazítani?

— Milyen formában válaszol a részben globális eredetű (ariditás) és a jelentős nemzetközi együttműködést is igénylő (egységes, vízgyűjtő, medencejelleg, sérülékenység) környezeti-ökológiai változásokra, kihívásokra?

— A világ látványosan és eredményesen átalakult alföldi területeihez hasonlóan végbemehet-e itt is a gazdaság szerkezetváltása a terület eltartóképességének megőrzésével?

— Hogyan lesz képes a régió meglévő humán erőforrásait, annak adaptivitását és e szféra sokoldalú tevékenységének koordinációját biztosítva, megfelelő stratégiai irányok kidolgozása mellett — az Alföld szerves fejlődésének és megújulásának a szolgálatba állítani?

— Milyen módon válhat a régió a kelet felé terjedő európai gazdasági és integrációs folyamatoknak a modern — saját lehetőségeit, érdekeit is érvényesíteni képes — tranzitterületévé, „fordítókörongjává”?

Vélhetően az ezekre a kérdésekre adott válaszokon és megvalósításuk minőségén dől el az Alföld következő fél évszázadának fejlődési pályája. Fontos azonban azt is figyelembe vennünk, hogy a mai, viszonylag gyors, rövid távú, és elsősorban stratégiai fejlesztési kérdésekre adott tudományos alaposságú válaszok mellett legyen a kutatásoknak módja, lehetősége a hosszú távú, rejtve maradó, sajátos regionális folyamatok, trendek elemzésére, összehasonlító szintéziseire is.

Tudományos kutatási és tudományszervezési feladatok

Azt hiszem, hogy a Magyar Tudományos Akadémiának elsőrendű feladata és kötelessége, hogy meglévő kutatóhálózata adottságait, lehetőségeit maximálisan kihasználva, bizonyos többletforrásokat átcsoportosítva, támogassa az Alföld modernizációját, egyes leszakadó térségeinek felzárkózását, a régió legtágabb értelemben vett honi és nemzetközi területi, gazdasági, társadalmi integrációját.

E tekintetben — megítélésünk szerint — nem a tradicionális agrár- és/vagy szellemtörténeti alapokon álló tájintézetek feltámasztására van szükség, hanem a modern, a regionális tudományok égisze alatt, a térbeliség rendező elvei alapján szintetizáló multidiszciplináris területi kutatásokra. Ezeknek az alábbi főbb témákra, témacsoportokra kellene irányulniuk:

1. Az Alföld környezeti konfliktusai, amely vizsgálatok feltárnák és folyamatosan követnék az ariditás irányába mozduló globális klimatikus hatások ökológiai és ökonómiai következményeit, együttes hatásmechanizmusait a természeti értékekre, a mezőgazdaság új — a fenntartható fejlődéssel összhangba hozandó — területhasználati és művelési szerkezeti változásaira, a kibontakozó falusi-vidéki turizmusra, végül kidolgoznák a települések, a helyi társadalom és a környezet új, harmonikus összhangjának megteremtéséhez szükséges modelleket. E vizsgálatoknak két fő szintézisterülete lehetne: a Tisza-kutatási program és a különböző típusú, jellegzetes alföldi települések (tanya, óriásfalú, mezőváros) környezetfejlesztését megalapozó modell-program.

2. Az alföldi régió gazdasági szerkezetváltásának lehetőségei, amely vizsgálatok feltárnák a mezőgazdaság elkerülhetetlen átalakításának (területi visszavonulásának) lehetséges térségeit, szelektív irányait, az új ipari és szolgáltatási ágazatok befogadásának feltételeit, a régió korábbi adaptívitási képességének új elemeit, az Alföld innovációkövetítő képességét a határon átnyúló gazdasági-társadalmi kapcsolatok terén. E kutatásoknak elsősorban az euroregionális, határ menti kapcsolati mód-szerek adaptációját kellene biztosítaniuk.

3. Az Alföld sajátos térszerkezeti elemei és a hozzájuk kapcsolható adekvát területfejlesztési egységek, típusok, amely vizsgálatok feltárnák az Alföld viszonylag különálló történeti fejlődéséből is következő olyan területi egységeket, amelyek egy alulról építkező, modern regionális fejlődés térreleváns egységei lehetnek. Ezek a kutatások, egyrészt a falu (tanya)-város kapcsolatok jellege és minősége szerint beavatkozásitársaság-típusokat határoznának meg a regionális politika számára, másrészt feltárnák azokat az igen eltérő lokális, endogén erőforrásokat, amelyekre építeni lehet a helyi társadalom, a kialakuló regionális piacgazdaság és a különleges alföldi településgyűttek jövőjét illetően. E kutatási irány meghatározna a szigetszerű, a sávós, a hálózati jellegű, illetőleg a többközpontú települési terek eltérő sajátosságait, befogadó- és kooperációképességét, különös tekintettel a régió új — kelet-közép-európai jelentőségű — közlekedési és kommunikációs tengelyeihez való kapcsolódásuk tekintetében.

Népesség foglalkozási ágak szerinti megoszlása a hat alföldi megyében (%), 1990						
Megnevezés	Bács-Kiskun	Békés	Csongrád	Hajdú-Bihar	Jász-Nagykun-Szolnok	Szabolcs-Szatmár-Bereg
megye						
Ipar	35,6	39,8	42,6	39,1	41,7	35,2
Építőipar	5,0	4,1	7,0	7,0	4,9	6,1
Mezőgazdaság	36,6	31,6	22,3	27,1	27,3	29,0
Közl. posta	6,7	7,5	11,1	11,5	10,1	11,8
Kereskedelem	12,0	12,0	13,4	11,8	11,6	13,7
Vízgazdálkodás	2,6	3,2	2,9	3,0	3,3	2,8
Egyéb anyagi tevékenység	1,6	1,8	0,6	5,4	1,2	1,4

Az egyes foglalkoztatási ágakon belüli létszámváltozási tendenciák (%), 1990						
Megnevezés	Bács-Kiskun	Békés	Csongrád	Hajdú-Bihar	Jász-Nagykun-Szolnok	Szabolcs-Szatmár-Bereg
megye						
Ipar	84,1	83,3	84,1	93,3	85,3	89,6
Építőipar	58,4	70,4	62,3	66,4	63,0	64,3
Mezőgazdaság	71,8	72,2	69,8	74,9	78,7	64,7
Közl. posta	97,0	90,3	91,8	91,8	97,9	104,2
Kereskedelem	93,0	79,5	88,1	82,3	83,4	80,5
Vízgazdálkodás	96,2	85,5	84,9	91,1	83,4	83,9
Egyéb anyagi tevékenység	71,4	75,1	77,6	55,9	76,6	80,4
1985-höz képest						

4. Társadalmi és szociális konfliktusok az Alföldön, amely vizsgálatok feltárnák a régió különböző, már fentebb meghatározott területi egységeiben élő helyi társadalom jövedelmi és életkörülménybeli állapotát, az alföldi társadalom területi differenciálódásának súlyos következményeit. Kísérletet tennének arra, hogy az emelkedő és leszakadó társadalmi-területi-települési csoportok pontos definiálásával erősítsék a társadalmi szolidaritást és a területi kohéziót. Elemezni és összefüggéseiben vizsgálni kellene azt, hogy a környezet, a gazdaság, az infrastruktúra területi különbségeit a helyi társadalom, az önkormányzatok és azok területi szervezetei (kistérségei, megyék, új alföldi régiók) hogyan élik meg, milyen valóságos szereplők jelennek meg bennük egy lehetséges „régiónbarát”

közigazgatás, egy új térségi progresszió megvalósításához. E kutatások szintéziskísérlete a lokális (földrajzi) identitásnak mint a modernizációhoz feltétlenül szükséges társadalmi elemnek a meghatározása lenne, sokoldalú mentális térképezési módszerek alkalmazásával.

Minden fentebbi alapvetési főirányban előre meghatározott szempontok alapján lehetne megkísérelni a különböző, alternatív területi-fejlesztési modellek kidolgozását az *Alföld alternatív jövőképei, új imázsa, lehetséges fejlesztési forgatókönyvei* c. összegző témacsoporton belül. Az „alföldi fejlődési út” (ha van ilyen) irányait oly módon kellene e kutatási részben szintetizálni, térben és elméleti alapon csoportosítani, ahogy azok a térszerkezeti kutatások során meghatározhatóvá váltak.

E szükséges kutatási főirányok egyszerre aligha indíthatók el. Ezért meg kell határozni azok lehetséges célvizsgálati mintaterületeit, szintjeit és — később még részletesen kifejtendően — az átfogó Alföld-kutatások integrációjának lehetséges variánsait. *Kitüntetett kutatási szintek* — mint rendező elvek — *témacsoportok szerint:*

1. *a települési szint* — különös tekintettel a tanyára és az alföldi városokra, településegységekre, a társadalmi szegregációra;

2. *a kistérségi szint* — különös tekintettel a társadalmi kohézióra, a lokális „mi tudatra”, az (agrár)gazdasági szerkezet és a területhasználát változásaira, a falu-város kapcsolatok jellegzetességeire, a fűrtészerűen összekapcsolható térségi fejlesztési alternatívákra;

3. *a regionális szint* — különös tekintettel a környezeti egyensúlyproblémákra és az ökológiai rendszerekre, a közlekedési és nemzetközi információs folyosókra, az innovációs és logisztikai központok megjelenésére, térbeli hatásaira;

4. *az euroregionális szint* — a Kárpátok-eurorégióban, a Tisza-Maros-eurorégióban, a Duna és a Tisza megújuló tengelyein lejátszódó remélt integrációs folyamatokra vonatkozóan.

Az Alföld-kutatások rendkívül szerteágazó intézményi formái, tevékenységei (az MTA-tól az egyetemeken át a múzeumi és helytörténeti kutatásokig) aligha „foghatók be” egyetlen intézmény keretei közé. Összehangolásuk viszont feltétlenül szükséges. Ennek a jelen körülmények között két fő formája lehetséges:

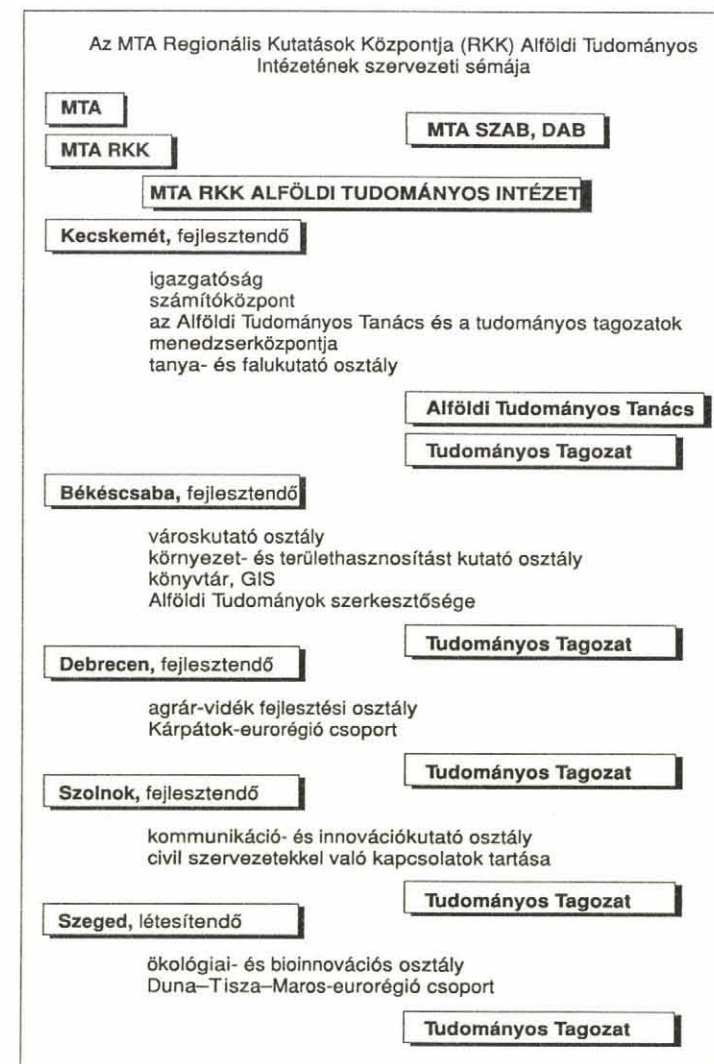
1. *A régiókutatások lehetséges integrációja az alföldi információs rendszer alapján.*

A kutatások egyik integrációs formáját, lehetőségét egy — valamennyi alföldi kutatóintézet, egyetem, könyvtár, régió, városi önkormányzat stb. által közösen létrehozott, hálózati kapcsolatokon alapuló, sokoldalú és nyitott, a szereplők partneri viszonyára építő internetbázisú — egységes követelményrendszereket kielégítő *Alföldi Információs Rendszer* jelenthetné. Ez összefogná és reprezentálná az egész régiót. Megfelelően tagolva szolgálná a közös kutatások tudományos adatbázisát, a területfejlesztést, a kutatási eredmények széles körű terjesztését, a régió hazai és nemzetközi imázsának megteremtését, az intra- és interregionális személyes és intézményes, társadalmi és oktatási kapcsolatokat egyaránt. Már ma is működik az RKK számítógépközpontjában egy elektronikus Alföld-bibliográfia, azt folyamatosan bővítve a rendszer szolgáltatná a

teljes alföldi tudományos produktumot a világ és a hazai közvélemény számára egyaránt.

2. *Az Alföld-kutatások integrációjának testületi formái*

Az MTA Elnöksége és osztályai, az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, az MTA SZAB és a DAB közösen, az Alföld-kutatások irányítására, valamint a különböző stratégiai kutatási irányok kidolgozására, összehangolására *Alföldi Tudományos Tanácsot*, illetve multidiszciplináris *tudományos tagozatokat* (ökológiai-környezeti, történeti-régészeti-néprajzi, közgazdasági-pénzügyi, agrárgazdasági, műszaki-informatikai, településtudományi-építészeti, közigazgatási-szociológiai, regionális-külkapcsolati stb.) hoznának létre. A tagozatokba behívott kutatók, szakemberek, a keretjellegű intézet menedzselése mellett végezhetnék a közös kutatásokat. Pályázati úton külön kutatási forrásokhoz is juthatnának. Legalább évi két alkalommal üléseznének, rendszeresen tematikus konferenciákat, két évente közös Alföld-kongresszusokat rendezve biztosíthatnánk e módon a régió egységes, koncepciózus tudományos felügyeletét, tájékoztatva a hazai és nemzetközi tudományos és laikus közvéleményt az elért eredményekről. Évi két alkalommal megjelenne az *Alföldi Tanulmányok* c. periodika is.

KOVÁCS FERENC

AZ AGRÁRGAZDÁLKODÁS TUDOMÁNYOS MEGALAPOZÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI

(Munkaterv)

„Az agrártermelés tudományos alapozása” az egyik alprogramja „A magyar agrárium helyzete és jövője” c. programnak. Kovács Ferenc az 1996. december 5-én tartott nyitókonferencián ismertette az alprogram munkatervét.

A nagy tudományos felfedezések, akár a régebbi korokat, akár a közelmúltat nézzük, elsősorban a gyakorlat szükségességéből fakadtak. Az egymásra utaltságuk törvényszerű folyamat, és nem történelmi korok vagy rendszerek függvénye.

A századforduló éveiben a kontinens lakosságának gyors ütemű növekedése magával hozta az élelmiszerek iránti növekvő keresletet. Az agrárpolitikusok ezt hazánkban is felismerték, a tudomány és a gyakorlat képviselőivel közösen kidolgozták az addig extenzív magyar mezőgazdaság belterjes irányú fejlesztését. Ez nagy hatással volt az agrárkutatás és az agrárszakoktatás fejlődésére is. Az addig tanintézményként működő agrártudományi műhelyek akadémiai és főiskolai rangot kaptak. E kedvező kölcsönhatással is magyarázható, hogy Magyarország Európa „éléskamrájává” és legnagyobb élelmiszer-exportőrévé vált.

Századunk második felében az erőszakolt és megalapozatlan nagyüzemesítés újabb és nagy kihívást jelentett a magyar agrártudomány számára. A hatástanulmányt, a tapasztalatot és a feltételeket nélkülöző nagyüzemi termelés első évtizedét a küszködés jellemezte, míg a tudomány és a szakemberképzés számára ezek a felkészülés évei voltak. A '70-es éveket követően a termelés szakosodása, az agrárszakemberek szakosított képzése, a műszaki fejlesztést szolgáló K+F-kutatások felgyorsulása, a kibontakozó termelési integrációk, a szaktanácsadás térhódítása és a felsoroltak eredményeit magába olvasztó, azokat továbbra is támogató agrárpolitika eredményeként a magyar agrártermelés Európa élvonalába, egyes termékek (kukorica, búza, vetőmag, napraforgó stb.) mennyiségi mutatói tekintetében pedig élére került.

Napjainkban agrártermelésünk történelmi szempontból talán a *legnagyobb kihívás előtt áll*. A rendszerváltást követő tulajdonjogi változások, a termelés folyamatos csökkenése, az agrárkutatás és -oktatás megtorpanása, az agrárpolitika bizonytalansága, az EU-hoz való csatlakozásunk igénye, az

agrártermeléssel is összefüggő világgazdasági körülmények stb. miatt is sürgősen rendezni kell sorainkat. A történelmi szempontból sokat kínáló lehetőségeket a tudományt művelők, a gyakorlatban dolgozók és a döntést hozók szorosabb együttműködésével, az információ javításával és az egymás iránti nagyobb bizalommal lehet csak igazán kihasználni. A közös és sürgős cselekvést a következők teszik szükségessé.

A világ mértékadó szervei és intézményei, valamint egyre több tudományos előrejelzés is az *agrártermelés* (a mezőgazdaság, az élelmiszeripar, az erdészet stb.) *várható felértékelődését prognosztizálják*. Ez a világ lakosságának robbanásszerű növekedésével, a termőterület folyamatos csökkenésével és a természetes környezet (talaj, víz, levegő) védelmével magyarázható.

Hazánk ökológiai (természeti, éghajlati) adottságai a mezőgazdasági termelés számára európai viszonylatban is kiemelkedők. Az ország területének 70%-a — bár differenciáltan, de — intenzíven művelhető, 18%-át erdő borítja. A termelés lehetőségei nincsenek kihasználva, jóllehet a környezet terhelése messze alatta van az európai országokénak. Nincs tehát elvi akadály annak, hogy többet és jobb minőséget termeljünk.

A hazai élelmiszer-fogyasztás folyamatosan csökken, számos termékből — megfelelő árualap hiányában — a megnyílt exportlehetőségeket sem tudjuk kihasználni. A mezőgazdasági termelés még így is az ország exportjának mintegy negyedét adja. Ennek kiesése az ország szempontjából olyan veszteség lenne, amelyet mással aligha lehetne pótolni. Hazánkban minden második, harmadik ember közvetlenül vagy közvetve érdekelt a mezőgazdasági termelésben. A vidék fejlődése, a falvak lakosságának foglalkoztatása, a munkanélküliség csökkentése az agrártermelés fejlesztésén keresztül lehetséges.

Az EU-ba való belépéshez hátralévő időben még tudjuk agrárgazdaságunkat fejleszteni, de a teljes jogú tagság után már alig remélhetjük. Márpedig a magyar agrárgazdaság növekedése nélkül az egész magyar gazdaság hosszú távú stabilizálása is

megkérdőjeleződik. Az agrártermelés fejlesztése tehát nemzeti érdek. Ezért helye és szerepe a magyar gazdaságon belül nem lehet naponta változó állásfoglalások vitája. Alapvető érdekünk fűződik ahhoz, hogy számunkra az EU-csatlakozás ne járjon hátrányokkal. Sürgető feladat a magyar adottságokra, az EU-csatlakozásra és a világgazdasági kihívásokra épülő nemzeti agrárprogram mielőbbi kidolgozása. A tudomány ehhez is segítséget kíván nyújtani.

A Magyar Tudományos Akadémia Agrártudományok Osztálya kifejezi készségét arra, hogy a hazai és külföldi kutatások eredményeinek szintézisével, majd további kutatások és vizsgálatok végzésével segítse a hazai agrárstratégia mielőbbi kialakítását, az EU-hoz való csatlakozással járó új kutatási, fejlesztési koncepció kidolgozását, a prioritások és az indokolt súlypontáthelyezések meghatározását. Az osztály keretében működő és minden tudományterületet átfogó 14 tudományos bizottság és a hozzájuk tartozó mintegy 1000 tudományosan minősített kutató-oktató-fejlesztő szakember nagy szellemi potenciált jelent, és e munkának részese kíván lenni.

Az MTA elnökének kezdeményezése nyomán a legfőbb magyar tudományos testület nemcsak hallatja hangját az ország sorsát meghatározó fontosságú kérdésekben, hanem

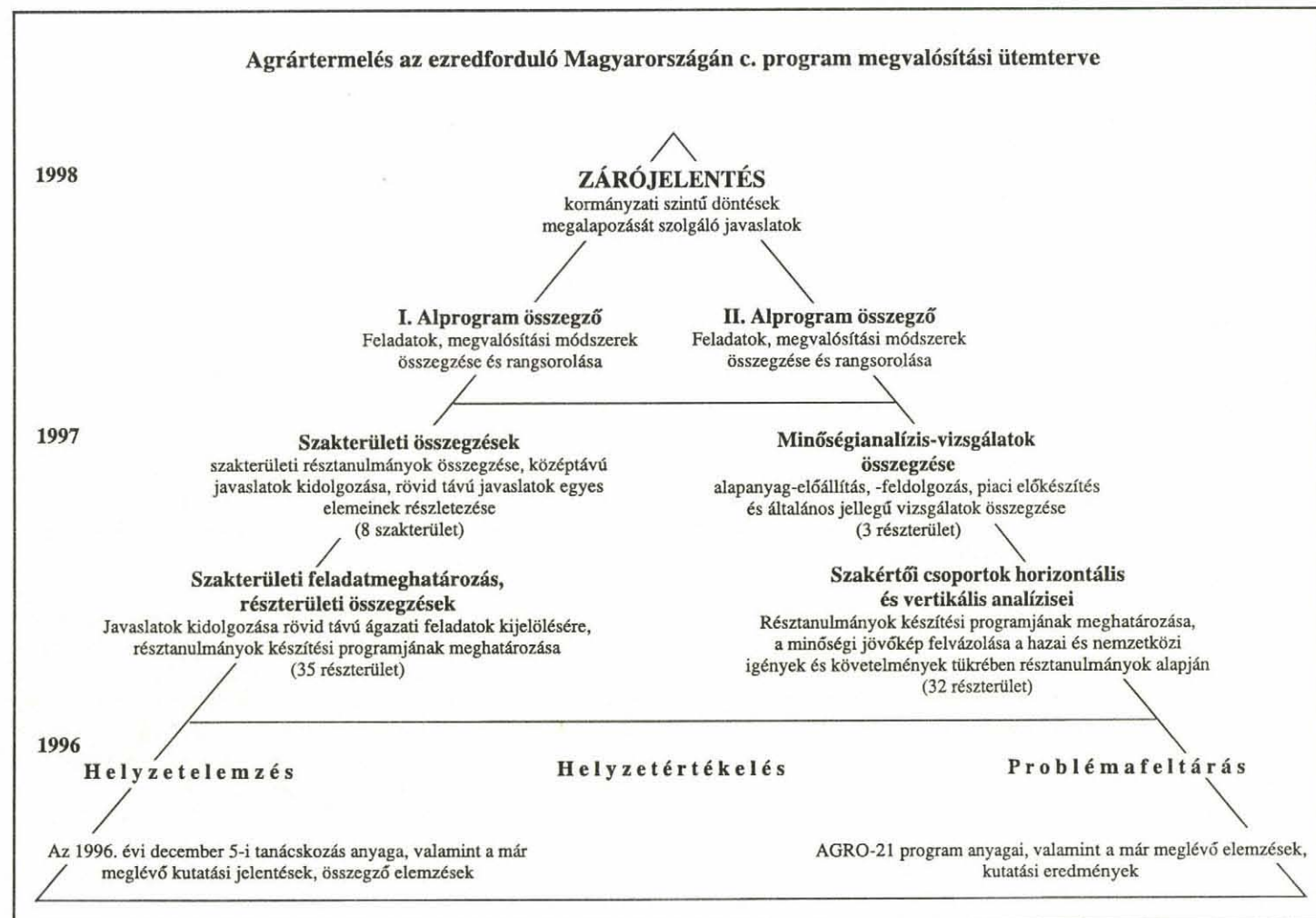
erre — anyagilag is támogatott — külön felkérést kapott. Az idő sürgetése miatt gyors válaszokat kell megfogalmaznunk az agrárgazdaság jövőjét érintő, legalapvetőbb kérdésekben.

Fentieket szolgálóan vállaltuk az *Agrártermelés az ezredforduló Magyarországon* c. kutatási programot. E szintéziseken alapuló kutatás célja: az ország természeti és gazdasági adottságaihoz igazodóan a termelés mennyiségének növelése, együtt a termékek minőségjavításával és az élelmezés fokozott biztonságával, az agrártermelés szerkezetének újraértékelése, változásainak kidolgozása, a belső piac és az export gazdaságos fejlesztése, valamint a hatékonyság és versenyképesség növelése.

Első feladatunk: adjunk a jelenről helyzetelemzést, és arra alapozva jelöljük meg a problémák megoldásának útját, a megoldás lehetőségeit, készülünk fel a döntési változatok bemutatására és adjunk a kormánynak javaslatokat, ajánlásokat ahhoz, hogy kialakuljon a mindenki által óhajtott agrárstratégia, vagy hosszabb távú agrárprogram.

Az 1997–98-ban összeállított tanulmányokat az ábrán látható tartalommal különböző országos és tájrendezvényeken széles körű vitára bocsátjuk, az eredményeket kiadványokban és egyéb formákban ajánljuk hasznosításra.

Agrártermelés az ezredforduló Magyarországon c. program megvalósítási ütemterve

A BŐS–NAGYMAROSI VÍZIERŐMŰ

A Bős–Nagymaros Akadémiai Ad Hoc Bizottság jelentése

Kollégáink dolgoznak „A víz és a vízgazdálkodás helyzete”, valamint „A Duna és a Duna-völgyi régió fejlesztésének lehetőségei” c. programok (VIII., illetve IX. program) előkészítésén. Időközben felkérést kaptunk: vízgazdálkodással, környezetvédelemmel, területfejlesztéssel foglalkozó szakemberekből hozzunk létre szakértői testületet, amelyik tudományos tanácsadással segítheti a Nagymaros–Gabcsikóvíz vízierőművel kapcsolatos tárgyalások ügyében a kormányzatot és amely a Duna és térségének hosszú távú fejlesztésére dolgoz ki programot.

Alábbiakban közreadjuk az Akadémián 1994-ben a kormány kérésére létrehozott „Bős–Nagymaros Akadémiai Ad Hoc Bizottság” jelentését. A bizottságot először Somlyódi László, majd lemondása után Michelberger Pál vezette. Az 1996 januárjában véglegesített szöveget végül is a kormány nem kapta meg.

A Bős–Nagymaros Akadémiai Ad Hoc Bizottság 1994 ősztől működött, amely időszak alatt sok változás következett be a Gabcsikóvíz–Nagymaros vízierőművel (GNV) kapcsolatban. Míg 1994-ben még célszerűnek tűnt valamely kompromisszum megkeresése, a nagymarosi körgát elbontását követően, a szlovák oldali építkezés előrehaladásával ez a lehetőség mára aligha áll fenn.

Bevezetés és célkitűzés

A bizottság nem érezte feladatának valamely operatív szerep felvállalását, hiszen az a kormányzati intézmények dolga. Elsődleges céljának a GNV-probléma kritikai áttekintését tekintette, a *jövőre vonatkozó tanulságok levonása* érdekében, amelyből következik a jelentés célkitűzése is.

A fenti cél elérése érdekében számos fontos kérdés megválaszolására volt szükség. *Mindig helyes volt-e az Akadémia szerepvállalása? Tudta-e az Akadémia hasznosítani szakemberhálózatát a GNV interdiszciplináris problémájának kezelésében? Kissé általánosabban: milyen mértékben adhat az Akadémia tanácsot a GNV-vel, vagy más, hasonló, nagyléptékű, összetett, stratégiai jellegű problémával kapcsolatban? Mi a politika és a tudomány kapcsolata? Lehetséges-e a kettő együttműködése, amikor az előbbit az állandóan változó, napi kérdések megválaszolási igénye, míg az utóbbit a gyakran többéves, vagy évtizedes, mélyreható vizsgálatok jellemzik. Hogyan lehetséges a tudományos ismeretek átvitele a döntés-előkészítésbe? Vajon megfelelően történt ez meg a GNV esetében?*

A bizottság munkája során egyértelművé vált, hogy *egységes álláspont kialakítása a szakemberek között is nehéz*. A további viták elkerülhetetlenek. Az okok számosak: a szakmai

kérdések tisztázása, a „GNV-jelenség” társadalmi feldolgozása, a jövőbeni hasonló problémák gondosabb kezelése és így tovább. Ehhez hozzátehetjük, hogy a *GNV-kérdés továbbra is megoldatlan*. Ugyanakkor a kívánatos vitafórum ma aligha hozható létre anélkül, hogy az a hágai perben a magyar fél pozícióját ne gyengítené. Így tehát újabb kérdések merülnek fel: mit tehetnek a szakemberek? Mit tehet az Akadémia?

A bizottság tevékenysége részben a nagymarosi körgát elbontását megelőző időszakra esett. Ezért a jelentés először az 1994. év végét jellemző helyzetet és annak kialakulását tárgyalja. Ezt követően foglalkozik a jelenlegi állásponttal, majd a tudomány és a politika kapcsolatával. Végezetül néhány fontosabb következtetést vonunk le.

A bizottság az alábbi jelentését — elfogadás céljából — az Akadémia Elnökségének a szíves figyelmébe ajánlotta.

Az 1994. év végére kialakult helyzet jellemzése.

Áttekintés: 1988–1994

A GNV elsődleges céljának 1988-ig az *energiatermelés maximalizálását tekintették*. Az ökológiai és vízminőségi szempontok, a járulékos beruházások (pl. szennyvíztisztítás) igénye és az erőműrendszer az eredeti tervektől eltérő, környezeti szempontokat figyelembe vevő üzemeltetése az 1988. októberi jóváhagyó, parlamenti határozatban merül fel először. Ezt követően a GNV gyorsított kivitelezéséről döntenek. Mintegy fél évvel az előző határozat után a *Parlament ideiglenesen felfüggeszti a nagymarosi építkezést* („ökológiai szükséghelyzet”), majd a dunakiliti mű építését, októberben pedig véglegesen leállítja a nagymarosi vízlépcső kivitelezését.

1989-et és 1990-et a társadalmi ellenállás és az *ökológiai szempontok túlhangsúlyozása jellemzi*, amely párosul az építkezés előrehaladott voltának, a gazdasági és egyéb tényezőknek a figyelmen kívül hagyásával. 1991 elején hét tervváltozat elemzését követően a szlovák kormány dönt az úgynevezett C variáns felépítéséről. Magyar oldalon a politikusok a tervet nem tekintik komolynak. Eközben sikertelen tárgyalások folynak. A végkifejlet: a szlovák oldalon az építkezés megkezdése, az államközi szerződés egyoldalú felmondása (1992. május) és a Duna sajnálatos elterelése (1992. október). Ezt az eseménysort egészítik ki a háromoldalú, eredmény nélküli vízhozammegosztási tárgyalások, majd követi 1993-ban a nemzetközi bíróság megkeresése és a C változat építésének folytatása.

Az áttekintés jól mutatja a *helyzet és a megválaszolandó kérdések többszöri gyökeres (fel nem ismert) megváltozását*, amelyet előrettekintő stratégiai elemzések és a magyar fél gondolkodása nem követ. A következmény mára ismert. Ebből adódóan a kérdés ma már nem az, hogy az energiatermelést, továbbá a Duna folyószabályozási és egyéb problémáit vajon a GNV-hez hasonló módon valósítanánk és oldanánk meg, vagy sem, hanem sokkal inkább az, *hogyan tudnánk a magyar fél számára rendkívül kedvezőtlen helyzetet módosítani* (erre 1994-ben még több esély lett volna, mint napjainkban).

A nagymarosi vízlépcső építésének 1989. évi felfüggesztése az eredeti tervhez viszonyítva gyökeresen új helyzetet teremtett. Az egyedül helyes folytatás a nemzetközi szokásoknak megfelelő, korszerű, környezeti hatásvizsgálat (KHV) elkészítése (ennek hiánya végigkíséri a „történetet”: az 1985. évi KHV az eldöntött változatra vonatkozott, amely nem felel meg a *hatásvizsgálat* definíciójának, lásd később), majd az ezt követő tárgyalások lettek volna Csehszlovákiával. Erre vonatkozóan 1990 elején az MTA akkori ad hoc bizottsága javaslatot készített a Németh-kormány felkérésére, amelynek azonban a *választásokat követően semminemű befolyása nem volt az ügy kezelésére*. A GNV a rendszerváltás szimbólumává vált, és csak a tagadás volt elfogadható, politikai hovatarozástól függetlenül.

A kérdéssel foglalkozó átfogó, stratégiai jellegű, döntést előkészítő elemzés és műhelymunka mindmáig hiányzik. Ily módon sajnálatosan érvényes az 1990. évi akadémiai ad hoc bizottság megállapítása: „...ha a közeljövőben bármilyen döntés születik a közös magyar-csehszlovák Duna-szakasz jövőjét illetően, azt elsősorban nem szakmai megfontolások fogják alátámasztani”. Ezzel összefüggésben éleslátóan javasolja a Központi Számvevőszégi Hivatal 1994 elején kelt (titkosított) jelentése olyan szakértői team létrehozását, amely a különböző időtávú, a változó körülményeket is figyelembe vevő, összetett hatásokat részletesen és részérdekektől mentesen elemzi, és felveti — a vizsgálatoktól függően — a magyar-szlovák tárgyalások lehetőségét a vitás kérdések rendezése céljából.

Kiegészítésként megjegyezzük, hogy valamely környezeti hatásvizsgálat feladata az elérendő cél szempontjából szóba

jöhető alternatívák „teljes körének” az elemzése a kiválasztás és a döntéshozás érdekében, majd ezt követően az analízis ismételt felújítása (a projekt teljes élettartama alatt), amennyiben a hatások az elvárttól eltérően alakulnak, vagy a projektet érintő alapvető feltételek megváltoznak. *Az értékelés alapjául* általában a környezeti, gazdasági és társadalmi szempontok tág köre szerepel. A GNV esetében, a teljesség igénye nélkül, az *energia-termelés*, a folyószabályzás, az árvízvédelem, a hajózás, az üdülési célú hasznosítás, a költségek és a hasznok, a finanszírozás mikéntje, a vízminőség, az ökológia, az ivóvízbázisok védelme, a közegészségügy, a természetvédelem, a genetikai és esztétikai értékek, a társadalmi hatások stb. említhetők a legfontosabb célok, szempontok és hatások között. *Azaz, a feladat szerteágazó interdiszciplináris elemekkel rendelkezik, amelyeket önmagában sem a „vízgazdálkodás”, sem az „ökológia” nem fed le.*

A GNV-hez hasonló összetett problémák sok olyan kérdést vetnek fel, amelyeket évtizedes kutatások révén sem lehet mindig egyértelműen megválaszolni. A következőkben ezért néhány aligha kétségbe vonható tény ismertetésére szorítokunk.

Költségek és hasznok

Magyarország eddig kiadásai — beleértve az évről évre esedékes osztrák kártérítést is — mintegy 1,5 milliárd dollárra tehetőek (1994. évi árszinten). Haszon egyáltalán nem mutatható fel, szemben a szlovákok évi mintegy tízmilliárd forintnak megfelelő, energiatermelésből származó bevételével (amely már 1993-ban jelentkezett). Az esetleges elbontás 100–150 milliárd forintba, míg Nagymaros esetleges felépítése 30–50 milliárd forintba kerülne (a körgát elbontása előtti állapotot feltételezve). Megjegyezzük: a fenti adatok közelítőek, mivel pontos vizsgálati eredmények nem állnak rendelkezésre.

Környezeti károk

A környezeti károk elemzése nem könnyű kérdés. Az azonban bizonyos, hogy a Szigetköz 1994. évi állapotánál kedvezőtlenebb aligha lehetséges (lásd később). Azaz, az említett tetemes kiadás és a bevétel hiánya a legsúlyosabb környezeti hatással párosul (a Szigetközben).

A hágai per

A nemzetközi bíróság döntéséről ugyan előre csak találgatni lehet, de mértékadó jogászok véleménye szerint az ítélet — amely 1997–1999 előtt aligha valószínű — nem fogja Szlovákiát kötelezni a csúnyi létesítmény elbontására (a sajtó 200 millió dollár szlovák oldali hitel felvételéről számolt be 1995 végén a csúnyi mű befejezése érdekében), és hasonlóan hazánkat sem a nagymarosi vízlépcső megépítésére. Az ügyet a bíróság minden bizonnyal visszautalja a két ország hatáskörébe (azaz a tárgyalások elkerülhetetlenek lesznek) a vízmegosztásra és a pénzügyi elszámolásra vonatkozó megegyezés céljából.

Megoldatlan kérdések

Az elmúlt hat év során az ország lépésenként került a vázolt, előnytelen helyzetbe. Ez számos további tisztázatlan kérdéssel párosul. Így elsősorban a *biztonságos hajózás* (amelynek rendezését az EU elvárja tőlünk), a *Szigetköz vízutánpótlása és vízkormányzása, a meglévő, de nem használt létesítmények karbantartása és az árvízvédelem felülvizsgálata* említhető. A költségvonat legalább 50 milliárd forintba becsülhető. Ez nem tartalmazza az érintett folyószakasz és a kapcsolódó térség hosszabb távú, fenntartható jövőjének átgondolását és megvalósítását (beleértve a nem kívánatos mederváltozások elkerülését is), amely szlovák közreműködés nélkül aligha képzelhető el. Ezzel a kérdéssel jelenleg senki sem foglalkozik.

Újragondolás (1994)?

Figyelembe véve a szlovák oldali építés előrehaladását is, az 1994. évi helyzet — amikor a bizottság megkezdte működését — számottevően eltért minden korábbtól, és végre indokolt lett volna a kérdéskör újragondolása. *Ekkorra alternatívát (sajnos) egyedül az eredeti terv megfelelő vízmegosztással párosuló, módosított megvalósítása jelenthetett volna, amelynek a gazdaságossága* — figyelembe véve a korábbi, egyébként nem hasznosítható kiadásokat — egyértelműen kimutatható (szemben az eredeti projekttel, amelynek a költségeit az energiatermelés 60–65%-ban fedezte volna a járulékos kiadások nélkül, míg a hiányzó hányadot vízgazdálkodási, közlekedési, üdültetési és egyéb célok megvalósításával indokolták).

A bel- és külpolitikai helyzet megítélésétől függően, 1994-ben még lehetséges lett volna egy ilyen kompromisszum kezdeményezése, amely jó esetben a vízmegosztás ellenőrzésének a visszaszerzését, a Szigetközben jelentkező környezeti károk számottevő mérséklését, a „közös projekt” energiatermeléséből származó bevételét (a részletektől függően ez évi 5–10 milliárd forint), a jövőbeni ráfordítások csökkentését, valamint a folyó és a térség hosszabb távú rendezésének mielőbbi megkezdését ígerte volna.

A követendő stratégia — az ügynek ebben a „késői” stádiumában is — kormányzati, politikai döntéstől függött.

A jelenlegi helyzet

A GNV-vel kapcsolatos események 1994 és 1995-ben folytatódtak. A két ország a hágai bírósághoz beadta a keresetet, majd az ellenkeresetet (amelyre a viszontválaszok is elkészültek). A kormányzat nem döntött az újragondolás mellett, és megtartotta a korábbi „vonalvezetést”. Megtörtént a nagymarosi körgát elbontása, a Duna eredeti mederbe történő visszaterelése, majd a Szigetköz vízutánpótlásának átmeneti megoldására a szivattyúzás helyett a fenékküszöb megépítése. Ennek pozitív hatásai rövid időn belül jelentkeztek, bár átfogó elemzés még nem áll rendelkezésre. A két kormány egy, a korábbiaknál számunkra kedvezőbb vízmegosztásban állapodott meg. Ezzel az ügy átmenetileg nyugvópontra került. Fontosabb dön-

tési helyzet a nemzetközi bíróság tevékenysége eredményeként várható. Mindez a nem politikus kívülállók számára tűnik így, hiszen a sajtó időközben beszámolt a két miniszterelnök találkozójáról, amely során — úgy tűnik — valamely különmegállapodás megkeresésében egyeztek meg, amelyen „szakemberek” dolgoznak.

Tudomány és politika

A GNV-hez hasonló, nagyléptékű, összetett problémák esetében a tudomány és a politika vagy a tudomány és döntéshozás közötti közvetlen kapcsolatról legfeljebb követő jelleggel beszélhetünk. A tudomány fejlődése óhatatlanul jelentkezik a tervezési és elemzési módszerekben, amelyeket többek között arra használnak, hogy bizonyos projektek jövőbeni hatásait megbecsüljék. Erre a célra a tervezés, a hatásvizsgálat, a kockázati és a több szempontú elemzés stb. ismert (hazánkban sajnos alig alkalmazott) módszerei állnak rendelkezésre. Természetesen ezek a projektek a tervezés alatt vagy a megvalósítás során *vethetnek fel olyan tudományos kérdéseket, amelyek megválaszolása követő jellegű kutatást igényel. Ezek elvégzésének időtartama azonban a legtöbb esetben lényegesen hosszabb, mint a döntéshozás jellemző időléptéke, és ezért a döntések meghozatalánál ritkán játszanak meghatározó szerepet.* Általánosságban ezért a tudomány csak bizonyos irányelveket tud a politika számára nyújtani, és a hiányzó úrt a hatásvizsgálat és a (környezet)mérnöki szakma hasonló módszerei kísérik meg betölteni.

Természetesen a helyzet nyugtalanító. Többre nem alkalmas a tudomány? Válasz egyelőre nincsen. A környezettel kapcsolatban elégséges például csupán az üvegházhatású gázok hatására és a savasodásra utalni, amely jelenségek már a múlt században ismertek voltak, anélkül hogy az 1970-es évekig bárki is komoly társadalmi-gazdasági fejlődési következtetéseket vont volna le belőlük. Azaz, a „*science for action*” értelemben a tudomány válságáról beszélhetünk: egyelőre nagyon sok területen nem ismerjük, hogyan is vigyük át a tudomány eredményeit a gyakorlatba és hogyan vizsgáljunk jövőbeni eseményeket, ill. hatásokat. A tudós alapvetően csak akkor mer nyilatkozni, ha teljes mértékben igazolni tudja állítását. Ezzel szemben a *tervezéssel és döntés-előkészítéssel foglalkozó szakembereknek a legjobb tudásunk szerint kell „igen” vagy „nem” válaszokat adni* — a bizonytalanságok megjelölésével együtt — a megadott határidőn belül, tudva, hogy a végső döntés meghozatala a politikusok feladata és felelőssége.

A szakma (tehát most már nem tudományról beszélünk) szerepe a környezeti problémákkal kapcsolatos döntések meghozatalában, azok „puha” jellege miatt általában sokkal kisebb a kívánatosnál. Ez különösen igaz a GNV egész történetére. A stratégiai elemző munka hiányában a projekt újragondolására sohasem került sor, és a döntéseket a legtöbb esetben kapkodva hozták meg, majd utólagosan keresték a szakmai érvelést. Sajnálatos módon Akadémiánk megítélése sem jó ebben a tekintetben. Az 1983. évi, *egyetlen, átfogó szemléletű akadé-*

mi ai állásfoglalást leszámítva, a különböző *ad hoc* bizottságok egymásnak esetenként ellentmondó véleményeket alakítottak ki, anélkül hogy a kívülállók különbséget tudtak volna tenni testületi, bizottsági és egyéni akadémikusi vélemények között. Az Akadémia többször vállalt fel olyan operatív következményekkel járó szerepet, amelyet a fentiekben elmondottak alapján nem lett volna szabad. A helyzetet bonyolította, hogy a Vízgazdálkodás-tudományi Bizottság „ökológusokétól” gyökeresen eltérő véleményét sem sikerült megfelelően kezelni, és az a legtöbb esetben válasz nélkül maradt. Azaz, az Akadémia nem szolgált az eltérő vélemények megvitatásához megfelelő fórumként és nem tudott a kívánatos mértékben hozzájárulni — például állandó bizottságai révén — a kívánatos interdiszciplináris megítélés kialakításához.

Sajnos a tudomány és a politika, valamint a szakma és a politika viszonya továbbra is tisztázatlan. A hatásvizsgálatok természete magától értetődően jelenti a teljes elbontástól — számos változaton át — az eredeti terveknek megfelelő (tehát a Nagymarost, vagy tágabb értelemben az alsó vízlépcsőt is tartalmazó) felépítésig az összes lehetséges alternatíva emóciómentes, sokoldalú elemzését. A vizsgálat elvégzése — ahogyan az 1994 második felében felmerült —, miközben Nagymaros elbontása éppen megkezdése előtt áll, a szakma hitelének tökéletes hiányát igazolja. Gyakori jelenség világszerte, hogy a döntéshozók a véleményüket alátámasztó elemzéseket szeretnék látni. Azok az értékelések, amelyek eltérő alternatívákat ajánlhatnak, többnyire nem „népszerűek”. Pedig ismereteink folyamatos gyarapodása és a döntési helyzet változása igen sokszor követeli meg a már meghozott intézkedések újraértékelését.

Következtetések

A Szigetköz vízutánpótlásának ideiglenes biztosítására 1995-ben megvalósították a fenékküszöbös megoldást. Az eddigi tapasztalatok kedvezőeknek tűnnek. Ezek átfogó, folyamatos megfigyelése és értékelése — a C változat egyéb környezeti hatásaival együtt — a szaktárcák feladata.

A GNV-kérdés újragondolása — azaz, hogy a nemzetközi pert látjuk-e egyetlen járható útnak, vagy sem — politikai döntést igényelt 1994 végén. A kormány az előbbi utat választotta, amely eredményeként interdiszciplináris elemzést igénylő alternatívára jelenleg látszólag nincs is szükség. Ugyanakkor a két kormányfő találkozásán szóba került különmegállapodás szakmai elemzés nélkül nem készíthető elő. Ezen túlmenően, a nemzetközi bíróság döntését követően a két országnak minden bizonnyal együttesen kell kidolgoznia a szakmailag és politikailag elfogadható kompromisszumot, oly módon, hogy az biztosítsa az érintett térség fenntartható jövőjét. Összességében tehát átfogó, korszerű elemzés nélkül a kérdés hosszú távú megoldása nem lehetséges.

Az újragondolás elkerülhetetlen, mivel a jelenlegi és a várható jövőbeni helyzet eltér a korábban tervezettől. A szakmai tanulságok levonása pedig szükséges ahhoz, hogy a GNV-hez

hasonló, nagy projekteket és természeti beavatkozásokat — ha lesznek ilyenek a jövőben — lényegesen körültekintőbben tervezhessünk meg. Ezeket a kérdéseket mindig konfliktusok és eltérő szempontok (gazdasági, műszaki, ökológiai stb.) jelenléte fogja jellemezni, amelyek eltérő és nehezen összemérhető mennyiségekkel írhatók le. A választás sosem lesz könnyű. A szakmai tanulságok levonásához a megfelelő vitafórum megteremtése — lehetőség szerint az Akadémia közreműködésével — minél előbb szükséges.

A hazai szakma és Akadémiánk nem vizsgázott jól a GNV kérdésének kezelésében (igaz, hogy korábban hasonló nehézségű és sokoldalú probléma nem is merült fel). Az egyes szakterületek és szakemberek közötti multidiszciplináris együttműködés sok kívánnivalót hagyott maga után. Az Akadémia alig támaszkodott a bizottsági és osztályhálózatra és az eltérő nézetekre (például a Vízgazdálkodás-tudományi Bizottság és más, neves szakemberek „különvéleményét” szinte mindvégig figyelmen kívül hagyta), a politikai szervezetek, ill. kormányzati hivatalok is általában a pillanatnyi álláspontjukat alátámasztó akadémiai fórumhoz fordultak véleményért. A fentiekből származó, jövőre vonatkozó következtetések levonása elkerülhetetlen. Ennek többek között azzal is célszerű foglalkoznia, hogy az MTA ajánlhat-e többet elvi állásfoglalásnál egy, a GNV-hez hasonló, politikailag is igen bonyolult kérdésben.

A környezeti hatásvizsgálatok (KHV) elvégzésének és az összetett, nagytérségi, stratégiai jellegű kutatásoknak alig van hazai hagyománya. Míg előbbi nem akadémiai feladat, az utóbbi átgondolása célszerű lenne.

A környezeti hatásvizsgálat elvégzését ma már rendelet szabályozza. Ez nem kötelező egy korábban eldöntött vagy építés alatt álló létesítményre, így a GNV-re sem. Ennek ellenére a jelentésben felsorolt okok miatt javasoljuk egy KHV megrendelését.

AKADÉMIA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HÍRMAGAZINJA

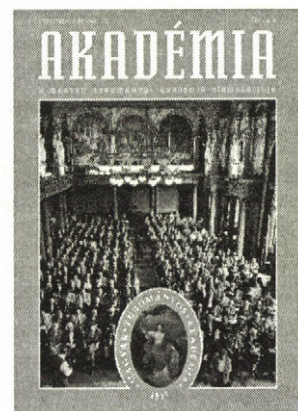
A tartalomról:

Az MTA MDCLXI. közgyűlése
Intézetkonszolidáció
Magyarország
az ezredfordulón

Terjeszti:

Baranyi és tsa.
1062 Bp. Bajza u. 68.

Ára:
250 Ft

„MAGYARORSZÁG AZ EZREDFORDULÓN”

Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián

KUTATÁSI PROGRAMOK [Rendezvények, publikációk] (1997. szeptember 4–október 10.)

Az egyes programok célkitűzéseit, az egyes programok tématanácsainak névsorát és 1997. szeptember 4-ig megtartott rendezvényeiket az Ezredforduló 1. számában közöltük. Az alábbiakban a szeptember 4-től október 10-ig megtartott és az év végéig tervezett, még májusban jóváhagyott rendezvénytervet adjuk közre. (A széles nyilvánosság — így a sajtó, televízió, a rádió — részvételével rendezett konferenciák címeit vastag betűvel szedtük.)

I. Rendszerváltozás: piacgazdaság, társadalom, politika (A piacgazdaságra való átmenet és társadalmi kihatásai)

Programvezetők: † Andorka Rudolf (Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem, a továbbiakban: BKE), Kulcsár Kálmán (MTA Politikai Tudományok Intézete, a továbbiakban: PTI), Hankiss Elemér, Vitányi Iván (MTA Szociológiai Intézete).

A) Rendezvények

szeptember 12–14. *The integration process, the EU accession preparations and the administration.* (Műhelyvita)

Az European Consortium for Sociological Research Intézettel (Dublin) közösen. Az angol nyelven folyó tanácskozás plenáris ülésein Akóts Klára (főosztályvezető, KüM Integrációs Allamtitkárság) *The integration process, the EU accession preparations and the administration* címmel, Balogh András (főigazgató, Magyar Külügyi Intézet) *The Atlantic Dimension of Central European Security* címmel tartott vitaindító előadást. A tanácskozás négy szekcióban folyt, Böhm Antal és Galló Béla, az MTA PTI munkatársai az *East European Chancen for EU Integration* szekciót vezették.

(MTA PTI)

szeptember 15. *Változások a társadalmi szerkezetben.*

(Nyilvános vita)

„A társadalmi struktúra a piacgazdaságra való átmenet korában” alprogram témakörben elkészült zárótanulmányok vitája. Előadók: Kolosi Tamás, Sági Matild, Spéder Zsolt, Tóth István György, Utasi Ágnes. Résztvevő: 50 fő.

(BKE)

szeptember 15. *Polgárosodás.* (Nyilvános vita)

„A társadalmi struktúra a piacgazdaságra való átmenet korában” alprogram témakörben elkészült zárótanulmányok vitája. Előadók: Czako Ágnes, Csité András, Kovách Imre, Laki László. Résztvevő: 50 fő.

(BKE)

szeptember 16. *Az oktatási rendszer és a társadalmi szerkezet összefüggései, kölcsönhatásai.* (Nyilvános vita)

„A társadalmi struktúra a piacgazdaságra való átmenet korában” alprogram témakörben elkészült zárótanulmányok vitája. Előadók: Csegény Péter, Kákai László, Szabó Andrea, Halász Gábor, Harcsa István, Laki László, Gázsó Ferenc. Résztvevő: 50 fő. (BKE)

szeptember 16. *A népesedési helyzet, jelen és jövő.* (Nyilvános vita)

„A társadalmi struktúra a piacgazdaságra való átmenet korában” alprogram témakörben elkészült zárótanulmányok vitája. Előadók: Hoóz István, Hablicsek László, Józán Péter, Kamarás Ferenc, Vukovich György. Résztvevő: 50 fő.

(BKE)

szeptember 17. *A gazdasági szereplők szociológiai elemzése.*

(Nyilvános vita)

„A társadalmi struktúra a piacgazdaságra való átmenet korában” alprogram témakörben elkészült zárótanulmányok vitája. Előadók: Balázs János, Kuczi Tibor, Laky Teréz, Tóth István János, Spetter Zsolt, Lengyel György. Résztvevő: 50 fő.

(BKE)

szeptember 18. *Az országgyűlés és a kormány döntési folyamatainak vizsgálata.* (Műhelyvita)

„Társadalmi változások és a politikai rendszer” alprogram keretében. Előadók: Ilonszky Gabriella, Szigeti Péter. Résztvevő: 20 fő.

(MTA PTI)

szeptember 18. *Civil szerveződés és társadalom.* (Műhelyvita)

Előadó: Wiener György. Résztvevő: 20 fő.

(MTA PTI)

szeptember 22–23. *Társadalom és politika a vidéki Magyarországon és a Kárpát-medencében.* (Nyilvános vita)

A „Társadalmi változások és a politikai rendszer” alprogram keretében. Előadók: Gáll Ernő (Kolozsvár), Kovács Jolán (Muzsla), Lábadi Károly, Halász Albert (Lendva), Éger György, Kuncsol László (Pozsony), Vári Fábián László, Bakk Miklós (Lugos), Gyivicsán Anna, Gyurok János, Demeter Zayzon Mária, Sz. Dévai Judit, Székely András Bertalan, Gémes Balázs, Böhm Antal, Pálné Kovács Ilona, Szoboszlai Gyula, Bódi Ferenc, Székely Csaba, Romány Pál, Kulcsár László, Molnár József, Kovách Imre, G. Fekete Éva, Laki László, Csité András.

(MTA Székház, Nagyterem)

szeptember 29. *Értékváltság és deviancia: a társadalmi integráció alakulása.* (Műhelyvita)

„Társadalmi változások és a politikai rendszer” alprogram keretében. Előadók: Siklaki István (Pártok és értékek), Ehmann Bea-Gál Béla-László János (Pártprogramok értéktartalma), Váriné Szilágyi Ibolya (Hazai értékviták és értékutatások). Résztvevő: 50 fő.

(MTA Pszichológiai Intézete)

B) Rendezvényterv

október 16–18. *Közép-európai változások. Társadalmi, politikai és kulturális folyamatok és stratégiák.* (Nyilvános vita, az MKM-mel közösen)

(Budapest, Kulturinnov)

október 18. Szociális ellátottság. (Műhelyvita)

„A piacgazdaságra való áttérés és a társadalmi változások összefüggései” alprogram keretében.

(OPNI Pszichoterápia Intézet)

október 21. Az állami szociálpolitika változásainak trendjei a rendszerváltás óta. Az EU szociálpolitikai normái és ajánlásai. (Műhelyvita)

(ELTE Szociológiai Intézete)

november 6. Rendszerváltás: piacgazdaság, társadalom, politika. (Nyilvános vita)

„A piacgazdaságra való áttérés és a társadalmi változások összefüggései” c. program 1997. évi zárókonferenciája.

(MTA Székház, Nagyterem)

november 6. A magyar társadalom és a politikai rendszer összefüggéseinek alakulása. (Szakértői vita)

A „Társadalmi változások és a politikai rendszer” c. alprogram eddig elkészült tanulmányainak vitája. (MTA PTI)

november 19. A roma népesség helyzete. (Nyilvános vita)

„A piacgazdaságra való áttérés és a társadalmi változások összefüggései” alprogram keretében.

(Budapest)

C) Kiadványok

Magyarország az ezredfordulón c. sorozatban:

(Megjelent 1997. szeptember 22.)

Globalizáció és nemzeti érdek. Budapest, 1997. 197 p.

A demokrácia intézményei Magyarországon. Budapest, 1997. 187 p.

Előkészületben a

Magyarország az ezredfordulón c. sorozatban:

Sárközy Tamás: *Tulajdoni rendszerváltás, a privatizáció joga* (1997. november)

Rendszerváltás, piacgazdaság, társadalom, politika. Helyzetkép (1998. február)

A magyar társadalom kulturális állapota (1998. március)

Piacgazdaság és a társadalmi szerkezet átalakulása (1998. április)

Műhelymonográfiák

Kulturális stratégiák: kultúrpolitika, közművelődés. (Lehetőségek, alternatívák) (1998. június)

Társadalmi változások és a politikai rendszer (1998. június)

II. A magyar agrárium helyzete és jövője

Programvezetők: Kovács Ferenc, Láng István (MTA)

A) Rendezvények

szeptember 15. A nemzetközi körülményeknek való megfelelés és az EU-csatlakozáshoz szükséges feladatok összehangolása a növényvédelem területén. (Műhelyvita)

„A minőség dimenziói az agrárgazdaságban” c. alprogram keretében. Előadó: Kovács János. Résztvevő: 25 fő.

(MTA Növényvédelmi Kutató Intézete)

szeptember 17. A zöldégetermesztés fejlesztésének biológiai és ökonómiai szempontjai. (Szakértői vita)

„Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. Társrendező: MTA Szegedi Akadémiai Bizottsága, Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem. Előadók: Hódossi Sándor, Erdész Ferencné, Kristóf Lászlóné, Bittsánszky János, Ertsey Péter, Katalin, Koródi László, Gerendás Károly, Bene László.

(Kecskemét, KEE Kertészeti Főiskolai Kar)

szeptember 24. *Az agrárgazdaság minőségi fejlesztése I.* (A minőségi dimenzió és a fejlődésre gyakorolt hatásuk.) (Nyilvános vita)

Láng István akadémikus bevezető előadását követően három pódiumvita keretében folyt a tanácskozás. Előadók: Sembery Péter (Minőségbiztosítás a mezőgazdaságban), Molnárné Stadler Katalin (A termékpályák minőségbiztosításának korszerű rendszere), Baka Éva (Az ISO 14000 és az ISO 9000 szabványok együttes alkalmazása az agrárgazdaságban), Tomcsányi Pál (Marketing a minőségorientált agrárfejlődésben), Harnos Zoltán (Informatika a minőségi fejlődés szolgálatában), Szendrő Péter (Oktatás, kutatás, szaktanácsadás szerepe a minőség irányú változásokban), Lakner Zoltán (A fogyasztás, az export-import és a minőség összefüggései), Bíró György (Népegészség, táplálkozás és az élelmiszerek minősége), Sass Barnabás (Élelmiszer-biztonság és közegészségügy).

Résztvevő: 100 fő.

(MTA Székház, Nagyterem)

október 7. A sertésenyésztés fejlesztésének kérdései. (Szakértői vita)

„Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. Társrendező: Magyar Állattenyésztők Szövetsége. Előadók: Baltay Mihály, Kovács József, Wittmann Mihály, Kárpáti József, Babinszky László, Gundel László, Demeter János.

Résztvevő: 100 fő.

(Kaposvár, PATE Állattenyésztési Kara)

október 8. Földbirtok-politika, a tulajdon, az üzemi viszonyok és a fejlesztés fő irányai (Műhelyvita)

„Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. Társrendező: MTA Agrárközgazdasági Bizottsága. Előadók: Szűcs István, Pálovics Béláné. Résztvevő: 45 fő.

(MTA Székház, Kisterem)

B) Rendezvényterv

október 15–16. *Molekuláris markerezés alkalmazása a növénynevelésben.* (Szakértői vita)

„Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében.

(MTA Vári Kongresszusi Terem)

október 16. *Az agrárgazdaság minőségi fejlesztése II.* (Növényi eredetű alapanyagok és termékpályák.) (Nyilvános vita)

A három bevezető előadást pódiumvita követi. Előadók: Csete László (A növénytermelés minősége és a gazdasági fejlődés), pódiumvita: Bedő Zoltán (A minőségi búza termelése és nemesítése), Mosonyi Ágota (A gabona minősége és a feldolgozás igényei), Szalay Lajos (Minőség a sütőiparban), Soltész Miklós (A minőségi gyümölcsstermesztés), Botos Ernő (Minőség a magyar borászatban), Kristóf Lászlóné (Minőség és minőségbiztosítás a zöldségágazatban), Bernáth Jenő (A minőségi fejlődés új kihívásai a gyógynövény ágazatban), Bondor Antal (Az erdőművelés minőségi fejlesztése), Rumf János (Az erdőhasználat minőségi fejlesztése), Németh József (A fagazdaság helyzete és minőségi fejlesztése), Szabeni László (Minőségbiztosítás az erdő- és fagazdaságban).

(MTA Székház, Nagyterem)

október 17. *A növényvédelem fejlesztésének lehetőségei az ezredfordulón.* (Nyilvános vita)

„Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. Előadók: Reisinger Péter, Benedek Pál, Kovács János, Király Zoltán. (Mosonmagyaróvár, Pannon Agrártudományi Egyetem)

október 29. *Vad és erdő.* (Szakértői vita)

„Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. Társrendező: Veszprémi Akadémiai Bizottság. (Veszprém)

október 30. *Az EU-hoz való csatlakozásunk gazdasági összefüggései, előnyök, hátrányok.* (Szakértői vita)

„Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében.

(MTA Székház, Nagyterem)

november 10. *A szelén szerepe a környezetben és az egészségvédelemben.* (Szakértői vita)

„Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. (MTA Székház, Nagyterem)

november 12. *Az agrárgazdaság minőségi fejlesztése III.* (Állati eredetű alapanyagok és termékpályák.) (Nyilvános vita) (MTA Székház, Nagyterem)

november 19. *A szőlőtermesztés és a borászat fejlesztése.* (Szakértői vita)

„Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. Társrendező: Pécsi Akadémiai Bizottság. (Pécs)

november 20. *Növénytermesztési és növénynevelési stratégiák alternatíváinak kidolgozása.* (Szakértői vita.)

„Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. Társrendező: MTA Mezőgazdasági Kutató Intézete. (Martonvásár)

november 20. *Az erdő- és természetvédelem a fejlesztési stratégiában.* (Nyilvános vita)

„Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. (MTA Székház, Nagyterem)

november 27. *A biotechnológia lehetőségei a mezőgazdasági termelés fejlesztésében.* (Szakértői vita)

„Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. (Szeged)

C) Kiadványok

Magyarország az ezredfordulón c. sorozatban:

Megjelent:

A magyar agrárgazdaság jelene és kilátásai. Budapest, 1997. 203 p. Előkészületben:

Termőföld és életminőség (1998. február)

A mezőgazdasági termelés műszaki-technikai hátterének helyzete és fejlesztése (1998. június)

Műhelymonográfiák

Megjelent:

Regionális agrárkutatói és vidékfejlesztési munkakonferencia (Kompolt, 1997.)

Az agrárgazdaság minőségi fejlesztése. Bp., 1997.

Előkészületben:

Biológiai alapok hasznosítása a búzatermesztésben (1997. november)

A növényvédelem környezetre, tápláléklánra gyakorolt hatása (1997. december)

Nemzetközi kihívások a magyar agrártudomány előtt (1998. január)

Az erdő- és fagazdaság fejlesztése (1998. április)

A magyar állattenyésztés fejlesztésének stratégiai kérdései (1998. április)

III. Környezetvédelem és integráció

(Alapelvek a csatlakozási tárgyalásokhoz)

Programvezető: Kerekes Sándor (BKE)

A) Rendezvények

szeptember 16. *Papíripar és környezetvédelem.* (Szakértői vita)

A tanácskozás témája: életciklus-analízis (LCA) fogalma, definíciói, adatbázisa, felhasználási területei, alkalmazási lehetősége a magyar papíripar környezeti igénybevételének jellemzésére; a papíripari vállalatok környezeti menedzsmentje; az ISO 14000 környezettudatos irányítási rendszer alkalmazási lehetősége a hazai papíriparban. Előadók: Debreczeny I., Olessák D., Poljanszky É., Rab A., Fejes F., Moravcsikné File K., Szikla Z., Ferjancsik Zs., Varga P. (Dunapack Rt.)

B) Rendezvényterv

október 22. *Energiagazdaság. Hogyan csökkenthető a környezet-szennyezés az energiahatékonyság növelésével?* (Nyilvános vita) (BME)

október 29. *Környezeti stratégiák a versenyszférában: a gazdasági elit felelőssége.* (Nyilvános vita) (MTA Székház)

november 12. *Integrációs esélyeink a környezeti nevelés és oktatás tükrében.* (Szakértői vita) (Veszprém)

november 18–19. *A mezőgazdálkodás szerepe a természeti értékek megőrzésében: térségfejlesztés.* (Nyilvános vita) (GATE Környezet- és Tájgazdálkodási Intézete)

november 20–21. *Csatlakozás az Európai Unióhoz — előnyök, hátrányok, feladatok a környezetvédelem területén.* (Nyilvános vita) (MTA Székház, Díszterem)

november 26. *Az élelmiszeripar az európai integráció kihívásának fényében.* (Műhelyvita) (Központi Élelmiszeripari Kutató Intézet)

C) Kiadványok

Megjelent:

Zöld belépő (1997. májustól kéthavonta megjelenő hírlevél a kutatás helyzetéről)

Előkészületben:

Magyarország az ezredfordulón c. sorozatban:

Környezetvédelem és integráció (1998)

IV. A területfejlesztési program tudományos megalapozása (Területfejlesztési Nemzeti Program megalapozása: a regionális és településfejlesztés folyamatai Magyarországon)

Programvezető: Enyedi György (MTA)

A) Rendezvények

szeptember 4. *Sikerterületek és települések Magyarországon.* (Nyilvános vita)

Előadók: Glatz Ferenc, Enyedi György, Fazekas Károly, Horváth Gyula, Rechnitzer János, Szörényiné Kukorelli Irén, Szász András, Feles András, Izsák Éva, Csapó Tamás, Lados Mihály, Csordás László. Résztvevő: 250 fő.

(Székesfehérvár)

B) Rendezvényterv

október 15. *A területfejlesztés új indikátorai és információs rendszere.* (Szakértői vita) (ELTE)

november 17. *A regionális politika szervezeti rendszere. A területfejlesztés terei.* (Nyilvános vita) (Pécs)

november 25. *Budapest — nemzetközi város.* (Szakértői vita) (MTA Székház, Nagyterem)

november folyamán *A területfejlesztés finanszírozási rendszerének új irányai.* (Szakértői vita) (Győr)

C) Kiadványok

Előkészületben a

Magyarország az ezredfordulón c. sorozatban:

A településszerkezet fejlesztésének alternatívái és korlátai (1998. január)

Műhelymonográfiák

A területi tervezés új kihívása: a területfejlesztési koncepció. (Tér és Társadalom különszáma) (1998. április)

IV. Az életminőség tényezői Magyarországon (Az életminőség javítása)

Programvezető: Vizi E. Szilveszter (MTA Kísérleti Orvostudományi Kutató Intézete)

A) Rendezvények

szeptember 6–7. *Mental Health Economics, Health Policy and Health Care Reform in Central and Eastern European Countries.*

(Nyilvános vita)

Nemzetközi tudományos konferencia az egészségügyi reform főbb kérdéseiről Közép- és Kelet-Európában, 200 fő részvételével 22 országból. Előadók: Bácsy Ernő (MTA), J. Bowis (Nagy-Britannia), E. Rytik (Oroszország), K. Prot-Herczynska (Lengyelország), M. Knapp (Nagy-Britannia), M. Moscarelli (Olaszország), A. Rupp (USA), T. B. Ustun (WHO), I. Hotujac (Horvátország), V. Starcevic (Jugoszlávia), R. Tavcar (Szlovénia), K. V. Gasparyan (Örményország), K. P. Mainziouk (Ukrajna)
(MTA Székház, Nagyterem)

B) Rendezvényterv

október 20. *Egészséges és a lakosság szempontjából gazdaságos táplálkozás lehetősége Magyarországon.* (Nyilvános vita)

(MTA Székház, Kisterem)

november 27. *A környezet-egészségügy helyzete, feladatai, lehetőségei.* (Nyilvános vita)

(MTA Székház)

C) Kiadványok

Előkészületben a

Magyarország az ezredfordulón c. sorozatban:

Megállítható-e a népegészség romlása? (1998. március)

Információs forradalom és az egészségügy (1998. április)

Az életminőség alakulásának tendenciái Magyarországon az ezredvégen — a morbiditási, mortalitási, környezet-egészségügyi és kórházi statisztika tükrében (1998. szeptember)

Műhelymonográfiák

Egészséges táplálkozás és életminőség. A biotechnológia jövője (1998. február)

Az orvostudomány és a fenntartható fejlődés (1998. június)

VI. A közlekedés és technikai infrastruktúrája (A közlekedés és a hozzátartozó informatikai stratégia)

Programvezető: Michelberger Pál (MTA-BME)

A) Rendezvények (1997. szeptember 4–október 10.)

1997. szeptember 17–19. *Utak és történelem. A magyar útügy.*

(Nyilvános vita)

A KHVM-mel közös rendezésben. Előadók: Lotz Károly, Glatz Ferenc, Orosz Csaba, Koren Csaba, Bacsó Antal, Ruppert László, Bornemisza Tibor, Balsay István, Dobosi Tivadar, Bognár Tibor, Tóth Ernő, Katona András, Tóth István, Pally Tibor, Udvardi László, Winkler Gábor, Regős Szilveszter, Keleti Imre, Simonyi Alfonz, Szabó László, Szikszai Mihály, Fülöp Gyula, Nemesdy Ervin, Berg Tamás, Szaller Zoltán, Balázs György.
(Székesfehérvár)

B) Rendezvényterv

október 21. *A közlekedés fejlesztése.* (Szakértői vita) (BME)

november 10. *A közlekedés fejlesztése.*

(Nyilvános vita)

(MTA, Székház, Nagyterem)

november 17. *A közlekedés fejlesztésének járulékos hatásai.* (Szakértői vita) (BME)

november 25. *A közlekedés fejlesztésének járulékos hatásai.* (Nyilvános vita)

(MTA, Székház, Kisterem)

november 28. *A hírközlés informatikai fejlesztése.* (Szakértői vita) (BME)

december 3. *A közlekedés és technikai infrastruktúrája.* (Nyilvános vita)

(MTA Székház, Nagyterem)

december 8. *A hírközlés informatikai fejlesztése.* (Nyilvános vita)

A KHVM-mel közös rendezésben.

(MTA Székház, Nagyterem)

C) Kiadványok

Előkészületben a

Magyarország az ezredfordulón c. sorozatban:

A közlekedés, hírközlés és az informatika fejlesztése (1998. május)

VII. A nemzeti kultúra az informatika korában

Programvezetők: Glatz Ferenc, Ritoók Zsigmond, Pomogáts Béla.

B) Rendezvények

szeptember 29. *Domus Hungarica Scientiarum et Artium.* (Ünnepélyes megnyitó)

Előadók: Glatz Ferenc akadémikus, az MTA elnöke: Egyetemes és nemzeti célok a tudománypolitikában; Magyar Bálint művelődési miniszter: Ösztöndíj-politika és a külföldi magyarság; Bauer Győző (Szlovákia), Benkő Samu (Románia), Ribár Béla (Jugoszlávia), Spennik Ottó (Ukrajna). Résztvevő: 100 fő.

(Budapest, Professzorok Háza)

október 8. *Anyanyelvünk helyzete és jövője.* (Nyilvános vita)

Az Írószövetséggel közösen rendezett konferencia. Előadók: Göncz Árpád, Péntek János: Az anyanyelvi kultúra megőrzése; Glatz Ferenc: Nyelvújítás és értékek őrzése; Tabajdi Csaba.

Résztvevő: 220 fő.

(Írószövetség)

B) Rendezvényterv

október 16–19. *Linguistic Human Rights.* (Nyilvános vita)

Nemzetközi konferencia „A külföldi magyar kultúra és a magyar állam” c. alprogram keretében. Az MTA Nyelvtudományi Intézetével közösen.

(MTA Székház, Kisterem)

november 13–14. *Magyar tudományosság a környező és az euro-atlanti országokban.* (Nyilvános konferencia)

„A külföldi magyar kultúra és a magyar állam” c. alprogram keretében. Előadók: Benkő Samu, Ribár Béla, Bauer Győző, Glatz Ferenc, Berényi Dénes.

(Debrecen, MTA DAB)

Kidolgozás alatt lévő témák:

VIII. *A víz és a vízgazdálkodás helyzete és jövője Magyarországon és a Kárpát-medencében*

IX. *A Duna és a Duna-völgyi régió fejlesztésének lehetőségei*

X. *A technológiai fejlesztés lehetőségei*

EZREDFORDULÓ

STRATÉGIAI KUTATÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁN

KULCSÁR KÁLMÁN:

A POLITIKAI RENDSZER PROBLÉMÁI A MAGYAR TÁRSADALOMBAN

CSÁKI CSABA:

A NEMZETI AGRÁRSTRATÉGIA NÉHÁNY ALAPKÉRDÉSE

GLATZ FERENC:

EGYETEMES ÉS NEMZETI CÉLOK A TUDOMÁNYPOLITIKÁBAN

BALOGH JÁNOS:

A BIOSZFÉRA-KUTATÁS ÖKOLÓGIAI ALAPJAI

3. SZÁM

A hazai vízgazdálkodást sok egyedi sajátosság jellemzi. Felszíni vizeink 95%-a külföldről érkezik. Országosan a készleteink bőségesek, de a területi eloszlás nagyfokú egyenlőtlensége komoly elosztási és minőségi kérdéseket vet fel. Ivóvizeink mintegy 90%-a felszín alatti eredetű, e készletek védeltsége távolról sem kielégítő. Az árvizek, aszályos időszakok és belvizek állandó gondot jelentenek. Állóvizeink, elsősorban nagy tavaink a múltbeli, nem fenntartható fejlesztések és használatok eredményeként az eutrofizálódás súlyos jeleit mutatják.

A politikai változás, a gazdasági átmenet (és sokoldalú következményei) és az EU-csatlakozás számos, gyökeresen új problémát vet fel, ezek szükségessé teszik átgondolt, hosszútávú vízgazdálkodási stratégia kidolgozását. Alapvetően változtak meg, és továbbra is átalakulóban vannak a vízigények, valamint a szennyező hatások (ipar, mezőgazdaság, energiatermelés, lakosság stb.), miközben a vízgazdálkodás rendszere és infrastruktúrája a múlt igényeit és fejlesztéseit tükrözi (tározók, átvezetések, a vízellátás, csatornázás és szennyvíztisztítás kiépített kapacitása stb.), és egyre meghatározóbbakká válnak a gazdasági szabályozók. A települési vízgazdálkodás területén az EU-direktívák óriási beruházásokat igényelnek (1000 milliárd Ft-hoz közeli nagyságrendben) elsősorban a nagy „közműollók” miatt (ame-lyek „zárásában” fontos a használatok befolyásolása, a vízviszaforgatás és az újrahajtosítás). Ugyanakkor feltáratlanok az ipari és a mezőgazdasági átalakulás vízgazdálkodási hatásai és kívánalmi. Hasonlóan ismeretlenek a kidolgozás alatt álló európai uniós vízügyi politika és cselekvési terv megvalósításának hazai következményei.

Fekvésénél fogva hazánk elsődrendű érdeke, hogy — a dunai országok között szoros együttműködés jöjjön létre (az EU keretében az első bizonytalan lépések már megszülettek); — a nemzetközi egyezmények érvényre jussanak, és — a szomszédos országokkal aktív és kiszámítható együttműködés valósuljon meg.

Mindezek elsősorban kölcsönös cselekvési programok kidolgozását igénylik. Az igény a jövőbeli együttműködésre — már csak az EU-csatlakozás következtében is — erősödni fog. A határon túlról érkező hatások figyelembevétele nélkül nem lehet korszerű vízgazdálkodást művelni, és a szomszédok beavatkozásai döntően meghatározhatják a magyar vízgazdálkodás jövőbeli teendőit.

Ilyeténképpen a stratégiai kutatások nem oldhatók meg együttműködés nélkül, illetve az együttműködés feltétele a stratégiai kutatás.

(Lásd cikkünket a 21. oldalon!)

EZREDFORDULÓ

Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián

(Megjelenik évente hat alkalommal,

a História, a Köznevelés, a Technika és a Természet Világa mellékleteként)

Szerkesztő: Glatz Ferenc

Szerkesztőség: 1051 Budapest, Roosevelt tér 9. Tel./fax: 302-5638

Kiadó: MTA Történettudományi Intézete

1014 Bp. Úri u. 53. Tel.: 1561-539

Olvasószerkesztő: Burucs Kornélia

Kiadói munkatársak:

Demeter Zsuzsanna (illusztráció), Kovács Éva (szöveg),

Horváth Imre (tördelés, borító)

Nyomdai munkálatok: Mesterprint Kft. Felelős vezető: Szilágyi Tamás

TARTALOM

• TANULMÁNYOK •

KULCSÁR KÁLMÁN: A POLITIKAI RENDSZER PROBLÉMÁI A MAGYAR TÁRSADALOMBAN 3

A politikai rendszer és jövője • A demokrácia elfogadása • A történeti folyamatosság • Képviselői rendszer, önkormányzat, nemzeti létkérdések • Politikai intézmények — politikai magatartás • Intézmények — viselkedés — a jövő

CSÁKI CSABA: A NEMZETI AGRÁRSTRATÉGIA NÉHÁNY ALAPKÉRDÉSE 8

I. Az agrárstratégia céljai

II. Az agrárpolitikai célok megvalósítása

Hatékonyág és versenyképesség, centrikus agrárpolitika • A rendszerváltás hátralévő feladatainak gyors befejezése • Átlátható és előre látható szabályozás • Számottevő, de átalakuló állami támogatás • A világgpiachoz kötődő árrendszer • Fokozatosan liberalizálódó kereskedelempolitika • Üzemi politika: gazdaságtípus-semleges, hatékonyág- és konszolidációcentrikus • Az agrár- és szociálpolitika világos különválasztása • Az EU-csatlakozásra való felkészülés

CSIKÓS-NAGY BÉLA: A MAGYAR GAZDASÁGPOLITIKA MINŐSÍTÉSE — A TÖRTÉNELMI LECKE 12

A világgazdasági háttér jobb kezelése • Világgazdasági integráció • A működő importtőke hatékonyabb tétele • A nemzetgazdasági érdekek hatékonyabb védelme • Európai Unió és gazdaságpolitika

GLATZ FERENC: EGYETEMES ÉS NEMZETI CÉLOK A TUDOMÁNY-POLITIKÁBAN 17

I. A tudomány nemzeti funkcióiról

Tudományos anyanyelv • Helyi társadalom — a tudás karbantartója • Lokális-nemzeti tematika • Egy nemzet hét államban • Elnöki bizottság

II. Ki a magyar?

Tudománypolitika a kultúr-nemzet elve alapján • A nemzet: megvalósítás, vállalás

III. Új célok, új szervezet

Külső tagok • Ösztöndíjrendszer • Agyelszívás — visszanyerés!

• MŰHELY •

A HAZAI VÍZGAZDÁLKODÁSI KUTATÁSOK FEJLESZTÉSE 21

I. A hazai vízgazdálkodási kutatások helyzete az igények tükrében

Általános tendenciák • A hazai vízgazdálkodás helyzete • Kutatási háttér • Az MTA és a vízgazdálkodási kutatás • A jövő hazai kutatási igényei és a jelenbeni fejlesztés szükségessége

II. Kutatási célkitűzés, prioritások és módszertan

III. Kutatási programok

A fenntartható vízgazdálkodás tudományos alapjai • Korábbi nagy vízgazdálkodási beavatkozások hatásai • Területhasználat és vízgazdálkodás összefüggései • Települési vízgazdálkodás és infrastruktúra-fejlesztés • Felszíni vizeink biológiai állapota, és az azokat befolyásoló ökológiai és hidrológiai folyamatok • A szélsőséges hidrológiai és vízminőségi állapotokból származó kockázatok

IV. Várható eredmények

BALOGH JÁNOS: A BIOSZFÉRA-KUTATÁS ÖKOLÓGIAI ALAPJAI 28

A bioszféra mint energiaforgalmazó rendszer • Megmenteni, ami még nem pusztult el • Mezőgazdasági termelésre alkalmatlan területek • Kultúrsvivatagok • Az energiaháztartás felbomlása

• KRÓNIKA •

„MAGYARORSZÁG AZ EZREDFORDULÓN” 31

• DOKUMENTUMOK •

FÉLIDŐBEN 35

Témakörök • Együttműködés a tárcákkal • Kutatások, politikum, közgondolkodás • Tervek a jövőről

KULCSÁR KÁLMÁN

A POLITIKAI RENDSZER PROBLÉMÁI A MAGYAR TÁRSADALOMBAN

Néhány hónappal az átalakulási folyamat harmadik országos választása előtt, ha nem is történelmi érvénnyel, de mégis mérleg készíthető. Mennyire képes kezelni az új politikai rendszer a társadalom konfliktusait, mennyire oldja meg problémáit, sikerült-e az átmenet folyamatában olyan állapotokat kialakítani, amelyekre ráépülhet a demokratikus berendezkedés konszolidációja?

A magyar politikai rendszer — hasonlóan más országokéhoz — társadalmi-gazdasági környezetben működik, amelynek — jóllehet sokat emlegetjük — csak egyik eleme a politikai kultúra. A gazdasági folyamatok globális és regionális összefüggéseikkel, valamint társadalmi következményeikkel történetileg kialakult társadalomban alkotnak olyan feltételrendszert, amelyben a politikai rendszer él. Ezt a környezetet, problémáit, feszültségeit kell a politikai rendszernek kezelnie, és pedig úgy, hogy számoljon a környezetből érkező és tevékenységét alakító hatásokkal.

A politikai rendszer és jövője

Az „új demokráciák” alakulását jelentősen befolyásolja a piacgazdaság kiépítése, hiszen az szükségképpen növeli az önérdékű csoportok számát, a demokratikus folyamatot befolyásolni kívánó, sőt vele szemben álló erők lehetőségét, s olyan szituációt is teremthet, amelyben a demokrácia elvesztheti politikai legitimitását. Ebből következik az az ellentmondásos helyzet, hogy a sikeres gazdasági reform a politikai konszolidáció alapfeltétele, ám a gazdasági reform sikerének biztosítása politikai feszültségeket szül, tehát nehezíti a konszolidációt.

Ebben a helyzetben különösen fontos a politikai rendszer visszacsatolási mechanizmusának pontos működése, mindazon szervezetek és emberek tevékenysége, amelyek és akik a politikai rendszer és környezete közötti információáramlást alakítják.

Az 1989–1990-ben a politikai rendszerváltozás folyamatát meghatározó és tartalmi kiteljesedésének keretét adó közjogi törvényhozás (ideértve az alkotmány átfogó és teljes módosítását jelentő 1989. évi XXXI. törvény kimunkálását is) „felülről lefelé” irányuló, reform jellegű változást hozott, illetőleg alapozott meg. Bár a változások lakossági támogatásának tudatában, az Országgyűlés mégis a kormányzati és a szerveződő ellenzéki pártelit megegyezése alapján, a kormány előterjesztésében fogadta el a szükséges törvényeket. E jogszabályokat azóta politikailag már két választás legitímálta, a változás legalitását pedig az Alkotmánybíróság kétséget kizáróan megállapította.

A politikai rendszer jogi kereteit az alkotmány annak idején túlnyomórészt a liberális eszmekör elvont racionális értelmezésével határozta meg, amelyet az akkori politikai helyzetből fakadó pártérdekek, bizalmatlanságok, félelmek és gyanakvások (rejtett ambíciók) közelítettek a társadalmi valósághoz. Hiányzott tehát

— a liberális képviselői demokrácia elvont modellje fejlett országokban való működési tapasztalatainak értékelése, illetőleg

— a magyar társadalom helyzetével, politikai kultúrájával való számvetés.

Alig kaptak figyelmet — és ez politikailag szinte szükségszerű volt — a kialakuló politikai rendszer szervezeti és személyi szereplőinek ismeretei, politikai képességei, tapasztalatai, politikai kultúrája. Az átmenet jogalkotása nem értékelhette a magyarországi politikai rendszerek működésének tapasztalatait, különösen a magyar parlamentarizmus hagyományait s még jó néhány más tényezőt sem.

E kritika ellenére megállapítható: a liberális eszmékre épülő demokratikus berendezkedés alapjaiban, nem csak általánoságban bizonyult megfelelőnek, és valószínűleg szükségszerű is volt a tekintélyuralmi rendszerekből kibontakozó kelet-közép-európai társadalmak átalakulásához, pontosabban az átmenet sikeréhez. Ez a liberális politikai rendszer adta meg régióinkban, így Magyarországon is a korábbi „szocialista” berendezkedés legvilágosabb és legérthetőbb ellenképét, amely mind az érintett társadalom, mind pedig az etalonnak is számító Nyugat szemében meggyőzővé tehetette a rendszerváltozást.

A képviselői demokrácia alapmechanizmusa, a pártképviselő — jelenlegi ismereteink szerint — nem helyettesítendő, de nem is elegendő. A polgár számára nagyobb és közvetlenebb politikai részvételt kell biztosítani a politikai pártok döntési folyamatán belül és a pártpolitikán kívül is.

Ilyen következtetésre jut ma már a demokratikus berendezkedés egyre több kutatója. Következtetésük: sem a közvetlen részvétel klasszikus formái, sem pedig a politikai képviselő modern formái önmagukban nem elegendőek (az Európai Unió kialakítandó struktúrájában sem). A politikai képviselő és for-

mái több szinten is létrehozandók, s a politikai hatalom egyéni kontrolljának elégtelenségét elismerve, az intézményi kontrollt kell középpontba állítani.

Globális szempontokra is gondolva, a nyugati tudomány további, számunkra is nagyon fontos következtetése, hogy a nyugati demokrácia politikai legitimitása már jelenleg is, de a jövőben még erősebben függ a kormányok teljesítményétől, mint eddig. A „szocialista” rendszerek átalakulásával, a Nyugat és Kelet ideológiai és katonai szembenállásának megszűntével ugyanis — amely jelentős legitimáló tényező volt a nyugati demokrácia számára —, a polgárok figyelme egyre inkább a demokráciának a saját hazájukban való működésére irányul, mintsem a demokrácia általános elveire.

A demokrácia elfogadása

A nyugat-európai tapasztalatok természetesen csak bizonyos elemző értékelés után alkalmazhatók a magyar viszonyokra, az alapösszefüggésekben azonban mindenképpen tanulságosak. A két legfontosabb tanulság közül az első — a képviseleti rendszer változási szükségleteivel együtt —: a polgárok közvetlenebb részvételi igénye a politikában (és itt nagyon fontos a politika szintjeinek megkülönböztetése, nemkülönben a politikai apátia jelenségeinek és összetevőinek reális értékelése). A második: a demokrácia instrumentális elfogadottságára irányuló hajlandóság jelentősége.

A nyugati jelenségek egészében arra intenek, hogy a hagyományos liberális felfogás szerint felépített politikai rendszer megfeleltetett ugyan a magyar társadalom igényeinek, mint ideális normatív megegyezés az átmenet első néhány évében, de nem meglepő, hogy már ebben az időben is problematikussá vált az állam egészének hatékonysága. Negatív elemként megjelentek tehát az „instrumentális elfogadottság” szempontjai. Annak ellenére, hogy az MDF és az SZDSZ paktumán alapuló alkotmánymódosítás a választásokat követően erősítette a kormányzat biztonságát és hatékonyságát a konstruktív bizalmatlansági indítvány bevezetésével, s szervezeti módosítások is történtek, az állam hatékonysága mégis csökkent.

A közzeható tényezők elemzésére most nincs lehetőség, azt azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy azok a jelenségek, amelyeket Samuel Huntington legújabb könyvében (*The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, 1996) globális jelleggel „a valódi káosz-paradigma” terminusban foglalt össze, nem ismernek határokat. (Mint például a jogrend globális méretekben való összeomlása, az ugyancsak globális méretű bűnözési hullám, a transznacionális bűnöző szervezetek növekvő ereje, a drogfüggőség terjedése, a család jelentőségének hanyatlása, a bizalom és a társadalmi szolidaritás csökkenése, az erőszak terjedése.) E jelenségek kezelése — különösen az átmenet körülményei között — még egy erős és magabiztos államapparátus számára is alig megválaszolható kihívást jelent. Természetszerűen még nehezebb helyzetbe került a szaktudásban meggyengült, önbizalmában megingatott, különböző „takarításokkal” megfélemlített, s éppen létbizonytalansága miatt személyi lojalításra támaszkodó, klientúrába szerveződő, így a korrupció számára is nyitottabb köztisztviselői réteg, amelynek ráadásul eddig nem ismert feladatokkal kellett

Frakció	PARLAMENTI ERŐVISZONYOK			
	1990. május 2.		1994. június 28.	
	Országgyűlésben %	Bizottságokban %	Országgyűlésben %	Bizottságokban %
MDF	42,75	38,00	9,84	12,3
FKGP	11,40	12,00	6,74	7,2
KDNP	5,44	7,66	5,70	6,9
Fidesz	5,70	7,66	5,18	7,2
MSZP	8,55	8,66	54,15	47,0
SZDSZ	24,35	23,33	18,13	19,4
Független	1,81	2,00	0,26	-
Kormánykoalíció	59,59	58,33	72,28	66,4
Ellenzék	38,60	39,36	28,02	33,6

megbirkóznia. Ez a helyzet és következményei viszonylag rövid idő alatt úgy meggyengítették a demokratikus politikai rendszer „normatív megegyezéssel” való elfogadottságát, hogy önmagában ma már aligha épülhet rá a demokratikus berendezkedés konszolidálása.

A szükséges intézményi változást azonban folyamatosan nehezíti, hogy a liberális alapokra épülő politikai rendszer kezdetben hasznosnak bizonyult „fundamentalizmusa” végül is nem tette lehetővé a liberális demokrácia egyik legfontosabb előnyének érvényesíthetőségét. Az elvileg immanensen benne rejlő kétség és szkepszis önmagával szemben kizárná a diadalmas önelégültséget. Elvileg tehát nyitott lenne a változásokra. Ez a sajátosság azonban elmosódott, s így nem születhettek meg a politikai rendszerben szükséges strukturális változások sem.

A történeti folyamatosság

A politikai rendszer normatív megteremtésének jelentős fogyatékosága volt és maradt továbbá a magyar közjogi fejlődés és a magyar társadalom hosszabb távú igényei s esetleges összekapcsolásuk alapos elemzése, s e lehetőség gyakorlati elhanyagolása is.

A jogalkotásban is megnyilvánuló politikában, adott esetben még a jogászok között is — különösen a nagy társadalmi változások sodrában — gyakori „a múltat végképp eltöröljük” illúziója. Ez az illúzió egyet jelent a történelmi folyamatok — általánosságban szólva a történelem alakította társadalmi valóság — figyelmen kívül hagyásával.

A rendszerváltozás folyamatában a történeti kontinuitás a jogalkotás számára is nehéz kérdéssé válhatott volna, ha a már említett tényezők folytán nem hajlott volna minden jelentősnek mutató politikai erő a klasszikus liberális képviseleti demokrácia és vele az államhatalmi ágak elválasztása doktrínájának elfogadására. Így a magyar alkotmányfejlődés értékeiből viszonylag kevés jelent meg az új közjogi törvényekben, bár jó néhány esetben (l. pl. az 1989. évi XXXI. törvény 2. § (3) bekezdését vagy a IX. fejezet egyes rendelkezéseit) inspirálta az alkotmánymódosító törvény rendelkezéseit.

A magyar alkotmányfejlődés folyamatosságának megőrzésére, egyúttal a képviseleti demokráciának a nyugati működéséből leszűrhető és mai magyar jelenségeiből következő

továbbfejlesztésére alkalmas elvek lényegében azonosak. Ezek: a demokratikus részvétel kiszélesítése, „többcsatornájúvá” való intézményesítése, illetve a *demokrácia instrumentális elfogadottságának oly mértékűvé növelése, hogy ezzel együtt a normatív elfogadottsága a konszolidáció lényeges tényezőjévé válhasson.*

A politikai rendszer — a történeti kontinuitás megőrzésére is alkalmas — továbbfejlesztésének tehát vannak normatív intézményi *lehetőségei* és a politikai szereplők — legyenek személyek vagy szervezetek — professzionalizálódásában, valamint az ők és a lakosság politikai kultúrájában *gyökerező feltételei.*

Képviselési rendszer, önkormányzat, nemzeti létkérdések

Az *intézményi lehetőségek* közül mindenekelőtt a képviselési rendszer tökéletesítését említem. Az utóbbi éveknek az új alkotmány megalkotására irányuló próbálkozásai során többször is felmerült — elsősorban szakmai körökben — az Országgyűlésnek történelmi formában, tehát két kamarát magában foglaló visszaállítás. A viták végére úgyszólván teljes szakmai konszenzus született a második kamara megszervezéséről, kialakultak lehetséges összetételének változatai. Az elutasítás mindig a *politikától* érkezett, és pedig csupán politikai közkhelyekkel indokolva. Holott a második kamara *nem pártelví összetételével* — gondolok itt a helyi, a megyei, a köztestületi, a nemzeti önkormányzatok jelenlétére az Országgyűlés döntési folyamatában — jelentősen csökkenthetné a parlamentáris képviselési rendszer mára már nyilvánvalóvá vált „demokráciadeficitjét”, s növelhetné a politikában való részvétel lehetőségét. Éppen ezért összetételében — mert fel sem merülhet a születés címén való bekerülés lehetősége — alapvetően más lenne, mint az egykori felsőház, amelynek tagságára való történelmietlen hivatkozással elutasítják a mai Országgyűlés második kamaráját. Történelmietlen ez az elutasítás, mert egyrészt csak a felsőháznak az 1926. évi XXII. törvényt megelőző „rendi jellegű” összetételére gondol, másrészt nem veszi tudomásul, hogy a magyar felsőházra emlékeztető második kamarák tagsági szerkezetét — éppen az új társadalmi folyamatok és viszonyok hatására — másutt is módosították, sőt egyes helyeken további módosításuk is várható, végül, mert nyilvánvalóan megváltozott tartalommal működne a mai magyar viszonyok között is. *A történelmileg is indokolt folyamatosságot* jelezné viszont, hogy az egykori felsőház sem a politikai pártokra épült, s a lokális, valamint köztestületi jellegű önkormányzatok jelentős mértékben voltak képviselve.

A második lehetőség az *önkormányzatok*, és pedig elsősorban a helyi és a megyei önkormányzatok erősítése, mind a helyi döntések szintjén, mind az országos döntésekben való részvételi lehetőségeikkel. Az önkormányzatiság jelentőségét és szerepét a magyar közjogi fejlődésben és egyáltalán az ország politikájában aligha kell itt és most indokolnom. Ma, amidőn a modern társadalomban működő szerves közösségek szerepe felértékelődik (bár nem feledkezhetünk meg a túlértékelés veszélyeiről sem), amidőn éppen a modernizációval összefüggő Gesellschaft típusú fejlődés termeli ki vagy erősíti meg, illetve ad funkciót a Gemeinschaft jellegű formációknak, nem fe-

Az Országgyűlés állandó bizottságai

1. Alkotmány és igazságügyi bizottság
2. Alkotmány-előkészítő bizottság
3. Gazdasági bizottság
4. Költségvetési és pénzügyi bizottság
5. Külügyi bizottság
6. Mezőgazdasági bizottság
7. Önkormányzati és rendészeti bizottság
8. Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottság
9. Honvédelmi bizottság
10. Környezetvédelmi bizottság
11. Kulturális és sajtóbizottság
12. Szociális és egészségügyi bizottság
13. Oktatási, tudományos, ifjúsági és sport bizottság
14. Európai integrációs ügyek bizottsága
15. Számvevőszéki bizottság
16. Foglalkoztatási és munkaügyi bizottság
17. Nemzetbiztonsági bizottság
18. Mentelmi, összeférhetlenségi és mandátumvizsgáló bizottság
19. Társadalmi szervezetek költségvetési támogatását előkészítő bizottság

ledkezhetünk meg Eötvös József megállapításáról: „Az államhatalom korlátozása végett... arról is kell gondoskodni, hogy az egyén ne elszigetelten álljon az államhatalom ellenében”, ezért a „községnek, tartománynak, s általában az államban lévő szervezeteknek... bizonyos kört adjanak önálló tevékenységre...”

Az önkormányzatiság erősítése is olyan elem a magyar közjogi történeti kontinuitásában, amely *nem önmagáért való hagyományörzést* jelent. Az ország modernizációja elérkezik a folyamat második szakaszába, amely nem jelenti ugyan az állam kivonulását ebből a folyamatból, de megváltoztatja az állam szerepét. Ennek a változásnak legfontosabb eleme a modernizációs folyamat két szakaszának különbözőségeiből adódik, azaz „felülről lefelé” irányultságának „alulról felfelé”-re módosulásából. Az első viszonylat még működik, s addig működni is kell, míg az ország nagy ellátó, illetve szolgáltató rendszerei kialakulnak és konszolidálódnak. Perspektivikusan azonban az állam szerepe a modernizáció folyamatában — minthogy ez a folyamat a nemzetállami kereteket már mindenképpen túllépi — az integráció feltételei, majd az Európai Unióba való belépés folytán az az unió politikai, szervezeti és jogszabályi keretei közé kerül. Az integráció alakulása, sőt az Európai Unió nyilvánossá tett politikája azonban nagy lehetőségeket biztosít a regionális méretű fejlesztési tevékenységnek. Ez pedig gyakorlatilag egybeesik a magyar társadalom regionális és helyi feltételei, lehetőségei, az ott élő lakosság kreatív ereje kibontásának szükségességével. A magyar közjogi fejlődés hagyományai és a modern igények tehát az önkormányzatiság tényleges megvalósításában rejlenek. E találkozás újabb részvételi „csatornát” teremt a képviselési demokrácia továbbfejlesztésére.

Ha azonban az önkormányzatok valódi súlyt kapnak az ország politikai rendszerében, s valóban újabb formát teremtenek a lakosság számára a politikában való részvételre, akkor az *önkormányzatok egyik szintje sem viselheti el a pártpolitikára épülő képviselést.* Az érdekviszonyok is többretegűek, az identitástudat is különböző „törésvonalak” mentén alakulhat.

Ezek többféleségének megfelelő politikai kifejeződési lehetőség tehát erősíti a demokráciát, elősegíti konszolidációját.

Az önkormányzati választások pártpolitikai jellegének megszüntetése a helyi civil közösségek erősödését, a polgárosodás fejlődését jelentheti, s mindenképpen másfajta lakossági részvételt a politikában. Ebből kiindulva — *a megyei önkormányzatok valódi érdektartalmának megfelelően — meg kell szüntetni a megyei önkormányzat közvetlen választását, a testületet a megye helyi önkormányzatai által delegált képviselőkre kell felépíteni.* Az ilyen módon kialakított lokális és megyei önkormányzatok jeleníthetik meg a pártpolitikaitól eltérő metszetben a politikát az Országgyűlés második kamarájában is.

Az ország politikai erői 1989 óta nem találtak lehetőséget az átmenet gazdasági-szociális kérdéseit is feltáró — és legalább néhány fontosabb probléma *konszenzussal* való kezelését biztosító — *megegyezésre.* Ez összefügg azzal, hogy *a legfontosabb nemzeti létkérdések megoldása is a pártpolitikai szempontok mögé szorult.* Jóllehet kialakultak ilyen jellegű döntéseken alapuló, s sok tekintetben már visszafordíthatatlan folyamatok, talán még sincs késő — éppen e gyakorlat következményeit értékelve — valódi hatáskörrel felruházott szervezet létesítésére. (Gondoljunk csak a francia Gazdasági és Szociális Tanácsra.) Ilyen szervezet a gazdasági-szociális kérdéseket hosszabb távú koncepciók keretében, s nem gyorsan, esetenként átgondolatlanul előterjesztett, eseti döntéseként, pártpolitikai elkötelezettségektől függetlenül, megvitatta alakíthatna ki *akár kormányzati ciklusokon is átívelő megegyezéseket.*

Politikai intézmények — politikai magatartás

A társadalomban a politikai rendszerrel, általánosabban a politikával szemben megnyilvánuló kétség és bizalmatlanság összefügg azzal, hogy *az elit nem képes orientálni saját rendszere továbbfejlesztését.* Erre való képtelensége több tényező együttes hatásának eredménye.

Az első tényező lényegében a magyar demokratikus politikai rendszer egyik legfontosabb elemének, a többpártrendszer kialakításának szükségszerű diszfunkcionális következménye. A magyarázat viszonylag egyszerű. A „szocialista” politikai

rendszer egypárti jellegével szemben a többpártiság pusztá ténye a legfontosabb változtatást jelentette, s ez a körülmény a politikai pártokat eleve felértékelte, sőt a változás szimbólumává tette. Ez a felértékelés olyan körülmények között következett be, amelyekben a pártok magvát képező értelmiségi elit elvont elvek szerint, de sok tekintetben véletlenszerűen verődött össze. E réteg tagjainak többnyire hiányoztak a politikai tapasztalatai, és elsősorban humán értelmiségi értékrendjük, magatartásmódjuk miatt nagyon nehezen és lassan válnak professzionális politikussá. A humán értelmiségnek és politikai arculatának az átalakulás korai szakaszában bekövetkezett felértékelődése *önfelértékeléssé* változott. Az új pártokra is rávetült az a korábbi állampárti szemlélet és magatartás, amely szerint a politikai viszonyok, problémák, érdekek artikulálása *csak a pártokon keresztül, tehát pártpolitikai metszetben lehetséges.* A politikai pártok részéről megnyilvánuló ilyen kizáró magatartás — hadd emlékeztessenek erre ismét — az Országgyűlés közbejöttével érvényesül. Így valóra vált Bibó István egykori aggálya arról, hogy a népképviselői szerv maga is a hatalomkoncentráció góciává válhat. Márpedig a hatalomkoncentráció a népképviselői valóságát kérdőjelezi meg. S eszünkbe juttatja, hogy nem véletlenül tartalmazza ma hatályos alkotmányunk 3. §-ának (2) bekezdése: *„pártok közreműködnek a népakarat kialakításában és kinyilvánításában”,* tehát szó sincs a pártpolitika kizárólagosságáról.

A magyar politikai rendszerre jellemző ellentmondás, hogy a politikai pártok önfelértékelő magatartásával szemben áll a politikai pártot nem választóknak — a legutóbbi közvéleménykutatások szerinti — több mint 50% körül mozgó aránya. Ez egyébként messze nagyobb kétséget tükröz a politikai pártokra alapuló képviselői rendszerrel szemben, mint amely a nyugati vizsgálatok adataiból következtethető.

A demokrácia és a piacgazdaság feltételeinek és következményeinek összehangolása nehéz feladat még a hagyományosan a piacgazdaságra épülő és egyúttal demokratikus országokban is. A politikai gyakorlat és elmélet számára egyaránt ismert, hogy ez a feladat különösen problematikus a közép- és kelet-európai átmeneti társadalmakban. Ennek a nehéz feladatnak a folyamatos megoldását mindenütt vízióknak, gyakorlatilag is megvalósítható jövőképeknek kell vezérelniük, még akkor is, ha ideológiai megalapozottságúak.

A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG ORSZÁGGYŰLÉSE

meghatározza a kormányzás szervezetét, irányát, feltételeit

alkotmányt, alkotmányerejű törvényt, törvényt alkot
meghatározza az ország társadalmi-gazdasági tervét
megállapítja az államháztartás mérlegét
jövőhagyja az állami költségvetést és végrehajtását
dönt a kormány programjáról
nemzetközi szerződéseket köt
dönt hadiállapotról és békekötésről
kihirdeti a rendkívüli és a szükségállapotot
dönt a fegyveres erők külföldi vagy országon belüli alkalmazásáról
közkegyelmet gyakorol
országos kérdésekben népszavazást rendel el

megválasztja

a Minisztertanácsot
a Legfelsőbb Bíróság elnökét
a legfőbb ügyészt
az Alkotmánybíróság tagjait
az állampolgári jogok országgyűlési biztosait
az Állami Számvevőszék elnökét
a Magyar Nemzeti Bank elnökét
a Honvédelmi Tanácsot
megválasztja saját szerveit (bizottságok)
és tisztségviselőit (elnök, alelnökök, jegyzők)
alakuló ülésén hitelesíti a mandátumokat

Sajnos, Magyarországon a gátlástalan, a valóság tényeivel sokszor nem megalapozott egymásra mutogatás, a racionális viták helyett az indulatok és nyilvánvaló hatalmi küzdelmek is azok, amelyek háttérbe szorítják az ország érdekeit. A valóságos probléma az, hogy ezek a pártok nem rendelkeznek akár ideológiai megalapozottságú, ám a gyakorlatban érvényesíthető víziókkal sem. Bár elvileg ideológiák mentén szerveződtek, ezek nem a képviselt ideológiáknak a modern Európában élő változatai, hanem jórészt idejétmúltak, tisztázatlanok, s mert azok, *nem is irányíthatják a pártok magatartását*. A keresztény értékrendre vagy a nemzeti elvre, esetleg mindkettőre épülő konzervatív pártok időnkint gátlástalan radikalizmusa éppen úgy nem felel meg az elvileg elfogadott eszmerendszereknek, mint a liberális polgárosodást képviselők türelmetlensége, kirekesztő magatartása, illetőleg a modern szociáldemokrácia híveinek koncepciótlansága a társadalmi szolidaritást tükröző szociális rendszerek kialakítására vonatkozóan. Mindegyik politikai pártra jellemző azonban a *konfliktusra orientáltság* a kompromisszumkészség helyett, a kifejezetten csak a *párthatalmi érdekű politizálás*, az ezzel összefüggő klientúraépítés, a *szakmai szempontoknak a pártérdekek mögé helyezése, összefoglalóan: a sokat emlegetett polgári magatartás és a politikai professzionalizmus hiánya*. Mindebből következik, hogy alig képesek bizalmat ébreszteni önmaguk iránt, s ez — különösen az érdekösszefüggéseket, világnézeti jellegzetességeket világosan kifejező s kiformalódott szavazótáborok hiányában — tragikus fejleményekhez vezethet. Ez a helyzet *vészesen csökkenti a bizalmat a demokratikus intézményrendszer és működése iránt*, és felidézheti valamilyen nyílt vagy rejtett tekintélyuralom veszélyét.

Ne legyen félreértés. Egyrészt világos, hogy politikai pártok nélkül nem működhet a képviselői demokrácia, másrészt kétségtelen, hogy a demokratikus politikai rendszer megszilárdításához nem a legmegfelelőbb időszak a piacgazdaságra való áttérés, gazdasági problémáival és szociális feszültségeivel együtt. A társadalomban, a politikában, a politikai pártok és a kormányzatok működésében sok visszasság közvetlenül erre a szituációra vezethető vissza. Találhatunk tehát „mentőkörülmenyeket” is, úgy hiszem azonban most nem ezek keresése a feladatunk. Az alapszituációból ugyanis szinte vitathatatlan követelmény adódik.

Intézmények — viselkedés — a jövő

Az átmenet nem fejezhető be, s a konszolidáció nem lehet sikeres, ha a nemzet politikai erői éppen történelmének egyik legnehezebb, ám mégis egyik leginkább sikerrel kecsegtető időszakában képtelenek az együttes cselekvésre. Az 1990. évi választások utáni helyzetre még kínálkozik némi mentség. Az ugyanis, hogy a korábbi egypárti, illetőleg a választást közvetlenül megelőző, legalább egy évig gyakorlatilag pártvezetés nélküli kormányzással szemben indokolható volt a politikai váltógazdaság lehetőségének felmutatása. Anélkül, hogy akár az akkori, akár a későbbi kormányzat teljesítményét bírálnám, annyi megállapítható, hogy ez a kísérlet azóta sem vált be, jóllehet a mai kormányzat óriási parlamenti többséggel rendelkezik. A kormányzati dilettantizmus és a parlamenti viharokat

gerjesztő ellenzéki politika együttesen vezetik az országot az újabb indulatokkal teli választási kampányhoz, esetleg olyan újabb fordulathoz, amelyet mentálisan már nehezen viselhet el. Az eddigi kormányzatok tevékenysége, a politikai pártok indulatai nem feledtethették még el a lakosságban, s különösen a köztisztviselők karban a korábbi negyven év, sőt az azt megelőző időszakok *állandó igazodási kényszerét*, s a mögötte lappangó félelmet. A megoldás természetesen nem a pártok „megszüntetése”, a politikai „váltógazdaság” elvetése. Nem feltétlenül szükséges, s aligha lenne lehetséges mára a „nemzeti egységkormány” létrehozása sem. *Szembesíteni kell a pártokat és eszméket, víziókat és a gyakorlati megoldási változatokat, de egyetértésre kell jutni a legalapvetőbb kérdésekben*.

Mik lehetnek ezek? Tudomásul kell venni, hogy *az ország gazdasága nem bírja el ismét a tulajdonviszonyok felborítását*. Folyamatosan történtek hibák, sőt bűnök a privatizáció, a kárpótlás folyamatában is, ezek korrigálására azonban gazdasági megoldást kell találni. Nem viselhető el ebben a vonatkozásban sem a „zsákmányszerző” politika, s nem indulhat meg újra a klientúraszerveződés. Legalább fő vonalakban fel kell vázolni, hogy a *kialakult struktúrára épülve milyen irányú gazdasági fejlődés lehetséges*; mi a helye ebben a mezőgazdaságnak, az ipar-nak, a szolgáltató szektornak. A piacgazdaság legkényesebb pontja a *jövedelemkülönbségek nagysága*. Ám még a fejlett demokráciákban is nehéz megtalálni a fejlődést nem megállító, ugyanakkor azonban társadalmi feszültségeket sem gerjesztő arányokat. Sem a piacgazdaság, sem a demokrácia nem konszolidálódhat azonban, ha csak a rövid távú érdekek alapján gondolkodva, bizonytalan, s társadalmi támogatás nélkül marad ez az arány. Továbbá: *az ország alkotmányos rendjére épülő stabil jogrendszer, s az ezt megvalósító jog- és közbiztonság nélkül nincs társadalmi nyugalom, kiszámítható élet, nem lehetséges tehát fejlődés sem*. A *jog- és közbiztonság azonban a társadalmi béke függvénye is*, amely a gyűlöletre uszítás, a politikai fenyegetőzés légkörében nem valósítható meg. Aligha vitatható, *hogy társadalmi béke nélkül a minimális politikai konszenzus sem várható*. Végül nemzeti összefogás szükséges *az oktatás és a nagy szolgáltató rendszerek hosszú távon és koncepciózusan kialakított, ám fokozatosan megvalósítható modelljének kimunkálására is*.

A politika összefüggéseit, játékszabályait, jelenségeit ismerve nem lehetek optimista. Addig, amíg az Országgyűlésben működő, tehát az országnak felelős pártok nem képesek meg egyezni viszonylag kisebb súlyú kérdésekben sem, amíg a nemzet összefogását igénylő társadalmi követelést felelős politikusok a többpártrendszerű demokrácia elleni támadásnak tartják, amíg a legfontosabb alaptörvény, az alkotmány elkészítéséből kirekesztik a társadalmat, s a társadalom nyilvánvaló véleménye ellenére erőltetnek csak a pártérdekeknek megfelelő megoldásokat, s amíg ez a gyakorlat az alkotmányozás kudarcát eredményezi, nehéz is optimistának lenni. *Az európai fejlődés fő sodrába való végleges visszakerülés, ebben a nagy civilizációs egységben és politikájában az ország biztonságos jövője azonban túlságosan nagy nemzeti érték ahhoz, hogy jelenlegi közállapotaink tartós fennmaradásával kockáztassuk*.

CSÁKI CSABA

A NEMZETI AGRÁRSTRATÉGIA NÉHÁNY ALAPKÉRDÉSE

Hazánk agrárgazdasága ma is az átalakulás, a rendszerváltás napjait éli. Visszatekintve az elmúlt évekre, megállapíthatjuk, hogy az átfogó célok, a változás fő irányainak kijelölése egyértelműen helyes volt. Magyarországon a mai gazdasági és politikai feltételek között a magántulajdonra épülő piaci mezőgazdaság kiépítésének nincs alternatívája. Az is kiderült azonban, hogy az átalakulás lényegesen bonyolultabb és összetettebb folyamat, mint ahogyan azt bárki is 1989–90-ben elképzelte. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy napjainkban a rendszerváltás befejezésének még mindig súlyos feladatait az EU-csatlakozásra való felkészülés ugyancsak összetett és nagy jelentőségű teendőivel együtt kell megoldani. Nem kétséges, hogy e feladatok sikeres megoldása csak egy kiérlelt és bizonyosfajta nemzeti konszenzuson alapuló agrárstratégia által vezérelt agrárpolitika alapján képzelhető el.

Szükségesnek tartom, hogy a nemzeti agrárstratégia tudományos alapjait négy igen fontos elemre építsük fel. Az első helyen a *nemzet egyetemes érdekei* állnak. Olyan stratégiát kell kidolgoznunk, amely az ország egyetemes érdekeit fejezi ki, amely az agrárszektor a nemzetgazdaság egészében szemléli, és összhangban áll a nemzeti modernizáció valamennyi alapvető követelményével. Ez a stratégia nem fejezheti ki csupán egy érdekcsoport, így pl. az agrárlobby valamely szegmentjének törekvéseit. A kidolgozásra kerülő javaslatok nem válhatnak csak a termelők, vagy a fogyasztók, vagy valamelyik politikai párt törekvéseinek, érdekeinek kifejezőivé.

A másik tényező: *tényleges helyzetünk és adottságaink objektív értékelése*. A stratégia megalapozásának kritikus követelménye az objektív helyzetelemzés, amelynek tartalmaznia kell:

a) az elmúlt néhány év, a rendszerváltás folyamatának értékelését. Ezt mindenképpen meg kell tennünk ahhoz, hogy a stratégia reális talajon álljon. Tragédia volt az elmúlt öt év az ágazatban, vagy csak dráma, hol követték el a döntéshozók a legnagyobb hibákat? E kérdésekre illúziók nélkül s a tényleges alternatívák alapos átgondolása alapján adhatunk csak választ. Az egyéni helyzetből fakadó szubjektív megítélés súlyos hiba forrása lehet itt;

b) el kell végeznünk teljesítményeink objektív és reális elemzését. Az ágazat egészének és az egyes termelési ágak helyzetének reális megítélésére van szükség. Ez azt jelenti, hogy a termelés természetes eredményei mellett vizsgálni kell a hatékonysági és a jövedelmezőségi mutatókat is, mégpedig nemzetközi összehasonlításban. Enélkül nagyon nehéz a jövőről beszélni;

c) a nemzeti agrárstratégia kidolgozásának harmadik és egyben központi eleme, az *átfogó célok és a megvalósítás érde-*

kében alkalmazni kívánt eszközök kifejtése. Ennek kidolgozása képezze a munka központi elemét, egyébként félő, hogy az egész munka feloldódik a jó szándékú ágazati kinyilatkoztatások laza halmazában;

d) végül a nemzeti agrárstratégia kidolgozásának negyedik alappillére annak figyelembevétele, hogy az *agrárszektor nemcsak termelőágazatok, hanem intézmények, termelővállalatok összessége*. Nem elegendő tehát csak a termelőágazatokkal foglalkozni. Mindenképpen külön vizsgálatot érdemel a gazdaságstruktúra, a különböző típusú üzemek jövője és konszolidációja.

I. Az agrárstratégia céljai

A jövőre irányuló döntés-előkészítő munka harmadik, talán legkritikusabb eleme az *agrárstratégia céljainak megfogalmazása*. A hazai viták és a nemzetközi tapasztalatok alapján megítélem szerint a magyar agrárszektor jövőjét meghatározó legfontosabb célkitűzések az alábbiak lehetnek:

— Az élelmiszer-termelésben egyértelműen adott potenciális, komparatív előnyeink hatékony kihasználását biztosító, nemzetközileg versenyképes élelmiszer-termelés megteremtése.

— A lakosság olcsó és megbízható élelmiszer-ellátásának biztosítása (nem arra gondolok, hogy mindent itthon kell termelni, hanem arra is, hogy ami külföldön tartósan olcsóbb, azt be kell engedni).

— A vidéki lakosság és mindenekelőtt az élelmiszer-termelésből élők jövedelemviszonyainak javítása.

— Hozzájárulás a vidéki Magyarország felemelkedéséhez.

— A lehető legkedvezőbb feltételek megteremtése az ágazatban az EU-csatlakozás számára.

— A mezőgazdasági és élelmiszer-termelés természeti-ökológiai feltételeinek megőrzése (fenntartható agrárnövekedés).

II. Az agrárpolitikai célok megvalósítása

Az agrárstratégia céljaihoz kapcsolódik a megvalósítást szolgáló *eszközrendszer és negyedik elemként az agrárpolitika* legfontosabb *jellemzőinek meghatározása*. A továbbiakban a figyelmet a mezőgazdaság közgazdasági feltételrendszerére és az EU-csatlakozással összefüggő kérdésekre fordítom. Nyilvánvalóan az agrárstratégiában rendkívül fontos helyet kell, hogy kapjon a kutatás és oktatás fejlesztése és megújítása, valamint a modern államigazgatás és a korszerű információs rendszer kiépítése is. E kérdések tárgyalása azonban nem célja jelen írásomnak.

Hatékonyság és versenyképesség, centrikus agrárpolitika

A magyar agrárpolitika fő célkitűzése a hazai és a nemzetközi piacokon — a piacgazdaság körülményei és szabályai között — a versenyképes és hatékony agrárgazdaság kialakításában jelölhető meg. A kormányzat feladata, hogy az agrárgazdaság számára fenntartsa, megteremtse e fő célkitűzés megvalósítására ösztönző gazdasági környezetet. Az árak, támogatások, adók, kamat-, árfolyam-, piac- és kereskedelempolitika olyan összehangolt alkalmazása kívánatos, amely a hatékonyságot és a versenyképességet középpontba állítva kapcsolja a magyar agrár- és élelmiszer-termelést a világ agrárgazdasághoz.

A rendszerváltás hátralévő feladatainak gyors befejezése

Magyarország agrárgazdasága az első, alapvető lépéseket megtette a magántulajdonon alapuló piaci mezőgazdaság felé. A gazdasági egyensúly hiánya, az ismert külpiaci gondok, párosulva a kormányzati politika bizonytalanságaival és szélsőségeivel a vártnál rögzösbbe teszik ezt az utat. Nem kétséges, hazánk rendelkezik a nemzetközileg versenyképes mezőgazdasági termelés minden természeti feltételével, többé-kevésbé világos az is, mit kell tenni e potenciál kihasználása érdekében. A magyar agrárpolitika legfontosabb feladata az, hogy kerülve az illúziók és előítéletek csapdait, mihamarabb megszüntesse a hatékony piaci mezőgazdaság kialakulását késleltető korlátokat, és befejezze a rendszerváltást. Meggyőződésem szerint a magyar mezőgazdaság nehéz helyzetéből csupán egyetlen út vezethet ki, mégpedig a magántulajdonra épülő, piaci mezőgazdaság minél gyorsabb, teljes és konzisztens kiépítése.

Átlátható és előre látható szabályozás

Az utóbbi években az agrárágazat működését egymáshoz lazán kapcsolódó, nemegyszer inkonzisztens szabályok határolják be. Sok a bizonytalanság, fontos intézkedések elkésve, egy-egy konkrét helyzetet tükröző alkudozások eredményeként születnek meg. Mindenekelőtt szükség van tehát egy világos, *egyértelmű agrárpolitikai keretre*, egy átfogó agrárpolitikai döntéssorozatra, amely néhány évre előre megbízható kiindulópontot és viszonylag stabil, kiszámítható feltételeket teremt az egész szektor számára. Az USA-beli farm bill (mezőgazdasági törvény)-hez hasonló dokumentumban kellene átfogóan rendezni

3–4 évre vonatkozó érvénnyel az agrárpolitika fő céljait és ehhez kapcsolódóan a célok megvalósítását szolgáló eszközrendszert, különös tekintettel az ágazat költségvetési kapcsolataira, az ártámogatás, az adópolitika és a külkereskedelempolitika alapelveire.

Nem kétséges, az agrárpolitika elválaszthatatlan a mindenkori kormányzó pártok politikai és gazdasági törekvéseitől. A javasolt agrártörvény lehetőség szerint ki kell, hogy fejezze nemcsak az ágazatban működő termelők és azok érdekképviselői szerveinek törekvéseit, hanem összhangban kell, hogy álljon az ország általános gazdasági helyzetével és nem utolsósorban a hazai fogyasztók érdekeivel is. Úgy tűnik, a hazai agrárpolitikai és agrárkereskedelmi döntésekre számottevő az egyre harsányabban megnyilatkozó termelői érdekképviselői szervezetek befolyása, míg a fogyasztók, a városi lakosság képviselői rendre hiányoznak az agrár-érdekegyeztető tárgyalások üléseiről. Az agrárpolitikai eszközrendszer gazdasági konzekvenciáit ezért világos, átlátható agrárköltségvetés kell, hogy összefoglalja, amely megnyugtatóan kimutatja, hogy mibe kerül az adott politika megvalósítása, és ki fizeti a számlát.

Számottevő, de átalakuló állami támogatás

Az agrárpolitikai eszközrendszer talán legvitatottabb eleme a támogatás. Magyarország 1996-ban megközelítőleg a GDP 1,1%-át fordította a mezőgazdaság támogatására. Ez a támogatási szint — különösen, ha a mezőgazdasági termelés egységére vetítjük — jóval alacsonyabb, mint azokban a nyugat-európai országokban, amelyekhez hazánkat erős földrajzi és kulturális kapcsolatok kötik, de egyértelműen magasabb, mint azokban az országokban, ahol az egy főre jutó GDP szintje hasonló. A Világbank egyik agrárpolitikai tanulmánya szerint a közepesen fejlett országok túlnyomó többsége inkább megadóztatja a mezőgazdaságot, mint támogatja. Ez nem azt jelenti, hogy hazánkban ma bárki is kétségbe vonhatná a mezőgazdaság támogatásának indokoltságát. A nemzetközi mezőgazdasági piaci helyzet és az átmenet nehézségei egyértelműen nélkülözhetetlenné teszik a támogatásokat, a nagyságrend és a támogatás mechanizmusa azonban mindenképpen megfontolást érdemel.

A támogatások beavatkozást jelentenek a piaci mechanizmus működésébe. Amellett, hogy a nemzetgazdaság számára költségesek, lassítják és torzítják a termelők alkalmazkodását, az erőforrások hatékonyabb felhasználókhöz történő átcsoportosítását. Bár az elvi megfontolások jelentősége korántsem becsülhető le, a mezőgazdasági támogatások mértékét és formáit a gazdaság egészének állapota kell, hogy meghatározza. Nagyon fontos az, hogy a beavatkozások alapvetően a termelők piacokhoz való alkalmazkodását segítsék, és ne a piacok termelőkhöz való igazításával próbáljanak az agrárgazdaság gondjain segíteni.

Bár az agrártámogatások kétségtelenül költségesek, nem mondható, hogy a költségvetés hiányáért egyedül ezek a programok a felelősek. A mezőgazdaság támogatása eltörpül az állam kamatterhei, a nyugdíjak, az oktatás, az egészségügy és

különböző szociális juttatások költségei mögött. Látni kell azonban azt is, hogy a mezőgazdasági támogatások bárminemű növekedése tovább növeli a költségvetési hiányt, és erősíti az inflációt. A jelen gazdasági helyzetben különös hangsúlyt kell, hogy kapjanak a mezőgazdasági politika, ezen belül a támogatások makrogazdasági összefüggései. A költségvetési deficit, az infláció, és különösen az árfolyam-politika, kívül esnek az agrár-ágazat érdekképviselőinek szokásos érdeklődési körén. A mezőgazdaság rendelkezik olyan politikai erővel, amellyel elérheti a mezőgazdasági támogatások további növelését. Valószínű azonban, hogy a nagyobb költségvetési deficit és az ebből következő magasabb infláció miatt a támogatások növelése végső soron negatívan hat vissza az ágazatra. A mezőgazdaság magas tőkeigénye és a termelés finanszírozásához nélkülözhetetlen rövid távú hitelek miatt a mezőgazdaságnak is érdeke az infláció csökkentése, valamint a belső és külső gazdasági egyensúly megteremtését szolgáló gazdaságpolitika sikere. Valószínűtlen ugyanis, hogy a rövid távon jelentősen megnövelt agrártámogatások is kompenzálni tudnák azt a veszteséget, amelyet az egyensúlyhiány és az ezzel járó magasabb infláció az ágazatnak okozhat.

Ma a támogatások viszonylag összetett, bonyolult rendszer révén jutnak el az ágazathoz. Anélkül, hogy e rendszer egyes elemeit részletesebb elemzés alá vennénk, megállapítható, hogy a rendszer nem eléggé szelektív és csak részben konform a piacgazdaság követelményeivel. Az exporttámogatások előnyeit jórészt a feldolgozó ipar és a külföldi vevők élvezik, és csak kisebb hányad jut a mezőgazdasági termelőknek. Feltétlenül kívánatos e rendszer olyan típusú fejlesztése, amely a támogatások abszolút növelése nélkül is javítja az ágazat pozícióit. A támogatási rendszer olyan továbbfejlesztése kívánatos, amely a leghatékonyabb mezőgazdasági tevékenységeket részesíti előnyben, meggyorsítja az átalakulási folyamat befejezését, ösztönzi a magánberuházásokat és segíti az egészséges bankrendszer kifejlődését.

A világgpiachoz kötődő árrendszer

Az árpolitika az agrárpolitika talán legfontosabb eszköze. Mezőgazdasági termelői áraink az elmúlt években fokozatosan közelítették a világgpiaci árakhoz. Bár ez a folyamat még korántsem tekinthető befejezettnek — mivel a belső árárányok nem mindenben fedik a viszonylag nyitott piacú országokban kialakult arányokat —, a termelői árak szintje egészében nem áll távol az országok átlagos árszintjétől. Nem kétséges ugyanakkor, hogy termelői áraink elmaradnak az EGK-beli árszinttől. Ezek az árak azonban közismert okok miatt nem használhatók reális összehasonlítási alapul. Hasonló az eredmény a fogyasztói árak nemzetközi összehasonlítása esetén is. A hazai élelmiszerek fogyasztói árai megközelítik, sőt néha meg is haladják a viszonylag nyitott mezőgazdasági piaccal rendelkező országokban kialakult szinteket. A belső árak az infláció mértékét meghaladó növelésére irányuló törekvések tehát aggodalomra adhatnak okot. Meggyőződésem: mezőgazdasági termelőink jövedelemproblémáit nem elsősorban az „alacsony” árak okozzák. Az átmenet termelési problémái és a termelés sokszor ala-

csony hatékonysága, a tőke- és a likviditáshiány — párosulva a fejletlen belső piac és a még mindig alacsony hatékonyságú feldolgozás kedvezőtlen hatásaival — okolhatók azért, hogy a gazdálkodó egységek túlnyomó többsége képtelen a jövedelmező termelésre. A hazánkban referenciául használható, illetve az exportban realizálnál tartósan magasabb termelői árszint ugyanakkor súlyos makrogazdasági kihatásokkal járna, nem beszélve a fogyasztói oldalon várható negatív politikai reakciókról. Agrárpolitikánk akkor helyes, ha a hazai árakat alapvetően a világgpiaci árakra építi, teret engedve annak, hogy a belső árak igazodjanak a tényleges keresleti és kínálati viszonyokhoz. A minimál- vagy államilag garantált árprogramok — nemzetközi tapasztalatok szerint — elsősorban a szélsőséges piaci ingadozásoktól kell, hogy megóvják termelőinket. Ezek a formák egyértelműen a mezőgazdaság rendszeres támogatásának kevésbé hatékony — esetenként különösen költséges — megoldásai.

Fokozatosan liberalizálódó kereskedelempolitika

Az agrárpolitika további fontos eleme a kereskedelempolitika. Hazánkban a GATT-megállapodások keretében tett vállalásai a jelenleg érvényben lévő rendszer további jelentős átalakítását igénylik. A GATT-megállapodások végrehajtása várhatóan előnyös lehet a magyar mezőgazdaság számára, bár óvakodni kell e pozitív hatásokkal kapcsolatos túlzott várakozástól is. Az egyezmény eredményeként csökkenni fog, de még mindig számottevő marad a protekcionizmus a nemzetközi agrárpiacokon. Hazánk vállalt kötelezettségeit a magyar agrárgazdaság és a hazai fogyasztó érdekeit egyaránt szem előtt tartva kell, hogy teljesítse. A tartósan (viszonylag) liberális importpolitika, különösen a feldolgozott élelmiszerek területén, a fogyasztók érdekeit szolgálja, és ösztönző hatású az élelmiszeripar megújulására is.

Üzemi politika: gazdaságtípus-semleges, hatékonyság- és konszolidációcentrikus

A nagyüzemi mezőgazdaság átalakulása, az új gazdaságstruktúra kifejlődése hosszabb időt igénylő folyamat lesz. Rendkívül nehéz ma előre látni, milyen típusú üzemek válnak dominánssá, mikor fejeződik be a folyamat. Valószínű, hogy a magyar mezőgazdaságot meglehetősen hosszú ideig a mezőgazdasági üzemek változatos formái fogják jellemezni. Farmergazdaságok, szövetkezetek, különböző méretű tőkés gazdaságok és alapvetően önfogyasztásra termelő kis- és részes gazdaságok sokasága fog egymás mellett létezni.

A gazdaságos és hatékony mezőgazdasági struktúrára való átállást a lehetőségek szerint célszerű lerövidíteni. Mindenekelőtt a lehető leggyorsabban egyértelmű és világos földtulajdonviszonyokra van szükség. A továbbiakban pedig alapvetően a piaci viszonyoknak és módszereknek kell vezérelniük az üzemi struktúra fejlődését, elsősorban a hatékonyan működő földpiacon keresztül. A földtulajdonlást és a földhasználati, valamint tulajdonjogokat és a bérleteket minél kisebb mérték-

ben szabad csak korlátozni. Egyszerűsíteni és olcsóvá kell tenni a tulajdon- és bérleti jogok átruházását is. Minél nagyobb mértékű a kormányzati beavatkozás a földpiac működésébe, annál lassabb és költségesebb lesz az új gazdaságstruktúra kialakítása.

A nyugat-európai típusú és méretű családi gazdálkodás általánossá válása még hosszabb távon sem valószínű. Hazánk gazdaságilag nem engedheti meg a szabadpiaci viszonyok között nem életképes gazdaságok állami támogatásokkal történő tartós életben tartását. Ezért a családi gazdálkodás, egyáltalán a mezőgazdálkodás kívánatos üzemi méretét és formáját a támogatás nélküli vagy viszonylag kis támogatással tartósan nyereségtermelésre képes üzemi méretben és formában kell keresni. A viszonylag nagyszámú magángazdaság az induláshoz nyújtott támogatások ellenére sem lesz képes a nyereséges gazdálkodásra. Súlyos hiba lenne e gazdaságok életben tartása az állami költségvetésből származó támogatásokkal. Az állami támogatásnak — ha egyáltalán erre sor kerül — az agrárgazdálkodás általános jövedelmi feltételeit kell javítania, a nemzetközi versenyképesség fokozását kell szolgálni. Az állami költségvetés köldökzsinórjától függő magánparaszti réteg könnyen a veszteséges szövetkezetekhez hasonló gazdasági és politikai tehertétellé válhat.

A termelő típusú mezőgazdasági szövetkezetek a nemzetközi gyakorlatban általában véve alacsonyabb hatékonyságúnak bizonyultak a magántulajdonra épülő, illetve családi gazdaságoknál. A piaci viszonyok fejlődése tehát mindenképpen elő fogja idézni a megmaradt, viszonylag nagyszámú mezőgazdasági szövetkezet további bomlását és átalakulását. Ezt a folyamatot nem célszerű adminisztratív úton befolyásolni — éppen szociális és politikai hatásai miatt —, hanem hagyni kell, hogy hasonlóan az önálló magángazdaságokhoz, a piaci folyamatok differenciáljanak. Várható és kívánatos a feldolgozó, értékesítő, beszerző szövetkezetek megerősítése és térhódítása. Ez az a forma, aminek keretét kell adnia az átalakuló szövetkezetekből kinövő magángazdaságok fejlődéséhez. Ez támogatást, valamint a kormányzat részéről figyelmet érdemel.

Az agrár- és szociálpolitika világos különválasztása

A magyar vidék mai nehéz gazdasági körülményei között különösen fontos az agrárpolitika szociális aspektusainak helyi kezelése. Nem kétséges: valamennyi agrárpolitikai döntésnek lehetnek szociális konzekvenciái. Ezeket megfelelő súlyjal figyelembe kell venni a döntéshozatal folyamataiban. Nem szerencsés azonban, ha szociálpolitikai célkitűzések az agrárpolitikai döntések alapvető meghatározóivá válnak. Nemzetközi tapasztalatok bizonyítják, hogy a vidékfejlesztés gondjait a mezőgazdaság önmagában nem képes megoldani, a mezőgazdasággal szemben túlzott szociális elvárások végső soron negatívan hatnak vissza nemcsak az ágazatra, hanem az egész régióra is. Az agrárszektor hosszú távú érdeke olyan üzemi struktúra kialakulása, amely képes a világpiacon versenyképes termékek előállítására. Ennek kell az agrárpolitika alapvető célkitűzésének lennie. Csak hatékony, jövedelemtermelésre képes

mezőgazdaság tud igazán hozzájárulni a szociális gondok megoldásához is.

Az EU-csatlakozásra való felkészülés

Magyarország a társulási szerződés életbelépésével hivatalos formába foglalta az Európai Gazdasági Közösséggel kialakult szorosabb kapcsolatait. Reális lehetősége van annak, hogy hazánk belátható időn belül a közösség teljes jogú tagjává válik. Az ún. Közös Agrárpolitika (Common Agricultural Policy — CAP) az Európai Közösség egyik legfontosabb és sokat vitatott intézménye. A CAP legutóbbi reformjára 1992-ben került sor, de már napjainkban folyik a vita az újabb változtatásokról. Nehéz megjósolni pontosan a CAP várható fejlődési irányát, a reformok mértékét. Személyes meggyőződésem az, hogy a közös agrárpolitika lényegi elemeiben nem várható számottevő változás. A 2000 körüli csatlakozásunk időpontjában a magyar agrárpolitikának tehát a ma érvényes CAP-hoz nagymértékben hasonló közös piaci agrárpolitikával kell számolnia. Az Európai Közösség sikeresen megvédte a CAP lényegét a GATT-tárgyalásokon, és az sem valószínű, hogy a közösség keleti irányban történő kibővítése önmagában elegendő lenne a CAP lényegi módosítására, szemben a jelenlegi politika fenntartására ösztönző erőteljes belső érdekekkel.

Az elkövetkező évek magyar agrárpolitikájának alakításában a csatlakozás szempontjai, a magyar agrárgazdaság integrációra való felkészítése kiemelkedő szerepet kell, hogy kapjanak. Célszerű, ha az ágazat vezetése számottevő szellemi erőforrás koncentrálásával készül a csatlakozással összefüggő agrárpolitikai feladatok megoldására.

A nemzeti stratégia részeként ki kell dolgozni a magyar agrárpolitikai eszköztár fokozatos harmonizálásának programját. A CAP ár- és támogatási politikájának egyoldalú alkalmazása a csatlakozás előtt többszörösére növelné a mezőgazdasággal összefüggő költségvetési kiadásokat, nem beszélve arról, hogy a fogyasztóknak és a feldolgozó iparnak magasabb árakkal kellene szembenéznie. Ezért az látszik kívánatosnak, hogy hazánk mezőgazdasági árait és árpolitikáját csak a csatlakozással egy időben, az akkori körülmények szerint igazítsa az EGK rendszeréhez.

A belépésig alacsonyabban tartott támogatási szint kedvezően befolyásolhatja a magyar agrárgazdaság csatlakozás utáni versenyképességét, és elkerülhetővé teszi a termelés gazdaságpolitikai eszközökkel generált növekedését, nem beszélve az egyértelmű költségvetési megtakarításokról. Ez a stratégia ugyanakkor gyengítheti a termelési kvótákkal kapcsolatos magyar pozíciót. Egy ország ugyanis, amely EU-tagságra számít, a termelés belépés előtti felfuttatásával javíthatja pozíciót a termelési kvóták megszerzésében. Ebben a helyzetben rendkívül fontos lenne annak elérése, hogy Magyarország termelési kvótái ne a belépést közvetlenül megelőző időszak, hanem valamilyen más mutató (pl. termőterület) vagy a társulási szerződés (1990) aláírása idején elért termelési eredmények alapján kerüljenek meghatározásra, ha a belépés idején termelési kvótákat egyáltalán alkalmaznak.

CSIKÓS-NAGY BÉLA

A MAGYAR GAZDASÁGPOLITIKA MINŐSÍTÉSE

– A TÖRTÉNELMI LECKE

Magyarország szempontjából sajátos helyzetet teremtett az 1990. évi társadalmi-gazdasági rendszerváltás. Ekkor vált nyilvánvalóvá, milyen jelentős mértékben korlátozott a nyugat-európai piac felvevőképessége, és hogy az elmúlt negyven esztendőben a KGST, ezen belül a Szovjetunió, mennyire más termékeknek volt felvevőpiaca, és más elvárásokat fogalmazott meg a magyar gazdasággal szemben. Ezért most fokozatosan kell tanulmányoznunk a globalizálódó világgazdaságot. A magyar nemzetgazdaság világgazdasági helyzetét történelmi perspektívából szemlélve, látni kell az elmúlt évszázad fejlődésének és a jövőnek sajátosságait. A 19–20. század fordulóján még Európa állt a világgazdaság középpontjában, és abban az Egyesült Államok kiegészítő szerepet játszott. Az Európán kívüli területek pedig az egyes európai országokhoz tartozó gyarmatok voltak. Ez volt az euroatlanti (Nyugat)-centrikus világgazdaság. A 20. században azután az origócentrikus világgazdaság policentrikus világgazdasággá változott. Megszűntek a gyarmatok, a gyarmati gazdaságpolitika helyébe az önállósult országok autonóm gazdaságpolitikája lépett, és döntővé vált az Egyesült Államok befolyása.

A világgazdasági háttér jobb kezelése

Magyarország gazdasága külkereskedelem-érzékeny. Ezért a világgazdasági háttér nélkül a magyar nemzetgazdaság nem is lenne működőképes. De hát mit értsünk világgazdaság alatt? Erről, megteremtésének feltételeiről és működésének mechanizmusáról különböző vélekedésekkel találkozhatunk. Talán W. Ashwort fogalmazta meg legjobban azokat a feltételeket, amelyek mellett a világgazdaság, általában pedig a világméretű gazdasági együttműködés új növekedési erőket hozhat működésbe. Öt tényezőnek tulajdoníthatunk nagyobb jelentőséget. Ezek:

1. Biztosítani kell a *jogi rendezettséget*. El kell érni, hogy a világforgalom és abban különösen a külföldiek helyzete egységes jogi normákon alapuljon. Ennek megvalósításában nagy szerepet játszott Európában a francia forradalmat követően elterjedt polgári jogrend.

2. Szerves *kapcsolatot kell létrehozni a nemzeti fizetési eszközök között*. Ezt az aranyvaluta mechanizmusa biztosította, ami a 19. század második felében épült ki.

3. Ki kell építeni a *bankrendszert*, a bankműveletekre támaszkodó nemzetközi üzleti kapcsolatokat.

4. Meg kell oldani az *áruk tömegméretű távolsági szállítását* tengeren és a szárazföldön egyaránt.

MAGYARORSZÁG KÜLKERESKEDELMI FORGALMA (MILLIÓ FT)

	Év	Átalakuló és nem piacgazdaságú országok	Ebből kelet-európai országok	Piacgazdaságú országok	A piacgazdaságú országok közül			Egyéb	Összesen
					fejlett országok	EU-országok	fejlődő országok		
Behozatal	1989	232 167	173 122	291 339	259 993	151 792	31 346	–	523 506
	1991	205 814	190 754	637 294	569 626	351 951	67 668	12 535	855 643
	1993	348 392	328 250	805 336	754 566	466 073	50 770	8 763	1 162 491
	1995	465 368	427 901	1 470 986	1 363 226	1 190 914	107 760	33	1 936 387
	1996	627 400	509 600	1 840 600	1 700 500	1 474 800	140 100	50	2 468 050
Kivitel	1989	270 375	203 772	300 948	252 735	141 819	48 213	–	571 323
	1991	180 158	148 621	583 584	519 319	349 571	64 265	532	764 274
	1993	216 101	187 221	598 969	554 447	381 093	44 522	4 845	819 915
	1995	396 504	325 728	1 187 623	1 124 447	1 016 360	63 176	37 864	1 621 992
	1996	487 400	380 200	1 470 400	1 397 600	1 254 700	72 800	43 900	2 001 700

5. Jogi úton biztosítani kell a földbirtok mobilitását.

Csak ezek alapján jöhetett létre az a nemzetek felett álló intézményi rend, amely a kötelező magatartási normák útján kikényszerítette az azokhoz való alkalmazkodást azon országoknál, amelyek valóban be akartak kapcsolódni a nemzetközi munkamegosztásba és élvezni kívánták azokat az előnyöket, amelyeket csak a nemzetközi kereskedelem volt képes biztosítani.

Világ gazdasági integráció

Ezek a feltételek fokozatosan teremtődtek meg, és a folyamat a 19. század fordulóján zárult le. A 20. század elején jöttek létre azok a viszonyok, amelyek a világ gazdaságot az országok közötti gazdasági érintkezés piacává fejlesztették. A társadalmak gazdasági fejlődésében talán ennek az intézményi rendnek a megteremtése volt a legjelentősebb emberi tett.

Az országok között kibontakozó gazdasági *interdependenciák* vezettek a modern világ gazdaság megteremtéséhez. Ezek már olyan társadalmi-gazdasági viszonyokat jeleztek, ahol intenzív szerves kapcsolat alakul ki az országok belső és külső gazdasági folyamatai között. E kapcsolatok révén mind a gazdaságnövekedés, mind pedig a termelési (gazdasági) szerkezet a világ gazdaság alakulásának függvényében határozódik meg. E tekintetben persze országonként jelentős eltérések mutatkoznak. A kapcsolat intenzitását különböző tényezők befolyásolják. Közöttük a hatalmi viszonyoknak, valamint a gazdaság külkereskedelm-érzékenységének van nagyobb szerepe. De a 20. században már alig találunk olyan országot, amelynek gazdasága kívül áll a világ gazdaságon, amelynek gazdaságára a világ gazdasági folyamatoknak nincs hatása.

A magyar nemzet gazdaság világ gazdasági helyzetének megítélésénél nem hagyhatjuk figyelem kívül, hogy a 19–20. század fordulóján még Európa állt a világ gazdaság középpontjában, és abban az Egyesült Államok kiegészítő szerepet játszott. Az Európán kívüli területek itt jórészt úgy jelentek meg, mint az egyes európai országokhoz tartozó gyarmatok. Ezt az atlanti (nyugati) centrikus világ gazdaságot úgy kell felfognunk, mint az atlanti kultúra határain végződő, régióon belüli munkamegosztást, amihez szervesen kapcsolódtak a kiterjedt gyarmatbirodalmak.

A 20. században azután az oligocentrikus világ gazdaság policentrikus világ gazdasággá változott. Megszűntek a gyarmatok. A gyarmati gazdaságpolitika helyébe az önállósult országok autonóm gazdaságpolitikája lépett. A nyugati tőke pedig az alacsony bérek nyújtotta lehetőségekre alapozva vett részt jó néhány fejlődő ország elmaradott gazdaságának korszerűsítésében. Az erőviszonyok eltolódtak. Európa súlya a világ gazdaság teljesítményében mindinkább csökkent.

Magyarország szempontjából ezek a változások alig voltak érzékelhetők. Az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában az ország külkereskedelmi tevékenysége jórészt a Habsburg Birodalmon belül és elsősorban az élelmiszer-gazdaságra korlátozottan volt jelentős. Az ezt követő két korszakban az Európán

kívüli külkereskedelem nagyságrendileg csak 10% körül mozgott, mértéke csak ritkán közelítette meg a 15%-ot. Az 1920–1949, valamint az 1950–1989 közötti időszak lényegében csak abban különbözött egymástól, hogy amíg a Horthy-rendszerben a nyugat-európai, és azon belül is egyre inkább a német-olasz gazdasági kapcsolatok voltak a meghatározóak, addig a kommunista rezsim idején a közép- és kelet-európai, és azon belül is elsősorban a Szovjetunióval fennálló kapcsolatok voltak a magyar gazdaságpolitika növekedési pályájának fő meghatározói.

Sajátos helyzetet teremtett az 1990. évi társadalmi-gazdasági rendszerváltás. Ekkor vált nyilvánvalóvá, milyen jelentős mértékben korlátozott a nyugat-európai piac felvevőképessége olyan ipari gyártmányok esetében, amelyek a KGST-n belüli együttműködés, különösen pedig a magyar–szovjet kapcsolatokat előmozdító magyarországi iparosítás révén álltak a nemzet gazdaság rendelkezésére. Ezért is tűnik — hétéves visszatekintésben — elhamarkodottnak az a lépéssorozat, amellyel Magyarország sietett a keleti kapcsolatok és annak elszámolási rendszerének felszámolására.

Az adott helyzetben a magyar gazdaság külkereskedelm-érzékenysége előnytelen struktúrájának bizonyult. Az egyik integrációból kiléptünk, anélkül hogy a másikba beléphettünk volna. Ne tévesszen meg az 1991. évi társulási szerződés, amelyet Magyarország az Európai Közösséggel létesített. Ez inkább

MAGYARORSZÁG LEGFONTOSABB KÜLKERESKEDELMI PARTNEREI
AZ 1990-ES ÉVEK KÖZEPÉN (%-OS RÉSZESEDÉS)

Ország	Behozatal		Kivitel	
	1995	1996	1995	1996
Németország	23,4	23,6	28,6	29,0
Ausztria	10,7	9,5	10,1	10,6
Oroszország	11,8	12,5	6,4	5,9
Olaszország	7,9	8,1	8,5	8,0
Franciaország	3,9	4,2	4,0	3,7
Egyesült Államok	3,1	3,5	3,2	3,5
Nagy-Britannia	3,1	3,3	3,0	2,9
Hollandia	3,1	3,2	2,9	2,7
Csehország	2,4	3,0	1,6	2,2
Belgium	2,5	2,4	2,0	2,1
Lengyelország	1,6	1,8	2,6	3,0
Szlovákia	2,4	2,4	1,7	1,9
Ukrajna	2,3	1,8	2,5	1,7
Svájc	2,5	2,1	1,4	1,3
Románia	0,8	0,9	2,8	2,1
Japán	2,2	2,2	0,6	0,8
Svédország	2,0	1,7	1,0	1,0
Szlovénia	0,6	0,5	2,0	1,7
Spanyolország	1,5	1,0	0,9	1,1
Finnország	1,4	1,2	0,4	0,5
Horvátország	0,4	0,3	1,3	1,5
Brazília	0,9	1,1	0,2	0,2
Kína	0,8	1,2	0,2	0,1
Dánia	0,8	0,7	0,4	0,4
Koreai Köztársaság	1,0	0,9	0,1	0,1
Kiemelt országok együtt	93,1	93,1	88,4	88,0

hátrányt jelent, mint előnyt, miután az ország nem rendelkezik a teljes jogú tagokat megillető jogosítványokkal. Jelen helyzetünket úgy jellemezhetjük: Magyarország a „senki földjén” működési gazdaságát.

Az Európai Unióval való integrálódásnak nyilván nincs reális alternatívája. De a magyar nemzetgazdaság nemzetközi háttere kizárólag erre a hipotézisre nem alapozható. Négy tényező hangsúlyozása különösen fontos:

1. Két generáció építette a kelet-európai (kiemelten a mai FÁK-országokkal folytatott) kapcsolatokat. Nagy súlyt kellene helyezni arra, hogy ebből mindazt a fejlődés szolgálatába állítsuk, ami időállóan bizonyul, és ez nem kevés.

2. Növelni kellene a tengerentúli országokkal való kereskedelmet, legalábbis abban az arányban, ahogyan ezek részesedésüket növelték a világ gazdaságban.

3. Az Európai Unió belül különös fontossága van a szubregionális (közép-európai és határközi) együttműködésben rejlő lehetőségek jobb kihasználásának.

4. Remélni kell, hogy az Európai Unió megőrzi a fejlődésben elmaradt területek támogatásának hagyományos rendszerét, és ennek figyelembevételével lehetőség nyílik a különleges magyar érdekek érvényesítésére, amiként ez a már teljes jogú tagok esetében is történt.

A működő importtőke hatékonyabbá tétele

A termelőerők világméretű fejlődése az ipari forradalmak története. Ha ezt a folyamatot a gazdaságnövekedés szempontjából vesszük szemügyre, célszerű arra az elemzésre támaszkodni, amit Josef Schumpeter adott. Kondratief, a hosszú távú (60 éves) cikluselmélet egyik megalapozója ösztönözte Schumpeter műve megírásában. Nézetük két lényeges ponton volt azonos. Mindketten hangsúlyozták a tudományos-műszaki *felfedezések* (az innovációk) *meghatározó szerepét* a gazdasági fejlődési folyamatban. Mindketten megkülönböztetett jelentőséget tulajdonítottak az *individuumoknak* mint kreatív erőnek. Schumpeter három korszakot tekintett át:

a) Az 1780–1840 közötti ciklust, amely az első ipari forradalom (a szén és a vas) jegyében zajlott le.

b) Az 1840–1890 közötti ciklust, amely a gőz és az acél korszaka volt.

c) Az 1890-ben kibontakozó harmadik ciklust, amely a kemizálás, a villamosítás és a belső égésű motorok elterjesztése nyomán adott új lendületet a termelőerők fejlődésének.

Schumpeternél a kreatív rombolásról szóló elmélet áll a növekedés gazdaságtanának központjában. Ebben a kockázatviseléssel tevékenykedő vállalkozó szerepe a meghatározó. Ez a réteg viszi be a gazdaságba az új technikát, hozza a döntéseket új gyártmányok és választékok bevezetéséről, határozza meg a piac megtartásáért, a piaci részesedés növeléséért, új piacok meghódításáért vitt marketingpolitikát. Ez alakítja a követelményekhez leginkább alkalmazkodó szervezeti formákat.

Szoros kapcsolat alakult ki az ipari forradalmak, valamint az iparban végbemenő centralizációs és koncentrációs folyamat

között. Ennek kapcsán jött létre az ipari fejlődésben élen járó országok fölénye a fejlettség alacsonyabb fokán álló országokkal szemben. Ez a fölény teremtette meg a monopolprofitot, tette lehetővé a tőke kivitel és vezetett a multinacionális vállalatok térhódításához. Ezek váltak a korszerű technika hordozóivá.

Ezért az sem véletlen, hogy az ún. követő országok, mint Magyarország is, leginkább akkor képesek bekapcsolódni a világméretű progresszív folyamatokba, ha tőkeimport révén a multinacionális cégek tevékenységüket kiterjesztik ezekre az országokra. Ezáltal viszont a követő országok gazdasági struktúrájának alakításában meghatározó szerephez jutnak azok a döntések, amelyeket a multinacionális cégek központjaiban hoznak. Tegyük mindehhez hozzá: a multinacionális cégek térhódítása különösen a második világháborút követő évtizedekben számottevő.

Magyarország a KGST tagországaként nem volt abban a helyzetben, hogy tőkeimport révén ezekkel a vállalatokkal termelési kapcsolatot építsen ki. Ezért érthető, hogy Magyarország az 1990. évi társadalmi-gazdasági rendszerváltást követően a multinacionális vállalatokkal való közreműködést tekintette a privatizáció és ezen keresztül a szerkezetátalakítás meghatározó tényezőjének.

Az persze más kérdés, vajon a kormányzati tényezők ezen a téren mindig kellő gondossággal jártak-e el, és képesek voltak-e érvényt szerezni a nemzeti érdekeknek; egyáltalában felismerték-e, melyek azok az érdekek, amelyek a multinacionális vállalatok számára is elfogadhatóak, az országnak pedig a legtöbb előnyt nyújthatják ebből az együttműködésből. A lényeg azonban az, hogy az ország nemzetközi versenyképességét leginkább biztosító szerkezetátalakítás akkor jár jó úton, ha a privatizációt szerves kapcsolatba hozza a működő tőke importjával, és nem akkor, amikor ezt populista megfontolások szolgálatába állítja. A kisemberek nincsenek is abban a helyzetben, hogy tulajdonosi hatalmat gyakoroljanak, még kevésbé abban, hogy a kreatív rombolás szellemében működjenek közre a vállalat nemzetközi versenyképessége megőrzésében folytatott stratégia kialakításában és vitelében.

A nemzetgazdasági érdek hatékonyabb védelme

Magyarországon 1990 óta rekapitalizálódási folyamat megy végbe. Visszaállt a tőkés magántulajdon és a piac. Ez azonban még nem ad teljes választ azon gazdasági berendezkedés közelebbi természetéről, amelyben tulajdon és piac működésüket kifejezhetik. A kapitalizmus már régóta nem az a szabadpiac, amely a piaci spontaneitást a természeti törvények erejével juttatja érvényre.

Az 1990. évi társadalmi-gazdasági rendszerváltás idején általános volt az egyetértés abban, hogy az a törés, amit a KGST felszámolása okozott, átmenetileg visszaveti ugyan a fejlődést, de az viszonylag hamar leküzdhető lesz, mert új, a korábbinál erőteljesebb növekedési energiák lépnek működésbe. Az élet azonban nem igazolta ezt a várakozást. Jellemzően megmutatkozik ez akkor, ha az átmeneti időszakra korlátozottan szem-

besítjük a kormányelképzeléseket a valóságos gazdasági folyamatokkal.

A GDP nem az elképzelt 8–9, hanem kerekén 25%-kal csökkent! Ennek függvényében a várt 7–8%-os munkanélküliségi ráta 12% körül alakul. A reálbércsökkenés háromszorosa a tervezettnél. Az inflációnak pedig már 1994-ben 10% alá kellett volna csökkennie, de 1997-ben is alig marad el a 20%-ostól.

Könnyen megérthetjük, hogy amikor a dolgok így alakulnak, akkor állandósul a feszültség a kormányzati politikát képviselők és az IMF állásfoglalását előkészítők között. A dolgok teljes félreértése lenne azonban az a vélekedés, miszerint az egyeztetett elképzelésektől való ilyen mérvű eltérés egyoldalúan a magyar kormányok által vitt hibás gazdaságpolitika következménye volt. Inkább az vetődik fel, mennyiben voltak *reálisak* az elképzelések és főként, mennyiben voltak *alkalmasak* az igénybe vett eszközök az elképzelések megvalósítására. Így nézve az IMF sem mentesíthető attól a felelősségtől, ami végső soron állandósította a visszavonulás gazdaságpolitikáját. Ez jórészt az IMF-ben uralkodó monetarista irányzat, illetve annak elfogadása nyomán következett be.

A negyvenéves kommunista rezsimit úgy értelmezhetjük, mint a marxizmus béklyójába kényszerített gazdálkodást, az 1968. évi gazdasági reformot pedig mint a kitörésre irányuló határozott szándékot. Az 1990-től a piacgazdaságot kialakító rezsimit pedig úgy jellemezhetjük, mint a monetarizmus illúziójától vezérelt gazdálkodást, amiből csak az állam gazdaság-szervező funkciójának kibontakoztatásával lehet kivezető utat találni.

Ezért tűnik fontosnak a szabad kereskedelemmel összefüggő kérdések szemügyre vétele. Mit is értsünk valójában szabad kereskedelem alatt? Nyugat-Európában időről időre felvetődő problémák jelzik, hogy a szabad kereskedelem eszméje nem képes maga alá gyűrni azt, amit egy ország alapvető társadalmi érdekként fogalmaz meg. Éppen a kettőnek az egyeztetése alakította ki a „finom kezelés” gazdaságpolitikáját, amikor piac-konform érvanyag szolgálhat alapul olyan állami beavatkozások számára, amelyek valójában a nemzeti termelést kívánják preferálni az importtal szemben. (A közelmúltban Németországban lejátszódó bányászsztrájk tette nyilvánvalóvá azt is,

Év	A MUNKANÉLKÜLISÉGI RÁTA		Tény
	Előrejelzések		
	Németh	Antall (Boross)	
	kormányok		
1990	1,8	–	2,1
1991	2,5	7,5	8,5
1992	2,0	8,5	12,3
1993	1,0	7,0	12,8
1994	0,5	5,0	11,4

hogy a költségvetés jelentős állami támogatással teremti meg olyan bérszínvonal fenntartását, ami nélkül a széntermelés Németországban számos bányában nem lenne folytatható: az olcsóbb import szén kiszorítaná a belföldit. A kormány a sztrájk nyomán a vállalatokkal olyan megállapodást kötött, ami évekre tolja ki a teljes rendezést.)

A szabad kereskedelem gyakorlatával kapcsolatos minden nemzetközi elemzés arra utal, hogy a *monetarista gazdaságpolitika* — ahogy azt nálunk értelmezik — *illúzió*. Ez az illúzió fejlesztette ki a válságkezelés gazdaságpolitikáját, és tolja évről évre ki a gazdasági növekedést. Ez a gazdaságpolitika — mindenre való tekintet nélkül — a liberalizálást, a valutakonvertibilitást, a pénzügyi intézményi rendszer erőteljes kiépítését állítja középpontba. Ez egészen ki olyan restriktív pénzpolitikával, amely részben a költségvetési deficit lefaragását, részben egy antiinflációs politika talaján szabályozott tőkepiac működését tekinti a gazdaságpolitika fő elemeinek.

Itt nem egyszerűen csak arról van szó, hogy a pénzügyi restriktió maga alá gyűri azt az állami szervező tevékenységet, ami a gazdaságnövekedést szolgálhatná, hanem tudományos megközelítésben arról is, hogy a pénzügytani ismeretek egyszerűen figyelmen kívül hagyják azokat a közgazdaságtani ismereteket, amelyek a racionális magatartás hordozói. Ez leginkább a struktúraalakítás szempontjából meghatározó árkatégória terén mutatkozik meg.

Maga a gazdaságpolitika jelszószerűen hangsúlyozza a szerkezetátalakítást, a nemzetközi versenyképesség megszer-

A BEHOZATAL ÉS A KIVITEL ÁRUSZERKEZETE (M Ft, határparitáson)						
Év	Energiahordozók, villamos energia	Anyagok, félkész termékek, alkatrészek	Gépek, szállítóeszközök, egyéb beruházási javak	Fogyasztási iparcikkek	Élelmiszeripari anyagok, élő állatok, élelmiszerek	Összesen
Behozatal						
1987	67 401	209 272	79 670	55 601	31 012	443 956
1989	57 573	264 717	94 620	69 073	37 524	523 507
1991	127 972	318 745	173 629	185 710	49 587	855 643
1993	146 730	388 308	312 852	246 045	68 556	1 162 491
1995	208 586	817 548	390 013	405 379	114 861	1 936 387
Kivitel						
1987	8 054	137 524	128 594	73 471	84 965	432 608
1989	12 883	208 150	137 060	89 501	123 731	571 325
1991	13 005	290 375	96 038	173 034	191 822	764 274
1993	27 458	296 454	114 216	206 719	175 068	819 915
1995	38 551	638 555	184 773	403 716	356 396	1 621 991

zésének, erősítésének szükségességét, de figyelmen kívül hagyja azokat a feltételeket, amelyek a versenyképesség megítélhetőségét lehetővé teszik. (Így pl. mind a mai napig nincs arra lehetőség, hogy az áralkulációban a vállalatok az amortizációt a befektetések piaci értékén számolják fel.)

Az 1990-es rendszerváltást követően a magyar gazdaságpolitikát meghatározó fő stratégiai célt az Európai Unió teljes jogú tagságának mielőbbi elnyerése jelentette. Ezért tűnt a privatizáció, a liberalizáció és a piacgazdaság intézményi rendszerének teljes körű kiépítése a jogharmonizálás bonyolult kérdéseivel együtt annak a vonalnak, amelyen haladva Magyarország az új helyzethez való alkalmazkodása leginkább biztosítható.

Európai Unió és gazdaságpolitika

Közel nyolc év telt el a volt szocialista országok gazdasági munkamegosztását szabályozó KGST felszámolása óta. És a várakozásoktól eltérően Magyarország nem lett az EU teljes jogú tagja. Vannak számítások, amelyek szerint ha 1990-et követően Magyarország az Európai Közösség teljes jogú tagja lehetett volna, ez közel 4 milliárd USD jövedelemtöbbletet biztosítana, legalább a kétszeresét annak, amit a KGST megszűnésével elvesztett. Így jelenlegi problémáink egy része abból adódik, hogy a remélt külföldi támogatás messze a várakozás alatt mozog. Gondoljunk csak a következőkre:

1. Magyarország 1991-ben az EK-val társulási szerződést írt alá, amely egy évtized alatt az iparban megteremti a szabad kereskedelmet. Egy alacsony fejlettségi szinten lévő ország számára az ilyen megállapodás *hátrányos*. Ezt a hátrányt az EK-tagok körében egyfelől a közös agrárpolitika, másfelől a fejlődésben elmaradt régiók, illetőleg a strukturális pénzügyi támogatások ellensúlyozzák. Ezzel szemben az 1991. évi meg-

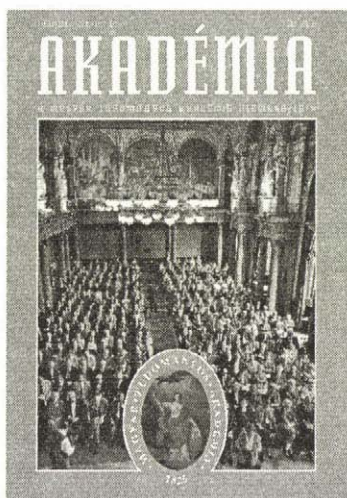
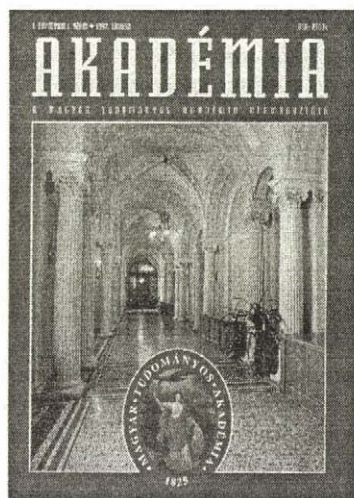
állapodás az EK részéről semmifajta kötelezettséget nem tartalmaz. Sőt, folyik a római (maastrichti) határozatok felülvizsgálata. Azt sem lehet teljesen kizárni, hogy ezek a preferenciák átalakulnak.

2. A nyugat-európai országok több időt adtak maguknak az integráció egyengetéséhez, mint ahogyan az elvárásokat Magyarországgal szemben meghatározták. És ezt már mint EK-tagok, és nem a „belépés feltételeként” tették. Csak a vámuniót megalapozó nemzeti érdekek egyeztetése közel két évtizedet vett igénybe. Nekünk viszont mint adottságot kellett figyelembe venni. A probléma ugyanaz, mint amivel hazánk a múlt század második felében az Osztrák–Magyar Monarchiában a vámunió kapcsán szembesült.

Egy ilyen nyugati stratégiával szemben nem tűnik túlságosan szerencsésnek az olyan gazdaságpolitika, amely — az egyébként jelentős áldozatokkal járó — „felzárkózás” vonalán az egyoldalú alkalmazkodás kényszerét építi be a magyar gazdaságba. Ennél sokkal inkább ajánlható olyan új gazdaságpolitikai stratégia, amely a magyar gazdaságban szunnyadó növekedési energiák mobilizálásából indul ki. Az ebből levezethető eszközrendszer pedig még akkor is igénybe veszi, ha ez az átmeneti időszakban eltérést jelent attól, ami a teljes jogú tagsággal összeegyeztethető. Hiszen ezeket a „korlátokat” a teljes jogú tagság elnyerésével azért lehet minden nehézség nélkül egyik napról a másikra leépíteni, mert akkor már érvényesülnek azok a kompenzációs tételek is, amelyek képesek ellensúlyozni a szabad kereskedelemben elkerülhetetlen veszteségeket.

A kérdést tehát nem úgy kell felvetni: van-e az Európai Közösséghez való csatlakozásnak alternatívája? A helyes kérdésfelvetés annak az útnak a pontos kijelölése, amely a magyar nemzetgazdaság alapvető érdekeinek szem előtt tartásával készíti elő a csatlakozást.

AKADÉMIA — A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HÍRMAGAZINJA

A 3. szám tartalmából:

- A kutatóhálózat konszolidációja
- A Bolyai-ösztöndíjrendszer elindul
- A támogatott kutatóhelyek forintjai
- Az akadémiai és doktori illetmények
- Tudomány a parlamenti vitákban, 1997
- A törvénymódosítás Eseménynaptár, hírek

GLATZ FERENC

EGYETEMES ÉS NEMZETI CÉLOK A TUDOMÁNYPOLITIKÁBAN

A stratégiai kutatások VII. számú programja „A nemzeti kultúra az informatika korában” címet viseli. Ennek egyik alprogramja „A külföldi magyar kultúra és a magyar állam” (témavezető: Berényi Dénes akadémikus). Már az 1996. szeptember 11-i akadémiai elnökségi ülés, amelyik a Programtanácsot kiküldte és a kormánnyal megállapodást kötött, előkészítette és külön hangsúllyal tárgyalta a külföldi magyar tudományosság témáját. A program 1996. október 8-án került a nyilvánosság elé, Jakó Zsigmond, az Erdélyi Múzeum-Egyesület volt elnökének kitüntetése alkalmából. A Programtanács és a Programbizottság november–márciusi ülésein elfogadta a részletes tervezetet, kiküldte az MTA és az MKM által az ösztöndíjrendszert közösen működtető kuratóriumot. (Elnökét — Hanák Pétert — az MTA elnöke nevezte ki a művelődési miniszter egyetértésével.) Az alábbi szöveg az áprilisban megindított program ismertető füzeté számára készült.

I. A tudomány nemzeti funkcióiról

Tudományos anyanyelv

Nemzeti tudomány nincs, de a tudománynak igenis van nemzeti funkciója. Visszatérhetünk eleink, mindenekelőtt Eötvös József fejtegetéseire tudomány és nemzet viszonyáról. Kiegészítve az évszázaddal előbbi nézeteket. Újrafogalmazva a nemzet és tudomány viszonyát a 20. századi tapasztalatok alapján. Melyet, a század tudományos nagyműzémének kiterjedt intézményeit, eleink még nem láthattak. Az egyes tudományágazatok, sőt diszciplínák kialakították saját fogalmi világukat, szaknyelvezetüket, az egyetemes kutatási alapelvek fogalmi kereteit. Ezeknek a fogalmaknak meg kell jelenniük az egyes anyanyelvekben, hogy az anyanyelvi felső és középszintű oktatás világszínvonalon tartható legyen. Ha ez nem történik meg, akkor a kis anyanyelvű kultúrában született gyermekek nem lesznek versenyképesek a jövő század világméretűre szélesedett termelési és kulturális versenyében. A tudósok szakmájuk lingua francáján értenek, előadnak, ezzel is biztosítva a tudományos megismerés egyetemességét. De ők egyben anyanyelvünk modernizálói is: karbantartják, világszínvonalra segítik a *tudományos anyanyelvet*. Ez a tudomány egyik nemzeti funkciója.

Helyi társadalom — a tudás karbantartója

Továbbá. A tudomány ma már intézmények összessége is. Tan-
székek, intézmények, tudományos társaságok biztosítják rész-

ben a tudósok szellemi érdekközösségének kifejlődését, a műhelyt, az eszmecsere fórumait, a tudományos gondolatok cseréjét. De részben ezen intézmények biztosítják a világ minden sarkában a tudományos gondolkodás jelenlétét. A *helyi társadalomban a tudás karbantartói* ezek az intézmények. Íme a tudomány másik nemzeti, lokális funkciója. Ezt a funkciót csakis a lokális anyanyelven töltheti be a tudomány, mivel a helyi társadalom — az ipar, mezőgazdaság, szolgáltatás, igazgatás, oktatás — anyanyelven beszél, érintkezik. A helyi, nemzeti anyanyelvű társadalom működésének biztosítója a tudomány. A maga gondolkodásának egyetemességét jeleníti meg a mindennapok kultúrájában.

Lokális-nemzeti tematika

Továbbá. A tudományok egy része a maga módszertani, gondolkodási egyetemessége alapján a lokális környezetet, a lokális anyagi-szellemi kultúrát kutatja. A Kárpát-medence ásványi-földtani, vízrajzi, időjárás viszonyait, növénytakaróját, állatvilágát, lakosságát, az itt lakó emberi társadalom szellemi szükségletét, a jelen problémáit kutatni elsősorban az itt élő tudósok feladata. Ezen kutatásokra és az abból származó következtetésekre a helyi társadalomnak napi-anyagi szüksége van, azok nélkül nem működne. Vannak tehát olyan diszciplínák, amelyeken belül a *helyi tematikák* kiemelt jelentőséggel bírnak. De a mégoly egyetemes tematikájú kutatások is erősen lokális kötődésűek. Hiszen a helyi természeti, sőt emberi viszonyok sem tanulmányozhatóak a helyi fizikus, matemati-

kus, kézműves stb. tudásanyag jelenléte nélkül. Ez a tudomány újabb nemzeti funkciója.

De a tudomány egyetemessége is megkívánja ezen „nemzeti-lokális” tematikájú diszciplínák színvonalas jelenlétét. Egyes diszciplínákban ugyanis az összehasonlítás, és így az általános érvényű következtetések elszegényednének, ha nem biztosítanánk e lokális-nemzeti kutatások világszínvonalú működését. Az általános nyelvészet mit sem ér, ha nem támaszkodik az egyes anyanyelvek, az egyetemes történelem vagy összehasonlító irodalomtudomány, a nemzeti történelmek, irodalmak színvonalas kutatásaira. De ugyanez mondható el a földtan, a növény- és állatvilág kutatóira is. (Mint ahogy e nemzeti-lokális tematikájú és célú kutatások mit sem érnek, ha nem a világszintű összehasonlítások közé illesztik a maguk — azaz nemzetük — szállásterületének, társadalmának sajátosságait.)

Egy nemzet hét államban

A tudomány ezen nemzeti kötődésének alapelvét tartotta szem előtt a hazai tudósok jelentős része, amikor kezdő kutató korától mindig is élenként érdeklődött a szomszédos országok magyarságának és a világban szétszórta élő magyar kutatók eredményei iránt. A szovjet rendszer, a világrendszer szintű elzárkózás idején azután különös jelentősége volt e kapcsolatoknak: a nemzetközi szakmai újításokat is közvetítették számunkra a külföldön élő magyar tudósok. Segítettek integrálódni a nemzetközi tudományosságba. A határokon túli kisebbségben élők pedig erősítették bennünk a nemzeti összetartozás-tudatot. Köszönet mindnyájuknak.

A tudománynak részt kell vennie a nemzeti szállásterületről, a helyi társadalomról kialakított felfogás, a tudományos anyanyelv, a helyi tudományos intézmények világszinten tartásában. Ez az alapelv vezetett, amikor akadémiai elnökké választásom utáni első napokban önálló elnöki bizottságot küldtem ki, amelynek feladata a külföldön élő magyar tudósok és hazai tudományos intézményeink kapcsolatának intézményes biztosítása.

Elnöki bizottság

Az 1996. június 28-i, az új vezetőség első elnökségi ülése nemcsak jóváhagyta az elnök erre vonatkozó javaslatát, de meg is hívta ez alkalomból Benkő Samu külső tagot, az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnökét, akkori összejevetelére. A bizottság (Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság) feladatait is rögzítettük. Valójában még tavaly márciusban, elnökké választásom előtt tettem erre előterjesztést, amikor a Határokon Túli Tudományos Bizottság még csak a Külügyi Bizottság egyik albizottságaként tevékenykedett, költségvetési pénzeszközök nélkül.

II. Ki a magyar?

Az új bizottság első feladata — mondtuk az elmúlt évben — „a határokon túli magyar tudósokkal és tudományos intézmé-

nyekkel a rendszeres kapcsolattartás szervezésének kiépítése”. Alapozva az Akadémián kialakult eddigi kezdeményezésekre.

Tudománypolitika a kultúrnemzet elve alapján

A bizottság működésének irányelveit az elmúlt évben lezajlott eszmecsereken tisztáztuk. Még a '80-as évek szakmai világtalálkozóin — először 1986-ban, éppen a történeesztalálkozón — fogalmaztuk meg: *mi a kultúrnemzet elvének alapján állunk. Az állampolgárság és a nemzethez tartozás nem esik feltétlenül egybe. Különösen nem Közép-Európában, ahol a nemzeti szállásterület és a területi-igazgatási egység, az állam határai sohasem fedték egymást. Vegyük tudomásul mindnyájan, akik e térségben élünk: lehetünk egyszerre hűséges és hasznos adófizető polgárai államunknak és ugyanakkor tagjai egy, többségében a szomszédos államok területein, illetve a világban szétszórva élő nemzetnek. Magyarok, románok, délszlávok, németek, szlovákok, cigányok, zsidók. Mi azt szeretnénk, ha a jövő Európa-*

1997 áprilisa óta működik a Domus Hungarica az Ajtósi Dürer sor 19–21. sz. alatti Professzorok házában. A Házat hivatalosan ez év szeptember 29-én adta át Magyar Bálint művelődési és közoktatási miniszter, valamint Glatz Ferenc, az MTA elnöke.

ja megtartaná etnikai-vallási, általában kisközösségi sokszínűségét. Ezért a nemzeti közösségek és a nemzeti közösséget egyben tartó tudati rendszerek modernizálásának a hívei vagyunk. *Új európai nemzettudatra van szükség a chip-korszak kibontakozásakor — mondottuk. A nemzet mindinkább kulturális közösséggé válik, amely nem feltétlenül azonos az állampolgárok közösségével. És mi tartja meg e kulturális közösséget? A válasz: a kulturális-tudományos szervezetek és az azt működtető értelmiség.*

A nemzet: megvallás, vállalás

Az állam törvényhozó testületei és végrehajtó szervei az államhatáron belül élő polgárok szervezetei. De az állam köteles gondoskodni arról, hogy mind a területén élő kisebbségi nemzetek, mind a többségi nemzet határokon túl élő részei *kiélhessék kultúrnemzeti igényeiket*. Az anyanyelv teljes körű használata, a teljes anyanyelvi oktatási képzés biztosítása (nem feltétlenül az anyaországban) a társulati-egyleti, szakmai-tudományos szervezkedés szabadsága. Ezek voltak azok az alapelvek, amelyek ilyen témájú konferenciákon, beszélgetéseinken, cikkeinkben kikristályosodtak (1991–1992). A nemzethez tartozás megvallás és *nem származás, születés kérdése* — mondtuk —, amikor megjelentek az új demokráciákban a kirekesztő radikális ideológiák (1992). Nem az a jó magyar, aki annak született, hanem az, aki tesz e közösség fennmaradásáért, építéséért. Mi azokat támogattuk és kívánjuk támogatni — mondtuk —, akik tesznek valamit — akár önművelésükkel is — a magyar anyanyelvű kultúra fennmaradásáért. A műszaki, természettudományos, humántudományos irodalmi nyelv továbbműveléséért. *Ezért, és nem származásuk miatt támogatjuk őket*. És azért kapnak ösztöndíjakat a magyarországi adófizetők pénzéből, hogy *a határokon túl legyenek a magyar nyelvű kultúra ápolói*. (Ezért támogatjuk azon nem magyar származású kollégáinkat is, akik a magyar föld kincseivel, természeti körülményeivel vagy a magyar kultúrával foglalkoznak.) A kulturális-tudományos intézeteknek kiemelt szerepe van e kultúrnemzeti lét fenntartásában és formálásában. Míg a kormány, a törvényhozás a magyarországi választópolgárok intézménye, addig az Akadémia a *határainktól független nemzet intézménye* — mondtuk ez évben, az új vezetőség megválasztását követő napokban.

III. Új célok, új szervezet

Külső tagok

A Magyar Tudományos Akadémia *megtette az első lépéseket* 1989–90-ben. Létrehozta a „külső tag” intézményét a külföldön élő magyar tudósok integrálására. (Akkor még magyar származású tudósokat jelölve e kategóriával.) Elkészültek az első kataszterek a határokon túli, nem akadémikus tudósokról és szervezeteikről. Most folytatjuk e téren a megkezdett tevé-

kenységet. Először az MTA 104 külső, illetve tiszteleti tagját hozzánk kötő eszközöket határozzuk meg. Biztosítjuk részvételüket a közgyűlésen. (Eddig csak meghívást kaptak. Jöhettek saját költséjükre. Most szállást, napidíjat is biztosítunk, és a szomszédos országok tudósainak útiköltséget is.) Ugyanezeket a feltételeket biztosítjuk az osztályüléseken való részvételhez, évente meghatározott időre (két hétre), ösztöndíj odaítélésével. A külső tagoknak előfizetünk a Magyar Tudomány, az Akadémiai Értesítő, az Akadémia számaira és egy, a szakmájuk körébe vágó magyar nyelvű akadémiai szakfolyóiratra. Rendszerezíteni kívánjuk — épp az itt-tartózkodás költségeinek fedezése teszi ezt lehetővé — számukra is a székfoglalók tartását, ami eddig csak megengedett volt.

Ösztöndíjrendszer

A bizottság harmadik feladata — mondtuk —: *„a magyarországi tudományos ösztöndíjrendszerek összehangolása”*. (Vagyis a külföldön élő tudósok részére adandó ösztöndíjak összehangolása.)

Meg kell teremtenünk a határokon túli tudományosság támogatásában részes különböző autonómiák *együttműködését*, ki kell alakítani az egyetemi, kutatói, társulati szféra támogatásában a munkamegosztást.

A bizottság második feladata: *önálló tudományos ösztöndíjrendszer működtetése*. Javaslatunkat, egy „*Domus Hungarica Scientiarum et Artium*” létrehozására a kormányzat és remélhetően majd a parlament is támogatja — írtuk a múlt év őszén. Megtörtént. Az Országgyűlés minden parlamenti pártja támogatta e törekvésünket. A kormány hozzájárult: a nemzeti stratégiai irányokon belül jelentős összeget tervezhetünk és kaphatunk ez év január 1-jétől a Domus és az ahhoz kapcsolódó ösztöndíjrendszer üzemeltetésére. A Művelődési és Közoktatási Minisztérium részt vállalt az ösztöndíjrendszer üzemeltetéséből. Saját költségvetéséből biztosítja a professzori ösztöndíjakhoz a szálláshelyet, és közösen működtetjük a professzori ösztöndíjakat odaítélő kuratóriumot is.

„Magyar tudományosság a környező és az euro-atlanti országokban” címmel konferencia Debrecenben, 1997. november 13–14.

A magyar kultúrpolitikában már 1989 őszétől meglévő akciókra támaszkodhattunk. Azoknak mintegy szintetizálása is a mostani ösztöndíjrendszer. Az MTA Athenaeum Alapítvány 1992-től rendszeresen adott évi 5-5 fiatal erdélyi kutatónak ösztöndíjat magyarországi kutatásokra. Egyes akadémiai intézetek (KOKI, Történettudományi Intézet) saját erőből fogadtak ösztöndíjasokat. A budapesti Európa Intézet 1990-től évi 24 hónap ösztöndíjat adott a határokon túli posztgraduális korú magyar kutatóknak és az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel kötött egyezmény alapján professzori ösztöndíjakat, mindenekelőtt a határokon túli magyarság anyanyelvi hagyományának megtartásához szükséges kézikönyvek megalkotásához. Ugyancsak 1990-től több magyarországi egyetem hívott meg a határokon túlról professzorokat hosszabb-rövidebb vendégtanárságra. (Mindenekelőtt a debreceni, szegedi, pécsi, budapesti egyetemek.) A Művelődési és Közoktatási Minisztérium pedig 1989 őszétől adott nagyszámú ösztöndíjat — a graduális mellett posztgraduális ösztöndíjat is —, és alapítványt hozott létre (Kemény Zsigmond Alapítvány) e célra. A kezdeményezésekhez Akadémiánk tudósainak egy csoportja is csatlakozott, amikor 1993-ban a közgyűlésen elfogadtatta egy Collegium Hungarorum tervét. Amiből azután sajnos nem lett semmi.

Agyelszívás — visszanyerés!

A különböző intézmények gyakorlatát, korábban kifejtett elveinket most *kiegészítjük egy általános tudománypolitikai megfontolással*. Sokat panaszkodunk az agyelszívásra, fiatal kutatóink külföldre távozására. Én nem azt tartom szomorúnak, hogy valaki Münchenbe, New York-ba távozik, munkát vállal, mert témája azt kívánja, mivel ott jobb laboratóriumokban dolgozhat. A tudomány nemzetköziesedése akkor sem állna meg, ha sokkal többet tehetnénk a hazai feltételek javításáért. *A szomorúnak azt találom, ha ezek a fiatalok később nem jönnek vissza.* Akár végleges hazatelepedéssel, akár rendszeresen itt-hon oktatni, vagy részt venni a hazai műhelyek kutatásaiban. Legyen a Domus Hungarica Scientiarum et Artium azon magyar kutatók otthona, akik Nyugaton, Keleten *magukat magyarnak vallják*, és haza kívánnak jönni hosszabb-rövidebb ösztöndíjakra, és legyen otthona e ház azon külföldieknek, akik a magyarság szállásterületével vagy a magyar nemzet életkörülményeivel, kultúrájával kívánnak foglalkozni. A „brain drain” mellett alakítsuk ki a „brain regain” folyamatát.

*

Tudjuk: a változó világ hozhat előre ki nem számítható változásokat. Reméljük: nincs kizárva, hogy a jelenleg hét államban élő magyarság nemzeti voltának megtartásáért nemcsak az anyaország, de a szomszédos — őszintén gondoljuk: testvéri — nemzetek is tesznek majd. Szlovéniából, újabban Romániából kedvező híradásokat hallunk. Lehet: a magyar államnak majd kisebb terheket kell átvállalnia a magyar kultúra megtartásáért

A DOMUS HUNGARICA SCIENTIARIUM ET ARTIUM ÖSZTÖNDÍJPÁLYÁZATÁRA 1997. ÉVBEN BENYÚJTOTT PÁLYÁZATOK ÖSSZESÍTETT ADATAI

	Pályázók (fő)	Elfogadott pályázatok (db)	Odaítélt ösztöndíjak (hó)	Odaítélt támogatás (eFt)
Senior	94	90 ^a	158,5 ^b	9 510
Junior	96	87 ^{aa}	131 ^{bb}	3 930
Összesen	190	177	289,5	13 440

a = ebből 1998-ra: 17 pályázat

aa = ebből 1998-ra: 24 pályázat

b = ebből 1998-ra: 36 hónap

bb = ebből 1998-ra: 35,5 hónap

A PÁLYÁZÓK MEGOSZLÁSA RÉGIÓK SZERINT (fő)

Szomszédos országok	167
Egyéb Kelet-Európa	2
Nyugat-Európa	7
Amerikai Egyesült Államok	13
Egyéb tengerentúl	1
Összesen	190

A PÁLYÁZÓK MEGOSZLÁSA TUDOMÁNYTERÜLET SZERINT (fő)

Társadalomtudományok	79
Természettudományok	88
Műszaki tud. + Matematika	23
Összesen	190

AZ ODAÍTÉLT ÖSZTÖNDÍJAK MEGOSZLÁSA A MEGPÁLYÁZOTT KUTATÓHELYEK (VÁROSOK) SZERINT

Város	Ösztöndíj (hónap)	pályázó (fő)
Budapest	241,5	150
Debrecen	32	16
Szeged	12,5	8
Sopron	2	2
Veszprém	1,5	1
Összesen:	289,5	177

a Kárpát-medencében. Mint ahogy reméljük: Akadémiánk reformjának során már a következő hónapokban napirendre tűzhetjük a hazai nem magyar kultúrák modernizálásának tervét, stratégiáját. Reméljük: szomszédaink bíznak *jóindulatunkban*. Hogy bennünket általában a kis kultúrák megmentésének, modernizálásának szándéka vezet. Magyaré, románé, szláv, cigányé, zsidóé. Reméljük: a világ minden részén szétszórva élő magyar kollégáink értik. Bennünket a hit vezet: a tudomány egyetemes hasznának erő kifejtése a feltétele annak, hogy a 21. századot emberi módon élhessük meg e világtájon is. Most is, holnap is ez marad legfontosabb tennivalónk.

SOMLYÓDY LÁSZLÓ–BERCZIK ÁRPÁD–CESELŐTEI LÁSZLÓ
–HERODEK SÁNDOR–STAROSOLSZKY ÖDÖN–VÁRALLYAY GYÖRGY

A HAZAI VÍZGAZDÁLKODÁSI KUTATÁSOK FEJLESZTÉSE

A Stratégiai Kutatások Programtanácsa 1997. márciusi ülése elfogadta az MTA elnökének javaslatát: induljon meg a stratégiai kutatásokon belül a vízgazdálkodás programja. Március 22-én, a víz világnapján az elnök bejelentette: amellett, hogy az MTA a stratégiai kutatásokon belül kidolgozza a vízgazdálkodás tematikáját, a program kidolgozottságától függően tervbe veszi az akadémiai konszolidáció során az intézményes fejlesztést is. Ezek után kapott a Somlyódy László vezette munkabizottság megbízást részben egy vízgazdálkodási stratégia kimunkálásra, részben egy akadémiai intézményfejlesztésre. Az elnök által kiküldött munkabizottság első ülésén (1997. június 10.) Glatz Ferenc ismertette az elgondolásokat, a tárcákkal, valamint a Vízügyi Főigazgatósággal 1996 júniusa óta folytatott személyes tárgyalásait. Javasolta, hogy a Közlekedési, Hírközlési és Vízügyi, valamint a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztériummal közös vállalkozás alakuljon ki. A KTM-mel 1997. május 9-én kötött szerződés már tartalmazott egy 20 millió forinttal támogatott Duna-projektumot, amelynek egy része a vízgazdálkodás környezetvédelmi vonatkozású kutatásait célozta. A KHVM pedig szándéknyilatkozatban közölte az elnökkel: az 1998. évi költségvetésből 50 millió forintot bocsát az MTA megindítandó vízgazdálkodási kutatóbázisának rendelkezésére. Így alakult ki a stratégiai programok keretében a Nemzeti Vízgazdálkodási Stratégia célkitűzésrendszere. És vált világossá: távlatilag csak akkor tudunk érdemlegesen foglalkozni a hazai vízrendszerek megóvásával és a társadalom vízigényeinek kielégítésével, ha ehhez alapkutatási bázist teremtünk az MTA-n belül. Így került az akadémiai intézeti konszolidáció fejlesztési programjába a terv: a vízgazdálkodás alapkutatási bázisnak megteremtésére. Alább a Somlyódy László vezette bizottság munkaprogramját, indoklását közöljük. (A dolgozat pénzügyi tervét természetesen elhagytuk.)

A víz kulcsfontosságú szerepe a jövő fejlődésében világszerte elfogadott axióma. Ezzel is összefüggésben alakul át a fejlett országok kutatási infrastruktúrája, és növekvő hangsúly helyeződik az integrált, fenntartható vízgazdálkodás megalapozására.

Magyarországon — számos eltérő ok miatt — ezzel ellentétes tendencia figyelhető meg. Az egykor nemzetközi hírű vízgazdálkodási kutatások mára szinte teljesen megszűntek, a kívánatos szervezeti és finanszírozási változások nem következtek be, a kutatói állomány elöregedőben van, az utánpótlás pedig gyenge.

A rendszerváltás; a gazdasági átmenet és az EU-hoz való csatlakozás igénye; a víz társadalmi felértékelődése; a víz és az ember viszonyának változása; a vízgazdálkodás, a környezet- és természetvédelem, a területfejlesztés stb. szükség-szerű integrálása új, összetett kérdéseket vetnek fel. Ezek megválaszolására ma nem vagyunk képesek. Megbízható jövőbeni prognózisok és stratégiák kidolgozása érdekében

elkerülhetetlen tehát a hazai vízgazdálkodási kutatások fejlesztése.

A kutatás előfeltétele olyan szervezeti és finanszírozási forma kialakítása, amely biztosítja a legjobb hazai szakemberek bevonását, a kutatói utánpótlás intenzív fejlesztését, és az MTA testületi és intézményhálózatában rejlő lehetőségek kihasználását.

A kiemelt fejlesztést az Akadémia keretein belül az indokolja, hogy az integrált vízgazdálkodás az ökológiai, gazdasági és társadalmi szempontokat is figyelembe vevő interdiszciplináris tudományos megalapozására máshol a feltételek nem adóttak. Ennélfogva az MTA-nak van a legjobb esélye a szaktárcákkal együttműködve arra, hogy saját intézményeinek felhasználásával, továbbá a Vízgazdálkodási Tudományos Kutató Rt. (VITUKI) és az egyetemi (és főiskolai) tanszékek bevonásával a vázolt kutatási terület hazai gondozását és koordinálását a leghatékonyabban ellássa. Ugyanakkor a kutatási program beindításának elmulasztása hosszú távon komoly, negatív társadalmi és gazdasági következményekhez vezethet.

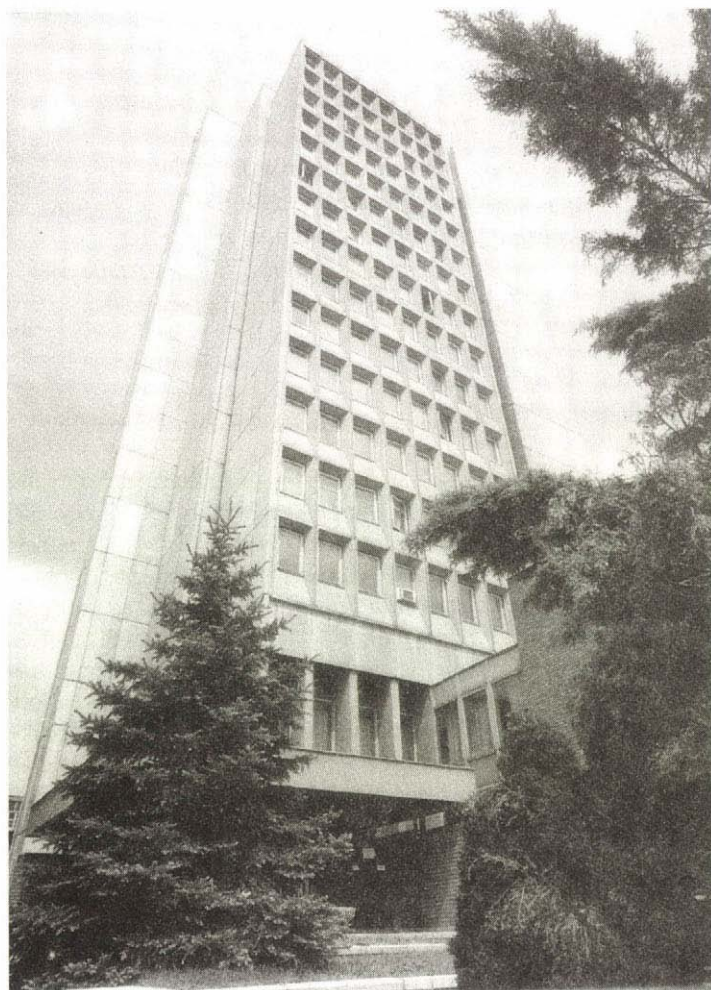
I. A hazai vízgazdálkodási kutatások helyzete az igények tükrében

Általános tendenciák

Az emberiség vízigényének kielégítése a társadalmi előrehaladás egyik kulcskérdése a korai civilizációk óta. A víz kitüntetett szerepe abban rejlik, hogy az egy időben több funkciót tölt be: az élet és a fejlődés előfeltétele, szennyező anyagok elszállítója és kockázatok forrása. Hosszú ideig az édesvízkészletek bőségesnek és különösebb kezelés nélkül, „ingyen” felhasználhatónak tűntek.

Mára ez a szemlélet alapvetően megváltozott. Jelenleg a Föld népességének mintegy 5–10%-a szenved a vízhiánytól és a népesedési előrejelzések alapján harminc éven belül ez az arány elérheti a 30–40%-ot. Ehhez adódik az éghajlatváltozás területenként változó, bizonytalanul becsülhető hatása, továbbá az a tény, hogy a növekvő mértékű vízszennyezések (szerves anyag, tápelemek, toxikus anyagok stb.) — számos káros hatáson túl — az ésszerűen felhasználható készleteket tovább csökkentik. Mára széles körben elfogadott vélemény az, hogy a

A VITUKI épülete

világ fejlődése szempontjából a „víz” képezi a 21. század kulcsfontosságú globális problémáját.

A víz stratégiai és intézményi szempontból nehezen kezelhető. A problémák rendkívül sokféleképpen, helytől függően jelentkeznek, és ezért globális „politika” nem dolgozható ki. A víz egyszerre képezi a vízgazdálkodás és — a bioszféra elemeként — a környezetgazdálkodás tárgyát. A fenntartható fejlődés koncepciója kihat a vízgazdálkodásra is. A jövő század vízgazdálkodása a korábbi, a felszíni és felszín alatti vizek mennyiségére korlátozott szemlélettel szemben sokkal inkább megköveteli a víz, a vízhasználat és a szektorok, a környezet- és természetvédelem, a területfejlesztés, a különböző időhorizontok, a technológiai és jogi-gazdasági eszközök, valamint sok egyéb tényező együttes, integrált kezelését.

A vízgazdálkodás nemzetközi kapcsolati kiterjedtek: a víz közismerten „nem ismer” határokat. Számos kormányzati és nem kormányzati szerv foglalkozik a víz és a vízgazdálkodás különböző vonatkozásaival. A közelmúltban felerősödött a világ, a kontinensek, a nagy vízgyűjtőterületek és a határokkal megosztott vízgyűjtőterületek szerinti szerveződés és a jogi hátterek lefektetése. Erősödik az interdiszciplinaritás szükségességének felismerése és a környezeti vonatkozások kifejezésre juttatása is (ezek megjelennek a nemzetközi rendezvényeken és együttműködésekben).

A hazai vízgazdálkodás helyzete

A hazai vízgazdálkodást sok egyedi sajátosság jellemzi. Felszíni vizeink 95%-a külföldről érkezik. Országosan a készleteink bőségesek, de a területi eloszlás nagyfokú egyenlőtlensége komoly elosztási és minőségi kérdéseket vet fel. Ivóvizeink mintegy 90%-a felszín alatti eredetű, e készletek védettsége távolról sem kielégítő. Az árvizek, aszályos időszakok és belvizek állandó gondot jelentenek. Állóvizeink, elsősorban nagy tavaink a múltbeli, nem fenntartható fejlesztések és használatok eredményeként az eutrofizálódás súlyos jeleit mutatják.

A politikai változás, a gazdasági átmenet (és sokoldalú következményei) és az EU-csatlakozás számos, gyökeresen új problémát vet fel, ezek szükségessé teszik átgondolt, hosszú távú vízgazdálkodási stratégia kiművelését. Alapvetően változtak meg, és továbbra is átalakulóban vannak a vízigények, valamint a szennyező hatások (ipar, mezőgazdaság, energiatermelés, lakosság stb.), miközben a vízgazdálkodás rendszere és infrastruktúrája a múlt igényeit és fejlesztéseit tükrözi (tározók, átvezetések, a vízellátás, csatornázás és szennyvíztisztítás kiépített kapacitása stb.), és egyre meghatározóbbakká válnak a gazdasági szabályozók. A települési vízgazdálkodás területén az EU-direktívák óriási beruházásokat igényelnek (1000 milliárd Ft-hoz közeli nagyságrendben), elsősorban a nagy „közműollók” miatt (amelyek „zárásában” fontos a használatok befolyásolása, a vízviasszaforgatás és az újrahasznosítás). Ugyanakkor feltáratlanok az ipari és a mezőgazdasági átalakulás vízgazdálkodási hatásai és kívánalmai. Hasonlóan ismeretlenek a kidolgozás alatt álló európai uniós vízügyi politika és cselekvési terv megvalósításának hazai következményei.

Fekvésénél fogva hazánk elsőrendű érdeke, hogy — a dunai országok között szoros együttműködés jöjjön létre (az EU keretében az első bizonytalan lépések már megszűntek);

— a nemzetközi egyezmények érvényre jussanak, és
— a szomszédos országokkal aktív és kiszámítható együttműködés valósuljon meg.

Mindezek elsősorban kölcsönös cselekvési programok kidolgozását igénylik. Az igény a jövőbeli együttműködésre — már csak az EU-csatlakozás következtében is — erősödni fog. A határon túlról érkező hatások figyelembevétele nélkül nem lehet korszerű vízgazdálkodást művelni, és a szomszédok beavatkozásai döntően meghatározhatják a magyar vízgazdálkodás jövőbeli teendőit.

Ilyeténképpen a *stratégiai kutatások nem oldhatók meg együttműködés nélkül*, illetve az együttműködés feltétele a stratégiai kutatás.

Kutatási háttér

A nagy múltú magyar vízgazdálkodási kutatás központi — elsősorban tárca — keretből folyt évtizedeken át. Központi bázisa a vízgazdálkodás-tudomány legnagyobb intézménye, a VITUKI volt. A költségvetésből folytatott célfinanszírozás 1984-ben ért véget, amikor a VITUKI-t állami vállalatnak nyilvánították. Ez az állapot lényegében nem változott, amikor a VITUKI-t állami tulajdonú részvénytársasággá alakították át (1993). Az intézmény 1995-ben az ÁPV Rt.-től visszakerült a Közlekedési, Hírközlési és Vízügyi Minisztérium (KHVM) felügyelete alá (azaz a tulajdonos és a legnagyobb megbízó azonos). A VITUKI jelenleg jelentős részben közhasznú feladatokat lát el, zömében éves szerződések alapján (1996. évi árbevétele — 198 főfoglalkozású átlagos állományi létszámmal és azon belül 70 kutatóval — közel 700 millió Ft volt). Alapozó kutatást teljesítménye 1-2%-áig az OTKA-témák keretében végez.

A VITUKI-n kívül természetesen számos egyéb intézmény (MTA Balatoni Limnológiai Kutató Intézet, MTA Magyar

Duna-kutató Állomás, MTA Talajtani és Agrokémiai Kutató Intézet, a Budapesti Műszaki Egyetem és más egyetemek tanszékei stb.) is foglalkozik vízzel kapcsolatos kutatásokkal. Ezek, a teljesség igénye nélkül tartalmazzák a talajvíz-gazdálkodást és a növénytermesztés vízellátási kérdéseit, a limnológiát és a Balaton eutrofizálódását, a folyami hidrobiológia alapjensegeit és a Duna biológiai alapállapotának felmérését, továbbá az egyetemi tanszékeken a vízgazdálkodás, vízépítés és vízminőség-védelem néhány kérdését.

A fenti felsorolás akár impozáns is lehetne, azonban az egyetemek kutatásaira mára az *esetlegesség*, és a VITUKI példáján is megfigyelhető *negatív tendenciák* a jellemzőek. Ezek az alábbiak szerint foglalhatók össze:

— a vízgazdálkodási kutatásra és fejlesztésre fordítható központi keretek reálértékben évről évre csökkennek (1996 óta a külföldi megbízásokkal együtt, és így az éves árbevétel növekedése nem éri el az infláció mértékét);

— a kutatói létszám fokozatos csökkenése és elöregedése megy végbe;

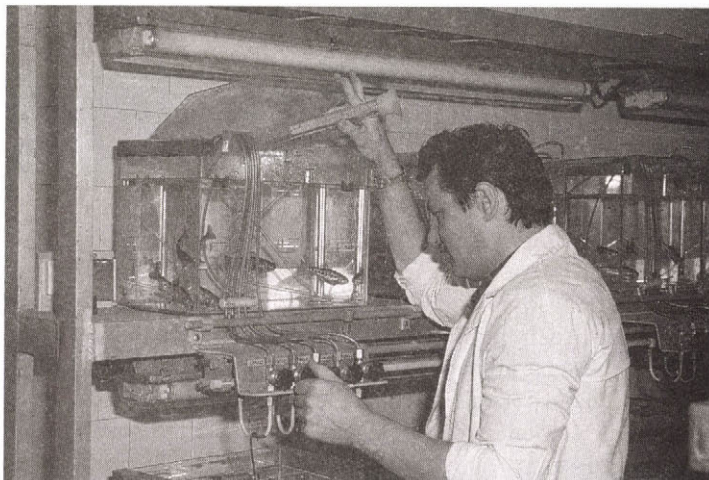
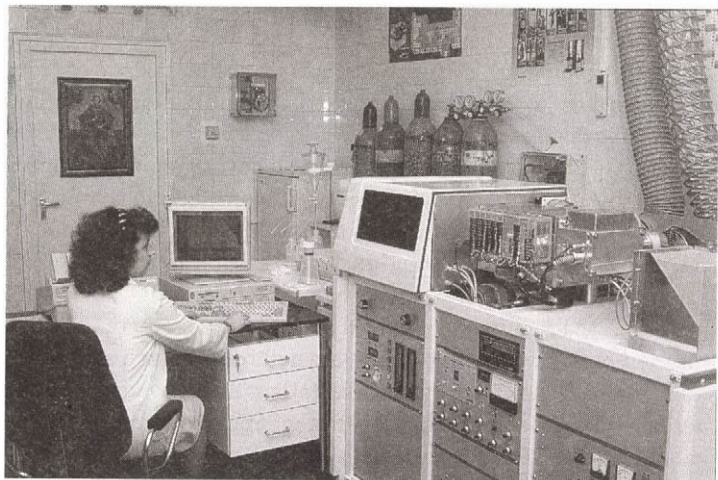
— az intézmény profilja távolodik a kutatástól a szolgáltatás és mérnöki tanácsadás irányába, miközben, mint állami tulajdonú intézmény, árrendszerében nem tudja érvényesíteni a magántulajdonú cégek bérlegzárdálkodási „fogásait”, amelyekkel árait le tudná szorítani;

— ugyanakkor a vízügyi jogszabályok alkotásánál a VITUKI, rt. jellegére tekintettel, állami feladattal csak körülményes folyamat után bízható meg.

Állandó pénzügyi nehézség forrása a központi K+F gyakorlati megszűnése (ennek estek áldozatul az elsődlegesen adaptációt célzó technológiai kutatások, amelyekkel az egyetemek sem foglalkoznak).

A KHVM, illetve az OVF 18 szakterületre lebontva kutatásfejlesztési koncepciót dolgozott ki, amelyik elsősorban a KHVM specifikus vízügyi feladataihoz igazodott (és ezért a KTM hatáskörébe tartozó vízminőséget — amely nélkül integrált vízgazdálkodás nem valósítható meg — csak érintőlegesen tartalmazott). A K+F terv nagy része nem

A VITUKI laboratóriumai

valósult meg. Átdolgozását a KHVM a közelmúltban határozta el.

A jelen helyzetre általánosan az jellemző, hogy a közhasznú állami feladatok folytatására nincs garantált megbízás, az integrált vízgazdálkodás interdiszciplináris jellegű alapozó kutatásának fedezetére nincs kilátás, az évtizedeken át kialakult kutatói bázis fennmaradása veszélybe került, és hosszabb távú kutatási koncepció nem valósítható meg (pedig világszerte előtérbe került a hosszú távú gondolkodás). A kutatói állományra jellemző az elöregedés és az utánpótlás hiánya, az „iskolák” megszűnése, és egyre több területen a szakmai „űr” válik fokozatosan meghatározó ismérvvé. *A hazai vízgazdálkodási tudományt a megszűnés veszélye fenyegeti.*

Összefoglalóan: a *vízgazdálkodás kutatási feltételei* napjainkban a fejlett országokhoz viszonyítva *kifejezetten rossznak minősíthetők*. Az intézmények valós igényeknek megfelelő tudatos átalakítását — ahogyan az Nyugat-Európában megfigyelhető — a magára hagyott „elsorvadás” helyettesíti. A kutatóhelyek informatikai felszereltsége elfogadható. A *kísérleti kutatás* teljes mértékben háttérbe szorult, és csak a szabályt nem erősítő kivételként található egy-egy kiváló laboratórium (például a VITUKI Víztisztaság-védelmi Laboratóriuma, amely azonban nagymértékben kihasználatlan). A tisztítási technológiák területén még az egyszerűbb vizsgálatok elvégzése is akadályokba ütközik, aminek eredményeként az elmúlt évtized fejlesztési eredményei — amelyeket a fejlett országokban már a gyakorlatban alkalmaznak — itthon szinte teljeséggel ismeretlenek. A terepmérési lehetőségek lehangolók. *A személyi feltételek kedvezőtlenek*. Negyvenévesnél fiatalabb minősített alig található. *A tudományos utánpótlás*, részben a szakma nyolcvanas évek végén elveszített tekintélye, részben pedig látszólagos „jövönélkülisége” miatt szinte nem létezik.

Az MTA és a vízgazdálkodási kutatás

Az MTA testületileg részt vett a VITUKI-nál folyó kutatások értékelésében és tervezésében, elsősorban az 1950-es években létrehozott vízgazdálkodás-tudományi bizottság, illetve a Műszaki Tudomány Osztálya révén. 1975-ben hozták létre az MTA-OVH Vízügyi Tudományos Bizottságot, amely interdiszciplináris és tárcaközi jelleggel működött. A testületek közül az elmúlt hat évben döntően három tudományos bizottság foglalkozott jelenlegesen a vízzel: a Műszaki Tudomány Osztályon a Vízgazdálkodás-tudományi, a Földtudományok Osztály keretében a Hidrológiai, valamint a Biológiai Tudományok Osztálya keretében a Hidrobiológiai Bizottság. 1996-ban újjáalakult a korábban eredményesen működött Mezőgazdasági Vízgazdálkodási Bizottság, ugyanakkor sajnálatosan megszűnt a Hidrológiai Bizottság. Így jelenleg három bizottság igyekszik tagságával az interdiszciplináris jelleget is képviselni (bár a vízzel kapcsolatos összes fontosabb területet nem tudják lefedni).

A fentieknél sokkal fontosabb, hogy az MTA a múltban közvetlenül nem finanszírozott vízgazdálkodási kutatásokat. Ilyen támogatás — a vízzel részben foglalkozó akadémiai kutatóinté-

zetek kivételével — (feltehetően a kutatások „túlzottan” alkalmazói jellege miatt) ma sincsen. Sajnálatosan az MTA-intézetek és más kutatóhelyek közötti együttműködések ritkák és esetlegesek, a lehetőségek pedig kihasználatlanok.

A jövő hazai kutatási igényei és a jelenbeni fejlesztés szükségessége

A vízgazdálkodás átfogó feladata a vízkészletek és a vízhasználatok felmérése, előrejelzése és a racionális igények kielégítése különböző térbeli léptékeken és időhorizontokon — a mennyiségi viszonyokon — túl, a vizek minőségét is figyelembe véve. Művelése napjainkban — s a jövőben még inkább — megkívánja az *integrálást* a gazdasággal, a környezet- és természetvédelemmel, a területfejlesztéssel és egyéb területekkel (végső soron a társadalom egészével).

A *vízgazdálkodás* jellegének folyamatos átalakulása és korábban vázolt jellemzői egyre inkább megkívánják a fenti, sokoldalú tényezők együttes figyelembevételét, amely *stratégiai, interdiszciplináris kutatás* nélkül aligha tehető meg. Ezt általában indokolja:

- a víz folyamatos felértékelődése a gazdaság és a társadalom szempontjából egyaránt;
- a gazdasági átalakulásból és az EU-csatlakozásból adódó kívánalmak;
- a víz és az ember sokoldalú viszonyának változása;
- a globális és regionális függőség fokozódása a készletek és az igények egyensúlyozására;
- a természeti viszonyok változása az emberi tevékenységek hatására és ezek befolyása a készletekre és az igényekre;
- a víz szerepének fokozódó felismerése a biodiverzitás fenntartásában.

Az MTA stratégiai jellegű, interdiszciplináris kutatási kezdeményezését számos ok teszi szükségesszerűvé. Ezek közül a legfontosabbak az alábbiak:

— Az integrált vízgazdálkodás tudományos megalapozása igényli a tradicionális műszaki és természettudományos kutatások mellett az ökológiai, társadalmi és gazdasági szempontok érvényesítését és az érintett tudományterületek átfogó, hosszabb távú művelését, amelyet az MTA intézményhálózata révén jó eséllyel tud elősegíteni.

— A javasolt kutatási program és az ahhoz tartozó szervezeti felépítés a jelenleginél sokkal stabilabb, hosszabb távú finanszírozást biztosíthat.

— A javasolt kutatási program lehetőséget teremthet a tudományos utánpótlás felnevelésére, a kooperáció javítására.

— Az új szervezeti forma a fontosabb esetekben a jelenleginél nagyobb kutatói függetlenséget biztosíthat az állammal szemben (amely a VITUKI esetében ma a tulajdonos is).

— Az MTA részvétele nélkül a jelenlegi negatív tendenciák minden bizonnyal folytatódnak, amely hosszú távon a társadalom egésze számára elfogadhatatlan következményekhez vezethet a jövő század fejlődését meghatározó egyik legfontosabb területen.

II. Kutatási célkitűzés, prioritások és módszertan

A kutatás célkitűzése az integrált vízgazdálkodás tudományos megalapozása, és erre építve a társadalom és víz kapcsolatát hangsúlyozottan szem előtt tartó prognózisok készítése a következő évtizedekre. A kutatás természetesen nem célozhatja meg a vízgazdálkodás egészének lefedését. A prioritásokat egyrészt a hazai problémák sajátosságai, másrészt pedig az EU-csatlakozásból származó igények határozzák meg.

Utóbbiak az Európai Unió vízügyi cselekvési tervéből vezethetők le. Ez olyan stratégiai kutatásokat irányoz elő, amelyek a közelmúltban nem élveztek hazai finanszírozást. Az édesvízkészleteket integráltan kezelik a gazdasággal és környezettel. A cselekvési terv és az abban megfogalmazott kutatási prioritások kiemelik az édesvízkészletekkel történő gazdálkodást, a toxikus szennyezéseket, a mezőgazdasági nem pontszerű szennyezéseket, a rehabilitációt (talajvíz, ökoszisztémák stb.), a vízkezelési és renyvíztisztítási technológiák fejlesztését, a vízellátást és a városi vízrendszereket, az árvízkarok elhárítását, a monitoringot, az éghajlatváltozás hatásait és a társadalmi-gazdasági kutatásokat.

A felvázolt EU-elsőbbeségek jórészt egybeesnek a hazai igényekkel, tehát lehetőség van mind a bekapcsolódásra, mind pedig a nemzetközi eredmények hasznosítására. A hazai és EU-prioritásokból levezetett programokat a következő fejezet tartalmazza.

A hazai vízgazdálkodási kutatásokat a jelen körülmények között

- széles területen a jó értelemben vett nyomon követés és a technológiai transzfer, valamint
- néhány területen az élvonal elérése kell, hogy vezérelje.

A kutatás esettanulmányokra (vízgyűjtők, részvízgyűjtők, térségek, városok stb.) épül majd, hiszen a vízzel kapcsolatos kérdések mindig specifikusan jelentkeznek, és általánosítás csak ezeken keresztül lehetséges. A kutatásnak

– rövid távon (mintegy 5 év) a rendelkezésre álló adatok újraértékelésére és az ismeretek kitűzött célnak megfelelő szintézisére kell épülnie, azért hogy valamely közelítő „jövőkép” minél hamarabb felvázolható legyen;

– hosszabb távon (10–15 év) a cél: beható kísérletes kutatások és észlelések révén a stratégia tudományos alapjainak elmélyítését és részletesebb prognózisok készítését kell szolgálja.

III. Kutatási programok

Figyelembe véve a hazai és nemzetközi igényeket, az alábbi kutatási programok beindítását javasoljuk.

A fenntartható vízgazdálkodás tudományos alapjai

A lakossági, ipari és mezőgazdasági vízigények radikális változása; az emberi beavatkozások készletekre gyakorolt hatása; a főbb szektorok folyamatban lévő strukturális átalakulása és

szennyező hatásának módosulása; az Európai Unióhoz való csatlakozás következményei; a víz mennyiségének és minőségének, a környezet- és természetvédelem, a településfejlesztés stb. integrálása és a fenntartható vízgazdálkodás koncepciójának megvalósítása; a környező országokkal való együttműködés; a jogi és gazdasági szabályozók, továbbá a minőségbiztosítás növekvő szerepe; a meglévő vízi infrastruktúra optimális kihasználása olyan új kérdéseket és problémákat vet fel, amelyek megválaszolásához és megoldásához a korszerű, stratégiai vízgazdálkodási kutatási eredmények nélkülözhetetlenek.

Kulcsszavak: a fenntartható fejlődés kritériumai a vízgazdálkodásban; scenáriók az egyes szektorok átalakulására, különös tekintettel az EU-hoz való csatlakozás feltételeire és következményeire; a vízigények és a szennyező hatások módosulása; az éghajlatváltozás (és egyéb antropogén hatások) készletekre és igényekre gyakorolt várható befolyása; korszerű vízminőség-védelem; műszaki, jogi és gazdasági eszközök; a hazai készletek és igények alakulása 2030-ban különböző scenáriók alapján; a nemzetközi együttműködés szerepe; vízbőség, vízhiány és a víz idő- és térbeli elvezetésének igényei; vízmérleg és kiegyenlítésének megoldásai, valamint azok műszaki-gazdasági feltételei; hosszú távú vízkészlet-gazdálkodás; víz, ember és társadalom. Esettanulmány, vízgyűjtők.

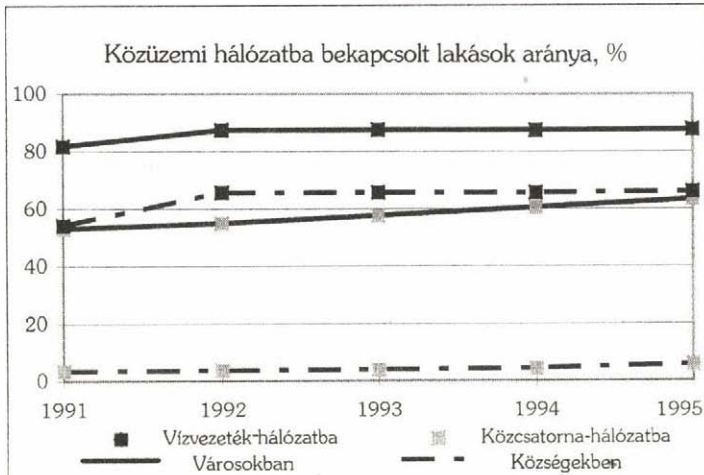
Korábbi nagy vízgazdálkodási beavatkozások hatásai

Hazánkban a múlt század szükségszerű folyószabályozásait követően számos nagy vízgazdálkodási beavatkozást terveztek és valósítottak meg (legalább részlegesen) különböző célokból, a Duna- és a Tisza-medencében egyaránt (árvízvédelem, hajózás, a termőföld növelése és védelme, öntözés, energiatermelés stb.). A beavatkozások a legtöbb esetben valamely meghatározott elsődleges célt, továbbá néhány (keves számú) másodlagos szolgáltak. A „sikertörténetek” mellett számos projekt nem valósult meg az eredeti terveknek megfelelően, illetve a várttól eltérő hatásokhoz (is) vezetett. Az okok között említendő a célok helytelen kijelölése, a váratlan, hosszú távú következmények, korábban figyelembe nem vett szempontok megjelenése (társadalmi, ökológiai, természetvédelmi stb.), általában az eltolódás az egy szempontú szemlélettől a több szempontú irányába, a költséghatékonyság értékelésében jelentkező nehézségek, az esetenként „lebecsült” tényezők fontosságának fel-erősödése (például tározás) és így tovább. Mindezek a kérdések többségükben máig megválaszolatlanok, mivel a projektek utólagos értékelésére általában nem került sor. A jövő század vízgazdálkodásának megtervezéséhez fontos az elemzés elvégzése és a múlt tapasztalataiból történő okulás.

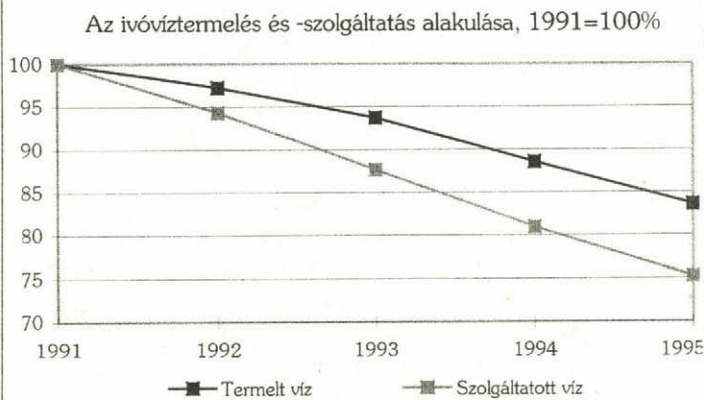
Kulcsszavak: nagy vízgazdálkodási projektek és céljai; társadalmi, ökológiai és természetvédelmi hatások; Duna, Tisza, Balaton; nagytérségi melioráció, költség-haszon elemzés; a célok és szempontok időbeli változása; több szempontú értékelés; monitoring és a rugalmas módosítás lehetőségei; esszék; tanulmányok.

Területhasználat és vízgazdálkodás összefüggései

A területhasználat meghatározó módon hat a vízgazdálkodásra, a területi vízmérlegre és a különböző anyagok mérlegeire. Befolyásolja a felszíni és felszín alatti lefolyást, a talaj nedveséghorgalmát, az eróziót, a nem pontszerű szennyezéseket, a felszín alatti vizek állapotát és rehabilitációs igényeit. A területhasználatok közül hazánkban különösen fontos a mezőgazdaság (az ország közel 90%-ára terjed ki). Ez számottevően és vízgazdálkodási szempontból kellően fel nem tárt változásokon megy át, illetve fog keresztül menni. Változnak a művelési ágak (szántóterületek, ültetvények, gyepterületek, erdő stb.) és az agrotechnikai-vízgazdálkodási beavatkozások (vetésforgó és talajművelés; tápanyagellátás és trágyázás; növényvédelem, vízrendezés, öntözés és drénezés; melioráció). Ezekre a birtokszerkezet gyökeres átalakulása is hatással van. A jelen program elsősorban a mezőgazdasággal kíván foglalkozni, különös

Nagy közműolló. Elsősorban a kis települések elmaradottsága jelentős. Az EU-csatlakozás által is megkívánt vízi infrastruktúra fejlesztési költsége közel 1000 milliárd Ft.

A víz árának folyamatos növekedésével csökkenő vízfogyasztás hálózati vízminőségi problémákat is előidézhet.

tekintettel a birtokszerkezet átrendeződésére és az EU-integrációból adódó területhasználati változásokra, illetve az ezekkel összefüggő alternatívákra (tagosítás, művelés-ág módosítás, művelésből történő kivonás stb.). Az elemzések kiterjednek az alternatívák és scenáriók víz- és anyagmérlegére (elsősorban tápelemek), továbbá a felszíni és felszín alatti vizekre gyakorolt szennyező hatásokra, a társadalmi következményekre és a fenntartható politikák kidolgozására.

Kulcsszavak: területi víz- és anyagmérleg; vízgyűjtő metabolizmus; nem pontszerű szennyezések; felszín alatti vizek terhelése; művelési ágak változásai; agrotechnikai-vízgazdálkodási beavatkozások; az EU-integráció igényei; alternatívák, scenáriók és ezek sokoldalú hatásai; területfejlesztési koncepció; fenntartható stratégiák és esettanulmányok.

Települési vízgazdálkodás és infrastruktúra-fejlesztés

A hazai települések vízi infrastruktúráját a nagy közműolló, a szennyvíztisztítás és iszapkezelés alacsony szintje, a kis települések elmaradott volta (továbbá az állattartás és a növénytermesztés következtében jelentkező nagy vízigény), valamint a városi és ipari vízfogyasztás radikális csökkenése jellemzi. A vízellátás országos átlagban magas színvonalú, de alapvető gondot jelentenek a megnövekedett tartózkodási idő miatt a hálózatban bekövetkező vízminőség-változások és azok feltáratlan közegészségügyi következményei (világviszonylatban is csupán az elmúlt években kezdtek el foglalkozni ezzel a kérdéssel). A csatornázás és szennyvíztisztítás fejlesztése az EU-csatlakozás egyik fontos, a vízgazdálkodás és környezetvédelem határterületén elhelyezkedő, nagy gazdasági kihatással bíró eleme. Kérdésként merül fel a költséghatékony és fenntartható fejlesztési stratégiák kidolgozása (beleértve a rekonstrukciós igényeket is), az ütemezés, a felszíni és felszín alatti vizekre gyakorolt hatás, a kistelepülések, a települési zöld felületek vízgazdálkodása, az innovatív technológiák bevezetése és alkalmazása, a finanszírozhatóság és az intézményi vonatkozások. A szennyvíztisztítás szabályozásával, a fejlett országokhoz hasonlóan kiemelt fontosságot fog kapni a záporvízlefolyással összefüggő városi nem pontszerű szennyezés, amely itthon egyáltalán nem kutatott terület.

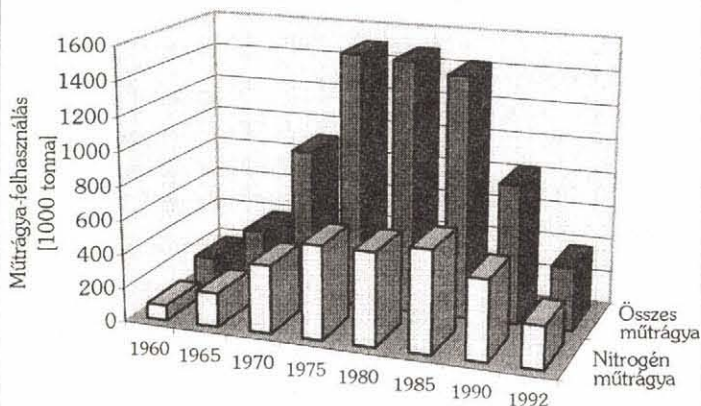
Kulcsszavak: vízbázisvédelem; felszíni és felszín alatti vizekre gyakorolt hatás; vízminőség-változások elosztó hálózatokban; közegészségügyi vonatkozások; hatékony és fenntartható szennyvízelhelyezési stratégiák; innovatív, költséghatékony szennyvíztisztítási technológiák adaptálása; természetes szennyvíztisztítás; ipari előkezelés; vízforgalom a háztartásokban; települések zárt anyagforgalma; városi lefolyásból származó diffúz szennyezések.

Felszíni vizeink biológiai állapota, és az azokat befolyásoló ökológiai és hidrológiai folyamatok

Hazai sekély tavaink és folyóink minőségét (oxigénháztartás, eutrofizálódás stb.) és terhelhetőségét számos hidraulikai, hidrológiai és ökológiai folyamat befolyásolja. A rövid távú válto-

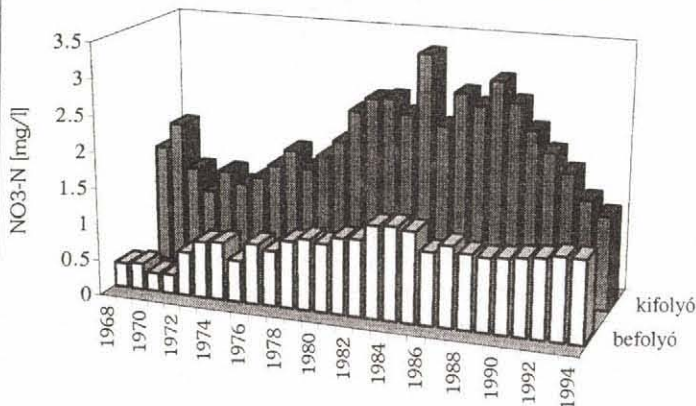
zások a különböző kölcsönhatásoktól, valamint a meteorológiai és hidrológiai tényezőktől függően erősen nemlineárisak. A hosszabb távú hatásokat alapvetően befolyásolja a külső és a belső terhelés (azaz az üledék eredő leadása), valamint a tápláléklánc összefüggései. Tavak esetében a hidrológia és hidraulika elsősorban a vízmérleg, a tartózkodási idő, az elkeveredés, az üledékfelkeveredés és a nem pontszerű terheléseken keresztül fejt ki fontos és nem kellően feltárt hatást. Folyók esetében a vízjárás és meteorológiai események, azaz a levonulási/tartózkodási idő, hőmérsékleti és fényviszonyok egybeesései játszanak meghatározó szerepet. Mindezek párosulnak a világszerte jelentkező, így az EU által is felismert igénnyel, hogy a vizek biológiai állapotát a korábbiaknál átfogóbban jellemezzük. A program tartalmazza a Balatont és a Dunát, és az azokon keresztül szerezhető tapasztalatokat kísérli meg kiterjeszteni más hazai felszíni vizekre.

Műtrágya-felhasználás alakulása

Magyarország számottevően hozzájárul a Tisza tápanyagterheléséhez. A műtrágya-felhasználás visszaesése markáns javulást eredményezett. A még bizonytalan jövőt a mezőgazdaság átalakulása és az EU-csatlakozás határozza majd meg.

A Tisza nitrát-koncentrációjának változása

A nitrátosodás fokozza a felszíni vizek eutrofizálódását, a felszín alatti vizekben pedig ivóvízellátási problémákhoz vezet.

Kulcsszavak: terhelhetőség, szennyezőanyag- és tápelem-terhelések okai és következményei, beavatkozások tervezése; anyagforgalmi és hidraulikai modellezés; limnológiai és hidrobiológiai vizsgálatok; wetlandek; természetvédelmi szempontok; mellékágak, holtágak és hullámterek; vízkivételek; vízminőség és vízjárás; biomonitoring; Tisza, Velencei-tó és Fertő tó.

A szélsőséges hidrológiai és vízminőségi állapotokból származó kockázatok

A vízgazdálkodás egyik fő feladata a szélsőségek csökkentése, azaz az árvizek, a kisvizek, az aszályok és az extrém vízminőségi állapotok hatásainak mérséklése, amelyek mind komoly kockázati tényezőt jelentenek. Ezek egy része természeti eredetű és ily módon véletlen jellegű. Azonban az antropogén hatások számottevően módosították ezeket a jelenségeket és azok statisztikai jellemzőit (például az éghajlatváltozás sokoldalú következményei), amelyek nagymértékben feltáratlanok. A kockázatok másik része általában valamilyen emberi hibából származik (például a havária jellegű szennyezések). Ezek mérséklésének előfeltétele a korszerű előrejelzés és riasztás.

Kulcsszavak: a természeti szélsőségek statisztikai elemzése; az antropogén hatások leválasztása; az éghajlatváltozás várható mennyiségi és minőségi következményei; a különféle jelenségek egybeesési valószínűsége; tervezési mértékadó állapotok; haváriaszennyezések, monitoring, előrejelzés és riasztórendszerek; szélsőségek és gazdasági (valamint egyéb) károk; kockázatelemzés; a védekezés és megelőzés feladatai, gazdasági vonatkozásai.

IV. Várható eredmények

Az előre látható, fontosabb eredmények az alábbiak szerint foglalhatók össze:

- a jövő század vízgazdálkodásának megalapozása, a víz és a társadalom kapcsolatának, továbbá a fenntartható fejlődés koncepciójának előtérbe állításával;
- jövőkép és prognózisok kidolgozása a 21. század első évtizedeire;
- az EU-csatlakozás és a nemzetközi együttműködés kulcskérdéseinek elemzése;
- a vízgazdálkodási tervezés alapparamétereinek korszerű meghatározása;
- módszertani fejlesztés az integrált vízgazdálkodás megvalósításához, különös tekintettel a társadalmi, ökológiai, természetvédelmi és egyéb szempontok figyelembevételére;
- esettanulmányok révén a vizsgált térségekre vonatkozó specifikus következtetések levonása;
- a magyar vízgazdálkodás kutatói hátterének helyreállítása és a szakmai, kutatói utánpótlás biztosítása.

A javasolt program felépítése olyan, hogy a kedvezőtlen változások megállítása és a szintézisen alapuló első, közelítő, stratégiai eredmények elérése, valamint a részletesen kutandó kérdések meghatározása rövid távon megtörténjen. A megalapozott tudományos eredmények és a negatív tendenciák megfordítása hosszú távú kutatást igényelnek.

BALOGH JÁNOS

A BIOSZFÉRA-KUTATÁS ÖKOLÓGIAI ALAPJAI

Az ember és környezete *

1996 júniusában indította el az Akadémia vezetése a hazai ökológiai kutatások fejlesztéséről és egy közép-európai ökológiai monitorrendszer létrehozásának lehetőségéről a vizsgálatokat. Az indíték: a Kárpát-medencén belüli levegő-, víz-, állatmozgás Magyarország területét érzékenyen érinti. Ezért is érdekünk az ezen mozgásokat nyomon követő kutatási bázis kiépítése. Ugyanakkor a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztériummal együttműködve, annak „megrendelésére” a programba került a „Környezetvédelem és integráció” c. kutatási téma (III. program). Az ökológiai kutatásokat Borhidi Attila, a programot Kerekes Sándor vezeti. A két programterv és eredményeik ismertetése előtt közöljük a hazai ökológiai kutatások megindításában kulcsszerepet játszott Balogh János akadémikus negyedszázaddal ezelőtti programtanulmányát.

A Magyar Tudományos Akadémia Biológiai Osztálya azzal bízott meg, hogy a vitát a bioszféra-kutatás ökológiai alapjainak összefoglalásával bevezessem. Ez a megbízás Akadémiánknak abból a felismeréséből fakad, hogy a bioszféra-kutatás alapproblémái egyértelműen biológiai jellegűek. A nyolc másik osztály vitában való részvétele viszont azt bizonyítja, hogy a szóban forgó kérdéseket, amelyek az emberiség szempontjából annyira sorsdöntőek, csak a *legszélesebb interdiszciplináris munkával* lehet megoldani. Ebben a munkában mind az alap- és alkalmazott kutatásoknak, mind a rájuk épülő, integrált, megelőző, védekező és regenerációs munkának teljes összhangban kell folynia.

A bioszféra mint energiaforgalmazó rendszer

Ma már a nem biológusok előtt is ismert tény, hogy bioszféra-nak a Földünk felületén kialakult vékony burkot nevezzük, amely a felszínen, vagy a felszínhez közel helyezkedik el; ott, ahol a földi élet folyik. A bioszféra mozaikszerűen vagy sáv-szerűen elhelyezkedő erdők, szavannák, rétek, különféle mezőgazdasági területek építik fel: ezeket életközösségeknek, vagy egy nemzetközileg elterjedt terminussal *ökoszisztémáknak* nevezzük. Az ökoszisztémák szerepe a földi élet szempontjából létfontosságú. Közismert, hogy az élet, így az emberiség fennmaradásának alapja is a fotoszintézis. Ennek ökológiai lényege az, hogy a zöld növények a Nap sugárzó energiáját raktározott energiává alakítják, és ezzel az életet lehetővé teszik az állatvilág és az ember számára is. Világosan kell látnunk, hogy jelenleg a fotoszintézisen kívül más számottevő élelemforrás nem áll az emberiség rendelkezésére. Bár a fotoszintézistől független élelemforrás megoldása tudományosan folyamatban van, biz-

tosra vehető, hogy a most következő 30 évben, a Föld lakosságának megkétszereződése idején, nem lesz számottevő szerepe az élelmezésben. Így tehát a bioszféra, mint energiaforgalmazó rendszer, megszabja az emberiség szaporodásának határait is.

Megközelítő becslésekkel megállapították, hogy a Nap Földünkre érkező sugárzó energiája évente mintegy $5 \cdot 10^{20}$ kilogramm-kalóriára tehető. A fotoszintézis a növényzet tömegétől függően 0,01%–1% hatáskörrel köti a sugárzó energiát. A fotoszintézis során a szárazföldeken és az óceánokban együttesen mintegy $60 \cdot 10^9$ tonna szárazanyag képződik. Ez az a biomassza, amely elméletileg az élet táplálására, növényi eredetű ipari nyersanyagaink fedezésére potenciálisan rendelkezésre áll. Hogy ezt a mennyiséget nagyságrendileg érzékelhessük, összehasonlításképpen megemlítem, hogy az emberiség egész bányászati, kohászati és vegyipara az ötvenes évek átlagában ennél hatvanszor kisebb mennyiséget: 10^9 tonna anyagot termelt, illetőleg mozgósított.

Mostani előadásom konkrét célja eredetileg az lenne, hogy egy ökoszisztéma-modellt mutassak be. Erre azért van szükség, hogy az itt elhangzó előadásokat, gondolatokat, javaslatokat mint kiindulási alapot, erre a modellre vonatkoztassuk. A kérdés azonban valamivel bonyolultabb, mert a dolgok megértéséhez és a feladataink átgondolásához nem egyetlen modellre, hanem annak három típusára van szükségünk. Ebbe a három típusba valamennyi ökoszisztéma beilleszthető, és ezekből felépíthető a Föld egész bioszférajának az az ökológiai modellje, amelynek ismerete nélkül a bioszféra-kutatást folytatni és a bioszféra védelmét elvégezni ma már lehetetlen.

Megmenteni, ami még nem pusztult el

Reguláció szempontjából három fő ökoszisztéma-típust különböztethetünk meg. Az elsőbe a *külső beavatkozástól mentes* ökoszisztémák tartoznak. Ezek önszabályzó rendszerek, és az

* Elhangzott az MTA 1970. évi tudományos ülészekén.

önszabályozás a rendszerben kialakult, úgynevezett mozgó egyensúly útján jön létre. Az önszabályozó ökoszisztémák energiaáramoltató mechanizmusa olyan tóval hasonlítható össze, amelynek vízjárása egyenletes, vízszintje állandó: mivel a befolyó és kifolyó víz mennyisége — kisebb időbeni ingadozásoktól eltekintve — azonos és változatlan. Az ilyen önszabályozó ökoszisztémák rövid időtávon állandóak. A zavartalan erdő évszázadokon át állandónak tűnik, de ezt az állandóságot állandóan folyó változások — például kivénhedt fák elpusztulása, újak felnövése — tartják fenn. Ötven vagy száz évvel ezelőtt a Föld őserdei, szavannái, tundrái még nagyrészt ilyen önszabályozó ökoszisztémák voltak, és úgy tekinthetjük őket, mint a Föld nagy tartalékait. Ma már ilyen terület alig van, ha az Amazonas-medence néhány félreeső részétől és néhány más, civilizáció-nem-zavarta zugtól eltekintünk. Az összes többi, szemre még zavartalannak látszó ökoszisztéma önszabályozó egyensúlya felbomlóban van, vagy pedig már fel is bomlott.

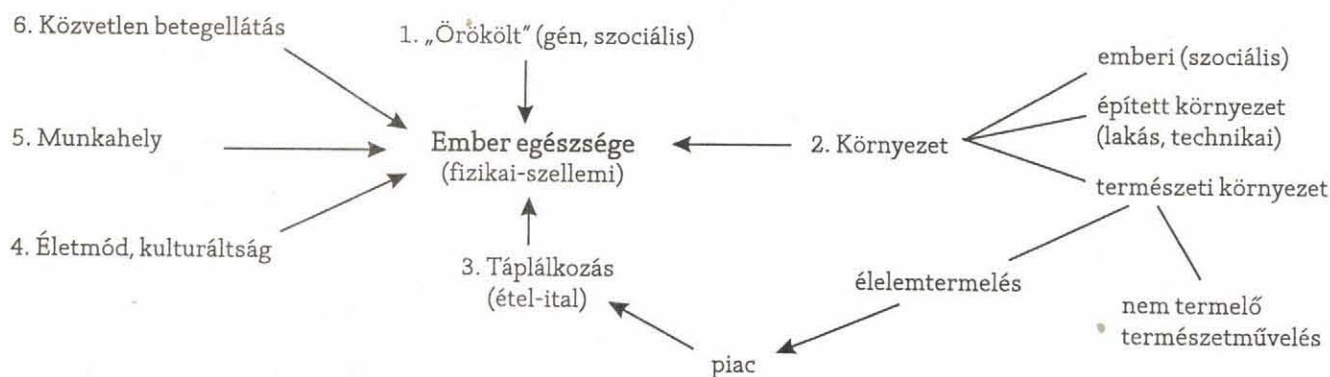
Az önszabályozó ökoszisztémákkal kapcsolatos minden tennivaló egy mondatban foglalható össze: *megmenteni, ami még nem pusztult el teljesen*. Különösen áll ez Európára, és azon belül hazánkra is. A Nemzetközi Biológiai Program keretében elkészült a Föld természetvédelmi területeinek világkatasztere. A felsorolás hatalmas listának tűnik, de ha ugyanezeket a területeket egy földgömbre rávetítve látjuk: csak kétségbeesés foghat el bennünket. Tűszúrásnyi pontok, mákszemnyi területecskék: ez maradt meg igazán eredeti állapotban a Föld bioszférájából. Pedig ezeknek a ma már eltűnőben levő ökoszisztémáknak nagyon nagy a jelentőségük; mert a teljesen zavartalan, önszabályozó egyensúlyhelyzetet ma már csak itt lehet tanulmányozni. És ezekben az ökoszisztémákban léteznek még az utolsó olyan emberi közösségek is, amelyek a mi civilizációnk szempontjából primitíveknek látszanak, de teljes *ökológiai egyensúlyban vannak környezetükkel* és az őket befogadó ökoszisztémával. Az ökológia, az embertan és a társadalomtudomány szempontjából is pótolhatatlan veszteség lesz, ha ezek a közösségek eltűnnek, mielőtt megfelelő módon tanulmányozhattuk volna őket.

Mezőgazdasági termelésre alkalmatlan területek

A második típusba azok az ökoszisztémák tartoznak, amelyekben az eredeti, önszabályozó egyensúly megszűnt, és a helyét emberi tevékenységgel létrehozott, *külső szabályozás* váltotta fel. Ilyen a legtöbb másodlagos növénytakaróval borított, bolygatott terület, és ilyen a legtöbb mezőgazdasági terület is. Az emberiség szempontjából ezek a legfontosabbak, mert a Föld lakosságát élelemmel, az ipart pedig növényi és állati eredetű nyersanyaggal látják el. A külső szabályozású ökoszisztémák energiaáramoltató mechanizmusa olyan tóval hasonlítható össze, amelynek vízjárását, a befolyó és kifolyó víz mennyiségét az ember szabja meg. A külső szabályozás célja az, hogy adott időpontban, adott fázisban maximális mennyiségű víz álljon rendelkezésre. Ez a megállapítás látszólag magától értetődő, és elméletben nagyon egyszerű feladatnak látszik olyan mezőgazdasági ökoszisztéma-modellt felállítani, amelyben megfelelő tényezők — mint például víz, tápanyag, kártevő elleni vegyszer — hozzáadásával maximális terméshozamot érhetünk el. Mégis, miközben ezt tesszük, *Földünkön egyre nagyobb területek válnak a mezőgazdasági termelés számára fokozatosan alkalmatlanná*. Ha ezt a kérdést végiggondoljuk, valóban megdöbbentőnek látszik, hogy a létfontosságú ökológiai problémák mekkora tömegét hanyagolták el olyan időkben, amikor a tudományos kutatás más területeken soha nem látott gyorsasággal fejlődik. Az ökológusok évek óta adják a vészjelzéseket a vizek és a talaj vegyi elszennyeződésével kapcsolatban és mégis: tömeges halpusztulásoknak, mérgek akkumulációjának kellett jönni ahhoz, hogy megértsük: nem lehet a mezőgazdasági ökoszisztémákat vakon, csak a pillanatnyi terméstopplett érdekében, vegyszerekkel agyonkezeln.

Az elmondottak ellenére nem vagyok túlzottan derűlátó, amikor azt mondom, hogy hazánkban a helyzet ebből a szempontból más országokkal összehasonlítva kedvezőnek mondható. Mezőgazdaságunk vezető intézményeiben majdnem minden fontosabb poszton ökológiai látású emberek állnak, akik a Manningerek, Kreybigek, Mauchák iskolájában nevelkedtek.

Mitől függ az ember fizikai-szellemi állapota?

A Magyarország az ezredfordulón könyvsorozat A magyar agrárgazdaság jelene és kilátásai c. kötetében jelent meg Glatz Ferenc tanulmánya s benne az általa készített fentebbi ábra.

Így minden alap megvan hozzá, hogy a sorra kerülő bioszférakutatásokban a legfontosabb gyakorlati feladatok mérlegelésével tűzzük ki az alapvető feladatokat is.

Kultúrsivatagok

A harmadik főtípusba azok az ökoszisztéma-maradványok tartoznak, amelyeknek helyén az ember az eredeti ökoszisztémák kataklizmatikus elpusztítása után *mesterséges környezetet* teremtett magának. Ez a mesterséges környezet legtöbbször szinte teljes ellentétben áll a természetes környezettel, az eredeti ökoszisztémával. Az ilyen területeknek nincsen semmiféle természetes regulációs mechanizmusa és — az előbbi tóhasonlatot használva — a vízszint két katasztrófaállapot: a teljes kiszáradás és az árvíz között változhat. *Ide soroljuk az emberi településeket és az ipartelepeket.* Az ökológiában kultúrsivatagoknak nevezik ezeket a területeket. A név arra utal, hogy az ilyen, növénytakarótól majdnem teljesen megfosztott bioszférarészek klímája a sivatagi klíma irányába tolódik el. Lehangelő szimbólum, hogy a kultúrsivatagok ökológiai törvényszerűségeit a második világháborúban romhalmazzá bomlított romvárosokban kialakult ökoszisztémák tanulmányozásával kezdték meg. Ha ezektől a kissé kuriózumnak tűnő kutatásoktól eltekintünk, az ökológus meglehetősen tanácstalannak érzi magát, valahányszor az emberi települések ökológiai problémáival kerül szembe. Az ökológiában olyan populációs mozgást, amely az emberi települések keletkezésével némileg analóg lenne, nemigen ismerünk. Ez más szóval azt jelenti, hogy az emberi települések ökológiáját szinte a semmiből kiindulva kell kidolgoznunk. A Nemzetközi Biológiai Program hatodik szekciója „Az emberi alkalmazkodóképesség vizsgálata” címen foglalta össze ezeket a rendkívüli jelentőségű problémákat. Csupa negatív tényből kell kiindulnunk. Ilyen, hogy az ember az utóbbi néhány generációja során nagyrészt kivonta magát a természetes kiválasztódás szelektív hatása alól; hogy megváltoztatta táplálkozását; napszakosságát; kivonta magát a hőingadozások és általában az időjárás-változás hatása alól; mozgását kezdi minimumra csökkenteni, és végül annyira szennyezett légkört teremtett magának, hogy azt sok helyen már alig lehet belélegezni. Ezek a közismert tények olyan gyökeres életmódváltozást jelentenek, amelyek összegező hatását megjósolni lehetetlen. Mindezek azonban környezeti hatások, és semmiképpen sem elegendő, hogy kizárólag fiziológiai szempontból vizsgáljuk őket. Az emberiség egyik legbonyolultabb folyamatban levő változása az urbanizációs környezetváltozás. Súlyos csapás lenne a jövőnkre nézve, ha az emberiség urbanológusai nem látnák meg, hogy minden ezzel kapcsolatos kérdést elsősorban ökológiai szempontból kell megvizsgálni.

Az energia-háztartás felbomlása

Hátra van még, hogy a Föld bioszférájáról mint egészről beszéljünk, és hogy ökológiai megközelítéssel vizsgáljuk meg azokat a kérdéseket, amelyek a bioszféra elszennyeződésével vannak kapcsolatban. A bioszféra szennyeződése ökológiai szempontból regulációs probléma. Az ökoszisztémák — akár autoregu-

latív, akár külső szabályozású rendszerek — *öntisztulásra képesek.* A kisméretű szennyeződés a mozgó egyensúly kismértékű megbillenése, amely reguláció útján könnyen helyrebillen. Van azonban egy kritikus határ, amelyen túl az öntisztulás már nem tud végbemenni. Ilyenkor az ökoszisztéma egyensúlya az új állapotnak megfelelően eltolódik: új egyensúly alakul ki. A Föld felszíne és a bioszféra energiakészlete olyan nagy, hogy ilyen egyensúly-eltolódás természetes viszonyok között csak rendkívül lassan, geológiai időtávon belül következhet be. Ebben az esetben a növény- és állatvilág a lassú környezetváltozást szelektációs és evolúciós változásokkal követni tudja: vagyis a bioszféra fokozatosan alkalmazkodik a megváltozott viszonyokhoz.

A csillagászat, légkör-tan, levegőhigiéne és ökológia határterületén folyó legújabb kutatások eredményei azt látszanak bizonyítani, hogy a magasabb rendű élet Földön való megjelenése óta *veszélyállapot a bioszférában most van először kialakulóban.* Számos kutató: R. Calder, L. J. Carter, S. F. Singer, J. M. Michell, H. W. Georgii és a magyar Balázs Béla szinte egybehangozóan mutattak rá, hogy ez a veszély máshonnan fenyeget, mint ahonnan vártuk. Pillanatnyilag nem a radioaktív sugárzás, nem a levegő-, víz- és talajszennyeződés ártalma, hanem a Föld energiaháztartásának felbomlása fenyeget veszéllyel. A veszély oka az, hogy az elmúlt száz év során több mint 360 milliárd tonna széndioxid került a levegőbe, és hogy jelenleg az évi ráta 6 milliárd tonna körül mozog.

A széndioxid érdekes tulajdonsága, hogy a látható sugárzást majdnem teljesen átengedi, de elnyeli a talaj hőszugárzását úgy, hogy a felszín hőmérsékletének lényegesen emelkednie kell ahhoz, hogy elegendő infravörös sugárzás hagyja el a bolygót, és az termikus egyensúlyba kerüljön környezetével. A rendelkezésünkre álló adatok szerint, ha a széndioxid légköri felhalmozódása 2000-ig a mai ütemben folyik, a Föld átlaghőmérséklete 2 °C-kal fog növekedni. Ilyen módon rövid távon az a veszély fenyeget bennünket, hogy bolygónkat — képletesen szólva — óriási üvegházzá változtatjuk; hosszú távon pedig az, hogyha a folyamat valamilyen módon nem fékeződik, mindnyájunkat hőhalál fenyeget.

Sokasodnak a jelek, amelyek arra mutatnak, hogy az élőlényeknek sokkal nagyobb szerep jut az atmoszféra kialakításában, mint ahogyan azt korábban gondoltuk. Az ember tevékenysége következtében a szén és az olaj elégetésén kívül további 2 milliárd tonna széndioxid többlet jelenik meg azáltal, hogy a mezőgazdasági ökoszisztémák kevesebb széndioxidot használnak fel, mint az őserdők és más önszabályozó ökoszisztémák. Végül rontja a helyzetet az is, hogy az ember — amint azt Cousteau jelentéseiből tudjuk — az óceánok élővilágát is pusztítja, és ezzel csökkenti a víz fajlagos széndioxid-felvevő képességét is.

Mindnyájan reméljük, hogy az itt felvázolt prognózis a valóságban nem fog bekövetkezni. Az azonban ettől függetlenül is biztos tény, hogy a bioszférában várható változások korunkban elértek ahhoz a nagyságrendhez, amelyen veszélyállapot bármikor kialakulhat. Éppen ezért a legnagyobb figyelmet kell szentelnünk azoknak a kérdéseknek, amelyek a különböző szakterületekről, a különféle problémálatású szakemberek részéről érkeznek.

„MAGYARORSZÁG AZ EZREDFORDULÓN”

Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián

KUTATÁSI PROGRAMOK

[Rendezvények, publikációk]

[1997. október 10–november 30.]

Az egyes programok célkitűzéseit, az egyes programok tématanácsainak névsorát és 1997. október 10-ig megtartott rendezvényeiket az Ezredforduló 1. és 2. számában közöltük. Az alábbiakban a október 10-től november 30-ig megtartott és az év végéig tervezett, még májusban jóváhagyott rendezvénytervet adjuk közre. (A széles nyilvánosság — így a sajtó, televízió, a rádió — részvételével rendezett konferenciák címeit vastag betűvel szedtük.)

I. Rendszerváltozás: piacgazdaság, társadalom, politika (A piacgazdaságra való átmenet és társadalmi kihatásai)

Programvezetők: † Andorka Rudolf (Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem, a továbbiakban: BKE), Kulcsár Kálmán (MTA Politikai Tudományok Intézet, a továbbiakban: PTI), Hankiss Elemér, Vitányi Iván (MTA Szociológiai Intézete)

A) Rendezvények

október 17–18. Közép-európai változások. Társadalmi folyamatok és stratégiák (Nyilvános vita, társszervezők: Mónus Illés Akadémia a Demokratikus Társadalomért és az Európa Kutató Központ)

Megnyitó előadás: Glatz Ferenc, Magyar Bálint, Vitányi Iván. Felkért hozzászólók: Agárdi Péter, Almási Miklós, Angelusz Róbert, Desseffy Tibor, Koltai Dénes, Kiss Gy. Csaba, Kozma Tamás, P. Szűcs Julianna, Szabó Miklós. Előadók: Mary Kaldor (Global Civil Society: Emergence, Problems, Opportunities), Lengyel László (A globalizáció hatása Magyarország európai csatlakozására), Philippe C. Schmitter (Eastern Enlargement and Euro-Democracy), Gombár Csaba (A globalizáció és az állam), Miszlivetz Ferenc: Kísérletek a civil társadalom rekonstrukciójára, 1988–1998), Bruszt László (Demokráciák és gazdasági reformpolitikák), Kopátsy Sándor (A gazdasági növekedés kulturális feltételei), László Ervin (The Place of Man in a Globalizing Society), Szakolczai Árpád (Értékek és értékváltozások Magyarországon 1978–1997-ig), Hankiss Elemér (A globalizáció hatása a társadalmi tudatra). 100 fő részvételével. (Budapest, Kulturinnov)

november 5–6. Rendszerváltozás: piacgazdaság, társadalom, politika. (Nyilvános vita)

„A piacgazdaságra való áttérés és a társadalmi változások összefüggései” c. program 1997. évi zárókonferenciája.

Előadók: Glatz Ferenc (Megnyitó előadás),

I. A társadalmi struktúra átalakulása a piacgazdaságra való átmenet korában: Gázó Ferenc (A társadalmi makrofolyamatok és az oktatási rendszer), Spéder Zsolt, Tóth István György (Társadalomszerkezet, szociálpolitika, szegénység), Kovách Imre (Polgárosodás),

Lengyel György (Gazdasági szereplők és magatartások), Vukovich György (A magyarországi népesedés helyzete az ezredfordulón),

II. Az életmód, az életvitel, a kultúra és a tudat alakulása: Kemény István, Havas Gábor (A roma népesség helyzete), Losonczi Ágnes (Életstratégiák. Budapesti és vidéki közép- és alsó-középrétegek), Tibori Tímea, Füstös László (Az időfelhasználás — a szabad idő, a tevékenység- és érték szerkezet — alakulása Magyarországon, 1970–1997), Szalai Júlia (A szociálpolitika lokális és közösségi formáinak alakulása és hatásai), Tóth Olga, Neményi Mária (Női és férfi szerepek a családi élet alakulásában), Tamás Pál, Illés Katalin (A kultúra modernizációs sémái). Hidy Péter, Vitányi Iván (A kulturális magatartásformák átalakulása), Miszlivetz Ferenc (Nemzeti identitásunk változásai), Hankiss Elemér (Változásfolyamatok a mai világban és Magyarországon).

III. A magyar társadalom változása és a politikai rendszer: Kulcsár Kálmán (Bevezető előadás), Szalai Erzsébet (A rendszerváltás és a hatalom konvertálása), Kovách Imre (Gazdasági elit, politikai elit), Pataki Ferenc (Értékválság és deviancia), Ferge Zsuzsa (Mennyire európai az új magyar szociálpolitika?), G. Márkus György (Cseppfolyós pártok — befagyott pártrendszer), Szoboszlai György (Parlamentáris kormányzás a rendszerváltás után), Bóhm Antal (A központi kormány és az önkormányzatok rendszere), Stumpf István (A civil szerveződés és a társadalom), Bayer József (A politikai kultúra magyarországi helyzetéről és változásairól). (MTA Székház, Nagyterem)

november 15. A nők helyzetének szociálpolitikai vonatkozásai az Európai Közösség országaiban (Műhelyvita)

„A piacgazdaságra való áttérés és a társadalmi változások összefüggései” alprogram keretében. Vitavezető: Szalai Júlia. 20 fő részvételével.

(OPNI Pszichoterápia Intézet)

november 19. A roma népesség helyzete (Nyilvános vita)

„A piacgazdaságra való áttérés és a társadalmi változások összefüggései” alprogram keretében. Előadó: Kemény István, Demszky Gábor, Bíró András, Havas Gábor, Kertesi Gábor, Szuhay Péter, Neményi Mária, Jánky Béla, Kézdi Gábor. 80 fő részvételével. (Budapest)

B) Kiadványok

Magyarország az ezredfordulón c. sorozatban:

(Megjelent 1997. szeptember 22.):

Globalizáció és nemzeti érdek. Budapest, 1997. 197 p.

A demokrácia intézményei Magyarországon. Budapest, 1997. 187 p. Előkészületben a

Magyarország az ezredfordulón c. sorozatban:

Sárközy Tamás: *Privatizáció után. A privatizáció kelet-európai modelljei* (1997. november)

Rendszerváltozás, piacgazdaság, társadalom, politika. Helyzetkép (1998. február)

A magyar társadalom kulturális állapota (1998. március)

Piacgazdaság és a társadalmi szerkezet átalakulása (1998. április)

Műhelymonográfiák

Kulturális stratégiák: kultúrpolitika, közművelődés. (Lehetőségek, alternatívák) (1998. június)

Társadalmi változások és a politikai rendszer (1998. június)

II. A magyar agrárium helyzete és jövője

Programvezetők: Kovács Ferenc, Láng István (MTA)

A) Rendezvények

október 15–16. *Molekuláris markerezés alkalmazása a növénynevelésben* (Szakértői vita)

„Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. 200 fő részvételével. (MTA Vári Kongresszusi Terem)

október 16. *A minőség dimenziói a magyarországi agrárgazdaságban II* (Növényi eredetű alapanyagok és termékpályáik)

(Nyilvános vita)

A három bevezető előadást pódiumvita követi. Előadók: Csete László (A növénytermelés minősége és a gazdasági fejlődés); pódiumvita: Bedő Zoltán (A minőségi búza termelése és nemesítése), Mosonyi Ágota (A gabona minősége és a feldolgozás igényei), Szalay Lajos (Minőség a sütőiparban); Soltész Miklós (A minőségi gyümölcsstermesztés), Botos Ernő (Minőség a magyar borászatban), Kristóf Lászlóné (Minőség és minőségbiztosítás a zöldségágazatban), Bernáth Jenő (A minőségi fejlődés új kihívásai a gyógynövény ágazatban), Bondor Antal (Az erdőművelés minőségi fejlesztése), Rumpf János (Az erdőhasználat minőségi fejlesztése), Németh József (A fagazdaság helyzete és minőségi fejlesztése), Szebeni László (Minőségbiztosítás az erdő- és fagazdaságban), Soltész Miklós (A minőségi gyümölcsstermesztés ugrópontjai), Botos Ernő (Minőség a magyar borászatban), Kristóf Lászlóné (Minőség és minőségbiztosítás a zöldségágazatban), Bernáth Jenő (A minőségi fejlődés új kihívásai a gyógynövényágazatban). 100 fő részvételével.

(MTA Székház, Nagyterem)

október 17. *A magyar növényvédelem lehetőségei az ezredfordulón* (Nyilvános vita)

„Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. Előadók: Iváncsics János (Megnyitó), Reisinger Péter (Növényvédelmi eljárások fejlesztése), Benedek Pál (A növényvédelem végrehajtási, ellenőrzési és állami irányítási rendszerének korszerűsítése), Kovács János (A nemzetközi követelményeknek való megfelelés és az EU-csatlakozáshoz szükséges feladatok összehangolása), Király Zoltán (A növényvédelem környezetre gyakorolt hatása, szerepe a minőségi termelés megvalósításában). 100 fő részvételével.

(Pannon Agrártudományi Egyetem Mosonmagyaróvári Kara Szakfőnökségi és Továbbképző Intézete, Mosonmagyaróvár)

október 29. *Vad és erdő* (Szakértői vita)

„Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. Társrendező: Veszprémi Akadémiai Bizottság. 120 fő részvételével. (Veszprém)

október 30. *Az Európai Unióhoz történő csatlakozás agrárgazdasági kihatásai — előnyök és hátrányok* (Szakértői vita)

„Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. Előadók: Kovács Ferenc (Megnyitó), Udovecz Gábor (Miként hat a főbb mezőgazdasági ágazatok versenyhelyzetére az Unióhoz való csatlakozás?), Kis Judit (Versenytársak vagy szövetségesek? — A belépni akaró országok mezőgazdasága és agrárpolitikai céljai), Kartali János (Milyen versenyre számítsanak agrártermékeink a kibővülő Európai Unió piacán?), Dorgai László (Mikor és hogyan

segítheti a magyar vidék fejlesztését az Európai Unió?), Varga Gyula (Mikről és miként tárgyaljunk az Európai Unióval? — Ajánlások a tárgyalási stratégia kidolgozásához). 100 fő részvételével.

(MTA Székház, Nagyterem)

november 10. *A szelén szerepe a környezetben és az egészségvédelemben* (Szakértői vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében.

I. Plenáris ülés: Bioszféra — talaj — állat — ember, Se-lánc

Előadók: Pais István (A szelén helye és szerepe a bioszférában), Kádár Imre (Szelénforgalom a talaj-növény rendszerben), Fekete Sándor (A szelén és az E vitamin élettani és kórtani szerepe az állattenyésztésben és -egészségügyben), Cser Mária Ágnes, Sziklai-László Ibolya (A szelén szerepe a humán medicinában), Gaál Tibor (Glutathion peroxidázok).

I. Szekció: Se-mérési módszerek, kísérletes eredmények

Előadók: Sziklai-László Ibolya, Cser Mária Ágnes (Szelénmeghatározás neutron aktivációs analízissel, egyéb módszerekkel biológiai mintákban), Szilágyi Mihály (Biokémiai paraméterek a szelénellátottsággal összefüggésben haszonállatokban), Kovács Margit (A Se előfordulása Magyarország növényvilágában), Bersényi András, Hullár István, Fekete Sándor, Huszenicza Gyula, Kádár Imre, Szilágyi Mihály, Glávits Róbert, Mézes Miklós, Koncz József (Nagy Se-, Mo- és nehézfém — Cd, Pb és Hg — szennyezettségű talajon termesztett sárgarépa hatásának vizsgálata nyulakarmányozási kísérletben), Gáti Levente (Szelén a gazdasági állatok takarmányozásában), Gráfné Harsányi Etelka (Szelén meghatározása egyszerű analitikai módszerrel).

II. Szekció: Humán Se státus Magyarországon

Előadók: Bogy Gábor, Machay Tamás, Zubovics László, Georg Alftan, Tompos Gábor (Kis súlyú koraszülöttek szérumban szelénkoncentrációja és kezelésükkel kapcsolatos tapasztalatok), Karg Eszter, Németh Ilona, Ferke András, Hajdu Júlia, Pintér Sándor (A szelén és antagonisták nyomelemek koncentrációja érett újszülöttekben), Papp Andrea, Németh Ilona, Pelle Zsuzsa, Tekulics Péter (Szelényhiány szerepe a retinopathia prematurorum kialakulásában), Németh Ilona, Karg Eszter, Ferke András, Orvos Hajnalka, Pintér Sándor (Az anyai dohányzás és szelén szintek összefüggése az újszülöttek hemoxigenáz aktivitásával), Szabó Gábor Gusztáv (Szelén-alutápláltság a Hajdú-Bihar megyében élő egészséges terhesek és vérédek körében).

Poszterszekció: Virág Gyöngyi, Mézes Miklós, Bersényi András (A glutathion peroxidáz aktivitás alakulása eltérő genotípusú nyulakban egyszeri, nagy dózisú szelénadagolást követően), Kovács Valéria (Selenomethionin farmakokinetikája).

III. Szekció: Se-ellátottság, Se-pótlás

Előadók: Molnár Jeanette, Allan MacPherson, Stephan Drusch (A szelén szerepe az egészségvédelemben: Skóciában szerzett tapasztalatok), Gergely Anna, Kontraszti Mariann (Szelénbevitel élelmiszerekkel), Janzso Béla, Suhajda Ágnes, Hegóczki József, Maráz Anna, Bata Árpád (Szelénnel dúsított élesztő), Stampf György (A szeléntartalmú készítmények kémiaja és gyógyszer technológiai vonatkozásai). 100 fő részvételével.

(MTA Székház, Nagyterem)

november 10. *Az agrártermelés tudományos alapozása, kutatási program, 1997–98* (Műhelyvita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében (Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem Szőlőtermesztési Tanszéke)

november 12. *Az agrárgazdaság minőségi fejlesztése III.* (Termékelőállítás és minőség a jövő század színvonalán a szarvasmarha- és sertésenyésztésben)

(Nyilvános vita)

Előadók: Láng István (Megnyitó előadás), Biacs Péter (Minőség az állati termékek feldolgozásában), Dohy János (Pódiumvita bevezetője), Iváncsics János (A tejminőség javítása tenyésztési és szelekciós módszerekkel), Stefler József (Vegyes hasznosítású szarvasmarhák szerepe a jó minőségű termékelőállításban), Szakály Sándor (A tej és tejtermékek minőségének összefüggései), Szabó Ferenc (A húsmarha tenyésztésének fejlesztése Magyarországon), Kovács Ferenc (Pódiumvita bevezetője), Wittmann Mihály (A sertéshústermelés minőségi kérdései), Csató László (A sertéshús minőségének javítása tenyésztési eljárásokkal). 100 fő részvételével.
(MTA Székház, Nagyterem)

november 19. A szőlőtermesztés és a borászat fejlesztése

(Szakértői vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. Társrendező: Pécsi Akadémiai Bizottság. Levezető elnök: Balázs Sándor. Előadók: Balogh István, Herpay Balázs, Diófási Lajos, Urbán András, Botos Ernő, Lőrincz András, Szendrődy Győző. (Pécs)

november 20. A termelés tudományos alapjai a növénytermesztésben és a növénynevelésben (Szakértői vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében.

Társrendező: MTA Mezőgazdasági Kutatóintézete, Martonvásár.
Előadók: Kovács Ferenc (Megnyitó előadás), Győrffy Béla (A növénytermesztés és a növénynevelés célkitűzései), Bedő Zoltán, Láng László, Győrffy Béla (Növénytermesztési és növénynevelési stratégiák alternatíváinak kidolgozása), Menyhért Zoltán, Szász Gábor (Mezőgazdasági tájhasznosítás, tájtermelés), Frank József (Biológiai alapok fejlesztése és hasznosítása), Kádár Imre, Németh Tamás, Kismányoky Tamás, Sarkadi János (Tápanyag-gazdálkodás, tápanyagellátás, trágyázás), Ruzsányi László (Termesztéstechnológiai változatok kidolgozása, továbbfejlesztése), Hajdú József (Műszaki, technikai háttér fejlesztése). 80 fő részvételével.
(MTA Mezőgazdasági Kutatóintézete, Martonvásár)

november 20. Az erdő- és természetvédelem a fejlesztési stratégiában (Nyilvános vita)

„Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. 150 fő részvételével. (MTA Székház, Nagyterem)

november 27. A biotechnológia lehetőségei a mezőgazdasági termelés fejlesztésében (Szakértői vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. (Szeged)

B) Rendezvényterv

december 3. Agrárpiacépítés, piacszabályozás a magyar átalakulási folyamatban (Nyilvános vita) (MTA Székház, Nagyterem)

C) Kiadványok

Magyarország az ezredfordulón c. sorozatban:

Megjelent:

A magyar agrárgazdaság jelene és kilátásai. Budapest, 1997. 203 p.

Előkészületben:

Termőföld és életminőség (1998. február)

A mezőgazdasági termelés műszaki-technikai hátterének helyzete és fejlesztése (1998. június)

Műhelymonográfiák

Megjelent:

Regionális agrárkutatási és vidékfejlesztési munkakonferencia (Kompolt, 1997.)

Az agrárgazdaság minőségi fejlesztése. Bp., 1997.

Előkészületben:

Biológiai alapok hasznosítása a búzatermesztésben

A növényvédelem környezetre, tápláléklánra gyakorolt hatása

Nemzetközi kihívások a magyar agrártudomány előtt

Az erdő- és fagazdaság fejlesztése

A magyar állattenyésztés fejlesztésének stratégiai kérdései

III. Környezetvédelem és integráció (Alapelvek a csatlakozási tárgyalásokhoz)

Programvezető: Kerekes Sándor (BKE)

A) Rendezvények

november 12. Integrációs esélyeink a környezeti nevelés és oktatás tükrében (Szakértői vita) (Veszprém)

november 18–19. A mezőgazdálkodás szerepe a természeti értékek megőrzésében: térségfejlesztés (Nyilvános vita)

Előadók: Glatz Ferenc, Baja Ferenc, Kerekes Sándor, Ángyán József, Székely Csaba, Sántha Attila, Menyhért Zoltán, Csete László.

november 20–21. Csatlakozás az Európai Unióhoz — előnyök, hátrányok, feladatok a környezetvédelem területén (Nyilvános vita)

Előadók: Glatz Ferenc (Megnyitó előadás), Szili Katalin (Megnyitó előadás, Inotai András (Megnyitó előadás), Láng István, Kerekes Sándor, Bulla Miklós (Gondolatok a környezetvédelmi tárgyalási irányelvekhez), Somlyódy László, Tardy János, Schmuck Erzsébet, Sántha Attila, Szőke Ferenc (Pódiumvita: Természeti környezet), Palánkai Tibor, Koloszar Miklós, Lukács András, Kiss Károly, Erdős Péterné (Pódiumvita: Gazdasági környezet), Levendel Ádám, Őri István, Foltányi Zsuzsa, Tamás Pál, Pintér Alán (Pódiumvita: Társadalmi környezet), Lányi Gábor, Láng István (Összefoglaló és zárszó). 80 fő részvételével.
(MTA Székház, Díszterem)

november 25. Energiagazdaság. Hogyan csökkenthető a környezet-szennyezés az energiahatékonyság növelésével? (Nyilvános vita)
(MTESZ)

november 26. Az élelmiszeripar az európai integráció kihívásának fényében (Műhelyvita)

(Központi Élelmiszeripari Kutató Intézet)

B) Rendezvényterv

december 10. Az EU-direktívák bevezetésének hatása az ipar szerkezetére (Műhelyvita)

(Ipari, Kereskedelmi és Idegenforgalmi Minisztérium)

C) Kiadványok

Megjelent:

Zöld belépő (1997. májustól kéthavonta megjelenő Hírlevél a kutatás helyzetéről)

Előkészületben:

Magyarország az ezredfordulón c. sorozatban:

Környezetvédelem és integráció (1998)

IV. A területfejlesztési program tudományos megalapozása (Területfejlesztési Nemzeti Program megalapozása: a regionális és településfejlesztés folyamatai Magyarországon)

Programvezető: Enyedi György (MTA)

A) Rendezvények

október 15. A területfejlesztés új indikátorai és információs rendszere (Szakértői vita) 50 fő részvételével

(ELTE)

november 17. A regionális politika szervezeti rendszere. A terület-fejlesztés terei (Nyilvános vita)

(Pécs)

november 25. Budapest — nemzetközi város (Szakértői vita)

(MTA Székház, Nagyterem)

B) Rendezvényterv

december 10. Az EU-direktívák bevezetésének hatása az ipar szerkezetére (Szakértői vita)

(Közös rendezésben az Ipari, Kereskedelmi és Idegenforgalmi Minisztériummal)

C) Kiadványok

Előkészületben a

Magyarország az ezredfordulón c. sorozatban:

A településszerkezet fejlesztésének alternatívái és korlátai (1998. január)

Műhelymonográfiák

A területi tervezés új kihívása: a területfejlesztési koncepció (Tér és Társadalom különszáma) (1998. április)

II. Az életminőség tényezői Magyarországon

(Az életminőség javítása)

Programvezető: Vizi E. Szilveszter (MTA Kísérleti Orvostudományi Kutató Intézete)

A) Rendezvények

október 20. Az egészséges táplálkozás gazdaságilag is megalapozott elősegítése, biotechnológia jövője az egészségügyi ellátásban

(Nyilvános vita)

Előadók: Harsányi László (A fogyasztói várakozások, az egészséges táplálkozással kapcsolatos tudásszint a különböző társadalmi csoportokban, a gazdasági, gazdálkodási jogszabályok, az élelmiszer-termelés, -feldolgozás, kereskedelem, vendéglátás érdekeltségi viszonyaiban), Biacs Péter (Az élelmiszer-alapanyagtermelés, élelmiszer-feldolgozás, -forgalmazás, vendéglátás technológiai, gazdasági változásai a fejlett országok tapasztalataival összefüggésben, egészségügyi, népegészségügyi szempontok, különös tekintettel az európai integrációs folyamatokra, az egészséges táplálkozást elősegítő termékszerkezet kialakítására), Szőke Mihály (A hazai lakosság élelmiszer-fogyasztási szerkezetének változásai), Czukor Bálint (Az egészséges táplálkozás kínálati oldalának műszaki, technológiai feltételei, lehetőségei), Bócz Ernő (Hazánk növénytermesztésének korszakváltása), Cserhádi László (A tudományos szervezetek, termelők és fogyasztók érdekeit képviselő különböző szervezetek szerepe az egészséges táplálkozás terén). 50 fő részvételével.

(MTA Székház, Kisterem)

november 27. A környezet-egészségügy helyzete, feladatai, lehetőségei. (Nyilvános vita)

Előadók: Láng István (Bevezető előadás), Pintér Alán (Nemzeti Környezet-egészségügyi Akcióprogram), Lányi Gábor (A Nemzeti Környezetvédelmi Program és egészségügyi vonatkozásai), Károlyi Alice (Levegőszennyezés és egészségi állapot összefüggései), Csánády Mihály (Vízminőséggel kapcsolatos problémák, feladatok), Horváth Amanda (Szennyezett talajú területeken élők egészségi kockázatai), Ungváry György (Munkahelyi környezet), Molnár Jenő (Környezetszennyező vegyi anyagok kockázatai), Ádány Róza (A környezet-egészségügy oktatása, továbbképzés), Pintér Alán (Kiemelt környezet-egészségügyi kutatási feladatok).

(MTA Székház)

B) Kiadványok

Előkészületben a

Magyarország az ezredfordulón c. sorozatban:

Megállítható-e a népegészség romlása?

Információs forradalom és az egészségügy

Az életminőség alakulásának tendenciái Magyarországon az ezredvégen — a morbiditási, mortalitási, környezet-egészségügyi és kórházi statisztika tükrében

Műhelymonográfiák

Egészséges táplálkozás és életminőség. A biotechnológia jövője (1998. február)

Az orvostudomány és a fenntartható fejlődés (1998. június)

VI. A közlekedés és technikai infrastruktúrája

(A közlekedés és a hozzátartozó informatikai stratégia)

Programvezető: Michelberger Pál (MTA — BME)

A) Rendezvényterv

december 3. A közlekedés és technikai infrastruktúrája

(Nyilvános vita)

(MTA Székház, Nagyterem)

B) Kiadványok

Előkészületben a

Magyarország az ezredfordulón c. sorozatban:

A közlekedés, hírközlés és az informatika fejlesztése

III. A nemzeti kultúra az informatika korában

Programvezetők: Glatz Ferenc, Ritoók Zsigmond, Pomogáts Béla

A) Rendezvények

október 16–19. Linguistic Human Rights

(Nyilvános vita)

Nemzetközi konferencia „A külföldi magyar kultúra és a magyar állam” c. alprogram keretében. Az MTA Nyelvtudományi Intézetével közösen. 200 fő részvételével.

(MTA Székház, Kisterem)

november 13–14. Magyar tudományosság a környező és az euro-atlanti országokban

(Nyilvános konferencia)

„A külföldi magyar kultúra és a magyar állam” c. alprogram keretében. Előadók: Benkő Samu, Ribár Béla, Bauer Győző, Glatz Ferenc, Berényi Dénes.

(Debrecen, MTA DAB)

Kidolgozás alatt lévő témák:

VIII. A víz és a vízgazdálkodás helyzete és jövője Magyarországon és a Kárpát-medencében

IX. A Duna és a Duna-völgyi régió fejlesztésének lehetőségei

X. A technológiai fejlesztés lehetőségei

A kidolgozás alatt álló programokról következő számainkban folyamatosan beszámolunk.

FÉLIDŐBEN

Beszámoló a kormány és az Akadémia közötti együttműködés első félévéről

A miniszterelnök úr előterjesztésére a kormány 1996. július 16-án, illetve október 10-én határozatokat hozott a Magyar Tudományos Akadémiával való együttműködésről. A kormány a határozatokban kinyilvánította: „támogatja, hogy a társadalmi-gazdasági modernizáció, az európai integráció és a világpiac globális viszonyaihoz való alkalmazkodás koncepcionális kérdéseinek és megoldási alternatíváinak kidolgozásában ... a Magyar Tudományos Akadémia mint köztestület aktívan közreműködjön”. (2184/1996./VII. 16.) Rögzítette azokat a témaköröket, amelyek keretén belül stratégiai kutatásokat rendel meg a Magyar Tudományos Akadémiától, és amely témakörökön belül az Akadémia a kormányzati szervek egyetértésével „reprezentatív” szakértői konferenciákat rendez, illetve tanulmányokat készít. A határozat az 1997–98. évre ad megbízást. De az előzetes tárgyalásokon mind az Akadémia elnöke, mind a miniszterelnök kinyilvánították véleményüket: olyan kutatások megindítására vállalkoznak, amelyek kutatások feltehetően nem zárulnak le a jelen országgyűlési periódusban, hanem tovább folytatódnak az ezredfordulón. E kutatások célja a magyar állam és nemzet előtt hosszú távon nyíló alternatívák feltárása és javaslatok kidolgozása a politikai elit számára. A megbízás eredményességétől és a kutatói társadalom véleményétől is függően e kutatási tematikák az évek során változhatnak: egyesek lezárulhatnak és ugyanakkor mások kezdődhetnek.

Az Országgyűlés december 20-án a magyarországi tudományos kutatások helyzetéről hozott határozatában politikai párthoz tartozástól függetlenül egyetértő álláspontot nyilvánított ki a kormány és az Akadémia megállapodásáról.

Az egyelőre két évre tervezett kutatási program első félévének lezárulása után szeretnék röviden beszámolni miniszterelnök úrnak, illetve a kormányhatározatban felelősként megnevezett Miniszterelnöki Hivatal közigazgatási államtitkárának az eddig végzett munkánkról. Szeretném a kutatási programtanács elnökeként megállapítani: a kutatások a *tervezett ütemben* folynak, az együttműködésben megjelölt időhatárokhoz igazodva. Ugyanakkor a *kutatási tematikák a megállapodásban megjelölt keretek között* mozognak, egyes esetekben vannak módosítási javaslataink, illetve újabb témákra is teszünk javaslatot.

Az első félévről adott beszámolóban röviden érinteném az együttműködés néhány általános — tematikára és szervezeti kérdésekre vonatkozó — célkitűzését, majd pedig mellékelem az eddigi teljesítményről szóló adattárat.

Témakörök

Az együttműködésben rögzített témakörök:

a) A nemzeti agrárprogram, különös tekintettel a mennyiség és minőség dimenzióira. (Tervezett első eredmények időpontja: 1996. november.)

b) A modernizáció lehetséges ágazati stratégiái (területfejlesztés, agrárgazdaság, infrastruktúra). (Tervezett első eredmények időpontja: 1997. április.)

c) A magyarországi gazdasági átalakulás társadalmi kihatásai, különös tekintettel a piacgazdaságra való áttérés és a társadalmi változások összefüggéseire, az életminőség, a politikai kultúra és a humántőke társadalmi szerepének kérdésére. (Tervezett első eredmények időpontja: 1997. november.)

d) Az európai integráció igénye a műszaki fejlesztés és infrastruktúra területén. (Tervezett első eredmények időpontja: 1998. április.)

A megállapodás külön feladatként jelölte meg, hogy az MTA az MKM-mel együttműködve indítsa meg a Magyarok Kollégiumát és dolgozzon ki stratégiát a külföldön élő magyar tudósok és értelmiségiek bevonására a hazai kulturális-tudományos életbe.

Az együttműködési határozatot követően a Miniszterelnökség és az Akadémia Elnöksége közötti tárgyalások rögzítették a kérdéskörökön belüli egyes témákat. Ennek során az ágazati stratégiák közé (b) felvételt nyert a környezetvédelem (különös tekintettel az európai integrációs csatlakozásokra és a közép-európai környezetvédelmi rendszer kialakítására), és ugyanígy egyetértés mutatkozott abban, hogy a külföldön élő magyar tudósok hazai kulturális szellemi beilleszkedésének témakörét terjesszük ki. Foglalja az magában a Magyarországról és a magyarságról alkotott kép, valamint a nemzeti kultúra megőrzésének feladatait taglaló kutatásokat.

Az Akadémia a vállalt témakörök kutatását a költségvetés elfogadása után azonnal megkezdte. (Az agrárstratégia kialakításának első konferenciáját már decemberben megrendezte.) És a megjelölt első eredmények időpontjainál korábban megrendezte az első konferenciákat, sőt ez év szeptemberében megjelenteti az első nagy példányszámú összefoglaló köteteket, és megindítja a stratégiai kutatásokból kinövő periodikáját (Ezredforduló). Mindez az Adattár áttekintése után egyértelművé válik. Különösen előrehaladtak a kutatások az ágazati stratégiák közül az agrárstratégia, valamint a területfejlesztési nemzeti program kimunkálásában. Az európai integráció egyik legnagyobb terhérről, a környezetvédelmi normák adaptációjáról készülő kutatások feszített munka eredményeként első fázisban ez év novemberében zárulnak, vagyis az integrációs tárgyalásokon konkrét segítséget nyújthatnak. Ugyanakkor az Adattár tanúskodik arról, hogy a piacgazdaságra való áttérés társadalmi-kulturális következményeinek feltárását végző szociológiai, politológiai kutatások is a tervezettnél gyorsabban haladnak előre, sőt, párosulnak egy, a 21. század kulturális politi-

* A stratégiai kutatások adattárát lásd jelenlegi és előző számainkban! (A szerk.)

kájára vonatkozó stratégia kimunkálásával is. Külön szeretném kiemelni, hogy a nagy szervezőmunkát igénylő Magyarok Kollégiáját a tervezettnél korábban (ez év áprilisában) megindítottuk, és szeptember 29-én sor került ünnepélyes átadására.

Együttműködés a tárcákkal

Az együttműködés célul tűzte ki, hogy a Magyar Tudományos Akadémia mint a hazai tudósok köztestülete a kormányzati szervekkel együttműködve tevékenykedjen. Nem zárva ki — ahogy a kormányhatározat utáni konkrét tárgyalásokon többször elhangzott — a nem kormányzati politikai, valamint önkormányzati szférával történő együttműködést.

Az Akadémia vezetése a legjobb tapasztalatokat szerezte mind a tárcákkal, mind az országgyűlési képviselőkkel, mind az önkormányzatokkal való együttműködés során. Ez az együttműködés a következő formában valósult meg:

a) Az egyes tárcákkal, az egyes tárcák vezetőivel közösen alakított programokban állapodtunk meg, több esetben formálisan is szerződést írtunk alá, illetve adott témákban közösen rendeztünk konferenciákat. Így az FM-mel, a KHVM-mel, a KTM-mel és nem utolsósorban az MKM-mel. Reményeket fűzünk a HM-mel kötött együttműködési megállapodáshoz is: mindenekelőtt egy olyan politológiai-stratégiai kutatóintézet kialakításához, amelyben helyet kap a hazai politikai intézmények, társadalmi folyamatok, valamint Magyarország világgazdasági és védelmi stratégiájának kérdésköre is.

b) Az Akadémia elnöke és az egyes programok vezetői az elmúlt fél esztendőben igen gyakran vettek részt a megyei és városi önkormányzatok, sőt regionális szervezetek rendezte vitákon, a kormányhatározatban megjelölt témakörök konferenciáit is több esetben a helyi önkormányzatokkal együttműködve vidéken tartottuk.

c) Az Akadémián a kutatási programhoz tartozó vitákon az ágazati miniszterek (mindenekelőtt Baja Ferenc, Kuncze Gábor, Lotz Károly, Magyar Bálint, Nagy Frigyes) több alkalommal is előadásokat tartottak, mint ahogyan vitáinkon az ellenzéki pártok keretében politizáló személyiségek is gyakran megjelentek, felszólaltak. Az együttműködés tehát segítette azt az elképzelésünket, hogy a Magyar Tudományos Akadémia új típusú közéleti fórummá váljon, amelyen a különböző politikai pártokhoz tartozó személyek és erők tartalmi kérdésekre koncentrálnak vitatkoznak az állam és a nemzet előtt álló hosszú távú feladatokról és lehetőségekről.

Kutatások, politikum, közgondolkodás

A kutatások annyit érnek, amilyen mértékben hasznosulni tudnak — ezzel a mondattal zártuk a kormányhatározatot követően a részleteket firtató tárgyalásokat. A kutatások célja a javaslatétel első pillanatától az volt, hogy azok ne álljanak meg a jelenlegi helyzet leírásánál, hanem az elemzéssel egy időben jelöljenek meg hipotézisként alternatívákat is, hogy a döntéshozók a tudományos véleményeket figyelembe véve dönthessenek. És az első pillanattól az vezetett bennünket, hogy a kutatások nagyon is konkrétak legyenek, az alternatívák helyhez és időhöz, az anyagi és szellemi feltételek realitásához kötődjenek. És az is világos volt kezdettől: a kutatások mellett nagy energiákat kell fordítani az eredmények közzétételére, a kormányhatározat csak konferenciákról szólt, de

az Akadémia vezetése az első pillanattól tervezte az eredmények különböző szintű publikálását. Műhelykiadványok szerkesztését és megjelentetését a szakértők (minisztériumi, önkormányzati szakemberek és szakértelmiségiek) számára (300–500 példányban). Ugyanakkor terveztük az összefoglaló jellegű eredmények kiadását a politika iránt általában érdeklődő olvasóközönség számára a „Magyarország az ezredfordulón” című monográfiásorozattal (2000–2500 példányban). És — feltéve, hogy a tanulmányok értékesek lesznek — terveztük egy periodika megindítását „Ezredforduló” címmel (65 000 példányban). Ez négy nagy példányszámú technikai, humán, természettudományos és tanári közönséghez szóló közművelődési folyóirat betéteként jelenik meg, 36 folyóiratoldal terjedelemben, kéthavonta. Ez a folyóirat-melléklet rövid és közérthető formában mondja el az egyes szerzők következtetéseit a legszélesebb közönség számára. Beszámolhatok arról: szeptember 22-én átadtuk a széles közönségnek a Magyarország az ezredfordulón című könyvsorozat első három darabját, és ugyanakkor bemutatjuk a széles közönségnek szerkesztett periodikát. Mindezek költségeit a kutatásra szánt pénzből gazdálkodjuk ki. Vagyis a politikai elit, a politizáló közvélemény és a közgondolkodás szféráit egyaránt el kívánjuk érni. Hiszen feladatunk nemcsak az, hogy a kormányzó és törvényhozó elit számára tárjunk fel megfontolásokat, különböző szempontú érveléseket. De szándékunk az is, hogy a közgondolkodás figyelmét az előttünk álló nagy horderejű kérdések felé tereljük, és a realitások felé fordítsuk. Hogy emeljük a magyar politikai gondolkodás kultúrájának színvonalát.

Tervek a jövőről

A kutatási tervek az 1997–98. évre készültek. Feltételezik a kormány korábban kinyilvánított bizalmát a kutatói társadalom iránt. És feltételezik a kutatói társadalom teljesítőképeségének változatlan erősségét.

Az összefoglaló viták időpontja, ahogy azt a megállapodás idején is rögzítettük, 1997 ősze–1998 első fele. Az Adattár tanúsítja, hogy a rendezvénytárgy ezen ütemterve tarthatónak látszik, hacsak nem következik be valami, a vállalkozásunkat elkedvetlenítő fordulat. A realitás: a Magyarország az ezredfordulón c. könyvsorozatban mintegy 15 kötetet jelentetünk meg, és minden kilátásunk meg van arra, hogy az Ezredforduló c. periodika valóban élő közleménnyé váljék.

Már most jelezzük, hogy a kutatások tervezett két évén túl mutató és részben új témákra teszünk javaslatot. (Ezt részben az Adattár már feltünteti.) Szintén jelezzük: együtt dolgozik a kutatások keretében az a majd háromszáz szerzői, és együtt dolgozik az a már mintegy félszáz szervező-szerkesztő tudós, aki 2000-re képes lesz megalkotni egy részletes tudományos ország- és népleírást „Magyarország 2000” címmel. Erre vonatkozó javaslatunkat az év végén a kormány elé kívánjuk tárnunk.

Végül köszönetet kell mondanom mind a Miniszterelnökségnek, mind az egyes szaktárcáknak, hogy az Akadémiával az együttműködést, a fejlett politikai demokráciák mércéi szerint, a tudományos gondolkodás autonómiáját messzemenően tudomásul véve és ugyanakkor a tudomány autonóm véleményét mindig igényelve közeledett.

Glatz Ferenc

Budapest, 1997. szeptember 9.